„O carte cutremurătoare.“ – *The Guardian*

Christopher Hitchens

DUMNEZEU NU ESTE MARE

CUM OTRĂVEȘTE RELIGIA TOTUL

Bestseller *New York Times*
Peste 500 000 de exemplare vândute

iQ230

Christopher Hitchens

DUMNEZEU NU ESTE MARE

CUM OTRĂVEȘTE RELIGIA TOTUL

Christopher Hitchens

DUMNEZEU NU ESTE MARE

CUM OTRĂVEȘTE RELIGIA TOTUL

LITERA®

God Is Not Great: How Religion Poisons Everything
Christopher Hitchens
Copyright © 2007 Christopher Hitchens

Editura Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România
tel.: 021 319 63 90; 031 425 16 19; 0752 548 372
e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteți vizita pe

Dumnezeu nu este mare.
Cum otrăvește religia totul
Christopher Hitchens

Copyright © 2012 Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză:
Patricia Neculae

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactor: Ovidiu Șerban
Copertă: Andrei Gamarț
Tehnoredactare și prepress: Anca Suciu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
HITCHENS, CHRISTOPHER

Dumnezeu nu este mare. Cum otrăvește religia totul / Christopher Hitchens; trad.: Patricia Neculae – București: Litera Internațional, 2012

ISBN 978-606-21-0082-7

I. Hitchens, Christopher

II. Neculae, Patricia (trad.)

159.95

Lui Ian McEwan,
pentru a ne aminti cu seninătate de La Refulgencia

O, biată omenire, cu soarta ta nenorocită,
Tu sub o lege te-ai născut, o alta acum te leagă;
Din vanitate ai ieșit, dar vanitatea ți-e oprită
Și creatorul te-a ciuntit, dar vrea să fii întreagă.

Fulke Greville, *Mustapha*

Doar voi vă credeți demni ca să primiți,
Chiar voi, neghiobi, fanatici și smintiți,
Taina ce mie Domnul mi-o refuză?
Atunci, ce-mi pasă mie? Credeți ce voiți!

Omar Khayyam, *Rubaiate*

Ei vor muri în pace, se vor săvârși din viață în numele Tău,
și dincolo de mormânt nu vor găsi decât moarte. Iar noi vom
păstra cu grijă secretul și, pentru fericirea lor, îi vom amăgi,
făgăduindu-le o răsplată veșnică în ceruri.

Marele Inchizitor către „Mântuitorul" său
în *Frații Karamazov*

Cuprins

1. Pentru a ne exprima în termeni moderați 9
2. Religia ucide 22
3. Scurtă digresiune despre porc sau de ce e șunca prigonită în Rai 45
4. Notă despre sănătate și despre cum îți poate dăuna religia 50
5. Speculațiile metafizice ale religiei sunt false 70
6. Argumentul ceasornicarului 80
7. Revelația: coșmarul „Vechiului" Testament 105
8. „Noul" Testament e și mai malefic decât „Vechiul" Testament 116
9. Coranul a împrumutat miturile evreilor și ale creștinilor 131
10. Kitschul miraculosului și declinul iadului 147
11. „Amprenta umilă a originii lor": începuturile corupte ale religiei 162
12. Cum moare o religie 177
13. Ne face religia mai buni? 181
14. Nu există soluție „orientală" 204
15. Religia ca păcat originar 214
16. Ajunge religia să comită abuzuri asupra copiilor? 225
17. Anticiparea unei obiecții: un efort disperat de a formula o „acuză" împotriva laicismului 238
18. O tradiție superioară: rezistența rațiunii 264
19. În concluzie: necesitatea unui nou Iluminism 288

Mulțumiri 296
Note 298
Index 301

1. Pentru a ne exprima în termeni moderaţi

Dacă cititorul vizat al acestei cărți va dori să meargă dincolo de diferendul cu autorul ei și va încerca să identifice păcatele și tarele care l-au impulsionat în a o scrie (și, fără îndoială, am observat că cei care afirmă în public mila, compasiunea și iertarea sunt înclinați să urmeze acest drum), atunci acesta sau aceasta nu se va război doar cu acel creator de necunoscut și inefabil care – s-ar presupune – a ales să mă conceapă așa. Va ajunge și să pângărească amintirea unei femei simple, binevoitoare și sincere, statornică și demnă în credința ei, pe nume Jean Watts.

Pe când eram un băiețel de vreo nouă ani și mergeam la școală undeva pe la marginea Dartmoorului, în sud-vestul Angliei, doamna Watts era cea care ne preda lecții despre natură, dar și despre Scriptură. Mergeam cu ea și cu colegii mei în drumeții în acele părți cu precădere frumoase ale țării mele de baștină și ne învăța să deosebim unele de altele diferitele păsări, copaci și plante. Varietatea fascinantă pe care o oferă niște tufe; minunăția câtorva ouă grupate în structura complexă a unui cuib; faptul că, dacă spinii ne zgâriau picioarele (trebuia să purtăm pantaloni scurți), întotdeauna se găsea la îndemână frunza vreunei plante care să ne domolească durerea: toate acestea mi s-au întipărit în minte, la fel și „muzeul pădurarului" în care țăranii din zonă expuneau leșurile șobolanilor, nevăstuicilor și ale altor dăunători sau animale de pradă, creații ale unei zeități mai puțin binevoitoare, s-ar putea crede. Dacă veți citi nemuritoarele poeme rurale scrise de John Clare, veți surprinde muzica lumii pe care încerc să o înfățișez.

Mai târziu, în cadrul lecțiilor, ni se dădea câte o foaie de hârtie tipărită cu titlul „Căutați în paginile Scripturii", trimisă

școlii de cine știe ce autoritate națională care monitoriza predarea religiei. (Orele de religie, alături de rugăciunile zilnice, erau obligatorii). Foile conțineau un singur verset din Vechiul sau din Noul Testament, pe care trebuia să îl identificăm, apoi să comunicăm clasei ori profesorului, oral sau în scris, care era povestea și morala. Îmi plăcea la nebunie acest exercițiu și ajunsesem să excelez la el, astfel încât (precum Bertie Wooster), de multe ori, eram primul din clasă la orele de religie. A fost primul meu contact cu critica practică și textuală. Obișnuiam să citesc toate capitolele de dinaintea acelui verset și pe toate care îi urmau pentru a fi sigur că surprinsesem „esența" fragmentului dat. Mă pricep și acum să fac asta, spre iritarea adversarilor mei de multe ori, și continui să-i respect pe cei al căror stil este uneori caracterizat ca „doar" talmudic sau coranic sau „fundamentalist". E un foarte bun și necesar antrenament mental și literar.

Dar a venit și ziua în care biata și draga doamnă Watts s-a întins mai mult decât îi era plapuma. Având ambiția de a face să fuzioneze cele două roluri pe care le juca, profesor de științe naturale și dascăl de religie, ne-a spus: „Copii, vedeți voi cât de puternic și de generos e Dumnezeu? A făcut ca toți copacii și toată iarba să fie verzi, exact acea culoare ce se dovedește a fi cea mai odihnitoare pentru ochii noștri. Imaginați-vă doar cât de îngrozitor ar fi ca toată vegetația să fie violet sau portocalie."

Iată ce a putut să debiteze această băbuță pioasă. Îmi plăcea doamna Watts: era o văduvă sentimentală și copilăroasă care avea un câine ciobănesc bătrân și prietenos pe care chiar îl chema Rover, iar după ore ne invita la casa ei destul de dărăpănată de lângă calea ferată și ne oferea dulciuri și alte bunătăți. Dacă Satan a ales-o pe ea să mă ispitească pe căi greșite, atunci a fost mult mai inventiv decât subtilul șarpe din Grădina Raiului. Nici măcar o dată n-a ridicat glasul și nici nu ne-a bruscat – ceea ce nu se poate spune despre toți profesorii mei – și era în genere unul dintre acei oameni care își au amintirea cinstită în *Middlemarch* și despre care s-ar putea spune că, „dacă lucrurile nu sunt chiar atât de rele pe cât

ar fi putut să fie pentru fiecare dintre noi", asta „se datorează măcar pe jumătate celor mulți care au trăit cu stoicism o viață ascunsă și care odihnesc acum în morminte fără flori."

Cu toate acestea, am fost sincer scandalizat de ce a spus. Vârful de la micile mele sandale cu curelușă în jurul gleznei s-a coroiat de rușinea pe care o simțeam pentru ea. La nouă ani, n-aveam nici o noțiune despre teoria creaționistă sau despre rivalitatea cu evoluționismul lui Darwin și nici despre legătura dintre fotosinteză și clorofilă. Secretele genomului îmi erau la fel de străine ca tuturor contemporanilor mei. N-ajunsesem încă să văd peisaje naturale în care aproape totul să fie hidos de indiferent și de ostil față de existența umană, dacă nu chiar față de viață în sine. Pur și simplu *știam*, aproape ca și cum aș fi fost în relație cu o autoritate mai înaltă, că profesoara mea reușise, în doar două propoziții, să o dea rău cu bățul în baltă. Ochii erau cei care se adaptaseră la natură, nu invers.

Nu vreau să pretind că îmi amintesc totul cu precizie sau exact cronologic după această epifanie, dar, în destul de scurt timp, am început să observ și alte bizarerii. De ce, dacă dumnezeu era creatorul tuturor lucrurilor, ni se cerea să „îl preamărim" fără încetare pentru ceva ce era în natura lui? Dincolo de alte aspecte, era o dovadă de servilism. Dacă Iisus putuse să vindece un orb întâlnit întâmplător, de ce nu vindeca orbirea cu totul? Ce era atât de extraordinar în faptul că alungase demonii dacă, în schimb, aceștia intraseră într-o turmă de porci? Era ceva sinistru aici, apropiat cumva de magia neagră. Dacă te rogi încontinuu, de ce nu se văd și rezultatele? De ce trebuia să spun neîncetat, în public, că sunt un biet păcătos? De ce era sexul un subiect considerat toxic? După cum aveam să descopăr, aceste obiecții șovăielnice și copilărești sunt foarte comune, în parte pentru că nici o religie nu poate să le ofere un răspuns satisfăcător. Dar o altă obiecție, mai importantă, ieșea la iveală. (Spun „ieșea la iveală" și nu „mi-a venit în minte" pentru că aceste obiecții sunt nu doar insurmontabile, dar și ineluctabile). Într-una dintre seri, directorul, cel care ținea slujba și rugăciunea zilnică, păzitorul Bibliei totodată, un om puțin cam sadic și un homosexual

ascuns (dar l-am iertat de multă vreme pentru că mi-a trezit interesul pentru istorie și mi-a împrumutat primul exemplar dintr-o carte de P.G. Wodehouse), purta o discuție fără ocolișuri cu noi. „Poate că nu înțelegeți rostul religiei acum", ne-a spus el. „Dar veți înțelege într-o zi, când veți începe să-i pierdeți pe cei dragi."

Și de data aceasta, am simțit cum mă trece un fior de pură indignare și de neîncredere. Una peste alta, este ca și cum ai spune că religia s-ar putea să nu fie adevărată, dar asta nu contează prea mult atât timp cât îți oferă consolare. Ce idee demnă de dispreț. Mă apropiam de treisprezece ani și deveneam un mic intelectual greu de suferit. N-auzisem de Sigmund Freud – deși mi-ar fi fost de un real ajutor în a-l înțelege pe director –, dar tocmai aruncasem un ochi pe eseul lui, *Viitorul unei iluzii*.

Vă copleșesc cu toate aceste informații pentru că nu mă număr printre cei a căror șansă de a atinge desăvârșirea în credință a fost spulberată de abuzuri sau de îndoctrinare tembelă. Știu că milioane de ființe umane au trebuit să treacă prin așa ceva și nu cred că putem sau că ar trebui să absolvim religiile pentru că au produs atâta durere. (În trecutul foarte recent, am văzut cum Biserica Catolică a fost mânjită de asocierea cu păcatul de neiertat al pedofiliei sau, într-o formulare mai apropiată de tiparul latinei, „nici un copil, în nici un cotlon, nescotocit nu lăsăm"). Dar și alte organizații nonreligioase se fac vinovate de crime similare, dacă nu chiar mai grave.

Rămân totuși patru obiecții ireductibile la adresa credinței religioase: că oferă o reprezentare total eronată a originilor omului și ale cosmosului, că, din cauza acestei greșeli originare, reușește să îmbine maximum de slugărnicie cu maximum de solipsism, că este atât rezultatul, cât și cauza unei periculoase reprimări sexuale și că este, în ultimă instanță, întemeiată pe proiecția unor năzuințe.

Nu cred că dau dovadă de aroganță dacă spun că descoperisem deja aceste patru obiecții (alături de faptul mai vulgar și mai evident că religia este utilizată de cei care dețin vremelnic puterea pentru a se învesti cu autoritate) înainte

de a mi se îngroșa vocea. Am certitudinea morală că milioane de alți oameni au ajuns la concluzii similare cam în același fel și am întâlnit mai apoi astfel de oameni în sute de locuri și în zeci de țări diferite. Mulți dintre ei n-au crezut niciodată și mulți au renunțat să mai creadă după o luptă dificilă. Unii dintre ei au avut parte de iluminări în necredință tot atât de subite, dar poate mai puțin epileptice sau apocaliptice (iar mai târziu, mai raționale și având o justificare morală mai puternică), precum cea trăită de Saul din Tars pe drumul Damascului. Iată ce trebuie spus despre mine și despre cei ce gândesc asemenea mie. Credința noastră nu este o credință. Principiile noastre nu sunt o credință. Nu ne bazăm doar pe știință și pe rațiune, pentru că acestea reprezintă mai degrabă niște factori necesari decât suficienți, dar suntem neîncrezători în legătură cu tot ceea ce vine să contrazică știința sau să revolte rațiunea. Putem să fim diferiți în multe privințe, dar respectăm cu toții gândirea liberă, mințile deschise și cercetarea unor idei doar de dragul acestor idei. Nu suntem dogmatici în convingerile noastre: diferențele de opinie dintre profesorul Stephen Jay Gould și profesorul Richard Dawkins în privința „echilibrului punctual", precum și golurile din teoriile postdarwiniene sunt destul de largi și destul de adânci, dar le vom soluționa cu ajutorul dovezilor și al raționamentelor, nu prin excomunicări reciproce. (Chiar iritarea mea față de profesorii Dawkins și Daniel Dennett pentru propunerea lor ca ateii să se autointituleze „luminați", propunere pe care o percep ca o bătaie în retragere și o concesie, e parte dintr-o dispută încă neîncheiată.) Nu suntem imuni la farmecul minunilor, al misterului și al venerației: avem muzica, arta și literatura și considerăm că marile dileme etice sunt mai bine tratate de Shakespeare, de Tolstoi, de Schiller, de Dostoievski sau de George Eliot decât de istorioarele mitice cu conținut moral din cărțile sfinte. Literatura, nu scriptura, e un sprijin pentru minte și – în lipsa unei alte metafore – pentru suflet. Nu credem nici în rai, nici în iad, dar, cu toate acestea, nu există statistici care să poată dovedi că, fără aceste lingușiri sau amenințări, ne facem mai vinovați de lăcomie sau de violență

decât cei credincioși. (De fapt, dacă ar fi vreodată posibilă o astfel de statistică, sunt convins că s-ar dovedi exact contrariul.) Suntem împăcați cu gândul că nu trăim decât o singură dată, continuându-ne viața doar prin copiii noștri, fiind mulțumiți să știm că trebuie să le deschidem calea și să le facem loc. Credem că este posibil ca, odată ce oamenii acceptă faptul că duc vieți scurte și pline de greutăți, să se comporte mai bine unii cu ceilalți, nu mai rău. Credem cu certitudine că o existență etică e posibilă în absența religiei. Iar corolarul acestui enunț are pentru noi evidența unui adevăr – religia nu doar că n-a determinat nenumărați oameni să se comporte mai bine decât alții, ci le-a permis să-și îngăduie conduite ce ar fi privite cu circumspecție chiar și de matroana unui bordel sau de cei responsabili pentru purificări etnice.

Mai important, poate, decât orice altceva, noi, necredincioșii, n-avem nevoie de nici un mecanism de consolidare. Noi suntem cei pe care Blaise Pascal îi avea în vedere atunci când se adresa celui care spunea: „Sunt făcut în așa fel încât mi-e imposibil să cred." În satul Montaillou, în timpul uneia dintre marile persecuții ale Evului Mediu, inchizitorii i-au cerut unei femei să le spună cine o făcuse să aibă ezitări eretice privind existența iadului sau posibilitatea învierii. Știa, fără îndoială, că o pândește pericolul unei morți chinuitoare în mâinile celor pioși, dar le-a răspuns că nu le avea de la nimeni și că ajunsese să le gândească de una singură. (Auzim adeseori credincioșii preamărind simplitatea turmei lor, dar nu și în cazul unor astfel de dovezi de judecată sănătoasă și de luciditate, strivite și eradicate în cazul mai multor oameni decât vom putea ști vreodată.)

Nu avem nevoie să ne adunăm zi de zi sau în fiecare a șaptea zi, nici în orice altă zi privilegiată și propice, pentru a ne proclama justețea sau pentru a ne prosterna și a ne bălăci în ticăloșia noastră. Noi, ateii, n-avem nevoie de preoți și nici de vreo autoritate mai înaltă decât ei care să vegheze la respectarea doctrinei. Sacrificiile și ceremoniile ne repugnă, la fel moaștele sau venerarea oricărei imagini sau a oricărui obiect (chiar și acele obiecte care iau forma uneia dintre cele mai utile

invenții ale omului: cartea broșată). Pentru noi, nici un loc de pe pământ nu este sau n-ar putea fi „mai sfânt“ decât un altul: absurdității ostentative a pelerinajului sau ororii crase de a ucide copii în numele vreunui zid sfânt, al unei peșteri, altar sau stânci putem opune o plimbare relaxată sau hotărâtă de la un capăt la altul al bibliotecii sau al unei galerii ori prânzul cu un prieten încântător în căutarea adevărului sau a frumosului. Dacă sunt tratate cu seriozitate, unele dintre aceste ieșiri la bibliotecă, la prânz sau la muzeu ne vor aduce fără îndoială în contact cu credința și cu credincioșii, de la marii pictori și compozitori religioși până la operele Sfântului Augustin, ale lui Toma d'Aquino, ale lui Maimonide și Newman. Se poate ca acești învățați iluștri să fi scris multe lucruri rele sau prostești, dând dovadă de o ignoranță hilară în privința teoriei microbiene a bolilor sau în privința locului globului pământesc în sistemul solar și cu atât mai mult în univers și ăsta e motivul simplu pentru care unii asemenea lor nu se mai găsesc astăzi și nici ziua de mâine nu va mai cunoaște alții ca ei. Religia a rostit ultimele sale cuvinte inteligibile, nobile sau înălțătoare cu multă vreme în urmă: ori asta, ori s-a transformat într-un umanism admirabil, dar nebulos, cum a făcut-o, să zicem, Dietrich Bonhoeffer, un curajos pastor luteran spânzurat de naziști fiindcă a refuzat să se alăture lor. Nu vom mai avea profeți sau înțelepți ca cei din vechime, acesta fiind motivul pentru care pietatea de azi nu este decât o repetiție a celei de ieri, dusă uneori la o intensitate dureroasă pentru a ascunde insuportabila goliciune.

În timp ce unele apologii religioase sunt magnifice în felul lor limitat – îl putem aminti pe Pascal –, iar altele sunt anoste și absurde – aici nu putem evita să-l menționăm pe C.S. Lewis –, ambele stiluri au ceva în comun, și anume încărcătura teribilă a strădaniei pe care trebuie să o suporte. De cât efort este nevoie pentru a afirma incredibilul! Aztecii erau nevoiți să spintece cavitatea toracică a unui om *în fiecare zi* pentru a se asigura că soarele avea să răsară. Monoteiștii trebuie să-și sâcâie divinitatea de mai multe ori de atât, temându-se să nu fie surdă. Câtă vanitate trebuie mascată – nu prea eficient

de fapt – pentru a pretinde că cineva este obiectul personal al unui plan divin? Cât mai trebuie sacrificat respectul de sine pentru a te zbate continuu în conștiința propriului păcat? Câte presupuneri zadarnice trebuie făcute și de câtă crispare este nevoie pentru a primi fiecare nouă descoperire a științei și pentru a o manipula astfel încât să „se potrivească" pe calapodul cuvintelor dezvăluite de divinitățile antice inventate de om? De câți sfinți și miracole, de câte concilii și conclave este nevoie pentru a stabili, întâi de toate, o dogmă, și apoi – după nenumărate suferințe, pierderi, absurdități și cruzimi –, pentru a fi forțați să revocăm una dintre aceste dogme? Dumnezeu nu a creat omul după propriul său chip. În mod evident, este exact invers, aceasta fiind explicația nedureroasă pentru abundența zeităților și a religiilor și pentru fratricidul dintre și din sânul religiilor, lucruri pe care le vedem în jurul nostru și care au împiedicat dezvoltarea civilizației.

Atrocitățile religioase trecute și prezente au apărut nu din cauză că suntem răi (deși susțin împotriva multor materialiști că răul este un lucru real), ci pentru că este un adevăr al naturii că specia umană este, biologic vorbind, numai parțial rațională. Evoluția a arătat că lobii noștri prefrontali sunt prea mici, că glandele noastre adrenale sunt prea mari și că organele noastre reproducătoare par deficitar proiectate; o rețetă care, de sine stătătoare sau în combinație, cu siguranță va duce la nefericire și confuzie. Și totuși, ce diferență este când îi lăsăm la o parte pe credincioșii înverșunați și îmbrățișăm operele nu mai puțin intense ale unui Darwin, să zicem, sau Hawking sau Crick. Acești oameni dau dovadă de mai multă pătrundere chiar și atunci când greșesc sau când își prezintă teoriile inevitabil partizane decât orice persoană care, cu falsă modestie, încearcă în zadar să rezolve cvadratura cercului și să explice cum se face că el, o simplă făptură a Creatorului, poate ști ceea ce intenționează Creatorul. Nu putem cădea de acord întru totul în ceea ce privește problema esteticii, dar noi, umaniștii seculari, ateii și agnosticii, nu dorim să privăm umanitatea de minunile și mângâierile ei. Câtuși de puțin. Dacă te vei apleca chiar și numai în trecere asupra uluitoarelor

fotografii surprinse de telescopul Hubble, vei avea în fața ochilor lucruri cu mult mai uimitoare și mai misterioase și mai frumoase – mai haotice, mai copleșitoare și care-ți vor tăia respirația – decât orice creație sau poveste despre „sfârșitul zilelor". Dacă citești scrierile lui Hawking despre „orizontul de evenimente", despre acea graniță ipotetică a unei „găuri negre" peste care, teoretic, te-ai putea arunca și ai vedea trecutul și viitorul (doar că, din păcate și prin definiție, nu ai avea destul „timp"), aș fi surprins dacă Moise și jalnicul lui „rug aprins" te-ar mai putea lăsa cu gura căscată. Dacă vei studia frumusețea și simetria „lanțului dublu helicoidal", căutând apoi să obții analiza propriei „secvențe genomice", vei fi de îndată impresionat că un astfel de fenomen aproape perfect constituie miezul ființei tale și vei căpăta convingerea (sper) că ai atât de multe în comun cu celelalte triburi ale speciei umane – ideea de „rasă", laolaltă cu cea de „creație", fiind bună de aruncat la gunoi – și, totodată, vei fi fascinat să afli în cât de mare măsură faci parte din regnul animal. Acum, în sfârșit, poți să fii umil așa cum se cuvine în fața creatorului tău, care se dovedește a nu fi „cineva", ci un proces de transformare care presupune, mai degrabă, o serie de elemente arbitrare, mai mult decât și-ar dori vanitatea noastră. E mai mult mister și minunare aici decât e capabil orice mamifer să înfrunte: și cea mai educată persoană din lumea de azi trebuie să recunoască – ca să *nu* spun să (se) mărturisească – faptul că știe tot mai puțin despre tot mai mult.

Cât despre consolare, de vreme ce oamenii religioși insistă că, adesea, credința răspunde acestei presupuse nevoi, nu pot să spun decât că aceia care oferă false mângâieri sunt falși prieteni. În orice caz, criticii religiei nu doar neagă faptul că ea are un efect calmant. Mai mult, ei ne avertizează împotriva efectului placebo și a sticlei cu apă colorată. Probabil că cel mai cunoscut citat al vremurilor moderne interpretat în mod eronat – cu siguranță cel mai cunoscut în această controversă – este afirmația că Marx respingea religia ca fiind „opiul popoarelor". Dimpotrivă, acest fiu al unei descendențe rabinice lua

ideea de credință foarte în serios și a scris în *Contribuții la critica filosofiei hegeliene a dreptului* după cum urmează:

> Mizeria religioasă este expresia mizeriei reale și totodată *protestul* împotriva mizeriei reale. Religia este suspinul creaturii chinuite, sensibilitatea unei lumi lipsite de inimă, după cum este și spiritul unor orânduiri lipsite de spirit. Ea este opiu pentru popor.
>
> Suprimarea religiei, a acestei fericiri iluzorii a poporului, este cerința adevăratei lui fericiri. Cerința de a renunța la iluziile cu privire la situația sa este cerința de a renunța la o situație care are nevoie de iluzii. Critica religiei este, așadar, în germen critica acestei văi a plângerii a cărei aureolă sfântă este religia. Critica a înlăturat florile imaginare care acopereau lanțul nu pentru ca omul să poarte lanțul dezolant și prozaic, ci pentru ca el să arunce lanțul și să culeagă floarea vie.

Așadar, citatul interpretat greșit nu e tocmai „un citat interpretat greșit", ci, mai degrabă, o încercare grosolană de a reprezenta greșit cazul filosofic împotriva religiei. Aceia care au crezut ceea ce le-au spus preoții, rabinii și imamii, despre ceea ce cred necredincioșii și despre cum gândesc, vor mai găsi și alte astfel de surprize pe măsură ce înaintăm. Poate că vor ajunge să se îndoiască de ceea ce le-a fost spus – sau să nu mai ia totul „de bun", aceasta fiind, înainte de toate, marea problemă.

Marx și Freud, trebuie să recunoaștem, nu au fost doctori sau cercetători în domeniul științelor exacte. E mai bine să ne gândim la ei ca la niște eseiști foarte buni, cu o imaginație supusă greșelii. Când universul intelectual se schimbă, cu alte cuvinte, nu mă simt într-atât de arogant pentru a mă sustrage criticii de sine. Și sunt mulțumit să cred că unele contradicții vor rămâne contradictorii, că unele probleme nu vor fi niciodată rezolvate din cauza dotării de mamifer a cortexului cerebral uman și că unele lucruri vor rămâne întotdeauna neștiute. Pentru mine, dacă s-ar afla că universul este finit sau infinit, oricare dintre aceste două descoperiri ar fi în egală măsură cât se poate de uluitoare și de impenetrabilă.

Și, cu toate că am întâlnit mulți oameni mai înțelepți și mai înzestrați decât mine, nu cunosc pe nimeni care să fie într-atât de înțelept sau inteligent ca să susțină contrariul.

Astfel, critica cea mai blândă adusă religiei este și cea mai radicală și mai distrugătoare. Religia este creată de om. Nici chiar oamenii care au creat-o nu pot să fie de acord cu spusele sau faptele profetului, ale mântuitorului sau ale gurului lor. Și cu atât mai puțin pot spera că vor putea să ne spună „înțelesul" descoperirilor și al progreselor petrecute în timp care au fost, la începuturile lor, împiedicate de religiile lor sau denunțate de acestea. Și totuși, credincioșii încă pretind că știu! Și nu doar că știu, ci că știu *totul*. Nu doar că știu că dumnezeu există și că el a creat și a supravegheat întregul proiect, ci că știu și ceea ce „el" cere de la noi – de la ce mâncăm până la obiceiurile noastre, până la moralitatea sexuală. Cu alte cuvinte, într-o discuție complicată și amplă în care noi știm tot mai multe despre tot mai puține, dar sperăm totuși la cunoaștere pe parcurs, o facțiune – compusă la rândul ei din alte facțiuni care împărtășesc aceleași idei combatante – are aroganța absolută de a ne spune că deja avem toate informațiile esențiale de care avem nevoie. Asemenea prostie combinată cu atâta mândrie ar trebui să fie îndeajuns pentru a exclude „credința" din discuție. Persoana care este sigură și care cere garanție divină pentru siguranța sa aparține acum începutului speciei noastre. Poate că e o despărțire care durează mai mult, dar, ca toate despărțirile, n-ar trebui să se prelungească peste măsură.

Sunt încredințat că, dacă m-ați întâlni, n-ați ști neapărat că asta este viziunea mea. Probabil că am petrecut mai mult timp cu prieteni religioși decât cu oricine altcineva. Acești prieteni mă irită adesea spunându-mi că sunt un „căutător", ceea ce nu sunt, sau nu în sensul în care îl gândesc ei. Dacă m-aș întoarce la Devon, acolo unde se află mormântul fără flori al doamnei Watts, cu siguranță că aș zăbovi liniștit în spatele unei biserici celtice sau saxone. (Minunatul poem „Church Going" al lui Philip Larkin surprinde perfect dispoziția mea.) Mai demult, am scris o carte despre George Orwell, care ar fi putut fi eroul meu dacă aș fi avut eroi, și am fost supărat

de cruzimea de care a dat dovadă în legătura cu arderea bisericilor din Catalonia în 1936. Sofocle a arătat, cu mult înainte de răspândirea monoteismului, că Antigona a vorbit în numele umanității exprimându-și revolta împotriva profanării. Las pe seama credincioșilor sarcina de a-și arde unul altuia bisericile, moscheile și sinagogile; nu mă îndoiesc că se vor achita de ea. Când merg la moschee, mă descalț. Când merg la sinagogă, îmi acopăr capul. Odată am privit obiceiurile dintr-un *ashram*[1] din India, deși am fost supus la grea încercare. Părinții mei n-au încercat să-mi impună nici un fel de religie: probabil am fost norocos să am un tată care nu a fost foarte atașat de educația sa baptistă/calvinistă și o mamă care a preferat – în parte, de dragul meu – să îmbrățișeze religia iudaică a strămoșilor ei. Acum știu îndeajuns despre toate religiile ca să îmi dau seama că aș fi întotdeauna un necredincios indiferent de spațiu și de timp, dar ateismul care mă caracterizează este un ateism protestant. Mi-am manifestat primele dezacorduri în raport cu superba liturghie din *Biblia Regelui Iacob* și cu *Cartea de rugăciune comună* a lui Cranmer – liturghie de care fudula Biserică Anglicană s-a debarasat pripit. La moartea tatălui meu, ce avea să fie înmormântat într-o capelă cu o panoramă a orașului Portsmouth – aceeași în care generalul Eisenhower se rugase pentru victorie în ajunul Zilei Z, în 1944 – mi-am ales pentru cuvântarea pe care am ținut-o din amvon un citat din Epistola către Filipeni a lui Saul din Tars, cel ce avea să fie mai apoi numit „Sfântul Apostol Pavel“ (capitolul 4, versetul 8):

> Mai departe, fraților, câte sunt adevărate, câte sunt de cinste, câte sunt drepte, câte sunt curate, câte sunt vrednice de iubit, câte sunt cu nume bun, orice virtute și orice laudă, la acestea să vă fie gândul.

Am ales acest fragment datorită caracterului său obsedant și subtil și mă voi gândi la el înainte de a-mi da ultima suflare și, totodată, pentru învățătura sa esențialmente seculară

[1] Loc de retragere colectivă, întâlnit mai ales în India, unde discipolii se adună în jurul propovăduitorului (n.red.)

și pentru că se ridică deasupra unei pustietăți îmbibate de patos și nemulțumiri, de absurdități și de tiranii.

Controversa cu credința stă la baza și la originea tuturor controverselor pentru că reprezintă începutul – dar nu și sfârșitul – tuturor controverselor în legătură cu filosofia, știința, istoria și natura umană. Este și începutul – dar câtuși de puțin și sfârșitul – tuturor disputelor despre ceea ce înseamnă o viață bună și un oraș drept. Credința religioasă este imposibil de eradicat tocmai din cauză că suntem prea puțin evoluați. Nu va dispărea nicicând sau, cel puțin, nu până când nu vom reuși să ne eliberăm de teama de moarte, de întuneric și de necunoscut, de teama pe care o avem unul față de celălalt. Din acest motiv, nu o voi interzice chiar dacă aș crede că este posibil. Sunt foarte generos, ați putea spune. Dar religia va fi la fel de tolerantă? Întreb asta pentru că între mine și prietenii mei religioși există o diferență reală și profundă, iar prietenii mei reali și adevărați sunt suficient de onești pentru a o recunoaște. Aș fi cât se poate de mulțumit să merg la ceremonia de bar mitzvah a copiilor lor, să mă minunez în fața catedralelor lor gotice, să le „respect“ credința că, deși exclusiv în arabă, Coranul a fost dictat unui profet neștiutor de carte și să mă arăt interesat de consolările pe care le găsesc în religia wicca, în hinduism și în jainism. Și, de fapt, voi continua să fac asta fără să insist asupra condiției de politețe reciprocă – care ar fi ca, *la rândul lor, să mă lase în pace*. Dar, până la urmă, religia este incapabilă de așa ceva. În timp ce scriu aceste cuvinte, iar voi le citiți, credincioșii plănuiesc în diferite moduri distrugerea voastră și a mea și distrugerea tuturor realizărilor umane dobândite din greu despre care am discutat. *Religia otrăvește totul*.

2. Religia ucide

> Așa cum era, aversiunea lui față de religie, în sensul atribuit de obicei termenului, era de același fel cu aceea a lui Lucrețiu: el o privea cu atitudinea datorată nu unei simple iluzii mintale, ci unui mare rău moral. O considera ca fiind cel mai mare inamic al moralității: mai întâi, pentru că stabilea perfecțiuni fictive – credința în crezuri, simțăminte pioase și ceremonii, fără vreo legătură cu binele omenirii – și făcea ca acestea să fie acceptate ca substitute pentru virtuți autentice, dar înainte de orice pentru că vicia radical criteriul moralei, făcând-o să constea în a îndeplini vrerea unei ființe asupra căreia revarsă cu prisosință, desigur, toate frazele de adulație, dar care în adevărul curat o descrie ca deosebit de detestabilă.
>
> John Stuart Mill despre tatăl său în *Autobiografie*

> *Tantum religio potuit suadere malorum.* („La câte nenorociri a putut să împingă religia!“)
>
> Lucrețiu, *Poemul naturii*

Imaginați-vă că puteți face un lucru de care eu sunt incapabil. Imaginați-vă, cu alte cuvinte, că ați putea închipui un creator de o bunătate infinită și atotputernic care v-a conceput, apoi v-a creat și v-a modelat, v-a adus în lumea pe care a creat-o pentru voi și care, acum, vă veghează și vă iubește chiar și în timp ce dormiți. Imaginați-vă mai departe că, dacă vă supuneți regulilor și poruncilor date de el cu atâta afecțiune, veți ajunge să trăiți o eternitate plină de fericire și de tihnă. Nu pot spune că vă invidiez pentru această convingere (pentru că mie îmi pare ca și cum ați aspira spre o formă oribilă de dictatură binevoitoare și constantă), dar vreau să vă adresez o întrebare sinceră. De ce o asemenea convingere nu îi face fericiți pe adepții ei? Trebuie că au impresia că au descoperit un minunat

secret de care se pot agăța în momentele când sunt apăsați cel mai mult de necazuri.

La suprafață, chiar poate părea uneori că așa stau lucrurile. Am luat parte la slujbe religioase din comunitățile de negri și de albi unde întregul eveniment era un strigăt continuu de exaltare pentru a fi salvați, iubiți și așa mai departe. Multe dintre aceste servicii religioase, în cadrul tuturor confesiunilor și printre majoritatea păgânilor, sunt astfel organizate încât să evoce sărbători și serbări populare, exact motivul pentru care îmi trezesc suspiciuni. Există, de asemenea, și momente marcate de mai multă decență, sobrietate și eleganță. Pe vremea în care aparțineam Bisericii Greco-Ortodoxe simțeam, deși nu credeam, bucuria exprimată prin cuvintele adresate de credincioși în dimineața Paștilor: *„Christos anesti!"* (Hristos a înviat!) *„Alethos anesti!"* (Adevărat a înviat!). Aș putea să adaug că eram membru al Bisericii Greco-Ortodoxe exact din motive care explică de ce atât de mulți oameni își exprimă credința deschis. M-am convertit pentru a le face pe plac socrilor mei de origine greacă. Arhiepiscopul care m-a primit în rândurile confesiunii sale în aceeași zi în care a oficiat căsătoria, băgând astfel în buzunar două onorarii în loc de unul, a devenit mai târziu un fan entuziast, angajat în strângerea de fonduri, pentru semenii săi ortodocși Radovan Karadžić și Ratko Mladić, ucigași în masă din Serbia care au umplut nenumărate morminte comune pe întreg teritoriul Bosniei. Când m-am căsătorit a doua oară, ceremonia fiind condusă de un rabin reformat cu înclinații einsteiniene și shakespeariene, aveam ceva mai mult în comun cu cel care oficia. Dar chiar și el era conștient că homosexualitatea sa era, în principiu, condamnată ca păcat capital ce trebuia pedepsit, conform părinților religiei sale, prin lapidare. Cât despre Biserica Anglicană în care am primit primul botez, poate că astăzi arată doar ca o oaie cu behăit jalnic, dar, ca moștenitoare a unei biserici care s-a bucurat dintotdeauna de venituri publice și de o relație apropiată cu monarhia ereditară, are o responsabilitate istorică pentru cruciade, pentru persecutarea catolicilor, a evreilor și a reformaților și pentru lupta dusă împotriva științei și a rațiunii.

Intensitatea fluctuează în funcție de moment și de loc, dar putem afirma cu valoare de adevăr faptul că religia nu se limitează la minunatele ei pretenții și la sublimele ei asigurări și nici nu are cum să o facă pe termen lung. *Trebuie* să intervină în viețile celor care nu cred, ale ereticilor sau ale celor care aparțin altor confesiuni. Vorbește despre fericire în viața de dincolo, dar vrea putere în viața de aici. E ceva ușor de anticipat. Până la urmă, este o invenție umană de la un capăt la altul. Și nu se încrede îndeajuns în diversele ei doctrine, nici cât să permită coexistența diferitelor credințe.

Să luăm un singur exemplu, una dintre cele mai admirate figuri pe care le-a creat religia modernă. În 1996, Republica Irlanda a ținut un referendum, avansând o singură întrebare: dacă Constituția statului ar trebui să mai interzică divorțul. Majoritatea partidelor politice, într-o țară tot mai atinsă de secularizare, și-a îndemnat votanții să susțină schimbarea legii. Acționau astfel din două motive sublime. Nu mai era considerat corect faptul ca Biserica Catolică să își impună viziunea morală asupra tuturor cetățenilor și era, fără îndoială, imposibil să se mai spere măcar la o eventuală reunificare a Irlandei dacă numeroasa minoritate protestantă din Nord simțea încă repulsie la gândul unei conduceri clericale. Maica Tereza a zburat tocmai de la Calcutta pentru a milita, alături de Biserică și de susținătorii ei împătimiți, pentru un vot negativ. Cu alte cuvinte, unei femei din Irlanda, măritată cu un bețiv incestuos care o mai și bate, n-ar trebui să i se permită să aștepte ceva mai bun de la viață, riscând să-și piardă șansa la mântuire dacă s-ar ruga pentru un nou început, cât despre protestanți, aceștia aveau de ales fie binecuvântarea Romei, fie să rămână excluși. Nici măcar nu s-a sugerat ideea că un catolic ar putea să urmeze poruncile bisericii sale, fără a le impune și celorlalți cetățeni. Iar toate astea se întâmplau în insulele Marii Britanii, în ultimul deceniu al secolului XX. În cele din urmă, referendumul a dus la modificarea Constituției, dar cu o majoritate la limită. (În același an, Maica Tereza a dat un interviu în care spunea că speră ca Prințesa Diana, prietena ei, să fie mai fericită după ce avea să scape din ceea ce era, în ochii

tuturor, o căsnicie fără satisfacții, dar nu e chiar surprinzător să vezi că biserica aplică legi mai dure celor săraci sau că oferă indulgență celor bogați.)

Cu o săptămână înainte de evenimentele din 11 septembrie 2001, mă aflam la o masă rotundă cu Dennis Prager, unul dintre cei mai cunoscuți realizatori de programe religioase televizate din America. M-a provocat public să răspund la o întrebare ce pretindea, după cum spunea el, „un simplu da sau nu", iar eu am acceptat fără ezitare. Prea bine, a spus el. Trebuia să-mi imaginez că mă aflu într-un oraș străin în timp ce se însera. Să-mi închipui că spre mine venea un grup mare de oameni. Întrebarea era – m-aș simți mai în siguranță sau nu dacă aș afla că nu făceau decât să se întoarcă de la rugăciune? După cum cititorul va înțelege imediat, nu e o întrebare la care să se poată răspunde cu da sau nu. Dar am avut posibilitatea să răspund ca și cum nu ar fi fost o întrebare ipotetică. „Ca să fac apel doar la litera B, chiar am avut astfel de experiențe în Belfast, Beirut, Bombay, Belgrad, Bethlehem și Bagdad. În fiecare dintre aceste situații, pot să spun fără ezitare și să ofer motive de ce m-aș simți imediat amenințat dacă aș crede că grupul de oameni ce se apropie în lumina apusului s-ar întoarce de la o întrunire religioasă."

Iată, deci, un foarte scurt rezumat al cruzimii inspirate de religie la care am fost martor în aceste șase locuri. În Belfast, am văzut străzi întregi incendiate în lupte dintre secte diferite ale creștinismului și am intervievat oameni ai căror rude și prieteni au fost uciși sau torturați de bande ucigașe cu viziuni religioase, adeseori fără nici un alt motiv decât că aparțineau unei alte confesiuni. În Belfast circulă o glumă veche despre omul oprit la o baricadă stradală și întrebat care îi e religia. Când răspunde că e ateu, urmează întrebarea „Ateu protestant sau catolic?" Cred că asta dovedește gradul în care obsesia a denaturat chiar și legendarul simț al umorului local. Oricum, un amic de-al meu chiar a trecut prin asta, iar experiența a fost, fără dubiu, deloc amuzantă. Pretextul de suprafață pentru acest carnagiu ține de rivalitatea naționalistă, dar limbajul străzii folosit de aceste triburi rivale e compus din insulte

la adresa confesiunii celuilalt („Prod“ și „Teague“). Mulți ani, dorința Bisericii Protestante a fost să-i izoleze și să-i elimine pe catolici. Într-adevăr, în vremea când s-a înființat provincia Ulster, sloganul acesteia era: „Un parlament protestant pentru un popor protestant“. Sectarismul se dezvoltă în mod convenabil de la sine și putem fi siguri că va duce la un sectarism reciproc. În ceea ce privește imaginea de ansamblu, conducerea catolică împărtășea o părere comună. Își dorea școli aflate sub dominație clericală și cartiere izolate pentru a-și putea exercita cât mai bine puterea. Astfel, în numele domnului, vechea vrajbă a fost sfredelită în gândirea noilor generații de elevi și acest exercițiu continuă și azi. (Chiar și cuvântul „sfredel“ îmi produce greață: o asemenea unealtă era adesea folosită pentru a distruge rotulele acelora care cădeau în dizgrație în interiorul unei bande religioase.)

În vara lui 1975, când am fost pentru prima dată în Beirut, se putea încă spune că era „Parisul Orientului“. Cu toate acestea, ceea ce la prima vedere părea un Paradis, nu era decât un loc infestat de o gamă variată de șerpi. Suferea de un surplus pozitiv de religii, făcute să conviețuiască printr-o constituție bazată pe principii sectare. Prin lege, președintele trebuia să fie creștin, de obicei catolic maronit, liderul parlamentului, musulman și tot așa. Sistemul nu a funcționat niciodată cu adevărat pentru că instituționaliza diferențele de credință, precum și pe cele de castă și cele etnice (musulmanii șiiți se aflau la baza ierarhiei sociale, iar kurzii erau lipsiți de orice fel de drepturi).

Principalul partid creștin era în fapt o miliție catolică numită Falanga sau „Phalanx“ și fusese înființată de un libanez maronit pe nume Pierre Gemayel care fusese profund impresionat de vizita la Olimpiada din 1936 de la Berlin, găzduită de Hitler. Avea să obțină mai târziu notorietate internațională când, în 1982, a condus masacrul palestinienilor din taberele de refugiați de la Sabra și Chatila, acționând sub ordinele generalului Sharon. Colaborarea unui general evreu cu un partid fascist poate să pară destul de grotescă, dar aveau un dușman comun musulman și motivul le-a fost

suficient. De asemenea, intervenția Israelului în Liban din acel an a impulsionat nașterea Hezbolahului, cu modestie numit „Partidul lui Dumnezeu“, care a mobilizat clasa dezavantajată a șiiților și a adus-o treptat sub conducerea dictaturii teocratice care urcase la putere în Iran cu trei ani înainte. Tot în minunatul Liban, unde activitatea este împărțită între cei care se ocupă cu răpiri și crima organizată, credincioșii au evoluat și ne-au familiarizat cu frumusețile oferite de sinucigașii cu bombă. Încă nu mi-a dispărut din minte imaginea capului retezat aruncat în drum lângă ambasada Franței, care era aproape distrusă. În consecință, am simțit nevoia să trec strada când rugăciunile au luat sfârșit.

Bombay-ul, cu colierul său de lumini ce se întinde de-a lungul drumului de coastă și cu arhitectura indiană din timpul colonizării britanice, a fost de asemenea considerat o perlă a Orientului. A fost unul dintre orașele cele mai distincte și eterogene ale Indiei, iar multele lui aspecte au fost explorate cu dibăcie de către Salman Rushdie – în special în *Ultimul suspin al Maurului* – și în filmele Mirei Nair. E adevărat că au izbucnit neînțelegeri între comunități în 1947 și 1948, atunci când solemna mișcare istorică a indienilor de a se autoguverna a fost distrusă de pretențiile musulmanilor de a avea un stat separat și de faptul că în fruntea Partidului Congresului se afla un hindus pios. Dar, cel mai probabil, în timpul acelei sângeroase mișcări religioase, tot atâția oameni s-au refugiat în Bombay pe cât de mulți au fost alungați sau au fugit de aici. S-a revenit la o formă de coexistență culturală, așa cum se întâmplă adesea când orașele au ieșire la mare sau sunt expuse influențelor din afară. Parșii – foști adepți ai zoroastrismului care au fost persecutați în Persia – reprezentau o minoritate pronunțată, iar orașul mai găzduia și o comunitate evreiască cu importanță istorică. Dar nu a fost îndeajuns încât să-i mulțumească pe domnul Bal Thackeray și mișcarea sa naționalistă Shiv Sena, care, în anii 1990, a decis că Bombay-ul trebuie să fie condus de către și în numele semenilor săi religioși și care a aruncat în stradă valuri de agresori și de huligani. Doar ca să demonstreze că e capabil, a ordonat ca orașul să fie redenumit „Mumbai“,

un motiv parțial pentru care l-am inclus în această listă cu denumirea sa inițială.

Până în anii 1980, Belgradul a fost capitala Iugoslaviei, sau țara slavilor din sud, ceea ce însemna, prin definiție, că era capitala unui stat multietnic și multireligios. Dar, la un moment dat, am primit un avertisment din partea unui intelectual laic de origine croată care, la fel ca în Belfast, s-a transformat într-o glumă amară: „Dacă spun oamenilor că sunt ateu și croat", a zis el, „oamenii mă întreabă cum pot demonstra că nu sunt sârb". Cu alte cuvinte, a fi croat înseamnă a fi romano-catolic. A fi sârb înseamnă a fi creștin-ortodox. În anii 1940, asta era echivalentul unui stat marionetă supus Germaniei naziste și stabilit în Croația, bucurându-se de patronajul Vaticanului, care căuta, desigur, să extermine toți evreii din regiune, dar care a dus și o campanie de convertire forțată îndreptată spre cealaltă comunitate creștină. Astfel, zeci de mii de creștini ortodocși au fost fie masacrați, fie deportați, iar lângă Jasenovac a fost construit un mare lagăr de concentrare. Regimul generalului Ante Pavelić și al grupării sale Ustase a fost într-atât de sângeros încât o mare parte a ofițerilor germani s-au împotrivit asocierii cu acesta.

Până în 1992, când am vizitat locul unde fusese lagărul de la Jasenovac, puterea era oarecum în mâinile celorlalți. Orașele croate Vukovar și Dubrovnik fuseseră bombardate cu sălbăticie de forțele armate ale Serbiei, aflată acum sub conducerea lui Slobodan Miloșevici. Sarajevo, în cea mai mare parte un oraș musulman, a fost încercuit și bombardat fără încetare. În Bosnia-Herțegovina, mai ales de-a lungul râului Drina, au fost devalizate și masacrate orașe întregi, mișcare pe care sârbii au denumit-o „curățare etnică". De fapt, „curățare religioasă" ar fi fost mai aproape de adevăr. Miloșevici era un fost birocrat comunist devenit un naționalist xenofob, iar cruciada sa împotriva musulmanilor, nimic mai mult decât o acoperire pentru anexarea Bosniei la „Marea Serbie", a fost în mare parte orchestrată de milițiile sale neoficiale care se aflau sub controlul său „contestabil". Aceste grupări erau formate din habotnici religioși, adesea binecuvântați de preoții

ortodocși și de episcopi, alăturându-li-se uneori „voluntari“ din rândurile semenilor ortodocși din Grecia și Rusia. S-au străduit să distrugă toate urmele civilizației otomane, cum s-a întâmplat în cazul dinamitării mai multor minarete istorice din Banja Luka, ce a avut loc după încetarea focului și nu ca rezultat al vreunei lupte.

Deși lumea tinde să uite, omologii lor catolici au acționat în același fel. Gruparea Ustase a fost reînființată în Croația și a încercat să pună stăpânire pe Herțegovina la fel ca în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Frumosul oraș Mostar a fost asaltat și bombardat, iar faimosul Stari Most, „Podul Vechi“, datând de pe vremea otomanilor și înscris pe lista Patrimoniului Mondial UNESCO, a fost bombardat până când s-a prăbușit în râul peste care trecea. În ansamblu, forțele catolice și ortodoxe s-au reunit într-o luptă de divizare și curățare sângeroasă a Bosniei-Herțegovina. Au fost, în bună măsură, scutiți de rușinea publică a acestui fapt pentru că mass-media internațională a preferat să apeleze la simplificări precum „croat“ sau „sârb“, amintind religia doar când discuta despre „musulmani“. Dar triada termenilor „croat“, „sârb“ și „musulman“ este disproporționată și incorectă pentru că pune în ecuație două naționalități și o religie. (Aceeași eroare intervine și în cazul Irakului, însă într-un mod diferit, atunci când vorbim de cele trei grupări sunniți-șiiți-kurzi). În timpul asediului, în Sarajevo se aflau cel puțin zece mii de sârbi, iar unul dintre comandanții aflați în fruntea defensivei, generalul Jovan Divjak, un ofițer și un gentleman cu care am avut onoarea să dau mâna în mijlocul luptei, era, de asemenea, sârb. Populația evreiască, stabilită în oraș încă din 1492, s-a alăturat în mare parte guvernului și cauzei Bosniei. Ar fi fost mult mai corect dacă presa și televiziunea ar fi relatat că „astăzi forțele creștin-ortodoxe au reînceput să bombardeze orașul Sarajevo“ sau că „ieri, miliția catolică a reușit să dărâme Podul Vechi“. Dar terminologia religioasă a fost rezervată numai pentru „musulmani“, deși ucigașii lor s-au străduit să se deosebească de ei purtând cruci ortodoxe mari prinse de banduliere sau inscripționându-și chipul Fecioarei Maria pe paturile puștilor.

Astfel, încă o dată, *religia otrăvește totul*, inclusiv capacitatea noastră de discernământ.

Referitor la Bethlehem, cred că pot să-i dau dreptate domnului Prager că într-o bună zi voi ajunge să mă simt cât de cât în siguranță trecând pe lângă Biserica Nașterii Domnului la căderea serii. În Bethlehem, nu departe de Ierusalim, mulți sunt cei care cred că, beneficiind, prin imaculata concepțiune, de cooperarea unei virgine, dumnezeu a dat naștere unui fiu.

„Iar nașterea lui Iisus Hristos așa a fost: Maria, mama lui, fiind logodită cu Iosif, fără să fi fost ei înainte împreună, s-a aflat având în pântece de la Duhul Sfânt." Da, iar semizeul grec Perseu s-a născut când zeul Jupiter a vizitat-o pe fecioara Danae, intrând la ea sub chipul unei ploi de aur și zămislindu-i un copil. Zeul Buddha s-a născut din șoldul mamei sale. Coatlicue, doamna-șarpe, a prins un mic ghem de fulgi din cer și l-a ascuns la sân, astfel fiind conceput zeul Huitzilopochtli. Fecioara Nana a luat o rodie din pomul udat cu sângele lui Agdistis care fusese ucis și și-a așezat-o la sân, dând astfel naștere zeului Attys. Fiica neprihănită a unui rege mongol s-a trezit într-o noapte învăluită într-o lumină strălucitoare, după care a dat naștere lui Genghis-Han. Krishna a fost zămislit de fecioara Devaki. Horus a fost născut de fecioara Isis. Mercur s-a născut din fecioara Maia. Romulus a fost născut de fecioara Rea Silvia. Din motive necunoscute, multe religii se gândesc la canalul nașterii ca la o stradă cu sens unic, și chiar și Coranul o tratează pe Fecioara Maria cu respect. Totuși, în timpul cruciadelor asta n-a avut nici o importanță când o armată papală trimisă să recupereze Bethlehemul și Ierusalimul de la musulmani a distrus accidental multe comunități evreiești și a prădat în calea sa creștinii din Bizanțul eterodox, după care a condus un masacru pe străzile înguste ale Ierusalimului unde, conform relatărilor însuflețite și intense ale cronicarilor, căpestrele cailor au fost împroșcate de sângele celor morți.

Aceste violențe pline de ură, bigotism și vărsare de sânge s-au mai domolit, deși în zonă plutesc în aer la fiecare pas altele noi, dar, până atunci, te poți simți oarecum în afara primejdiei în „Piața Ieslei" care, după cum sugerează numele,

este centrul unei capcane turistice de un prost gust fără seamăn, încât ar pune chiar și orașul Lourdes în umbră. Când am vizitat pentru prima dată acest oraș deplorabil, se afla sub conducerea nominală a municipalității palestiniene creștine ce avea legături cu o anumită dinastie politică, dovedindu-se a fi vorba despre familia Freij. Când l-am vizitat ulterior, orașul se afla în stare de asediu impusă de autoritățile militare israeliene – a căror prezență în Cisiordania se leagă de credința în anumite profeții biblice, de această dată fiind vorba de o promisiune diferită făcută de un dumnezeu diferit unui popor diferit. Acum vom discuta și despre o altă religie. Gruparea Hamas care revendică întreaga Palestină ca *waqf* islamic – posesiune sfântă a Islamului – a început să alunge creștinii din Bethlehem. Liderul ei, Mahmoud al-Zahar, a anunțat că toți locuitorii statului islamic Palestina vor trebui să se conformeze legii musulmane. În Bethlehem, s-a propus ca toți cei care nu sunt de religie musulmană să plătească taxa *al-Jeziya*, contribuția istorică impusă necredincioșilor, *dhimmis*, din vechiul Imperiu Otoman. Femeile angajate în slujba municipalității nu au voie să-i întâmpine pe vizitatorii de sex masculin dând mâna cu ei. În Fâșia Gaza, o tânără pe nume Yusra al-Azami a fost împușcată mortal în aprilie 2005 pentru delictul de a sta neînsoțită într-o mașină alături de logodnicul ei. Tânărul a scăpat doar cu o bătaie cruntă. Liderii detașamentului „vicii și virtuți" din cadrul Hamasului au justificat crima și tortura spunând că a existat „bănuiala de comportament imoral". Într-o Palestină altădată seculară, găști de tineri cu instinctele sexuale reprimate sunt recrutate să dea târcoale mașinilor parcate, având permisiunea de a acționa după bunul plac.

L-am auzit odată pe răposatul Abba Eban, unul dintre cei mai rafinați și mai atenți diplomați și politicieni din Israel, ținând un discurs în New York. Primul lucru care ar trebui să sară în ochi când vine vorba de conflictul israeliano-palestinian, a spus el, este ușurința cu care ar putea fi rezolvat. În continuarea acestei surprinzătoare afirmații, a precizat, având în spate autoritatea de fost ministru de externe și

reprezentant ONU, că punctul esențial era unul simplu. Două popoare de dimensiuni relativ apropiate emiteau pretenții asupra aceluiași teritoriu. Soluția era, evident, de a crea două state alăturate. Fără îndoială, înțelepciunea umană era capabilă de a soluționa o chestiune de o simplitate ce se impunea de la sine. Și chiar ar fi reușit, acum câteva decenii, dacă nu s-ar fi implicat rabinii mesianici, hogii și preoții. Dar pretenția exclusivă de a avea în spate autoritatea divină, pretenție emisă de ambele părți și inflamată de creștini obsedați de Armagedon care speră să declanșeze Apocalipsa (eveniment ce s-ar cere precedat de moartea sau convertirea evreilor) a făcut situația intolerabilă și a implicat întreaga omenire pe o poziție ostilă într-o confruntare asupra căreia planează acum amenințarea unui război nuclear. *Religia otrăvește totul*. Fiind un pericol pentru civilizație, a devenit acum o amenințare la adresa supraviețuirii umane.

În cele din urmă, mă voi referi la Bagdad. Este unul dintre cele mai mari centre de învățătură și cultură din istorie. E locul în care au fost păstrate câteva dintre operele pierdute ale lui Aristotel și ale altor greci din Antichitate („pierdute" pentru că autoritățile creștine au ars câteva dintre ele, le-au interzis pe altele și au închis școlile de filosofie în ideea că nici o altă reflecție despre moralitate anterioară lui Iisus n-avea cum să mai fie utilă), urmând a fi retraduse și reintroduse prin Andaluzia în ignorantul Occident „creștin". Bibliotecile, poeții și arhitecții din Bagdad erau renumiți. Multe dintre aceste realizări au fost înfăptuite sub califii musulmani care le-au permis uneori să se exprime, interzicându-le de și mai multe ori, dar Bagdadul poartă, de asemenea, amprenta Antichității creștine de orientare caldeeană și nestoriană, fiind totodată unul dintre multele centre ale evreilor din diaspora. Până către sfârșitul anilor 1940, găzduia un număr de evrei comparabil cu cel din Ierusalim.

N-am să caut să dezvolt aici un punct de vedere despre răsturnarea lui Saddam Hussein din aprilie 2003. Voi spune doar că aceia care vedeau regimul său ca pe unul „secular" se lăsau singuri induși în eroare. E adevărat că Partidul Baath

a fost înființat de un anumit Michel Aflaq, un creștin sinistru cu simpatii fasciste, și tot adevărat este că printre membri erau admiși reprezentanți ai tuturor religiilor (deși am motive serioase să cred că numărul evreilor era limitat). Însă, cel puțin începând cu funesta invazie a Iranului din 1979, care a determinat teocrația iraniană să arunce acuze furibunde, numindu-l „infidel", Saddam Hussein și-a înveșmântat regimul – bazat de fapt pe minoritatea tribală a sunniților – în haina pietății și a Jihadului. (Partidul Baah din Siria, constituit tot pe o facțiune religioasă a corpului social alcătuită din minoritatea alavită, s-a bucurat de asemenea de lungi și ipocrite relații cu hogii iranieni.) Saddam a înscris cuvintele *„Allahuh Akhbar"* – „Mare e Allah" – pe drapelul Irakului. A sponsorizat o conferință internațională de proporții a războinicilor sfinți și a hogilor și a păstrat relații cordiale cu celălalt stat sponsor din regiune, mai precis cu guvernul de exterminare din Sudan. A construit cea mai mare moschee din regiune, pe care a denumit-o „Mama tuturor bătăliilor", desăvârșind-o cu un exemplar din Coran scris cu sânge despre care a pretins că e chiar sângele său. Când a demarat propria campanie de exterminare împotriva populației din Kurdistan (în special împotriva sunniților) – o campanie care a implicat folosirea pe scară largă a armelor chimice ce au cauzat atrocități nenumărate și deportarea a sute de mii de oameni – a denumit-o „Operațiunea *Anfal*", împrumutând prin acest termen o justificare preluată din Coran – sura VIII, „Sura prăzilor" – pentru prădarea și distrugerea necredincioșilor. Când forțele Coaliției au trecut granița irakiană, au găsit armata lui Saddam dizolvându-se ca un cub de zahăr într-o ceașcă de ceai fierbinte, dar au întâmpinat o rezistență dârză din partea unui grup paramilitar format din războinici străini ai Jihadului care își spuneau Fedayeen Saddam. Una dintre sarcinile acestui grup era să execute pe oricine ar fi salutat public intervenția Occidentului și n-a trecut mult până când au înregistrat imagini cu spânzurări și mutilări publice ca toată lumea să le vadă.

Într-o mică măsură, cu toții putem fi de acord că poporul irakian a îndurat multe în cei treizeci și cinci de ani de război și dictatură, că regimul Saddam nu putea să continue la nesfârșit

ca un sistem în afara legii consemnate de dreptul internațional și că astfel – oricare ar fi obiecțiile aduse modului prin care are loc „schimbarea de regim" –, întreaga societate merita o pauză în care să se gândească la reorganizare și la împăcare. Dar nu le-a fost permis să aibă nici un minut de relaxare.

Toată lumea știe ce a urmat. Susținătorii al-Qaeda, conduși de un pușcăriaș iordanian pe nume Abu Musab al-Zarqawi, au întreprins o campanie violentă de crime și sabotaj. Nu numai că au ucis femei care nu purtau văl și jurnaliști și profesori laici. Nu numai că au pus bombe în bisericile creștine (populația Irakului e probabil în proporție de 2% creștină) și i-au împușcat sau mutilat pe creștinii care produceau alcool și îl vindeau. Nu numai că au făcut un film în care îi împușcau în masă și le tăiau gâtul unui grup de muncitori străini veniți din Nepal și suspectați că ar fi hinduși, fiind astfel dincolo de orice considerație. Aceste atrocități ar putea fi calificate mai mult sau mai puțin ca o rutină. Dar cele mai multe violențe din cadrul campaniei lor au fost îndreptate spre semenii musulmani. Au aruncat în aer moscheile și procesiunile funerare ale majorității șiite îndelung asuprite. Pelerinii veniți de departe la altarele de la Karbala și Najaf, până atunci inaccesibile, și-au asumat riscul de a-și pierde viața. Într-o scrisoare adresată liderului său Osama bin Laden, Zarqawi a explicat cele două motive principale ale acestei politici excesiv de violente. În primul rând, scria el, șiiții erau niște eretici care nu îmbrățișau doctrina Salafi, calea cea dreaptă spre puritate. Erau astfel o pradă potrivită pentru cei cu adevărat sfinți. În al doilea rând, dacă în interiorul societății irakiene ar fi izbucnit un război sfânt, planurile „cruciaților" occidentali ar fi eșuat. Era evident că sperau să provoace o contrareacție chiar din partea șiiților, ceea ce i-ar fi condus pe arabii sunniți în brațele „protectorilor" lor supuși lui bin Laden. Și, în ciuda unor apeluri nobile la calm din partea marelui ayatollah șiit Sistani, nu s-a dovedit a fi foarte greu să obțină o asemenea reacție. În scurtă vreme, comandouri de exterminare șiite, adesea îmbrăcate în uniforme de polițiști, au început să ucidă și să tortureze la întâmplare membri ai religiei arabe sunnite.

Influența ascunsă a învecinatei „Republici Islamice“ nu a fost dificil de identificat și, în anumite zone populate de șiiți, devenise periculos ca o femeie să nu poarte văl sau să fii o persoană laică. Irakul se bucură de o lungă istorie a căsătoriilor mixte și a unei bune înțelegeri dintre comunități. Dar câțiva ani de dialectică bazată pe ură au reușit să creeze o atmosferă de suferințe, neîncredere, ostilitate și o politică a sectelor. Încă o dată, *religia a otrăvit totul*.

În toate exemplele menționate mai sus, erau aceia care protestau în numele religiei și care au încercat să se pună împotriva valului crescând al fanatismului și al cultului morții. Mă pot gândi la o mână de preoți, de episcopi, de rabini și de imami care au pus umanitatea înaintea sectei sau crezului lor. Istoria ne oferă multe alte asemenea exemple pe care le voi discuta mai târziu. Dar acesta este un compliment adus umanismului, și nu religiei. De fapt, aceste crize ne-au făcut și pe mine, și pe mulți alți atei, să protestăm în numele catolicilor discriminați în Irlanda care au îndurat multe suferințe, în numele musulmanilor din Bosnia care au fost nimiciți de creștinii din Balcani, în numele afghanilor șiiți și al irakienilor care au fost uciși de războinicii sunniți ai Jihadului și viceversa, și în numele a nenumărate asemenea cazuri. Orice om care se respectă are datoria elementară de a adopta o asemenea poziție. Dar ezitarea generală a autorităților clericale de a pronunța o condamnare clară, fie că e vorba de Vatican în cazul Croației sau de conducerea saudită sau iraniană în cazul confesiunilor lor, este, în egală măsură, dezgustătoare. La fel este și înclinația fiecărei „turme“ de a se întoarce la un comportament atavic la cea mai mică provocare.

Nu, domnule Prager, n-am considerat că este un comportament prudent din partea mea să caut ajutor din partea oamenilor care se întorceau de la rugăciune. Iar asta, după cum v-am spus, nu este decât litera „B“. În toate aceste cazuri, oricine este interesat de siguranța sau demnitatea umană ar trebui să spere cu fervoare la o izbucnire în masă a unui laicism democratic și republican.

*

Nu era nevoie să călătoresc în toate aceste locuri exotice pentru a vedea cum acționează otrava. Cu mult înainte de ziua critică de 11 septembrie 2001, am simțit cum religia începea să-și reafirme pretențiile asupra societății civile. Când nu activez în calitate de corespondent în străinătate amator, duc o viață liniștită și normală: scriu cărți și eseuri, îmi învăț studenții să iubească literatura engleză, particip la conferințe literare interesante, iau parte la discuțiile care se iscă la editură și la academie. Dar chiar și această existență ferită a fost tulburată de atacuri scandaloase, de insulte și de provocări. Pe 14 februarie 1989, prietenul meu Salman Rushdie a fost simultan condamnat la moarte și la închisoare pe viață pentru infracțiunea de a scrie o operă de ficțiune. Mai precis, liderul teocratic al unui stat străin – Khomeini, ayatollahul Iranului – a oferit bani în mod public în numele său pentru a mitui uciderea unui scriitor care era cetățean al unei alte țări. Celor care au fost încurajați să se ocupe de acest complot al asasinării prin mituire, vizându-i inclusiv pe „toți cei implicați în publicarea" *Versetelor satanice*, li s-au oferit nu numai bani gheață, ci și un bilet gratuit în paradis. E imposibil de imaginat o jignire mai gravă adusă valorii libertății de exprimare. Ayatollahul nu a citit și probabil nu a fost în stare să citească romanul, interzicând, de altfel, și tuturor celorlalți să o facă. Dar a reușit să provoace demonstrații urâte printre musulmanii din Marea Britanie și din lumea întreagă, unde mulțimile au dat foc cărții și au cerut în gura mare ca autorul să fie și el aruncat în flăcări.

De bună seamă, acest episod – parțial terifiant și parțial grotesc – își are originile în materialul furnizat de lumea „reală". Ayatollahul, după ce a sacrificat viețile a sute de mii de tineri iranieni în încercarea de a prelungi războiul început de Saddam Hussein pentru a-l transforma astfel într-o victorie pentru propria teologie reacționară, a fost de curând nevoit să recunoască realitatea și să accepte rezoluția Națiunilor Unite de încetare a focului, deși jurase că mai bine ar bea otravă decât

să o semneze. Avea nevoie, cu alte cuvinte, de „o dispută“. Un grup de musulmani reacționari din Africa de Sud, care făceau parte din parlamentul-marionetă al regimului de apartheid, a anunțat că, dacă domnul Rushdie avea să participe la vreun târg de carte la ei în țară, va fi ucis. Un grup fundamentalist din Pakistan a provocat un masacru. Khomeini trebuia să demonstreze că nu putea fi întrecut de nimeni.

După câte se pare, ar exista niște afirmații despre care se presupune că ar aparține profetului Mahomed care contravin învățăturii musulmane. Cei care predică învățăturile coranice au încercat să rezolve dilema sugerând că, în acele momente, cel care îi dicta profetului era Satana și nu Dumnezeu. Acest șiretlic – care nu ar fi făcut de rușine nici cea mai complicată școală de apologetică creștină medievală – i-a oferit unui scriitor o ocazie excelentă de a analiza relația dintre sfânta scriptură și literatură. Dar cei care iau totul la modul literal nu pot înțelege gândirea ironică, pe care o consideră întotdeauna o sursă de pericol. Mai mult de atât, Rushdie a fost crescut ca un musulman și cunoștea Coranul, ceea ce a însemnat că, de fapt, era un apostat. Și „apostazia“, conform tradiției hadith, se pedepsește numai prin moarte. Nu există nici un drept de a schimba religia și toate statele religioase au insistat întotdeauna asupra pedepselor celor mai aspre pentru cei care încearcă să o facă.

Comandourile de exterminare religioase susținute de ambasadele iraniene au încercat în mai multe rânduri să-l ucidă pe Rushdie. S-a atentat și la viața traducătorilor săi din Italia și din Japonia, crezându-se prin absurd despre unul dintre ei că, fiind traducătorul cărții, ar putea ști unde se află autorul acesteia, iar celălalt a fost sălbatic mutilat în timp ce zăcea pe moarte. Editorul său norvegian a fost împușcat în spate de mai multe ori cu o pușcă de asalt cu muniție de mare viteză și lăsat să moară în zăpadă, dar, în mod uimitor, a supraviețuit. Ar fi fost de așteptat ca asemenea tentative sfidătoare de omucidere sponsorizate de stat, îndreptate împotriva unui individ singuratic și pașnic care și-a dedicat viața studiului limbii, să fi atras după sine o dezaprobare generală. Dar nu

s-a întâmplat asta. Prin declarațiile lor chibzuite, Vaticanul, arhiepiscopul de Canterbury și marele rabin sefardic din Israel au împărtășit viziunea ayatollahului. La fel s-a întâmplat și în cazul cardinalului din fruntea arhiepiscopiei din New York și al mai multor figuri religioase mai puțin importante. În timp ce de obicei reușeau să strecoare și câteva cuvinte în care să condamne recurgerea la violență, toți acești oameni au afirmat că principala problemă ridicată de publicarea *Versetelor satanice* nu au fost crimele înfăptuite de mercenari, ci a fost blasfemia. Câteva figuri publice care nu aparțin sferei religioase, precum scriitorul marxist John Berger, istoricul Hugh Trevor-Roper, care a scris despre gruparea politică tory, și John le Carré, decanul scriitorilor de romane de spionaj, au declarat că Rushdie este autorul propriilor necazuri și că și-a făcut-o cu mâna lui prin faptul că „a adus ofense" unei mari religii monoteiste. Nu li s-a părut nimic bizar acestor oameni că poliția britanică trebuia să apere un cetățean de origine indiană, fost musulman, de o campanie concertată care atenta la viața sa în numele domnului.

Deși în mod normal duc o existență retrasă, am avut ocazia să fiu implicat într-o astfel de situație fantastică atunci când domnul Rushdie a venit la Washington în weekendul de Ziua Recunoștinței din 1993 pentru o întâlnire cu președintele Clinton și a stat la mine pentru o noapte sau două. Pentru asta, a fost nevoie de o întreagă operațiune de securitate nu prea plăcută, iar când vizita s-a sfârșit, am fost rugat să merg până la Departamentul de Stat. Acolo, am fost informat de un oficial superior că a fost interceptată o „discuție" cu caracter credibil despre intenția de răzbunare asupra mea și a familiei mele. Am fost sfătuit să-mi schimb adresa și numărul de telefon, ceea ce părea un mod puțin probabil de a evita riposta. Totuși, am fost avertizat în legătură cu un lucru pe care îl știam deja. Nu este posibil să spun: „Ei bine, tu urmează-ți visul tău șiit al unui imam ascuns, iar eu o să-mi continui studiul asupra lui Thomas Paine și George Orwell și lumea e destul de mare pentru amândoi." Adevăratul credincios nu are liniște până când nu îngenunchează întreaga lume. Nu e destul de clar

pentru toți pioșii, să-i numim așa, că autoritatea religioasă este preeminentă și că aceia care refuză să recunoască asta și-au pierdut dreptul la existență?

După câte se pare, cei care au adus această problemă în atenția lumii câțiva ani mai târziu au fost chiar *ucigașii* șiiților. Regimul talibanilor în Afghanistan, care a dus la masacrarea populației hazare de religie șiită, a fost într-atât de crunt, încât Iranul s-a gândit să invadeze țara în 1999. Și atât de mare era dependența mișcării talibane de tot ceea ce este profan, încât a bombardat și a distrus metodic două dintre cele mai mari artefacte culturale ale lumii – cele două statui ale lui Buddha de la Bamian care, în măreția lor, arătau fuziunea dintre arta elenistică și alte stiluri aparținând trecutului afghan. Dar, cum statuile erau, fără îndoială, preislamice, ele reprezentau o insultă grăitoare pentru talibani și pentru oaspeții lor din al-Qaeda, iar distrugerea ansamblului de la Bamian a fost doar o prefigurare a atentatelor ce au dus la incendierea altor două structuri gemene, precum și la moartea a aproape trei mii de oameni în centrul Manhattanului în toamna lui 2001.

Toată lumea are propria poveste în legătură cu 11 septembrie: eu prefer să trec peste a mea, nu voi spune decât că o persoană pe care o cunoșteam într-o oarecare măsură s-a prăbușit cu avionul în Pentagon, dar a reușit să-și sune soțul și să îi descrie pe ucigași și tacticile acestora (și a aflat de la el că avionul era deturnat și că avea să moară). De pe acoperișul clădirii mele din Washington am văzut cum se ridica fumul de cealaltă parte a râului, iar de atunci, de fiecare dată când trec pe lângă Capitol sau pe lângă Casa Albă, mă gândesc ce s-ar fi întâmplat dacă pasagerii celui de-al patrulea avion n-ar fi dat dovadă de curaj și de inițiativă, reușind să-l prăbușească pe un câmp din Pennsylvania, la numai douăzeci de minute înainte de a ajunge la destinație.

Ei bine, am reușit să-i scriu mai târziu lui Dennis Prager, acum ți-ai primit răspunsul. Cei nouăsprezece criminali sinucigași ce au atentat asupra New Yorkului, Washingtonului și Pennsylvaniei au fost, fără îndoială, cei mai sinceri credincioși din acele avioane. Poate că ar trebui să se vorbească mai puțin

despre faptul că „oamenii credincioși" posedă avantaje morale pe care ceilalți pot numai să le invidieze. Și ce este de învățat din jubilarea și din propaganda extatică cu care aceste măreațe acte de credință au fost întâmpinate în lumea islamică? Procurorul general al Statelor Unite de atunci, John Ashcroft, a declarat că America „nu are alt rege în afară de Iisus" (o afirmație ce ar fi trebuit să se încheie la „rege"). Statele Unite erau conduse de un președinte care voia să lase îngrijirea săracilor pe mâna instituțiilor „cuvioase". Nu ar trebui ca acesta să fie un moment în care lumina rațiunii și apărarea unei societăți care separa biserica de stat și aprecia libertatea de exprimare și libertatea de a pune întrebări să primească puncte în plus?

Dezamăgirea a fost, iar pentru mine încă este, profundă. În câteva ore, „reverenzii" Pat Robertson și Jerry Falwell au anunțat că jertfirea semenilor lor a fost o judecată divină ce s-a abătut asupra unei societăți secularizate care tolera homosexualitatea și avortul. La ceremonia de comemorare a victimelor, ținută în frumoasa Catedrală Națională din Washington, i s-a permis să ia cuvântul lui Billy Graham, un om al cărui trecut, marcat de oportunism și antisemitism, reprezintă în sine o mică rușine națională. Predica lui absurdă pretindea că toți cei ce au murit se află acum în paradis și că nu s-ar întoarce printre noi nici dacă ar putea. Spun că e absurdă pentru că, nici dacă ai judeca în cei mai binevoitori termeni, tot e imposibil să crezi că printre cei uciși de al-Qaeda în acea zi nu se afla și un număr semnificativ de cetățeni păcătoși. Și n-avem nici un motiv să credem că Billy Graham ar fi avut idee despre tărâmul pe care se preumblă sufletele lor, cu atât mai puțin despre dorințele lor postume. Dar sinistru era și să auzi expuneri detaliate despre paradis, mult similare cu pretențiile pe care bin Laden însuși le ridicase în privința asasinilor.

Lucrurile au continuat să se deterioreze în intervalul dintre înlăturarea talibanilor și răsturnarea regimului Saddam Hussein. Un oficial militar cu rang înalt, generalul William Boykin, a anunțat că a fost învrednicit cu o viziune în vremea în care a luptat în fiascoul din Somalia. Pare-se că însuși chipul Satanei a fost surprins în niște fotografii aeriene

ale orașului Mogadishu, dar acest fapt n-a făcut decât să întărească încrederea generalului că dumnezeul său era mai puternic decât zeitatea malefică a dușmanului. La Academia Forțelor Aeriene ale Statelor Unite din Colorado Springs, s-a descoperit că aceia dintre cadeți care erau fie evrei, fie agnostici, au avut parte de tratamente rele din partea unui grup de cadre „renăscute întru Hristos" care considera că doar cei care-l acceptă pe acesta ca mântuitor aveau dreptul de a-și servi țara. Faptul a rămas nepedepsit. Comandantul adjunct al academiei a trimis e-mail-uri prin care promova instituirea unei zile naționale de rugăciune (creștină). Un preot militar, MeLinda Morton, care s-a plâns de acest val de isterie și intimidări, a fost subit transferat la o bază militară izolată din Japonia. În tot acest timp, multiculturalismul găunos și-a adus și el prinosul, asigurând, printre altele, distribuirea de exemplare ieftine, produse în masă, ale Coranului în sistemul penitenciar din America. Aceste texte de orientare wahhabistă erau chiar mai înrăite decât originalul în a promova războiul sfânt împotriva creștinilor, evreilor și a celor cu o gândire seculară. Să asiști la toate acestea înseamnă să fii martor la o sinucidere culturală: o „sinucidere asistată" la care credincioși și necredincioși deopotrivă erau dispuși să participe.

Ar fi trebuit să se remarce imediat că acțiuni de acest fel erau nu doar lipsite de etică și profesionalism, ci de-a dreptul anticonstituționale și antiamericane. James Madison, autorul Primului Amendament al Constituției, cel care interzice orice lege ce instituie o religie națională, a fost de asemenea semnatarul articolului VI, cel care afirmă fără echivoc că „nu se va cere niciodată stabilirea vreunui criteriu religios pentru încadrarea ca oficial sau funcționar al statului". Ulterior, în scrierea sa *Detached Memoranda*, s-a pronunțat limpede împotriva numirii guvernamentale a unor slujitori religioși, fie în rândul forțelor armate, fie în ceremoniile de deschidere a Congresului. „Înființarea unui serviciu clerical în cadrul Congresului reprezintă o violare palpabilă atât a egalității în drepturi, cât și a principiilor constituționale." Iar în ceea ce privește prezența clericală în rândul forțelor armate, Madison

a scris: „Natura unei astfel de instituții e ispititoare, iar motivele sunt lăudabile. Dar nu e mai înțelept să adoptăm un principiu corect și să ne încredem în urmările acestuia, decât să ne plecăm urechea la un argument specios ce vine să susțină un principiu greșit? Uitați-vă la armatele și marinele lumii și spuneți dacă, prin numirea slujitorilor religioși, se are în vedere interesul spiritual al turmelor sau mai degrabă interesul vremelnic al păstorului.“ Cel care îl mai citează astăzi pe Madison riscă, cel mai probabil, să fie considerat sau subversiv în intenții, sau nebun, și totuși, fără el și fără Thomas Jefferson, coautori ai *Legii Statului Virginia privind libertatea religioasă*, Statele Unite ar fi perpetuat situația din acea vreme – evreilor fiindu-le interzise funcțiile publice în anumite state, catolicilor în altele, iar protestanților în Maryland: în acest din urmă stat, „orice injurie la adresa Sfintei Treimi“ se pedepsea prin tortură, însemnarea cu fierul înroșit în foc, iar la a treia recidivă urma „condamnarea la moarte fără ultima împărtășanie“. În Georgia ar fi rămas în vigoare instituirea „protestantismului“ ca religie oficială de stat – sub cine știe ce formă dintre mulții hibrizi ieșiți de sub mantaua lui Luther.

Pe măsură ce dezbaterea în legătură cu intervenția în Irak a devenit tot mai aprinsă, preoțimea a început să toarne aberații laudative. Cele mai multe dintre biserici s-au opus eforturilor de înlăturare a lui Saddam Hussein, iar papa s-a făcut complet de rușine trimițându-i personal o invitație lui Tariq Aziz, un om căutat pentru crime de război și responsabil pentru uciderea mai multor copii. Aziz nu doar că era bine-venit la Vatican ca important membru catolic al unui partid fascist la putere (nu a fost prima dată când s-a oferit o asemenea indulgență), dar a și fost luat la Assisi pentru a se ruga la moaștele Sfântului Francisc care, pare-se, obișnuia să țină cuvântări păsărilor. Asta, probabil că s-a gândit el, era mult prea simplu. De cealaltă parte a câmpului confesional, majoritatea, nu toți, dintre evanghelicii americani au vociferat bucuroși la perspectiva de a câștiga lumea musulmană în favoarea lui Iisus. (Spun „majoritatea, nu toți“ pentru că o facțiune fundamentalistă a început de atunci să picheteze funeraliile soldaților americani

uciși în Irak, pretinzând că moartea lor reprezintă pedeapsa domnului pentru homosexualitatea americanilor. Pe una dintre pancartele ingenioase purtate prin fața celor îndoliați era scris „Mulțumesc lui Dumnezeu că există IED-urile", bombele de la marginea drumului plasate de musulmanii fasciști care nu tolerau homosexualitatea. Nu e problema mea să decid care este teologia corectă: aș spune că există șanse egale pentru amândouă.) Charles Stanley, ale cărui slujbe săptămânale de la Prima Biserică Baptistă din Atlanta sunt privite de milioane de oameni, ar fi putut fi orice imam demagogic în timp ce afirma că „ar trebui să ne oferim să slujim eforturile de război prin orice mijloace. Dumnezeu se luptă cu oamenii care i se opun, cu aceia care ripostează împotriva lui și a adepților lui". Baptist Press, agenția de presă a organizației sale, a publicat un articol al unui misionar care scria cu satisfacție că „politica externă americană, posibil și cea militară, au deschis drumul propovăduirii evangheliei în ținutul lui Avraam, Isaac și Iacob". Deloc mai prejos, Tim LaHaye a decis să ducă lucrurile și mai departe. Cunoscut în special drept coautor al seriei de romane *Supraviețuitorii*, aflate pe listele de bestselleruri, care îl pregătesc pe americanul obișnuit pentru „înălțarea la cer" și apoi pentru Armagedon, a vorbit despre Irak ca „punctul focal al evenimentelor ce vor duce la sfârșitul lumii". Alți credincioși entuziaști au încercat să facă o paralelă între Saddam Hussein și sângerosul rege Nabucodonosor al Babilonului antic, comparație cu care despotul însuși ar fi fost de acord, având în vedere că a reconstruit vechile ziduri ale Babilonului cu cărămizi inscripționate cu numele său. Astfel, în locul unei discuții raționale despre cum s-ar putea stăpâni și învinge cel mai bine fanatismul religios, s-a preferat consolidarea reciprocă a două forme prin care se manifestă aceeași manie: atacurile Jihadului au reînviat imaginea cruciaților cu mâinile mânjite de sânge.

Din acest punct de vedere, religia nu este diferită de rasism. O variantă a acesteia o inspiră și o provoacă pe cealaltă. Cu altă ocazie, mi-a fost adresată încă o întrebare-capcană, ceva mai pătrunzătoare decât cea a lui Dennis Prager, ce avea ca scop descoperirea prejudecății mele latente. Te afli pe

peronul pustiu al unei stații de metrou din New York seara târziu. Deodată, apare un grup de negri. Rămâi pe loc sau te îndrepți spre ieșire? Și de această dată, am putut să răspund că trecusem printr-o experiență identică. Așteptând de unul singur metroul, cu mult după miezul nopții, mi s-au alăturat dintr-odată mai mulți lucrători de la întreținere ce tocmai ieșeau din tunel, purtând mănuși de lucru și cărându-și trusele cu scule. Toți erau negri. Imediat m-am simțit mai în siguranță și m-am apropiat de ei. N-am idee care era orientarea lor religioasă. Dar, în toate celelalte cazuri amintite, religia era un factor ce sporea considerabil suspiciunea și ura tribală, membrii fiecărui grup referindu-se la adversari în termeni ce trădau bigotismul. Creștinii și evreii se hrănesc cu carne spurcată de porc și dau pe gât otrava alcoolului. Budiștii și musulmanii din Sri Lanka pun pe seama sărbătorii scăldate în vin a Crăciunului din 2004 tsunamiul ce a urmat imediat după aceea. Catolicii sunt murdari și toarnă prea mulți copii. Musulmanii se înmulțesc ca iepurii și se șterg la fund cu mâna greșită. Evreii au bărbile păduchioase și caută sângele copiilor creștini pentru a da gust și savoare azimei de Paști. Și tot așa.

3. Scurtă digresiune despre porc sau de ce e şunca prigonită în Rai

Există în rândul tuturor religiilor tendința de a impune anumite norme sau interdicții alimentare, fie că e vorba de vechea interdicție catolică privind consumul de pește în zilele de vineri, de adorarea de către hinduși a vacii ca animal sfânt și invulnerabil (guvernul Indiei s-a oferit chiar să importe și să protejeze toate vitele care trebuiau sacrificate din cauza răspândirii encefalopatiei spongiforme bovine sau „boala vacii nebune", boală care a cuprins Europa în anii 1990), de refuzul altor culte orientale de a consuma orice fel de carne sau de a răni orice ființă, fie ea un șobolan sau un purice. Dar cel mai vechi și mai rezistent dintre fetișuri este ura și chiar teama față de porc. A apărut în Iudeea primitivă și, timp de multe secole, a fost una dintre modalitățile – cealaltă fiind circumcizia – prin care puteau fi deosebiți evreii.

Deși sura 5:60 din Coran condamnă mai ales evreii, dar și pe ceilalți necredincioși care s-au transformat în porci și maimuțe – o temă predominantă în învățăturile musulmane salafiste din ultima vreme – și Coranul descrie carnea porcului ca fiind necurată sau chiar „spurcată", musulmanii nu par să vadă nici o ironie în a-și însuși acest tabu specific evreiesc. În întreaga lume islamică se observă o adevărată repulsie pentru porcine. Un bun exemplu ar fi interzicerea continuă a romanului lui George Orwell, *Ferma Animalelor*, una dintre cele mai fermecătoare și folositoare fabule ale lumii moderne, însă pe care copiii musulmani nu au dreptul să o citească. Am văzut câteva dintre interdicțiile scrise de ministerele educației arabe care sunt într-atât de stupide încât nu reușesc să vadă rolul de dictatori tiranici pe care îl joacă porcii în poveste.

De fapt, lui Orwell nu-i plăceau porcii din cauză că nu reușise să se dezvolte ca mic fermier, iar această repulsie este împărtășită de mulți adulți care au fost nevoiți să lucreze cu aceste animale dificile în contexte agricole. Înghesuiți în cocini, porcii au tendința să se comporte porcește și să se ia la bătaie, o treabă gălăgioasă și periculoasă. Nu este exclus să-și mănânce progeniturile și chiar propriile excremente, în timp ce tendința lor de galanterie arbitrară și neîngrădită este adesea ofensatoare pentru ochiul celor mai delicați. Dar s-a observat adesea că porcii lăsați în voia lor, având la dispoziție suficient spațiu de desfășurare, nu se murdăresc, își fac mici culcușuri, au grijă de familie și se angajează în interacțiuni sociale cu alți porci. Aceste ființe dau adesea dovadă și de inteligență și s-a calculat că raportul dintre greutatea creierului și greutatea corporală este aproape la fel de ridicat în cazul lor ca și în cazul delfinilor. Porcul se adaptează foarte bine la condițiile de mediu în care trăiește, după cum o arată mistreții și „porcii sălbatici" în opoziție cu porcii liniștiți puși la îngrășat sau cu purceii jucăuși care fac parte din experiența noastră imediată. Dar copita despicată, sau piciorul de porc, a devenit un semn diabolic pentru cei temători, și îndrăznesc să spun că e ușor de presupus cine a fost primul – diavolul sau porcul. Ar fi plictisitor și o idioțenie în sine să te întrebi cum creatorul tuturor lucrurilor a conceput o ființă atât de versatilă și apoi a ordonat creației sale superioare s-o evite, altfel riscând să intre pentru eternitate în dizgrațiile sale. Dar multe alte mamifere, inteligente de altfel, au tendința să creadă că raiul disprețuiește șunca.

Sper că ați ghicit până acum unde vreau să ajung; e vorba despre ceea ce știm deja – că acest frumos animal este una dintre rudele noastre destul de apropiate. ADN-ul lui este în mare măsură asemănător cu al nostru, iar în ultima vreme, s-au făcut transplanturi de piele, de valve ale inimii și de rinichi de la porci la oameni. Dacă – deși cred cu toată convingerea că nu se va întâmpla – un nou doctor Moreau ar putea altera descoperirile recente în ceea ce privește clonarea și să creeze un hibrid, cel mai probabil rezultat de care s-ar teme lumea

ar fi „omul-porc“. Până atunci, aproape tot ceea ce ține de porc este folositor, de la carnea lui hrănitoare și delicioasă până la pielea tăbăcită și părul folosit pentru perii. În romanul realist al lui Upton Sinclair, *Jungla*, în care sunt descrise abatoarele din Chicago, este chinuitor să citești despre felul cum sunt ridicați în cârlige, guițând în timp ce le e tăiat gâtul. Chiar și cel mai călit dintre muncitori, cu nervii cei mai puternici, este zguduit de această experiență. Guițatul ăla are ceva...

Pentru a duce lucrurile un pic mai departe, se poate observa printre copii, în cazul în care scapă nemolestați de către rabini sau imami, că sunt foarte atrași de porci, în special de purcelușii, și că pompierilor, în general, nu le place să mănânce friptură de porc sau șorici prăjit. În Noua Guinee, ca și în alte părți, pentru a desemna un om fript, băștinașii foloseau un cuvântul barbar, „porc lung“; n-am trecut prin experiența de a degusta personal, dar se pare că, atunci când suntem mâncați, avem un gust asemănător cu cel al cărnii de porc.

Asta ne ajută să vedem că explicația „laică“ în legătură cu interdicția evreiască nu are nici un sens. Se presupune că, la început, interdicția a fost rațională, de vreme ce carnea de porc într-un climat călduros poate deveni râncedă și se poate infecta cu parazitul trichinelozei. Această obiecție – care se poate aplica probabil în cazul crustaceelor care nu respectă regulile cușer – este absurdă când vorbim despre condițiile actuale. În primul rând, trichineloza se găsește în toate tipurile de climat și, de fapt, se manifestă mai degrabă în zonele reci decât în cele calde. În al doilea rând, vechile așezări evreiești din țara Canaanului pot fi deosebite cu ușurință de către arheologi prin absența oaselor de porc de la groapa lor de gunoi, spre deosebire de prezența unor astfel de oase în gunoiul altor comunități. Cu alte cuvinte, cei care nu erau evrei nu s-au îmbolnăvit și n-au murit din cauză că au mâncat carne de porc. (Fără să mai luăm în considerare și altceva, dacă, *într-adevăr* ar fi murit din acest motiv, n-ar fi fost nevoie ca dumnezeul lui Moise să-și abată pedeapsa asupra lor măcelărindu-i cu ajutorul celor care nu mâncau porc.)

Așadar, trebuie să găsim un alt răspuns pentru această dilemă. Am pretenția că soluția mea este originală, însă fără ajutorul lui Sir James Frazer și al marelui Ibn Warraq probabil că nu aș fi ajuns la ea. După părerea multor autorități antice, atitudinea primelor popoare semite față de porc era una de venerație și, totodată, de scârbă. Să mănânci carnea porcului era văzut ca ceva special, ba chiar ca un privilegiu și un ritual. (Această confuzie ilogică între sacru și profan se găsește în toate religiile din toate timpurile.) Atracția și repulsia simultană proveneau dintr-o rădăcină antropomorfă: aspectul porcului și gustul porcului, guițatul porcului de dinaintea morții și inteligența vădită a porcului, toate acestea au darul incomod de a aminti de ființa umană. Astfel, teama de porci – și iubirea de porci – probabil că își au originea în vremea sacrificiului uman și chiar în canibalism, la care textele „sfinte" fac aluzie într-un mod nu foarte subtil. Nimic opțional – de la homosexualitate la adulter – nu este pasibil de pedeapsă decât dacă cei care impun interdicția (și cer pedepsele aspre) au o dorință reprimată de a participa. Cum descria Shakespeare în *Regele Lear*, ofițerul care o biciuiește pe femeia desfrânată simte dorința arzătoare de a o folosi pentru chiar păcatul pentru care e pedepsită.

Iubirea față de porc poate fi folosită și în scopuri tiranice și represive. În Spania medievală, unde evreii și musulmanii erau siliți să se convertească la creștinism prin moarte și torturi, autoritățile bisericești au bănuit, și pe bună dreptate, că multe dintre aceste convertiri erau doar de suprafață. Într-adevăr, pe de-o parte, Inchiziția a luat naștere și din teama sfântă că cei care erau în secret necredincioși participau la liturghie – unde, bineînțeles, printr-un ritual de-a dreptul dezgustător, pretindeau că ar consuma carne de om și că ar bea sânge de om, însuși reprezentarea lui Hristos. Printre obiceiurile care au apărut în urma acestui ritual, se numără și servirea unui platou cu mezeluri la majoritatea evenimentelor, fie ele și formale sau mai puțin formale. Cei care au avut ocazia să viziteze Spania sau vreun restaurant spaniol bun sunt familiarizați cu ospitalitatea acestora: mai multe tipuri de carne de porc

diferit afumată și diferit tăiată. Dar asta se trage din efortul constant de a înlătura erezia și de a-i căuta pe aceia care se dau de gol exprimându-și aversiunea. În mâinile nerăbdătoare ale fanaticilor creștini, până și deliciosul *jamón ibérico* ar putea deveni o formă de tortură.

Astăzi, prostia antică s-a pogorât încă o dată asupra noastră. Habotnicii musulmani din Europa cer ca Cei trei purceluși, Miss Piggy și Grohi din *Winnie-de-Pluș*, precum și alte personaje și animale de casă tradiționale să fie ascunse privirilor inocente ale copiilor lor. Idioții posomorâți din Jihad probabil că n-au citit îndeajuns încât să știe de Împărăteasa de la Blandings sau de bucuria transmisă de lordul Emsworth în paginile minunate ale cărții *On the Care of the Pig*, semnată de incomparabilul domn Whiffle, dar se va lăsa cu probleme când vor ajunge până aici. O veche statuie a unui mistreț dintr-un parc din Anglia Centrală a fost deja afectată de vandalismul irațional al islamicilor.

La scară redusă, acest fetiș trivial arată cum religia, credința și superstiția deformează întreaga noastră viziune asupra lumii. Porcul face parte din existența noastră și s-a dovedit util în atâtea împrejurări încât umanitariștii pledează pentru ca el să nu fie crescut în ferme, îngrădit, separat de purcei și lăsat să trăiască în propriile excremente. Fără a ține seama de alte aspecte, carnea rozalie și poroasă *este* într-o oarecare măsură respingătoare. Dar aceasta este o decizie pe care o putem lua în lumina rațiunii și a compasiunii, gândindu-ne la semenii și la rudele noastre, și nu ca rezultat al incantațiilor din jurul focurilor de tabără din Epoca Fierului, unde erau glorificate ofense mult mai grave în numele domnului. „Un cap de porc pe un băț“, spune irascibilul, dar curajosul Ralph în fața idolului putrefact, cu muște roind în juru-i (mai întâi ucis, apoi adorat), zeul băieților cruzi și speriați din *Împăratul muștelor*. „Un cap de porc pe un băț.“ Și nici nu știa câtă dreptate avea, depășindu-i în înțelepciune atât pe cei mai mari, cât și pe micii răufăcători de pe insulă.

4. Notă despre sănătate şi despre cum îţi poate dăuna religia

> În vremuri întunecate, religia e cel mai potrivit îndrumător al omenirii, precum, în nopțile fără lună, un orb e cea mai bună călăuză; cunoaște căile și potecile cum nu le poate ști nici un văzător. Dar când se arată zorii, e lipsit de înțelepciune să te lași călăuzit de un orb.
>
> Heinrich Heine, *Gedanken und Einfälle*

În toamna lui 2001, eram în Calcutta cu marele fotograf Sebastião Salgado, un geniu brazilian ale cărui opere fotografice au însuflețit viețile imigranților, ale victimelor de război și ale muncitorilor care trudesc pentru a extrage materia primă din mine, cariere și păduri. De această dată, era pe post de trimis al UNICEF-ului pentru a-și susține cauza în cruciada sa – în sensul pozitiv al termenului de data aceasta – împotriva chinuitoarei boli a poliomielitei. Mulțumită muncii unor oameni de știință motivați și luminați asemenea lui Jonas Salk, acum este posibilă imunizarea copiilor împotriva acestei boli îngrozitoare contra unui cost neglijabil: câțiva cenți sau penny necesari pentru a administra două picături de vaccin oral nou-născuților. Progresul în medicină ne-a ajutat să scăpăm de teama de variolă, având convingerea că viitorul va aduce aceleași rezultate și în cazul poliomielitei. După câte se pare, întreaga umanitate a făcut front comun pentru rezolvarea acestei probleme. În mai multe țări, inclusiv în El Salvador, combatanți ai războiului au proclamat încetarea focului pentru a permite echipelor de vaccinare să se miște în siguranță. Țările

extrem de sărace și subdezvoltate și-au adunat toate resursele pentru a transmite veștile îmbucurătoare în toate satele: nici un copil nu mai avea să moară sau să fie țintuit la pat ducând o viață nefericită din cauza acestei boli înfiorătoare. Acasă în Washington, unde, în acel an, mulți oameni rămâneau închiși în casă temători din cauza atentatelor din 11 septembrie, fiica mea cea mică mergea neînfricată din ușă în ușă de Halloween, scandând „Ne dați ori nu ne dați pentru UNICEF" și astfel, cu fiecare pumn de mărunțiș strâns, avea să vindece sau să salveze copii pe care nu-i va întâlni niciodată. Arareori avem sentimentul plăcut de a ne afla în fața unei astfel de inițiative eficientă. Oamenii din Bengal, în special femeile, au fost plini de entuziasm și inventivitate. Îmi amintesc o întâlnire de comitet unde gazda din Calcutta a plănuit, fără a găsi ceva rușinos aici, să facă echipă cu prostituatele din oraș pentru a transmite veștile până în cele mai îndepărtate colțuri ale societății. Aduceți-vă copiii, fără să puneți întrebări, și lăsați-i să înghită cele două picături de lichid. Cineva știa că, la câțiva kilometri de oraș, altcineva avea un elefant care ar putea fi întrebuințat pentru o paradă publicitară. Totul mergea ca pe roate: într-unul dintre cele mai sărace orașe și state ale lumii, oamenii aveau parte de un nou început. Dar apoi au început să circule anumite zvonuri. În unele zone periferice, niște musulmani înveterați au început să răspândească vorba că picăturile erau un complot. Dacă luai acest medicament occidental, vei fi lovit de impotență și diaree (o combinație periculoasă și neplăcută).

Asta a creat probleme pentru că vaccinul trebuia administrat de două ori – a doua oară pentru a-i spori eficacitatea și pentru a întări imunitatea – și pentru că nu e nevoie decât de câțiva oameni nevaccinați ca boala să revină și să supraviețuiască, răspândindu-se prin contact și prin sistemul de alimentare cu apă. Ca și în cazul variolei, infecția trebuia eliminată de la rădăcină. Părăsind Calcutta, m-am întrebat dacă Bengalul de Vest avea să respecte termenul-limită ca să poată scăpa de amenințarea poliomielitei până la sfârșitul următorului an. Asta ar însemna câteva părți din Afghanistan

și încă una sau două regiuni inaccesibile, deja acaparate de fervoarea religioasă, înainte de a putea spune că o altă boală veche ce a chinuit omenirea va fi pe deplin învinsă.

În 2005, am aflat care a fost rezultatul. În nordul Nigeriei – o țară care se număra printre cele care eradicaseră provizoriu poliomielita –, un grup de figuri religioase islamice au pronunțat o lege sau o *fatwa* care declara că vaccinul împotriva poliomielitei era o conspirație a Statelor Unite (și, în mod surprinzător, a Națiunilor Unite) împotriva credinței musulmane. Acești hogi susțineau că picăturile erau concepute pentru a-i steriliza pe adevărații credincioși. Prin intermediul acestora, se urmărea distrugerea în masă a credinței lor. Nimeni nu avea voie să înghită așa ceva și era interzis să le fie date nou-născuților. În doar câteva luni, infecția a revenit, și nu doar în nordul Nigeriei. Turiștii și pelerinii din Nigeria au împrăștiat-o până la Mecca, poliomelita reapărând și în alte țări care scăpaseră de boală, inclusiv în trei țări africane și în îndepărtatul Yemen. Bolovanul trebuia rostogolit iarăși până în vârful muntelui.

S-ar putea crede că e un caz „izolat“, dar acesta ar fi doar un mod convenabil de a privi lucrurile. Însă nu e adevărat. Dacă sunteți interesați, n-ați vrea să-mi vedeți filmulețul cu sfatul dat de cardinalul Alfonso López de Trujillo, președintele Consiliului Pontifical pentru Familie al Vaticanului, în care acesta își avertizează publicul că toate prezervativele conțin multe găuri microscopice fără ca noi să știm, prin care se poate transmite virusul HIV? Închideți ochii și încercați să vă imaginați ce-ați putea spune dacă ați avea autoritatea să produceți cea mai mare suferință posibilă în cât mai puține cuvinte. Gândiți-vă la prejudiciile cauzate de o asemenea dogmă: se presupune că acele găuri permit și transmiterea altor boli, ceea ce, mai întâi de toate, ar face inutil scopul pentru care este folosit prezervativul. Să faci o asemenea afirmație în Roma e îndeajuns de malițios. Dar încercați să traduceți mesajul în limba țărilor sărace și năpăstuite și vedeți ce se întâmplă. În timpul carnavalului din Brazilia, Rafael Llano Cifuentes, episcopul auxiliar din Rio de Janeiro, a spus

enoriașilor săi în cadrul unei slujbe că „biserica este împotriva folosirii prezervativului. Relațiile sexuale dintre un bărbat și o femeie trebuie să fie naturale. N-am văzut niciodată un cățel folosind prezervativ în timpul actului sexual cu un alt câine." Figuri clericale importante din alte câteva țări – cardinalul Obando y Bravo de Nicaragua, arhiepiscopul de Nairobi din Kenya, cardinalul Emmanuel Wamala de Uganda – au spus turmelor lor de enoriași că SIDA se transmite prin prezervativ. Într-adevăr, părerea cardinalului Wamala a fost că femeile care au ales să moară de SIDA decât să se protejeze ar trebui să fie considerate martire (deși, e de înțeles, acest martiriu trebuie să aibă loc în cadrul căsătoriei).

Autoritățile islamice n-au reacționat mai bine, ba chiar uneori s-au purtat mai rău de atât. În 1995, Consiliul Ulema din Indonezia a stabilit ca prezervativele să fie disponibile numai cuplurilor căsătorite și numai prin intermediul unei rețete. În Iran, un muncitor diagnosticat cu HIV își poate pierde slujba, iar medicii și spitalele au dreptul să refuze tratamentul pacienților bolnavi de SIDA. În 2005, un oficial din cadrul Programului de Control al SIDA din Pakistan a relatat publicației *Foreign Policy* că problema nu era majoră în țara sa datorită „valorilor sociale și islamice mai bune". Asta, într-un stat unde legea permite ca o femeie să fie *condamnată* la viol în grup pentru a ispăși „rușinea" unei infracțiuni comise de fratele ei. Aceasta este vechea combinație religioasă dintre reprimare și negare: o molimă precum SIDA se presupune a fi de nemenționat pentru că învățăturile Coranului sunt mai mult decât suficiente pentru a interzice relațiile sexuale premaritale, folosirea drogurilor, adulterul și prostituția. Chiar și o vizită scurtă în Iran, de exemplu, va demonstra contrariul. Hogii înșiși sunt cei care au de câștigat de pe urma ipocriziei autorizând „căsătoriile temporare", în care certificatele de căsătorie sunt valabile câteva ore, uneori în case special desemnate, iar declarația de divorț e gata pentru a fi depusă la încheierea treburilor. Aproape că se poate numi prostituție... Ultima dată când mi s-a oferit un astfel de târg mă aflam în sudul Teheranului, lângă altarul neplăcut vederii

al ayatollahului Khomeini. Dar femeile care au fața acoperită de văl și sunt îmbrăcate în burqa, infectate cu virusul de către soții lor, sunt nevoite să moară în tăcere. Este o certitudine că milioane de oameni decenți și nevinovați din întreaga lume vor muri zadarnic în chinuri din cauza acestui obscurantism.

Atitudinea religiei față de medicină, precum și atitudinea religiei față de știință este, întotdeauna și în mod necesar, problematică și, foarte adesea, necesar ostilă. Un credincios modern poate spune și chiar să fie convins că știința și medicina nu se bat cap în cap cu credința sa, dar ceea ce va rămâne întotdeauna un fapt bizar este că ambele au tendința să răstoarne monopolul religiei și, din acest motiv, au fost respinse cu îndârjire. Ce se întâmplă cu tămăduitorul sau cu șamanul când bietul om simte pe pielea sa efectele benefice ale medicamentelor și ale operațiilor, administrate fără ceremonii și ritualuri? În mare, cam același lucru care se întâmplă cu omul care aduce ploaia când apare meteorologul sau cu profetul din ceruri când profesorii intră în posesia telescopului. Molimele Antichității erau considerate a fi pedepse venite de la zei, ceea ce a ajutat la consolidarea poziției preoției și a dus la încurajarea arderii pe rug a necredincioșilor și a ereticilor despre care se credea – într-o explicație alternativă – că împrăștiau boala prin vrăjitorie sau otrăvind fântânile.

Putem să facem rabat de la orgiile de prostie și cruzime care erau tolerate înainte ca umanitatea să își formeze o idee clară asupra teoriei microbiene a bolilor. Cea mai mare parte a „miracolelor“ din Noul Testament au de-a face cu vindecarea, ceea ce avea o importanță deosebită într-o vreme când și o boală minoră aducea moartea. (Însuși Sfântul Augustin a spus că nu ar fi crezut în creștinism dacă nu s-ar fi întâmplat aceste miracole.) Oamenii de știință care au adus critici religiei, precum Daniel Dennett, au fost îndeajuns de generoși să sublinieze că este posibil ca ritualurile de vindecare aparent inutile să fi ajutat oamenii să se simtă mai bine, fiind știut cât de important este moralul pentru a ajuta corpul să lupte împotriva rănilor și a infecțiilor. Dar aceasta ar fi o explicație posibilă numai în retrospectivă. Până când doctorul Jenner

a descoperit că vaccinul pentru variola taurinelor te poate proteja împotriva variolei, această explicație devenise nulă. Cu toate acestea, Timothy Dwight, rector al Universității Yale și, până în ziua de azi, unul dintre cei mai respectați „profeți" ai Americii, s-a opus vaccinului împotriva variolei pentru că îl considera drept o interpunere în creația domnului. Iar această mentalitate persistă încă, la multă vreme după ce pretextul și justificarea ei în ignoranța umană au dispărut.

Este interesant și sugestiv că arhiepiscopul de Rio de Janeiro face analogia cu câinii. Ei nu se sinchisesc să-și pună prezervativ: cine suntem noi să punem la îndoială devotamentul lor pentru „natură" ? În ceea ce privește discuțiile recente din cadrul Bisericii Anglicane în legătură cu homosexualitatea și hirotonisirea, câțiva episcopi și-au exprimat cu infatuare părerea că homosexualitatea este „nenaturală" de vreme ce nu se întâlnește și la alte specii. Făcând abstracție de absurditatea fundamentală a acestei observații: oamenii sunt parte din „natură" sau nu? Sau, dacă se întâmplă să fie homosexuali, sunt sau nu creați după chipul domnului? Lăsând la o parte faptul că numeroase specii de păsări, mamifere și primate se angajează în jocuri homosexuale. Cine se cred clericii ca să interpreteze natura? S-au dovedit incapabili de a face asta. Prezervativul este, simplu spus, o condiție necesară, dar insuficientă pentru a evita transmiterea SIDA. Toate autoritățile calificate, inclusiv cei care afirmă că abstinența este de preferat, sunt de acord cu asta. Homosexualitatea este prezentă în toate societățile și existența ei demonstrează că face parte din „creația" umană. E obligatoriu să ne opunem acestor lucruri când aflăm despre ele. Acum știm că ciuma bubonică nu s-a răspândit din cauza păcatelor și a decăderii morale, ci prin intermediul șobolanilor și al puricilor. În 1665, în Londra, în timpul comemorării victimelor „Morții Negre", arhiepiscopul Lancelot Andrewes a observat cu strângere de inimă că oroarea s-a abătut și asupra celor care s-au rugat și nu și-au pierdut credința, și asupra celor care n-au făcut asta. A fost pe punctul de a descoperi un fapt evident. În timp ce scriam acest capitol, în Washington, orașul în care locuiesc, s-a iscat un scandal.

Multă vreme s-a crezut că virusul papiloma uman (HPV) este o infecție transmisă pe cale sexuală care, în cel mai rău caz, poate duce la apariția cancerului de col uterin la femei. În prezent, există un vaccin – în zilele noastre, apariția vaccinurilor se situează pe o pantă ascendentă rapidă – nu care să vindece boala, ci care să imunizeze femeile împotriva acesteia. Dar există forțe la putere care se opun adoptării acestei măsuri pe motiv că asta va încuraja sexul premarital. Moral și intelectual, să accepți răspândirea cancerului cervical în numele domnului nu e cu nimic diferit de sacrificarea acestor femei pe un altar și exprimarea recunoștinței în fața zeității pentru că ne-a dat impulsul sexual, după care să ajungem să îl blamăm.

Nu știm câți oameni din Africa au murit sau vor muri din cauza virusului HIV, care a fost izolat și a devenit tratabil datorită cercetărilor științifice realizate prin progresul uman, la scurt timp după ce și-a făcut apariția, provocând moartea. Pe de altă parte, știm că relațiile sexuale cu o virgină – unul dintre „leacurile" locale cel mai des întâlnite – nu previne și nu înlătură infecția. De asemenea, știm și că folosirea prezervativului poate contribui, ca măsură preventivă, la limitarea și la controlarea răspândirii virusului. Nu avem de-a face, cum le-ar fi plăcut primilor misionari să creadă, cu vraci și barbari care se opun binefacerilor aduse de misionari. Avem în schimb de-a face cu administrația Bush care, într-o republică presupus laică a secolului XXI, refuză să distribuie fondurile de ajutorare externe înspre organizațiile de caritate și clinicile care oferă planning familial. Cel puțin două religii importante și consacrate, cu milioane de susținători în Africa, sunt de părere că leacul e cu mult mai rău decât boala. Nutresc de asemenea credința că SIDA este într-un fel o sentință venită din ceruri pentru pedepsirea abaterilor sexuale – în special, cele legate de homosexualitate. O singură atingere a briciului tăios al lui Ockham va face ca această afirmație violentă să devină lipsită de sens: în cazul homosexualității feminine, femeile nu numai că nu contractează SIDA (doar dacă au nenorocul să le fie transmisă prin transfuzie sau prin intermediul acelor ce nu au fost dezinfectate), dar sunt și mai ferite de bolile venerice

chiar decât cele heterosexuale. Cu toate acestea, autoritățile clericale refuză cu îndârjire să fie sincere în legătură cu existența lesbianismului. Astfel, demonstrează că religia continuă să reprezinte o amenințare presantă asupra sănătății publice.

O să formulez o întrebare ipotetică. Ca bărbat de cincizeci și șapte de ani, sunt descoperit că sug penisul unui bebeluș. Vă rog să vă imaginați cât de revoltați și de dezgustați ați fi. Dar am explicația gata pregătită. Sunt un *mohel*: cel desemnat să facă circumcizia și să înlăture prepuțul. Autoritatea mea se bazează pe un vechi text care îmi impune să iau penisul unui bebeluș în mână, să tai în jurul prepuțului și să desăvârșesc actul luându-i penisul în gură pentru a extrage pielea și scuipând apoi bucata amputată împreună cu sângele și saliva din gură. Majoritatea evreilor au renunțat la această practică, fie din cauză că nu era igienic, fie din cauza asocierilor neplăcute, însă persistă în rândurile fundamentaliștilor hasidici care trag speranța că un al Doilea Templu va fi reconstruit în Ierusalim. Pentru ei, ritualul primitiv al circumciziei numit *periyah metsitsah* face parte din legământul primar și indestructibil cu dumnezeu. În 2005, în New York, din cauza ritualului, îndeplinit de un *mohel* în vârstă de cincizeci și șapte de ani, câțiva băieței au făcut herpes genital și cel puțin doi dintre ei au murit. În mod normal, acest fapt ar fi trebuit să convingă departamentul de sănătate publică să interzică această practică, iar primarul ar fi trebuit să aibă o atitudine dezaprobatoare. Dar în prima parte a secolului XXI, în capitala lumii moderne, situația a fost cu totul alta. Primarul Bloomberg a ignorat rapoartele trimise de distinși medici evrei care avertizau în legătură cu pericolul acestei tradiții și a transmis birocraților din sănătatea publică să amâne orice verdict. După părerea sa, problema crucială era să ne asigurăm că nu vom încălca dreptul de liberă practică a religiei. Într-o dezbatere publică cu Peter Steinfels, un catolic liberal și „redactorul pe probleme religioase" al *New York Times*, mi s-a spus același lucru.

S-a întâmplat să fie an electoral pentru primar, ceea ce adeseori explică multe. Dar această practică este prezentă și în cadrul altor confesiuni, în alte state și orașe, precum și în alte

țări. În cea mai mare parte a Africii animiste și musulmane, fetele sunt supuse chinului circumciziei care presupune retezarea labiilor și a clitorisului, de multe ori cu o piatră ascuțită, după care, deschizătura vaginului este cusută cu o ață rezistentă ce nu poate fi înlăturată până nu este ruptă de forța masculină în noaptea nunții. Totuși, compasiunea și biologia permit să le fie lăsat un mic orificiu pentru scurgerea sângelui menstrual. Mirosul greu, durerea, umilirea și suferința produse depășesc imaginația noastră și duc inevitabil la infecții, sterilitate, rușine și la moartea a multor femei și copii la naștere. Nici o societate n-ar tolera o asemenea insultă la adresa femeilor și, astfel, n-ar tolera supraviețuirea acestei practici odioase dacă aceasta n-ar fi considerată sfântă. Pe de altă parte, nici un newyorkez n-ar permite asemenea cruzime față de nou-născuți dacă n-ar fi vorba de același considerent. Părinții care împărtășesc convingerea absurdităților propovăduite de „Știința Creștină" au fost acuzați, dar nu întotdeauna condamnați, că au refuzat îngrijirea medicală imediată copiilor lor. Părinții care se cred a fi „Martorii lui Iehova" nu le-au dat dreptul copiilor lor să primească transfuzii de sânge. Părinții care cred că un bărbat pe nume Joseph Smith a fost condus spre locul unde erau îngropate tăblițele de aur și-au căsătorit fiicele „mormone" minore cu unchii sau cumnații mult iubiți care, uneori, deja aveau soții mai în vârstă. Fundamentaliștii șiiți din Iran au scăzut vârsta „consimțământului" la nouă ani, poate fiind încântați să rivalizeze cu vârsta celei mai tinere „soții" a „profetului" Mahomed. În India, copilele-mirese hinduse sunt biciuite și adesea arse de vii în cazul în care zestrea pe care o aduc este considerată a fi prea mică. Numai în ultimul deceniu, Vaticanul și rețeaua sa vastă de dioceze au fost nevoiți să-și recunoască complicitatea într-o mare rețea de viol și tortură a copiilor, în special, dar nu exclusiv homosexuală, în care pederești și sadici bine cunoscuți au fost protejați împotriva consecințelor legale și au fost repartizați în parohii unde aveau o gamă mai bogată de unde să-și aleagă victimele nevinovate și fără apărare. Numai în Irlanda – odată un discipol de necontestat al Sfintei

Biserici Mamă – se estimează că numărul copiilor *ne*molestați în școlile religioase este probabil minoritar.

Acum, religia joacă un rol important în protecția și instruirea copiilor. „Vai de cel ce umilește pe prunc!“, spune Marele Inchizitor în *Frații Karamazov* de Dostoievski. În Noul Testament, Iisus ne atrage atenția că cel vinovat ar trebui aruncat pe fundul mării și, pe deasupra, să i se lege în jurul gâtului o piatră de moară. Însă, în teorie ca și în practică, religia se folosește de cei nevinovați și lipsiți de apărare pentru a experimenta pe ei. Să lăsăm numaidecât un evreu adult care își respectă tradiția să-și introducă penisul circumcis în gura unui rabin. (Cel puțin în New York, ar fi legal.) Să lăsăm numaidecât femeile în toată firea ce se tem de propriul clitoris sau de labiile lor să le ceară altor femei, nu mai puțin năpăstuite, să li le ciopârțească. Să-l lăsăm numaidecât pe Avraam să-și arate intenția de a se sinucide pentru a-și demonstra devotamentul față de Cel de sus sau credința în vocile pe care le auzea în cap. Să-i lăsăm numaidecât pe părinții pioși să-și refuze ajutorul medicinei când sunt cuprinși de chinul durerii sau al suferinței. Din partea mea, să lăsăm numaidecât un preot care a jurat să rămână celibatar să fie un homosexual promiscuu. Să lăsăm numaidecât o congregație care crede că diavolul poate fi izgonit prin flagelare să-și aleagă câte un păcătos adult în fiecare săptămână și să-l biciuiască până la sânge. Să-i lăsăm numaidecât pe adepții creaționismului să-și instruiască semenii în timpul pauzelor de masă. Însă recrutarea unui copil lipsit de apărare pentru astfel de scopuri este un fapt ce poate fi caracterizat drept păcat chiar și de cel mai convins laic.

Nu mă dau drept exemplu de moralitate și, dacă aș face-o, aș fi imediat combătut, dar dacă aș fi suspectat că aș fi violat sau torturat un copil, că aș fi infectat un copil cu o boală venerică sau că l-aș fi vândut unei rețele de trafic sexual sau de alt tip, m-aș gândi să mă sinucid chiar dacă aș fi vinovat sau nu. Dacă într-adevăr aș fi vinovat de aceste fărădelegi, aș primi moartea sub orice formă ar veni. Această repulsie este înnăscută pentru orice om sănătos la cap și nu trebuie învățată. De vreme ce religia s-a dovedit a fi neglijentă asupra singurului subiect

unde autoritatea morală și etică ar trebui privite ca universale și absolute, cred că suntem îndreptățiți să tragem cel puțin trei concluzii până în acest moment. În primul rând, religia și bisericile sunt fabricate, iar acest fapt frapant e mult prea evident pentru a fi ignorat. În al doilea rând, etica și moralitatea sunt independente de religie și nu pot să-și aibă originea aici. În al treilea rând, pentru că are pretenția la o exonerare divină specială pentru practicile și credința sa, religia este nu numai amorală, ci imorală. Psihopatul ignorant sau bruta care își maltratează copiii trebuie pedepsiți, însă pot fi înțeleși. Aceia care pretind o garanție divină pentru cruzime au fost întinați de răul pur și reprezintă un pericol mult mai mare.

În Ierusalim, în spitalul de boli mentale se găsește o secție specială unde sunt găzduiți cei care constituie un pericol pentru ei înșiși și pentru alții. Acești pacienți tulburați psihic sunt cei care suferă de „sindromul Ierusalim". Polițiștii și ofițerii de securitate sunt antrenați să îi recunoască, deși nebunia lor este adeseori ascunsă în spatele unei măști de un calm înșelător și sublim. Au venit în orașul sfânt pentru a se da drept Mesia sau drept mântuitori sau să vestească sfârșitul lumii. Din punctul de vedere al unei persoane tolerante și „multiculturale", legătura dintre credința religioasă și tulburarea mentală este foarte evidentă și, totodată, greu de menționat. Dacă cineva își ucide copiii, iar apoi spune că dumnezeu i-a ordonat s-o facă, s-ar putea să nu fie găsit vinovat pe motiv de nebunie, însă, cu toate acestea, va fi închis. Dacă cineva trăiește într-o peșteră și susține că are viziuni și că experimentează vise profetice, îl putem lăsa în treaba lui până când se dovedește că, într-un mod cât se poate de real, plănuiește plin de satisfacție o sinucidere cu bombă. Dacă cineva susține că este unsul lui dumnezeu și începe să își facă rezerve de Kool-Aid și de arme și să se bucure de soțiile și surorile acoliților săi, vom fi mai mult decât sceptici la adresa lui. Dar dacă aceste lucruri sunt predicate sub protecția unei religii bine înrădăcinate, este de așteptat să le considerăm la valoarea lor nominală. Toate cele trei religii monoteiste, asta ca să luăm cel mai evident exemplu,

îl preamăresc pe Avraam pentru că a avut bunăvoința să audă voci și apoi să-l scoată pe fiul său, Isaac, la o plimbare lungă ce s-a dovedit a fi mai degrabă sumbră și absurdă. Iar apoi mâna ce avea să înfăptuiască crima a fost oprită dintr-un capriciu ce avea să fie interpretat drept îndurare divină.

Se consideră că relația dintre sănătatea fizică și sănătatea mentală are o strânsă legătură cu funcția sexuală sau, mai bine zis, cu disfuncția sexuală. În aceste condiții, să fie oare o coincidență că religia pretinde dreptul de a elabora legi în materie de sex? Principala modalitate prin care credincioșii se impun față de ei înșiși, unii față de alții și față de necredincioși a ținut întotdeauna de pretenția lor de a deține monopolul în această chestiune. Majoritatea religiilor (cu excepția câtorva culte care îl aprobă și chiar îl încurajează) nu trebuie să-și bată capul cu interdicția asupra incestului. Asemenea crimei și a hoției, se pare că este ceva ce provoacă dezgust oamenilor fără să avem vreo explicație valabilă. Dar numai ca să faci un studiu al istoriei bazat pe teama sexuală și pe interdicții, reinterpretat din punct de vedere religios, ar însemna să te confrunți cu legătura tensionată dintre senzualitatea extremă și reprimarea extremă. Aproape fiecare impuls sexual a însemnat un prilej pentru interdicție, vină și rușine. Masturbarea, sexul oral, sexul anal, sexul în alte poziții decât cea a misionarului: a numi oricare dintre aceste tipuri înseamnă a descoperi o interdicție înspăimântătoare în legătură cu ele. Chiar și în America modernă și hedonistă, câteva state definesc legal „sodomia“ ca pe ceva ce nu are ca scop direct procrearea heterosexuală.

Acest fapt ridică mari obiecții în legătură cu discuția despre „creație“, fie că alegem să numim creația un lucru „inteligent“ sau nu. În mod evident, specia umană este creată să experimenteze prin intermediul sexului. La fel de evident, acest fapt este bine cunoscut de către preoțime. Când Dr. Samuel Johnson a terminat primul dicționar adevărat al limbii engleze, a fost vizitat de o delegație de bunicuțe respectabile care doreau să-l felicite că n-a introdus cuvinte indecente. Răspunsul lui – și anume că îl interesa să știe dacă doamnele au stat să le caute – cuprinde aproape tot ceea ce este necesar

a fi spus în această problemă. Evreii ortodocși poate că nu întrețin relații sexuale printr-o gaură din cearșaf, dar își obligă femeile să urmeze ritualul de a face baie pentru a se curăța de petele sângelui menstrual. Musulmanii îi supun pe cei care comit adulter la biciuiri publice. Creștinii își lingeau buzele în timp ce căutau dovezi că femeile acuzate sunt vrăjitoare. Nu e nevoie să continui cu această idee: oricare dintre cititorii acestei cărți cunosc exemple grăitoare sau, pur și simplu, înțeleg unde vreau să bat.

O dovadă solidă că religia este creată de om și că este antropomorfă în esență se poate regăsi în faptul că, de obicei, este creată de „om", în sensul că este vorba de o persoană de sex masculin. Cartea sfântă cu cea mai veche utilizare continuă – Talmudul – îi pretinde credinciosului să îi mulțumească zi de zi creatorului că nu s-a născut femeie. (Se ridică și în acest caz întrebarea obsesivă: cine altcineva decât un sclav îi mulțumește stăpânului său pentru ceva ce acesta a decis fără a-l fi consultat?) Vechiul Testament, așa cum se referă creștinii, cu condescendență, la această carte, prezintă femeia ca fiind o clonă a bărbatului creată pentru uzul și bunăstarea acestuia. În toate textele religioase, este exprimată o frică primitivă că jumătate din rasa umană e totodată impură, necurată, dar reprezintă și o ispită întru păcat căreia îi este imposibil să i se reziste. Poate că așa se explică isteria cultului virginității și al Fecioarei și teama față de forma feminină și față de funcțiile reproducătoare feminine? Și se poate să existe cineva în stare să explice cruzimile sexuale și de altă natură ale religiei fără referire la obsesia celibatului, însă nu sunt eu acela. Pe mine mă apucă râsul când citesc Coranul, în care sunt descrise nenumărate interdicții în legătură cu sexul și unde se face falsa promisiune a unui desfrâu infinit în viața de apoi: e ca și cum ne-am uita la un copil care „își imaginează că...", însă fără a avea ocazia de a-l privi pe acest inocent cum se joacă. Nebunii criminali de la atentatele din 11 septembrie – care s-au pregătit îndelung să devină niște nebuni care provoacă un genocid – au fost poate ispitiți de virgine, însă, un gând și mai revoltător e acela că, asemenea multor semeni de-ai lor

care s-au implicat în Jihad, *erau* ei înșiși virgini. Asemenea călugărilor de pe vremuri, fanaticii sunt luați de timpuriu din sânul familiei, sunt învățați să-și disprețuiască mamele și surorile și ajung la vârsta maturității fără să fi purtat vreodată o conversație normală, cu atât mai puțin să fi avut o relație normală cu o femeie. Prin definiție, avem de-a face cu o boală. Religia creștină este mult prea inhibată pentru a oferi plăceri sexuale în paradis – într-adevăr, nu a reușit niciodată să propună un paradis ispititor –, dar nu s-a dat înapoi de la a promite o pedeapsă sadică și nesfârșită pentru cei care cad în păcatul sexual, aproape la fel de revelator pentru a demonstra același lucru într-o manieră diferită.

O subspecie aparte a literaturii moderne o reprezintă memoriile unui bărbat sau ale unei femei care a avut parte de o educație religioasă. Lumea modernă a devenit îndeajuns de seculară pentru ca unii dintre acești autori să încerce să facă glume pe baza a ceea ce li s-a întâmplat și în legătură cu ceea ce se aștepta de la ei să creadă. Cu toate acestea, asemenea cărți tind în mod necesar să fie scrise de aceia îndeajuns de norocoși să fi supraviețuit acestei experiențe. Nu există nici un mod prin care să aproximezi daunele provocate spunând la zeci de milioane de copii că masturbarea îi va orbi, că gândurile necurate îi vor condamna la o eternitate de chin, că membrii altor credințe, inclusiv membrii familiei lor vor arde sau că bolile venerice se transmit prin sărut. Nu putem nici măcar aproxima daunele provocate de sfinții dascăli care le-au băgat în cap aceste minciuni pe care le-au întărit prin biciuiri, violuri și umilințe publice. Unii dintre aceia care „se odihnesc în morminte fără flori" au contribuit poate la binele lumii, însă aceia care au predicat ura, teama și vina și care au distrus nenumărate copilării ar fi trebuit să fie recunoscători că iadul despre care i-au învățat nu era decât un loc rău imaginat de ei și că n-au fost trimiși să putrezească acolo.

Violentă, irațională, intolerantă, susținătoare a rasismului, tribalismului și bigotismului, scufundată în ignoranță și ostilă

gândirii libere, disprețuitoare la adresa femeilor și coercitivă față de copii: religia organizată are multe pe conștiință. Ar mai fi de adăugat o singură acuzație în rechizitoriu. În mod necesar, o parte a mentalului colectiv religios așteaptă distrugerea lumii. Prin asta, nu mă refer doar la „așteptarea" anticipativă a sfârșitului în sens pur escatologic. Mai degrabă, vreau să spun că își dorește, fățiș sau în taină, ca sfârșitul să aibă loc. Poate pe jumătate conștientă că argumentele sale, care nu se pot susține, nu sunt pe deplin convingătoare și poate neliniștită din pricină că, prin lăcomie, a ajuns să dețină puterea lumească și multe bogății, religia n-a încetat niciodată să proclame Apocalipsa și ziua judecății de apoi. A fost o imagine constantă încă de când primii vraci și șamani au învățat să prezică eclipsele și să-și folosească cunoștințele astrale lacunare pentru a-i speria pe ignoranți. Pleacă de la epistolele Sfântului Pavel, care credea și spera că vremea oamenilor se apropie de sfârșit, trece prin fanteziile tulburătoare din Apocalipsa lui Ioan care, cel puțin, au fost redate memorabil de așa-numitul Sfântul Ioan Teologul pe insula grecească Patmos și ajunge la seria de romane de consum *Supraviețuitorii* devenite bestsellere, și care oficial sunt „scrise" de Tim LaHaye și de Jerry B. Jenkins, dar care par a fi produsul vechiului expedient de a lăsa doi urangutani să-și facă de cap în fața unei tastaturi:

> Valuri de sânge continuau să se înalțe. Milioane de păsări se strânseră în stoluri și se înfruptau din rămășițe..., iar, în afara orașului, teascul storcea și sângele șiroia din teasc, ridicându-se până la căpăstrul calului pe o întindere de o mie șase sute de furlongi.

Textul se complace aici în delir pur, presărat pe alocuri cu parafraze. Aceleași trăsături, mai pline de substanță, dar nu mai puțin regretabile, se regăsesc și în „Battle Hymn of the Republic" al Juliei Ward Howe, care se dezvoltă tot în jurul imaginii teascului și în murmurul lui Robert Oppenheimer care, asistând la prima detonație nucleară de la Alamagordo, New Mexico, s-a trezit citând din poemul epic hindus *Bhagavad*

Gita: „Acum am devenit Moartea, distrugătorul lumilor“. Una dintre multele legături dintre credința religioasă și copilăria sinistră, răzgâiată și egoistă a speciei noastre este dorința reprimată de a vedea totul făcut bucăți, adus în ruină și ras de pe fața pământului. Această nevoie isterică e conjugată cu alte două „plăceri vinovate“ sau, după cum spun germanii, cu *Schadenfreude*. Pe de o parte, moartea individuală a cuiva este anulată – sau poate răscumpărată ori recompensată – de nimicirea tuturor celorlalți. În al doilea rând, există întotdeauna speranța egoistă că acel cineva va fi cruțat, că va avea satisfacția de a fi adăpostit la sânul exterminatorului și, astfel protejat, de a observa suferința celor mai puțin norocoși. Tertulian, unul dintre mulții părinți ai bisericii care au întâmpinat dificultăți în a oferi o descriere convingătoare a paradisului, a avut inteligența de a apela la cel mai mic numitor comun și de a promite că una dintre cele mai intense plăceri ale vieții de apoi va consta în contemplarea nesfârșită a torturilor la care sunt supuși cei damnați. Nici nu știa cât adevăr ascundeau vorbele sale în a denunța că religia este o creație a omului.

Ca în toate celelalte cazuri, descoperirile științifice sunt mult mai demne de uimire și venerație decât retorica sforăitoare despre cele divine. Istoria universului începe, dacă e să atribuim vreun sens cuvântului „timp“, în urmă cu aproximativ douăsprezece miliarde de ani. (Utilizarea greșită a cuvântului „timp“ ne-ar putea duce la calculul infantil al mărețului James Ussher, arhiepiscop de Armagh, care a ajuns la concluzia că Pământul – atenție, doar „Pământul“, nu universul – s-a născut într-o sâmbătă, pe 22 octombrie 4004 î.Hr., la ora 6 după-amiaza. Această datare a fost susținută de William Jennings Bryan, fost secretar de stat american și de două ori candidat al democraților pentru președinție, în timp ce depunea mărturie în fața instanței nu mai târziu de deceniul al treilea al secolului XX.) Adevărata vârstă a soarelui și a planetelor aflate pe orbita acestuia – una dintre ele sortită fiind să găzduiască viața, în timp ce toate celelalte sunt destinate să rămână sterpe – poate fi aproximată la patru miliarde și jumătate de ani, cifra fiind

însă discutabilă. Acest sistem solar microscopic mai are, cel mai probabil, tot atât de trăit, durata de viață a soarelui nostru fiind de încă cinci miliarde de ani. Însemnați-vă data în calendar. Când se va ajunge acolo, va genera milioane de alți sori și, în urma unei explozii, se va transforma într-un „gigant roșu" ce va face ca oceanele pământului să fiarbă și va duce la dispariția oricărei forme de viață. Nici o descriere, a nici unui profet și a nici unui vizionar nu se poate apropia de o imagine cât de cât aproximativă a înfiorătoarei intensități și irevocabilități a acelui moment. Avem însă măcar un firav motiv egoist de a nu ne teme că vom fi martori la ceea ce se va întâmpla: calculele actuale arată că biosfera va fi fost deja distrusă de o serie de fenomene de supraîncălzire ce vor avea loc până în acel moment. Ca specie ce populează acest Pământ, spun mulți experți sangvini, viitorul nostru nu se va mai întinde pe mai mult de un miliard de ani.

Cum altfel dacă nu cu dispreț și suspiciune ar trebui să îi privim pe cei ce n-au răbdare să mai aștepte și care se iluzionează singuri și îi îngrozesc pe ceilalți – ca de obicei, mai ales pe copii – cu terifiante viziuni ale apocalipsei ce are să fie urmată de judecata cruntă a celui care s-ar presupune că ne-a aruncat dintru început în această dilemă indisolubilă? Poate că râdem acum de acei predicatori umflați în pene care anunță iadul și damnarea, complăcându-se să cutremure sufletele inocente cu descrieri pornografice ale torturilor veșnice, dar fenomenul cunoaște o resurecție mai problematică ivită din sfânta alianță dintre credincioși și ceea ce pot să împrumute sau să fure din lumea științei. Iată ce ne spune profesorul Pervez Hoodbhoy, specialist în fizica nucleară și a particulelor elementare la Universitatea Islamabad din Pakistan, vorbind despre mentalitatea îngrijorătoare ce predomină în țara sa – unul dintre primele state ale lumii ce își definește naționalitatea în termeni religioși:

> În ajunul testelor nucleare ale Pakistanului, fostul șef al armatei pakistaneze, generalul Mirza Aslam Beg, a spus într-o dezbatere publică: „Putem să lansăm o primă încărcătură, o a doua

și chiar o a treia." Perspectiva unui conflict nuclear nu părea să-l miște câtuși de puțin. „Poți să mori când traversezi strada", a spus el, „sau poți să mori într-un război nuclear. Tot trebuie să mori într-o bună zi."... India și Pakistanul sunt societăți predominant tradiționale, în care structurile fundamentale ale credinței pretind o abdicare și o supunere în fața unor forțe superioare. Hindusul crede că stelele de deasupra ne determină destinul, iar musulmanii au o credință echivalentă în ***kismet***, aspecte care pot, cel puțin parțial, să dea seama de această problemă.

N-am de gând să-l contrazic pe curajosul profesor Hoodbhoy, care ne-a ajutat prevenindu-ne despre faptul că printre birocrații din cadrul programului nuclear pakistanez se aflau câțiva susținători secreți ai lui bin Laden și care, în același timp, i-a demascat pe fanaticii sălbatici din acest sistem care sperau să se folosească de puterea *djinn*-ilor mitologici, sau spiritele deșertului, pentru scopuri militare. În această lume, dușmanii sunt cel mai adesea hinduși sau musulmani. Dar și în lumea „iudeo-creștină" îi găsim pe aceia cărora le place să-și imagineze un conflict final și să înfrumusețeze această viziune cu niște nori în formă de ciupercă. Este o ironie tragică și posibil letală că aceia care disprețuiesc cel mai mult știința și metoda gândirii libere au reușit să profite de pe urma lor și să se folosească de invențiile științei pentru a-și vedea visurile bolnave devenite realitate.

S-ar putea ca dorința de moarte sau ceva asemănător să se găsească în noi toți. La trecerea dintre anul 1999 și 2000, mulți oameni educați au răspândit și au publicat nesfârșite aberații privind o serie de posibile calamități și drame. Ideile nu erau cu nimic superioare unei numerologii primitive: de fapt, erau chiar oarecum inferioare pentru că anul 2000 era doar un număr din calendarul creștin și chiar și cei mai încrâncenați apărători ai poveștii biblice recunosc acum că, dacă Iisus s-a născut cu adevărat cândva, nu s-a întâmplat mai devreme de anul 4 d.Hr. Momentul n-a fost nimic altceva decât un hodometru pentru proștii care tânjeau după plăcerea ieftină a unei catastrofe iminente. Dar religia conferă legitimitate unor astfel

de impulsuri și pretinde dreptul de a oficia la finalul vieții, la fel cum speră să monopolizeze viața copilului încă de la naștere. Nu încape îndoială că acest cult al morții și insistența asupra semnelor prevestitoare ale sfârșitului provin din dorința nemărturisită de a le vedea împlinite și de a curma anxietatea și îndoiala care amenință întotdeauna controlul exercitat de credință. Când lovește un cutremur sau când un tsunami inundă tot sau când turnurile gemene sunt mistuite de flăcări poți să vezi și să auzi satisfacția secretă a credincioșilor. Cu câtă veselie atacă atunci: „Vedeți, asta se întâmplă dacă nu ne ascultați!" Cu zâmbet onctuos, vin să ofere izbăvirea ce nu le este cu adevărat la îndemână, iar când sunt luați la întrebări, îți aruncă căutătura mânioasă ce pare a spune: „Așa deci, refuzi paradisul pe care ți-l dăruim? Dacă așa stau lucrurile, atunci te paște altă soartă." Câtă iubire! Câtă grijă!

Dimensiunea dorinței de nimicire poate fi văzută fără ascunziș în rândul sectelor milenariste din zilele noastre, care își trădează egoismul și nihilismul anunțând numărul celor „salvați" din catastrofa supremă. În această chestiune, protestanții extremiști se fac aproape tot atât de vinovați precum musulmanii isterici. În 1884 a avut loc una dintre cele mai importante „redeșteptări" religioase din America, sub conducerea unui zănatic agramat pe nume George Miller. Domnul Miller a reușit să adune pe culmile munților din America o mulțime de proști creduli care (după ce și-au vândut avutul pe nimic) erau convinși că lumea avea să se sfârșească în ziua de 22 octombrie a acelui an. S-au deplasat spre zonele înalte – cum își închipuiau că *asta* va face diferența? – sau s-au cățărat pe acoperișurile cocioabelor. După ce catastrofa nu a binevoit să se arate, cuvintele alese de Miller au fost cât se poate de semnificative. A fost, a spus el, „Marea Dezamăgire". În vremurile noastre, domnul Hal Lindsey, autorul bestsellerului *The Late Great Planet Earth*, a dat dovadă de aceeași sete de extincție. Susținut de somitățile conservatoare din America și intervievat cu reverență pe posturile de televiziune, domnul Lindsey a anunțat că „Năpasta" – o perioadă de șapte ani de vrajbă și groază – trebuia să înceapă în 1988. Avea să fie

urmată, în 1995, de Armagedon (apogeul „Năpastei"). Chiar dacă domnul Lindsey e un șarlatan, e sigur că el și prozeliții săi suferă un sentiment acut al anticlimaxului.

Există însă și antidoturi la fatalism, sinucidere și masochism, și sunt, în egală măsură, înnăscute speciei noastre. Există o faimoasă poveste ce provine din Massachusetts-ul puritan al sfârșitului de secol XVIII. În timpul unei sesiuni a adunării legislative, cerul a devenit deodată plumburiu și greu de nori ziua în amiaza mare. Înfățișarea amenințătoare – întunericul la amiază – i-a convins pe mulți dintre participanți că evenimentul care plana în mințile lor înnegurate era acum iminent. Au cerut să se suspende ședința pentru a putea să meargă să moară la casele lor. Președintele adunării, Abraham Davenport, a reușit să nu se piardă cu firea și să rămână demn. „Domnilor", a spus el, „Ziua Judecății fie a venit, fie nu a venit. Dacă nu e acum clipa, n-avem nici un motiv să ne alarmăm și să ne lăsăm pradă deznădejdii. Dacă, totuși, e să se întâmple, mi-aș dori să mă găsească făcându-mi datoria. Înaintez deci moțiunea de a fi aduse lumânări." În vremurile acelea limitate și superstițioase, domnul Davenport n-ar fi putut să facă mai mult de atât. Cu toate acestea, susțin moțiunea înaintată de el.

5. Speculaţiile metafizice ale religiei sunt false

Sunt omul unei singure cărți.

Toma d'Aquino

Îi sacrificăm rațiunea lui Dumnezeu.

Ignațiu de Loyola

Rațiunea este târfa Diavolului și tot ce poate face e să defăimeze și să distrugă ceea ce spune și face Dumnezeu.

Martin Luther

Știu prea bine, când privirea-mi ridic înspre stele,
Că-s ca și blestemat de-mi pun nădejdea-n ele.

W.H. Auden – *The More Loving One*

Scriam mai devreme că nu ne vom mai confrunta cu mostre de credință la fel de impresionante precum cele ale lui Toma d'Aquino sau Maimonide (în opoziție cu credința oarbă a sectelor milenare sau absolutiste care par să aibă o succesiune regeneratoare și infinită). Motivul este simplu. O asemenea credință – cea care poate să țină piept rațiunii într-o confruntare – este acum pur și simplu imposibilă. Cei dintâi părinți ai credinței (s-au asigurat că printre ei nu vor fi și persoane de sex feminin) trăiau într-o vreme de teamă și ignoranță abisală. În *Călăuza rătăciților*, Maimonide nu i-a inclus pe aceia pe care îi descria ca nedemni de a depune vreun efort în favoarea lor: e vorba despre popoarele „turce", cele de negri și cele nomade, a căror „natură e asemenea naturii animalelor

necuvântătoare". D'Aquino credea pe jumătate în astrologie și era convins că nucleul pe deplin dezvoltat al ființei umane (să nu ne imaginăm că el cunoștea cuvântul așa cum îl știm noi azi) era conținut în sperma fiecărui individ. Nu putem decât să deplângem faptul că am auzit atâtea prelegeri îngrozitoare și fără sens despre abstinența sexuală, prelegeri ce ar fi putut fi evitate dacă această aberație ar fi fost demascată de mai devreme. Augustin era un fantezist egocentric și un ignorant care considera pământul centrul universului: cuprins de un sentiment de vinovăție, era convins că lui dumnezeu îi păsa de faptul banal că el fura câteva pere și credea cu tărie – printr-un solipsism analog – că soarele se învârte în jurul pământului. Tot el este și cel care a inventat ideea nebunească, crudă chiar, că sufletele copiilor nebotezați ajungeau în „limb". Cum am putea să înțelegem suferința pe care această „teorie" bolnavă a provocat-o milioanelor de părinți catolici de-a lungul anilor până când a fost revizuită, cu rușine și doar parțial, de biserica din timpurile noastre? Luther era îngrozit de demoni și credea că cei tulburați mental erau lucrarea diavolului. Discipolii lui Mahomed pretind că acesta credea, la fel ca și Iisus, că prin deșert mișunau *djinni*, sau spirite rele.

Trebuie să spunem lucrurilor pe nume. Religia își are originea în preistoria umană, unde nimeni – nici măcar mărețul Democrit, care ajunsese la concluzia că toată materia era formată din atomi – nu avea nici cea mai vagă idee de ceea ce se întâmpla în jurul său. Se trage din rădăcinile tânguitoare și temătoare ale speciei noastre și este o încercare copilărească de a satisface nevoia noastră inevitabilă de cunoaștere (precum și cea de liniște, alinare și alte nevoi infantile). Astăzi, cel mai puțin educat dintre copiii mei știe mult mai multe despre ordinea naturală decât orice fondator al religiei și – deși nu se poate demonstra în totalitate o legătură – e posibil ca acesta să fie motivul pentru care par atât de neinteresați să-și trimită semenii în iad.

Toate încercările de a reconcilia credința cu știința și rațiunea sunt condamnate eșecului și ridiculizării chiar din aceste motive. De exemplu, am citit despre o conferință ecumenică

a creștinilor care doreau să arate că sunt niște oameni deschiși la minte și astfel au avut ca invitați câțiva fizicieni. Dar mă simt obligat să-mi amintesc ceea ce știu – și anume că, întâi de toate, n-ar exista asemenea biserici dacă oamenii nu s-ar fi temut de vreme, de întuneric, de ciumă, de eclipsă și de alte lucruri care astăzi pot fi explicate cu ușurință. Și totodată, dacă oamenii n-ar fi fost obligați să plătească, suferind altfel consecințe grave, uriașele dijme și taxe pe care s-au clădit impozantele edificii ale religiei.

E adevărat că oamenii de știință au fost uneori religioși sau, cel puțin, superstițioși. De exemplu, Sir Isaac Newton era un spiritualist și un alchimist care ar putea să ne stârnească râsul. Fred Hoyle, un fost agnostic care a devenit obsedat de ideea de „creație", a fost astronom la Cambridge și a consacrat termenul de „big bang". (A scornit această sintagmă prostească din întâmplare în timp ce încerca să discrediteze teoria originilor universului, acum acceptată. Este una dintre acele ironii care – ca să zicem așa – s-a întors împotriva celui care a produs-o, precum „tory", „impresionist" și „sufragetă", ajungând să fie utilizate de chiar cei pe care îi vizau). Steven Hawking nu este un credincios și, când a fost invitat la Roma pentru a-l întâlni pe răposatul papa Ioan Paul al II-lea, a cerut să îi fie arătate scriptele procesului lui Galileo Galilei. Însă vorbește fără să se simtă stingherit de șansa fizicii prin „cunoașterea minții lui Dumnezeu", iar acest lucru pare acum inofensiv ca metaforă, ca de exemplu atunci când cântă Beach Boys sau atunci când spun „dumnezeu știe..."

Înainte ca Charles Darwin să revoluționeze întregul nostru concept despre originea umană, iar Albert Einstein să facă la fel în legătură cu începuturile universului, mulți oameni de știință, filosofi și matematicieni au adoptat ceea ce s-ar putea numi poziția prestabilită și au împărtășit versiunile existente ale „deismului", care afirma că ordinea și predictibilitatea universului presupun într-adevăr existența unui creator, însă nu a unui creator care să intervină în mod necesar în viața umană. Pentru vremea lui, acesta era un compromis logic și rațional și a avut o influență deosebită asupra intelectualilor

din Philadelphia și Virginia, precum Benjamin Franklin și Thomas Jefferson, care au reușit să acapareze un moment de criză și să-l folosească pentru a păstra valorile Iluminismului în documentele fondatoare ale Statelor Unite ale Americii.

Totuși, după spusele nemuritoare ale Sfântului Pavel, când ești copil, vorbești și gândești ca un copil. Dar când ajungi om în toată firea, lași la o parte lucrurile copilărești. E aproape imposibil să cunoaștem momentul exact când oamenii învățați au încetat să oscileze între un creator și un lung și complex proces sau când au încetat a mai încerca să despice firul în patru în ceea ce privește diferența „deistă", însă omenirea a început să se maturizeze puțin în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea. (Charles Darwin s-a născut în 1809, în aceeași zi ca Abraham Lincoln, și nu există nici o îndoială în legătură cu care dintre cei doi s-a dovedit a fi cel mai mare „emancipator".) Dacă ar fi să depășim naivitatea arhiepiscopului Ussher și să încercăm să fixăm o dată când oscilația s-a hotărât într-un sens, acesta ar fi momentul în care Pierre-Simon de Laplace a fost invitat să se întâlnească cu Napoleon Bonaparte.

Laplace (1749–1827) a fost un strălucit om de știință francez care a dus munca lui Newton la următorul nivel și a arătat, cu ajutorul calculelor matematice, cum acțiunile sistemului solar erau acelea ale unor corpuri care se învârteau sistematic într-un vid. Mai târziu, când atenția i-a fost captată de stele și de nebuloase, a propus ideea unui colaps gravitațional și a unei implozii, ceea ce noi numim azi cu vervă o „gaură neagră". Într-o carte de cinci volume intitulată *Mecanica celestă*, a descris toate aceste fenomene și, asemenea multor oameni din vremea sa, era intrigat de planetariu, un model de reprezentare a sistemului solar văzut *din afară* pentru prima dată. În ziua de azi, pentru noi sunt niște lucruri obișnuite, dar atunci era ceva revoluționar, iar împăratul a cerut o întâlnire cu Laplace pentru a-i cere un exemplar din carte sau o versiune a planetariului (aici, relatarea faptelor diferă). Părerea mea personală este că groparul Revoluției Franceze voia să pună mâna pe jucărie mai degrabă decât pe cărți: era un om grăbit

și a reușit să facă biserica să-i boteze dictatura cu o coroană. În orice caz și într-o manieră copilărească, provocatoare și imperioasă, voia să știe de ce în calculele evocatoare ale lui Laplace nu apărea și figura lui dumnezeu. După care a urmat răspunsul detașat, arogant și bine gândit: „*Je n'ai pas besoin de cette hypothèse.*" Laplace urma să devină marchiz și poate ar fi putut răspunde cu mai multă modestie că ipoteza lui „funcționează la fel de bine și fără această idee, Majestate". Dar el a afirmat cât se poate de direct că nu avea nevoie să ia în considerare așa ceva.

Și nici noi nu avem nevoie. Diminuarea, decăderea și neîncrederea cu privire la venerarea lui dumnezeu nu începe într-un moment dramatic ca în afirmația afectată și contradictorie a lui Nietzsche că dumnezeu a murit. Nietzsche n-ar fi putut să știe asta sau să fi presupus că dumnezeu ar fi trăit vreodată, la fel cum nici un preot sau vraci nu putea afirma că știe care este voința lui dumnezeu. Mai degrabă, oamenii încetează să se închine la dumnezeu în momentul când – moment care se produce treptat – acest lucru devine *opțional* sau se numără printre alte multe credințe posibile. Trebuie să accentuăm faptul că, în cea mai mare parte, existența umană nu a beneficiat de această „opțiune". Știm, din multele fragmente ale textelor și confesiunilor arse sau deteriorate, că au existat întotdeauna oameni care nu erau convinși. Dar încă de pe vremea lui Socrate, care a fost condamnat la moarte pentru că propaga ideea unui scepticism dăunător, se considera o imprudență să-i urmezi exemplul. Însă pentru miliarde de oameni de-a lungul secolelor, întrebarea nu le-a trecut prin minte. Adepții cultului lui Baron Samedi din Haiti au avut parte de același monopol, bazat pe o constrângere violentă, la fel ca și cei care au urmat învățăturile lui Jean Calvin în Geneva sau Massachusetts: am ales aceste exemple pentru că sunt de actualitate în raport cu timpul omenirii. Multe religii ne întâmpină acum cu un zâmbet măgulitor și cu brațele deschise, asemenea unui negustor lingușitor dintr-un bazar. Ne oferă consolare, solidaritate și încurajări, vânzându-și marfa ca într-o competiție în piață. Dar suntem îndreptățiți să ne amintim cât de inuman s-au

comportat în trecut, când dețineau puterea, făcând oferte ce nu puteau fi refuzate. Iar dacă se întâmplă să uităm cum a fost atunci, nu trebuie decât să ne întoarcem privirea spre acele state și societăți unde clerul are încă puterea să-și dicteze propriile reguli. În societățile moderne, rămășițele lamentabile ale acestui fapt sunt încă vizibile în eforturile religiei de a prelua controlul asupra educației, de a se sustrage de la plata taxelor sau de a impune legi prin care să interzică oamenilor să aducă injurii zeității lor omnipotente și omnisciente și chiar profeților lor.

Din noua noastră poziție semiseculară și mediocră, chiar și cei religioși vor vorbi stingheriți despre vremea când teologii dezbăteau chestiuni lipsite de importanță cu o ardoare fanatică: de exemplu, măsurarea lungimii aripilor îngerilor sau diferite păreri în legătură cu câte asemenea creaturi mitice puteau dansa pe vârful unui ac. Cu siguranță că este îngrozitor să ne amintim câți oameni au fost torturați și uciși sau câte surse de cunoaștere au fost aruncate în flăcări din cauza unor dispute fără substanță în legătură cu Sfânta Treime, cu hadith-ul musulman sau cu venirea unui fals Mesia. Dar ar fi mai bine pentru noi să nu cădem în relativism sau, după cum spunea E.P. Thompson, „marea condescendență a posterității". Scolasticii maniaci din Evul Mediu făceau tot ce puteau luând în considerare informațiile limitate de care dispuneau, teama omniprezentă în fața morții și a judecății, speranța scăzută de viață și un public de analfabeți. Trăind adesea cu teama sinceră a consecințelor greșelilor, și-au pus mintea la contribuție și au dezvoltat sisteme logice impresionante și o teorie a dialecticii. Nu este vina celor precum Pierre Abélard că au fost nevoiți să lucreze cu fragmente și rămășițe din Aristotel, multe dintre scrierile acestuia din urmă fiind pierdute când împăratul creștin Iustinian a închis școlile de filosofie, fiind păstrate doar în traducere arabă la Bagdad și reintroduse într-o Europă creștină și scufundată în obscuritate prin intermediul evreilor și musulmanilor din Andaluzia. Când, în cele din urmă, au făcut rost de materiale și au recunoscut reticenți că s-au discutat chestiuni inteligente despre etică și morală înainte

de presupusa venire a lui Iisus, au încercat din răsputeri să facă imposibilul. Nu avem nimic de învățat din *ceea ce* gândeau, însă avem enorm de învățat din felul *cum* gândeau.

Unul dintre filosofii și teologii medievali care continuă să vorbească cu elocvență de-a lungul secolelor este William Ockham. Cunoscut uneori și ca William de Ockham (sau Occam), presupunându-se că a fost numit după satul său natal din Surrey, Anglia, care încă face cinste numelui, s-a născut într-o zi neștiută de noi și a murit – probabil în agonie și teamă, răpus probabil de Moartea Neagră – în München în 1349. A fost franciscan (cu alte cuvinte, un acolit al mamiferului mai sus menționat, despre care se spune că obișnuia să țină cuvântări păsărilor), fiind astfel condiționat să trăiască în sărăcie, ceea ce l-a adus în conflict cu papalitatea din Avignon, în 1324. Disputa dintre papalitate și împărat despre împărțirea seculară și ecleziastică a puterii este irelevantă pentru noi acum (de vreme ce ambele părți „au pierdut" până la urmă), dar Ockham a fost nevoit să caute chiar și protecția împăratului în fața implicării papei în cele lumești. Acuzat de erezie și amenințat cu excomunicarea, a avut curajul să răspundă că cel eretic era chiar papa. Cu toate acestea, și pentru că întotdeauna aducea argumente în interiorul cadrului închis al contextului creștin, este recunoscut chiar și de cele mai ortodoxe autorități creștine drept un gânditor original și curajos.

De exemplu, era interesat de stele. Știa cu mult mai puține despre nebuloase decât noi sau decât Laplace. De fapt, nu știa nimic despre ele. Dar s-a ajutat de ele pentru a face o speculație interesantă. *Să presupunem* că dumnezeu ne poate face să simțim prezența unei entități inexistente și, *să presupunem* în continuare, că nu trebuie să depună acest efort dacă existența reală a aceleiași entități poate produce același efect asupra noastră, atunci dumnezeu ne-ar putea face, dacă asta ar vrea, să credem în existența stelelor fără ca acestea să se înfățișeze de fapt în fața noastră. „Fiecare dintre efectele unei acțiuni îndeplinite de Dumnezeu prin intermediul unei cauze secundare ar putea fi produs imediat de el însuși." Cu toate acestea, asta nu înseamnă că trebuie să credem în ceva

absurd, de vreme ce „Dumnezeu nu poate să determine în noi o cunoaștere astfel încât prin intermediul ei un lucru să fie văzut ca prezent, deși e absent, pentru că asta presupune o contradicție". Înainte de a începe să bateți darabana citind această imensă tautologie ce plutește amenințător aici, la fel cum se întâmplă în cazul teologiei și al teodiceei, luați aminte la ce are de spus părintele Coplestone, un eminent iezuit:

> Dacă Dumnezeu ar face ca stelele să dispară, ar putea încă determina în noi actul de a vedea ceea ce a fost odată, atât timp cât acest act este considerat subiectiv, la fel cum ar putea să ne transmită o viziune a ceea ce va fi în viitor. Fiecare dintre aceste acte va fi o înțelegere, în primul caz, a ceea ce a fost, iar în al doilea caz, a ceea ce va fi.

Este de-a dreptul impresionant, și nu numai pentru vremea aceea. Au mai trecut câteva sute de ani după Ockham până să ne dăm seama că atunci când ne uităm la stele, vedem de cele mai multe ori lumina unor corpuri îndepărtate, a căror existență a încetat cu mult timp în urmă. Faptul că biserica ne-a obstrucționat dreptul de a privi prin telescop și de a specula în legătură cu rezultatul nu are vreo importanță deosebită: Ockham nu are nici o vină și nu există vreo lege care să oblige biserica să nu gândească. Pornind de la trecutul interstelar care trimite spre noi lumină de-a lungul unor distanțe copleșitoare pentru mintea noastră, am ajuns să ne dăm seama că știm ceva și despre viitorul sistemului nostru, inclusiv rata sa de expansiune și noțiunea probabilului său sfârșit. Și totuși – fapt crucial – putem să știm aceste lucruri renunțând la (sau punând între paranteze) ideea de dumnezeu. Oricum ar sta lucrurile*, teoria e funcțională și în absența acestei presupoziții*. Dacă așa vrei, poți să crezi în existența unui motor divin, dar lucrurile nu se schimbă cu nimic, iar credința în rândurile astronomilor și a fizicienilor a devenit un fapt privat și destul de sporadic.

În realitate, Ockham este cel care ne-a pregătit pentru această concluzie nesatisfăcătoare (pentru el). A conceput un „principiu al parcimoniei", cunoscut de noi drept „briciul

lui Ockham" care, pentru efectul său, se baza pe înlăturarea presupunerilor suplimentare și acceptarea explicației sau a cauzei de bază. „*Entitățile nu trebuie să fie multiplicate dincolo de necesar*." Lucrurile sunt duse apoi mai departe. „Tot ceea ce este explicat prin propunerea a ceva diferit față de actul înțelegerii", scria el, „poate fi explicat fără propunerea unei astfel de idei aparte". Nu s-a dat înapoi de la a-și urma propria logică oricare ar fi fost rezultatul final și a anticipat dezvoltarea adevăratei științe când a consimțit că era posibil să cunoști natura lucrurilor „create" fără să te raportezi la „creatorul" lor. Într-adevăr, Ockham a afirmat că nu se poate demonstra întocmai că dumnezeu există, asta dacă îl definim drept o ființă care posedă calitățile supremației, perfecțiunii, unicității și infinității. Cu toate acestea, dacă cineva intenționează să identifice o primă cauză a existenței lumii, acel cineva alege să o numească „dumnezeu", chiar dacă nu cunoaște natura precisă a primei cauze. Chiar și așa, prima cauză este problematică, de vreme ce o cauză necesită existența alteia pentru a se susține. „E dificil sau chiar imposibil", scria el, „să demonstrezi contrariul afirmațiilor filosofice că nu poate exista un regres infinit al cauzelor de același fel, care pot exista independent una față de cealaltă." Astfel, premisa unui făuritor sau creator nu face decât să ridice întrebarea la care nu se poate răspunde în legătură cu cine a făurit făuritorul sau cine a creat creatorul. Religia, teologia și teodiceea (aici îmi expun propria părere, nu pe cea a lui Ockham) nu au reușit în nici un fel să țină piept acestei obiecții. Însuși Ockham, lipsit de speranță, a fost nevoit să dea înapoi și să afirme că existența lui dumnezeu nu poate fi „demonstrată" decât de credință.

Credibile est, quia ineptum est, după cum spune „părintele bisericii", Tertulian, fie descurajant, fie deranjant, în funcție de cum vreți să priviți lucrurile. „Este credibil tocmai pentru că e de necrezut". E imposibil să încerci să combați o asemenea viziune în mod serios. Dacă trebuie să avem credință pentru a crede ceva sau a crede *în* ceva, atunci probabilitatea ca acel ceva să conțină vreun adevăr sau vreo valoare scade considerabil. Munca mai dificilă de a-ți pune întrebări, de a găsi dovezi

și de a demonstra ceva este infinit mai satisfăcătoare și a dus la descoperiri mult mai „miraculoase“ și „transcendente“ decât a făcut-o orice teologie.

De fapt, „saltul credinței“ – după denumirea memorabilă pe care i-a conferit-o Søren Kierkegaard – reprezintă o impostură. După cum a subliniat chiar el, nu este un „salt“ ce poate fi făcut o dată pentru totdeauna. Este un salt ce trebuie să continue și să fie înfăptuit în ciuda evidențelor crescânde care demonstrează contrariul. Acest efort este prea mare pentru mintea umană și duce la halucinații și delir. Religia este perfect conștientă că acest „salt“ este supus unor recurențe cât mai rare, motiv pentru care, de cele mai multe ori, nu se bazează deloc pe „credință“, ci, în schimb, corupe credința și aduce o insultă rațiunii oferind certitudini și indicând „dovezi“ care nu sunt decât niște constructe. Aceste certitudini și dovezi se bazează pe argumente ale creației, revelațiilor, pedepselor și miracolelor. Acum, că monopolul religiei a fost zdruncinat, stă în înțelegerea fiecărei ființe umane să vadă aceste certitudini și dovezi ca ceea ce sunt cu adevărat, niște invenții ale unor minți sărace cu duhul.

6. Argumentul ceasornicarului

> Dar n-aș fi întreprins niciodată o astfel de tentativă, fiindcă întreaga mea ființă spirituală și intelectuală e pătrunsă de nezdruncinata convingere că orice cade sub stăpânirea simțurilor trebuie să se găsească în natură și, oricât de neobișnuit ar fi fenomenul, nu se poate deosebi în esență de toate celelalte manifestări ale lumii vizibile și tangibile din care suntem parte conștientă. Lumea celor vii cuprinde, așa cum este, destule minuni și mistere – care acționează asupra sentimentelor și inteligenței noastre în moduri atât de inexplicabile, încât aproape că ar îndreptăți concepția vieții ca o stare de vrajă. Nu, sunt prea neclintit în conștiința miraculosului pe care o am pentru ca să mă fascineze simplul supranatural care (oricum l-ați lua) nu e decât un articol fabricat, o invenție a minților insensibile la gingășia intimă a relațiilor noastre cu cei morți și cu cei vii, în nesfârșita lor varietate; o pângărire a amintirilor noastre cele mai duioase; un ultragiu adus propriei noastre demnități.
>
> Joseph Conrad, Nota autorului la *Hotarul de umbră*

Nucleul religiei are la bază un paradox central. Cele trei mari religii monoteiste îi învață pe oameni să se raporteze la ei înșiși cu repulsie, așa cum păcătoșii vinovați și nefericiți se prosternează în fața unui dumnezeu mânios și gelos care, în funcție de istorisiri discrepante, i-a creat fie din pământ, fie dintr-un cheag de sânge. Pozițiile pentru rugăciune sunt de obicei preluate după modelul robilor umili care se închinau în fața unui monarh ce-și pierde cumpătul cu ușurință. Mesajul este unul de supunere necontenită, de recunoștință și de teamă. Viața nu este în sine decât o existență tristă: un interval în care te pregătești pentru lumea cealaltă ori pentru venirea – sau a doua venire – a lui Mesia.

Pe de altă parte, dorind parcă să creeze un echilibru, religia îi învață pe oameni să fie egocentrici și vanitoși. Îi asigură că dumnezeu se îngrijește de fiecare în parte și susține că universul a fost creat avându-i pe ei ca element principal. Așa se explică expresia trufașă de pe chipurile celor care practică religia ostentativ: iertată să-mi fie modestia și umilința, însă sunt ocupat să fac treburile domnului.

De vreme ce ființa umană este prin natură solipsistă, toate formele de superstiție se bucură de ceea ce s-ar putea numi un avantaj natural. În Statele Unite, ne străduim să îmbunătățim blocurile-turn și avioanele cu reacție de mare viteză (cele două realizări pe care ucigașii de la 11 septembrie 2001 le-au folosit într-o combinație ostilă), iar apoi refuzăm înflăcărați să întrebuințăm numărul treisprezece, care este lipsit de importanță, la numerotarea etajelor sau a numărului de serie. Știu că Pitagora a combătut astrologia prin simplul fapt de a arăta că gemenii identici nu au același viitor, mai știu și că zodiacul a fost conceput cu mult înainte de a fi descoperite toate planetele din sistemul nostru solar și, desigur că înțeleg că viitorul meu imediat sau îndepărtat nu îmi poate fi „arătat“ fără ca această dezvăluire să nu schimbe rezultatul. Mii de oameni citesc în fiecare zi ziarul pentru a vedea ce le rezervă „stelele“, iar apoi fac atacuri de cord sau sunt implicați în accidente rutiere ce nu le-au fost prezise. (La un moment dat, un astrolog al unui tabloid londonez a fost concediat printr-o scrisoare trimisă de redactorul său care începea în felul următor: „După cum fără îndoială ai prevăzut...“) În cartea sa *Minima moralia*, Theodor Adorno percepe cititul în stele drept satisfacția celor săraci cu duhul. Cu toate acestea, într-o dimineață, întâmplându-se să-mi arunc ochii peste previziunile pentru Berbec, cum mi se spunea că „o persoană de sex opus se arată interesată de dumneavoastră și nu se sfiește să o arate“, n-am reușit să-mi suprim o tresărire de entuziasm stupid care a supraviețuit în memoria mea și după dezamăgirea ce i-a urmat. Totodată, de câte ori plec de acasă nu se arată nici urmă de autobuz, dar de fiecare dată când mă întorc întâmplarea face ca un autobuz să sosească tocmai

atunci. „Halal noroc", bodogănesc în sinea-mi, deși într-un colțișor din mintea mea de un kilogram, un kilogram și jumătate mi se reamintește că orarul transportului în comun din Washington este gândit și implementat fără nici o legătură cu deplasările mele. (Menționez acest lucru în caz că pe viitor ar putea deveni important: dacă voi fi lovit de autobuz în ziua în care se va publica această carte, cu siguranță vor exista oameni care vor spune că nu a fost un accident.)

Așadar, de ce să nu fiu tentat să resping ipoteza lui W.H. Auden și să nu cred că bolta cerească se află acolo unde este în folosul meu? Sau, coborând câteva ordine de mărime, că fluctuațiile norocului meu personal au captat interesul unei ființe supreme? Una dintre numeroasele greșeli în felul cum sunt construit este predilecția mea de a crede sau dorința de a crede și, cu toate că asemenea multor oameni dispun de suficiente cunoștințe pentru a vedea raționamentul defectuos, trebuie să recunosc că această credință este înnăscută. La un moment dat, în Sri Lanka, călătoream într-o mașină cu un grup de tamili, fiind implicați într-o campanie de ajutorare a populației tamile din zona de coastă care fusese puternic lovită de ciclon. Însoțitorii mei erau toți membri ai sectei Sai Baba, care este foarte puternică în India de Sud și Sri Lanka. Sai Baba însuși a susținut că a înviat morții și în aparițiile sale televizate are un truc aparte prin care, dintre palmele sale, face să apară cenușa sfântă. (De ce tocmai cenușă? mă întreb eu.)

În fine, înainte de a porni la drum, prietenii mei au spart câteva nuci de cocos de o piatră pentru a avea o călătorie sigură. În mod evident, asta nu a funcționat pentru că, ajunși la jumătatea drumului, șoferul nostru a lovit cu forță un bărbat ce ne-a apărut în față în timp ce goneam printr-un sat cu o viteză cam mare. Bărbatul a fost grav rănit și – acesta fiind un sat de singalezi – mulțimea care s-a strâns imediat în jurul nostru nu a fost foarte mulțumită de prezența intrușilor tamili. Situația devenise tensionată, dar am reușit să calmez oarecum spiritele fiind un englez ce purta un costum alburiu ce aducea cu stilul lui Graham Greene și având legitimație de jurnalist eliberată de Poliția Metropolitană londoneză. Asta

l-a impresionat îndeajuns pe polițistul local încât să ne lase să plecăm, iar însoțitorii mei, care fuseseră într-adevăr foarte speriați, au fost mai mult decât recunoscători pentru prezența mea acolo și pentru abilitatea mea de a vorbi repede. De fapt, chiar au telefonat la sediul unde își aveau lăcașul de cult pentru a-i anunța că însuși Sai Baba s-a aflat cu noi, posedându-mă temporar pe mine. Din acel moment, am fost tratat cu cea mai mare reverență la propriu, fără a mi se permite să pun mâna să ridic ceva sau să-mi aduc singur mâncarea. Între timp, m-am gândit să mă interesez de bărbatul peste care dăduserăm cu mașina: murise în spital din cauza rănilor grave. (Mă întreb ce îi prezisese horoscopul pentru ziua aia.) Astfel, la o scară mai mică, am văzut cum un simplu mamifer numit om – eu însumi – poate să atragă asupra sa priviri timide de venerație și uimire și cum un alt mamifer numit om – victima noastră ghinionistă – poate să devină irelevant pentru creația inofensivă a lui Sai Baba.

„Și eu", a spus John Bradford în secolul al XVI-lea, văzându-i pe cei năpăstuiți purtați spre execuție, „aș păși pe aceeași cale de n-ar fi îndurarea lui Dumnezeu." Ceea ce vrea să sugereze această observație aparent compătimitoare – nu că ar „sugera" ceva cu adevărat – este că „prin îndurarea lui Dumnezeu, altul pășește pe această cale". În timp ce scriam acest capitol, în Virginia de Vest a avut loc un accident îngrozitor într-o mină de cărbune. Treisprezece mineri au supraviețuit exploziei, însă au rămas blocați sub pământ, ceea ce atras atenția națiunii printr-un întreg val de știri emoționante până când, cu mare ușurare, s-a anunțat că au fost localizați și că nu se află în pericol. Aceste grupaje informative ce au transmis veștile bune s-au dovedit a fi premature, provocând astfel suferințe suplimentare în sânul familiilor care începuseră deja să sărbătorească și să-și exprime mulțumirea înainte de a afla că toate rudele lor, cu excepția unui singur bărbat, se sufocaseră sub pământ. A fost o rușine pentru ziare și pentru buletinele de știri care s-au grăbit să transmită falsele vești pentru a consola populația. Și puteți ghici care au fost titlurile ziarelor și buletinelor de știri? Bineînțeles că puteți. „Miracol!" – cu sau

fără semn de exclamare – a fost alegerea lor inevitabilă, având să supraviețuiască batjocoritor pe hârtia tipărită și în memoria oamenilor, intensificând astfel durerea rudelor. Nu pare să existe un cuvânt care să descrie absența intervenției divine în acest caz. Dar dorința oamenilor de a considera lucrurile bune un miracol și de a pune lucrurile rele pe seama altor motive este aparent universală. În Anglia, monarhul este capul ereditar al bisericii, precum și conducătorul ereditar al statului: William Cobbett a atras la un moment dat atenția că englezii înșiși au căzut pradă acestei conspirații absurde și servile când au creat sintagme precum „Imprimeria Regală", referindu-se însă, pe de altă parte, la „Datoria Națională". Religia apelează la același truc, prin aceleași mijloace, și o face chiar sub ochii noștri. Când am vizitat pentru prima dată biserica Sacré-Coeur din Montmartre, înălțată pentru a celebra eliberarea Parisului de sub prusaci și de sub Comuna anilor 1870–1871, am observat o placă de bronz a cărei inscripție trăda același tipar de gândire, anunțând că, în 1944, o ploaie de bombe ale Aliaților ocolise biserica, abătându-se asupra unui cartier învecinat...

Având în vedere tendința copleșitoare spre prostie și egoism care se află în mine și care se regăsește întipărită în specia noastră, e oarecum surprinzător să vezi lumina rațiunii reușind să-și croiască drum. Sclipitorul Schiller s-a înșelat în a sa *Fecioara din Orléans* când a spus că „împotriva prostiei chiar și zeii luptă în zadar". Dimpotrivă, tocmai *prin intermediul* zeilor, prostia și naivitatea noastră devin inefabile.

Argumentul ceasornicarului, produs al aceluiași solipsism, are o dublă formulare, o macroformă și o microformă. Au fost cel mai bine rezumate de către William Paley (1743-1805) în cartea sa *Filosofia naturală*. Aici întâlnim un simplu exemplu al omului primitiv care dă din greșeală peste un ceas care ticăie. Nu știe *pentru ce* este, însă își poate da seama că nu e o piatră sau o plantă și că a fost lucrat de cineva, poate chiar că servește unui anumit scop. Paley a vrut să ducă și mai departe analogia, luând în considerare atât natura, cât și omul. Mulțumirea de sine și îndărătnicia sa sunt bine surprinse

de J.G. Farrell în cartea sa *Asediul de la Krishnapur*, unde descrie un cleric victorian având în minte figura lui Paley:

> – Cum explici mecanismul subtil al ochiului, infinit mai complex decât simplul telescop pe care amărâta ființă umană a reușit să-l inventeze? Cum explici ochiul țiparului, care ar putea fi cu ușurință vătămat când acesta scormonește prin nămol și printre pietre dacă n-ar fi protejat de un strat cornos transparent? Cum se face că irisul unui pește nu se contractă? Ah, sărmană tinerețe predispusă erorii, explicația stă în faptul că ochiul peștelui e creat de El, cel care este deasupra a tot și a toate, astfel încât să se adapteze la lumina slabă care pătrunde până în adăpostul acvatic al peștelui! Și ce ai de spus despre mistrețul indian? a strigat el. Cum îți explici cei doi colți curbați, lungi de un metru, care îi cresc în falca superioară?
>
> – Pentru a se putea apăra?
>
> – Nu, tinere, pentru asta are cei doi colți ce-i cresc din maxilarul inferior, ca la orice mistreț... Nu, răspunsul ne e dat de faptul că animalul doarme în picioare și, pentru a-și susține capul, își agață colții superiori de crengile copacilor... și asta pentru că Arhitectul Lumii s-a gândit până și la somnul mistrețului!

(Paley nu a depus vreun efort în a explica cum Arhitectul Lumii a ajuns să poruncească multor ființe umane să vadă în mistrețul despre care am discutat un demon sau un paria.) De fapt, raportându-se la ordinea naturală, John Stuart Mill a pus punctul pe „i“ când a scris:

> Dacă o a zecea parte din strădaniile depuse pentru a găsi urmele existenței unui zeu atotputernic și milostiv ar fi orientată spre a strânge dovezi pentru defăimarea caracterului creatorului, unde altundeva ar fi mai indicat să privim dacă nu în regnul animal? Este împărțit între cei care devorează și cei devorați, majoritatea creaturilor fiind generos înzestrate pentru a-și chinui prada.

Acum că tribunalele i-au protejat pe americani (cel puțin deocamdată) de inculcarea inepțiilor „creaționiste“ obligatorii

în sala de clasă, putem să ne facem ecoul marelui poet și istoric victorian Lordul Macaulay și să spunem că „orice școlar știe“ că Paley și-a pus trăsura scârțâitoare și găunoasă în fața bătrânului său cal care gâfâie de epuizare. Peștii nu au aripioare pentru că au nevoie de ele în apă, cum nici păsările nu sunt înzestrate cu aripi pentru a se potrivi cu definiția din dicționar a cuvântului „aviar“. (Lăsând la o parte alte considerente, există multe specii de păsări care nu zboară.) Este exact invers: un proces de adaptare și selecție. Să nu ne îndoim de puterea iluziei inițiale. În zguduitoarea sa carte *Witness*, Whittaker Chambers descrie momentul în care a abandonat materialismul istoric, a renunțat intelectual la cauza comunistă și s-a dedicat unei direcții ce avea să ducă la distrugerea stalinismului în America. Asta s-a întâmplat în dimineața când privirea i-a căzut pe urechea fetiței sale. Minunatele spirale și cute ale acelui organ exterior l-au convins, într-o clipă de revelație, că nu putea fi produsul unei coincidențe. Un lob cărnos de o asemenea frumusețe trebuia să fie divin. Ei bine, și eu m-am minunat de drăgălășenia urechilor fetei mele, dar am mai observat și că a) trebuie întotdeauna să fie curățate, b) par a fi produse în masă chiar și când sunt comparate cu urechile inferioare ale fiicelor altor oameni, c) pe măsură ce îmbătrânesc, urechile oamenilor arată stupid văzute din spate și d) animale inferioare, cum ar fi pisica sau liliacul, au urechi mult mai fascinante și mai frumoase, care le ajută să aibă un auz mult mai dezvoltat. Ca să reluăm ideea lui Laplace, aș spune că există nenumărate argumente convingătoare împotriva stalinismului, însă cazul anti-Stalin este pe deplin valid și fără ipoteza domnului Chambers în jurul urechii.

Urechile sunt lipsite de imaginație și uniforme, iar lobul urechii este la fel de adorabil când un copil se naște cu desăvârșire surd. Același lucru nu este valabil și dacă ne raportăm la univers. Aici găsim anomalii, mistere și imperfecțiuni – să folosim cei mai neînsemnați termeni – care nu numai că nu au putere de adaptare, dar să nu mai vorbim de selecție. La bătrânețe, Thomas Jefferson, simțindu-se atras de analogia cu orologiul când venea vorba de sine, le scria prietenilor

care-l întrebau de sănătate că resortul stă să se rupă și că o rotiță sau alta începe să se uzeze. Această imagine duce (pentru credincioși) la ideea deloc liniștitoare că mecanismul are o greșeală din fabricație pe care nici un meșter nu o poate repara. Să înțelegem că și acest fapt face parte din „planul ceasornicarului? (Ca de obicei, cei care vor să-și asume partea pozitivă a lucrurilor vor amuți subit și o vor da întoarsă când vine vorba de reversul medaliei.) Dar când vorbim de cosmosul sălbatic, cu vuietul și rotațiile sale, cu giganții roșii și piticele albe, cu găurile negre, exploziile și spulberările de dimensiuni titanice, nu putem decât să concluzionăm timid și tremurând că „planul“ nu a fost încă desăvârșit în aplicarea sa și să ne întrebăm dacă așa s-au „simțit“ și dinozaurii când meteoriții au început să străpungă atmosfera terestră, punând capăt rivalităților zgomotoase de pe întinderea mlaștinilor paleozoice.

Chiar și ceea ce a fost cunoscut la început despre simetria oarecum consolatoare a sistemului solar, dovedind însă o evidentă tendință spre instabilitate și entropie, l-a neliniștit suficient pe Sir Isaac Newton, făcându-l să propună teoria că dumnezeu intervenea din când în când pentru a rearanja orbitele, atât cât era necesar ca să restabilească ordinea și calmul. Motiv pentru care Leibniz avea să-l tachineze, întrebându-se de ce dumnezeu nu reglase lucrurile așa cum trebuie dintru început. E adevărat că, din cauza vidului din altă parte, suntem înclinați să ne lăsăm impresionați de condițiile aparent unice și uimitoare care au permis apariția formelor de viață inteligente pe pământ. Și astfel, orgolioși din fire, suntem impresionați, nu-i așa? Vanitatea noastră ne face să trecem cu vederea faptul implacabil că, dintre toate celelalte corpuri din sistemul nostru solar, restul sunt fie mult prea reci pentru a putea exista vreo formă de viață, fie mult prea calde. Întâmplarea face ca asta să fie valabil și în cazul planetei noastre albastre și rotunde, unde căldura și frigul se întâlnesc și duc la formarea unor zone întinse de pustietate, unde am ajuns la concluzia că trăim și că întotdeauna am trăit pe marginea prăpastiei din punct de vedere climateric. Între

timp, soarele e gata să explodeze și să mistuie planetele din jurul său asemenea unei căpetenii geloase sau a unei zeități tribale. Halal plan!

Cam atât despre macrodimensiune. Să trecem la microdimensiune. Încă de la început, când au fost forțați să ia parte la această controversă, fără tragere de inimă, propovăduitorii religiei au încercat să dea drept exemplu învățătura lui Hamlet către Horațiu că în cer și pe pământ se află mai multe lucruri decât își pot închipui oamenii. Tabăra noastră recunoaște fără probleme adevărul acestor spuse: suntem pregătiți pentru descoperiri viitoare care ne vor ului chiar mai mult decât progresele științifice care ne-au parvenit încă de la Darwin și Einstein. Cu toate acestea, viitoarele descoperiri vor ajunge la noi în același fel – prin intermediul unor reflecții răbdătoare, scrupuloase și (sperăm ca de data asta) libere. Între timp, trebuie ca și noi să ne îmbunătățim gândirea printr-un exercițiu laborios de respingere a inepțiilor inventate de credincioși. În secolul al XIX-lea, când au început să fie descoperite și examinate oasele animalelor preistorice, au existat voci care afirmau că fosilele fuseseră așezate în scoarța terestră de către dumnezeu pentru a ne testa credința. Nu putem să infirmăm asta. Cum nu putem să infirmăm nici teoria dragă mie conform căreia, din tiparele comportamentale pe care le putem observa se deduce un plan de ansamblu care face ca planeta Pământ, cu totul necunoscută nouă, să fie o colonie de deținuți și un azil de nebuni folosite ca groapă de gunoi de către civilizații îndepărtate și superioare nouă. Cu toate acestea, am fost educat în spiritul lui Sir Karl Popper să cred că dacă o teorie nu poate fi falsificată este, în consecință, neconvingătoare.

Ni se spune că trăsăturile uimitoare precum ochiul omului nu pot fi rezultatul unui noroc „chior“ ca să zicem așa. Întâmplător, susținătorii „planului“ au ales un exemplu ce nu poate fi eclipsat. În ziua de azi, avem multe cunoștințe despre ochi, despre ființele care au sau nu au ochi și știm motivele pentru care lucrurile stau în felul acesta. În rândurile ce urmează, voi relata părerea prietenului meu, dr. Michael Shermer:

Evoluția susține, de asemenea, că *organismele moderne înfățișează o varietate de structuri, mergând de la simplu la complex, dovedind mai degrabă existența unei istorii evolutive decât a creației instantanee*. De exemplu, ochiul uman este rezultatul unui proces care se întinde pe parcursul a sute de milioane de ani. Inițial, a fost un simplu ocel cu câteva celule sensibile la lumină, care transmitea organismului informația despre o sursă importantă de lumină; s-a dezvoltat într-un ocel încastrat având o mică suprafață adâncită în care se aflau celule sensibile la lumină ce furnizau date suplimentare despre direcția acesteia; apoi, într-un ocel adânc încastrat, cu celule suplimentare aflate la adâncime ce transmit informații mai precise despre mediul înconjurător; apoi într-un ochi precum o cameră obscură care are capacitatea de a focaliza o imagine pe suprafața posterioară a unui strat de celule sensibile la lumină; apoi într-un ochi ca o lentilă perforată, ce are capacitatea de a focaliza imaginea; și, în sfârșit, în ochiul complex ce poate fi întâlnit la mamiferele moderne care sunt oamenii.

Toate stadiile intermediare ale acestui proces au fost întâlnite și la alte ființe, dezvoltându-se ulterior modele computerizate sofisticate ce au testat teoria și au demonstrat că este valabilă. După cum subliniază Shermer, putem adăuga încă o dovadă care să ateste evoluția ochiului. Aceasta ar fi absurditatea „structurii" sale:

De fapt, prin structura sa, anatomia ochiului uman nu dă dovadă de „inteligență". Este construit cu susul în jos și de-a-ndoaselea, fiind necesar ca fotonii de lumină să traverseze corneea, cristalinul, umoarea apoasă, vasele de sânge, celulele ganglionare, celulele amacrine, celulele orizontale și celulele bipolare înainte de a ajunge la celulele cu bastonașe și conuri sensibile la lumină care transformă semnalul luminos în impulsuri nervoase – care sunt apoi transmise înspre cortexul vizual aflat în partea din spate a creierului pentru a fi procesate, dând apoi naștere la imagini semnificative. Pentru o vedere optimă, de ce un creator inteligent ar fi construit ochiul cu susul în jos și de-a-ndoaselea?

Motivul miopiei noastre este că am evoluat din bacterii lipsite de vedere despre care s-a descoperit că au același ADN ca și noi. Acestea sunt sistemele optice prost structurate, întregite de pata oarbă a retinei „creată" în mod voit, prin care oamenii de demult afirmau că „au văzut" miracole „cu ochii lor". Problema în aceste cazuri era localizată în altă parte a cortexului, dar nu trebuie să uităm de obiecția ridicată de Charles Darwin că și cei mai evoluați dintre noi vor purta „amprenta nepieritoare a originii noastre umile".

Aș adăuga la spusele lui Shermer că, deși este adevărat că suntem animalele cele mai deștepte și suntem superioare tuturor celorlalte, s-a calculat că egretele au ochi de șaizeci de ori mai puternici și mai sofisticați decât ai noștri, iar orbirea, adesea cauzată de paraziți microscopici ce reprezintă în sine un miracol al ingeniozității, este una dintre afecțiunile cele mai vechi și mai tragice cunoscute de om. Astfel, de ce să recompensăm o specie inferioară cu ochi superiori (sau, ca în cazul pisicii sau al liliacului, cu urechi mai evoluate)? Egreta poate să prindă cu precizie un pește care se mișcă cu repeziciune și care a fost detectat sub apă de la mulți metri din aer, în tot acest răstimp, făcând manevre cu ajutorul aripilor ei extraordinare. Egretele aproape că au fost exterminate de om, în timp ce, de exemplu, oricare dintre voi s-ar putea naște orb ca o cârtiță și totuși să devină un metodist pios și devotat.

„Să presupui că ochiul", scria Charles Darwin, „cu toate planurile inimitabile pentru a ajusta focalizarea în funcție de diferite distanțe, pentru a admite diferite niveluri de lumină și pentru corectarea aberațiilor sferice și cromatice, ar fi putut fi format în urma selecției naturale, pare, mărturisesc sincer, de o absurditate uriașă."

Acest citat este dintr-un eseu intitulat *Organe extrem de perfecționate și extrem de complicate*. De atunci, evoluția ochiului aproape că a devenit o ramură de studiu separată. Și de ce nu? Este extrem de fascinant și de satisfăcător să știi că cel puțin patruzeci de seturi diferite de ochi, posibil chiar șaizeci, au evoluat în feluri distincte și paralele, dacă nu chiar comparabile. Dr. Daniel Nilsson, poate cea mai importantă

autoritate în domeniu, a descoperit printre altele că trei grupe de pești diferiți au dezvoltat independent *patru ochi*. Una dintre aceste vietăți marine, *Bathylychnops exilis*, are o pereche de ochi care privește înspre exterior și o altă pereche (situată în peretele celor doi ochi principali) care privește în jos. Acesta ar fi un impediment pentru majoritatea animalelor, dar pentru o viețuitoare acvatică are avantaje evidente. E important să observăm că dezvoltarea embriologică a celui de-al doilea set de ochi nu este o copie sau o miniatură a primului set, ci are o evoluție total diferită. În scrisoarea adresată lui Richard Dawkins, dr. Nilsson scria: „Această specie a reinventat cristalinul, cu toate că avea deja așa ceva. Acest fapt susține concepția că evoluția cristalinului nu este una dificilă." Bineînțeles, ar fi fost de așteptat ca o zeitate creativă să dubleze sistemul optic dintru bun început, anulând astfel posibilitatea de a ne mai pune întrebări sau de a descoperi ceva. Sau, după cum spunea Darwin în același eseu:

> Când s-a afirmat prima dată că soarele este fix și că lumea este cea care se învârte, bunul simț al omenirii a declarat doctrina ca fiind falsă; dar, după cum știe orice filosof, vechea vorbă ***vox populi, vox Dei*** nu se aplică și în știință. Rațiunea e cea care îmi spune că, dacă pot fi dovedite numeroase gradații de la un ochi imperfect și simplu la unul perfect și complex, fiecare stadiu fiind util ființei la care apare, așa cum, fără îndoială, stau lucrurile; mai mult, că dacă ochiul variază infinitezimal, fiecare variație fiind moștenită, așa cum, fără îndoială, stau lucrurile și în acest caz; iar dacă fiecare dintre aceste variații se va dovedi utilă unui animal în condiții de viață mereu schimbătoare, atunci dificultatea de a crede că un ochi perfect și complex poate fi format prin selecție naturală, deși insurmontabilă pentru imaginația noastră, nu poate fi considerată reală.

Poate că vom zâmbi ușor observând că Darwin a spus că soarele este fix sau când s-a referit la „perfecțiunea" ochiului, dar asta numai pentru că avem norocul de a ști mai multe decât el. Ceea ce merită observat și reținut este faptul că sesizează corect ceea ce e cu adevărat uimitor.

Adevăratul „miracol“ este că noi, având gene comune cu bacteriile care au declanșat viața pe această planetă, am evoluat într-atât de mult. Alte creaturi nu au dezvoltat nici un fel de ochi sau, în orice caz, unii extrem de slabi. Un foarte interesant paradox se lasă întrezărit aici: evoluția, deși lipsită de ochi, poate totuși să îi creeze. Sclipitorul profesor Francis Crick, unul dintre descoperitorii dublei spirale, avea un coleg pe nume Leslie Orgel, care a rezumat acest paradox mult mai elegant decât aș putea-o face eu. „Evoluția“, spunea el, „e mai inteligentă decât tine.“ Dar această laudă adusă „inteligenței“ selecției naturale nu este sub nici o formă o concesie în favoarea noțiunii de „creație inteligentă“. Anumite rezultate sunt impresionante, așa cum suntem înclinați să credem despre noi înșine. („Ce minunată lucrare e omul!“ exclamă Hamlet, înainte de a continua prin a se contrazice într-o oarecare măsură când descrie rezultatul ca o „chintesență a țărânii“; ambele afirmații au valoare de adevăr.) Însă procesul prin care sunt obținute rezultatele este unul lent și laborios și a dus la formarea „lanțului“ ADN, unde sunt înghesuite tot felul de resturi inutile, și care are multe în comun cu ființele inferioare. Amprenta condiției noastre umile se regăsește în apendicele nostru, în învelișul de păr acum inutil (care apoi ne cade) ce apare după cinci luni în pântecele mamei, în genunchii noștri care ne dor, în rămășițele cozii și în toanele care apar din cauza dispunerii aparatului nostru urogenital. De ce oamenii continuă să spună că „Dumnezeu este în detalii“? Nu-l regăsim în ceea ce ne privește, asta în cazul în care adepții neiopliți ai creaționismului nu vor să-și asume responsabilitatea pentru stângăcia lui, și pentru eșecul și incompetența de care dă dovadă.

Aceia care au cedat, nu cu ușurință, în fața dovezilor copleșitoare ale evoluției încearcă acum să-și atribuie merite pentru că și-au acceptat înfrângerea. Grandoarea și varietatea procesului, vor ei acum să spună, sunt argumente în favoarea existenței unei voințe în care își are originea acest proces și care îl ghidează. În acest fel aleg să-și batjocorească cu stângăcie așa-numitul dumnezeu și să-l înfățișeze ca pe un cârpaci, o ființă care aproximează și greșește, care a avut nevoie de o veșnicie

pentru a crea câteva figuri merituoase, iar, între timp, a umplut o groapă de gunoi cu rebuturi și perdanți. Ăsta e tot respectul arătat zeității lor? Afirmă, fără vreo bază, că biologia evoluționistă este „numai o teorie", ceea ce trădează ignoranța lor față de înțelesul cuvântului „teorie", precum și față de înțelesul cuvântului „creație". O „teorie" este ceva elaborat – iertată să-mi fie expresia – pentru a se potrivi cu faptele știute. Este o teorie care se bucură de succes dacă supraviețuiește înglobării faptelor necunoscute până în prezent. Și devine o teorie acceptată dacă prezintă anticipări precise despre lucruri sau evenimente care n-au fost încă descoperite sau care încă nu s-au petrecut. Asta necesită timp și poate fi de asemenea supusă procedurii lui Ockham: astrologii din vremea faraonilor din Egipt puteau să prezică eclipsele cu toate că ei credeau că Pământul este plat: doar că depuneau eforturi suplimentare de prisos. Prognoza lui Einstein referitoare la unghiul precis de deviație a luminii stelelor cauzat de gravitație – verificată în timpul unei eclipse care a avut loc în 1913 pe coasta de vest a Africii – a dat dovadă de stil și a venit să justifice „teoria" relativității.

În rândul adepților evoluționismului sunt dispute în legătură cu faptul *cum* s-a întâmplat acest proces complex și cum a luat naștere. Francis Crick și-a permis chiar să cocheteze cu teoria că viața este rezultatul unei „inseminări" în urma trecerii unei comete care a împrăștiat bacterii pe Pământ. Totuși, toate aceste dispute, când sau dacă se vor rezolva, se vor rezolva cu ajutorul metodelor științifice și experimentale care, până acum, s-au dovedit eficiente. La polul opus, creaționismul sau „planul inteligent" (singura sa dovadă de inteligență fiind această schimbare de nume neonestă) *nici măcar nu este o teorie*. În toată propaganda sa bine finanțată, n-a încercat nici măcar o clipă să arate cum vreun element al lumii naturale este mai bine explicat prin „creație" decât printr-o luptă evolutivă. În schimb, se pierde într-o tautologie puerilă. Unul dintre „chestionarele" creaționiștilor se vrea a fi sub formă de întrebări la care se poate răspunde cu da sau nu puse în următoarea formă:

> Știți vreo clădire care să nu fi fost ridicată de un constructor?
> Știți vreun tablou care să nu fi fost pictat de un pictor?
> Știți vreo mașină care să nu fi fost fabricată de un producător?
> Dacă răspunsul e DA, detaliați.

Cunoaștem răspunsul în toate cazurile: sunt niște invenții minuțioase (la care s-a ajuns prin încercări și erori) ale omenirii și reprezintă munca multor minți, continuând să „evolueze". Prin calomniile ignorante creaționiste se ajunge la aberații, unde evoluția este comparată cu un vârtej care trece printr-o groapă de gunoi plină cu piese și se ridică cu un avion cu reacție. Pentru început, nu există „piese" împrăștiate care așteaptă să fie asamblate. Apoi, procesul de colectare și înlăturare a „pieselor" (în special a aripilor) este departe de a fi un vârtej. Timpul despre care vorbim e mai degrabă cel necesar pentru formarea unui ghețar și nu a unei furtuni. Și, un alt aspect de luat în calcul, avioanele cu reacție nu sunt îmbinate din „piese" defecte sau inutile pe care le moștenesc de la un alt avion nefuncțional. De ce am acceptat cu atâta ușurință să numim această veche non-teorie răsuflată după noua sa deghizare aleasă cu atâta viclenie, aceea de „plan inteligent"? Nu e nimic care să poată fi considerat „inteligent" aici. Este aceeași veche păsărească.

În felul cum sunt construite de oameni, avioanele „evoluează". La fel și noi, într-un mod diferit. La începutul lui aprilie 2006, un studiu realizat la Universitatea din Oregon a fost publicat în revista *Science*. Având la bază reconstrucția genelor antice de la animalele dispărute, cercetătorii au reușit să arate că non-teoria „complexității ireductibile" este o glumă. Au concluzionat că moleculele proteinelor se bazau pe aproximație, refolosind și modificând părțile existente, pentru a ajunge la metoda lacătului și a cheii și pentru a „conecta" sau a „deconecta" hormonii incompatibili. Acest progres genetic a fost inaugurat acum 450 de milioane de ani, înainte ca viața să existe în afara oceanelor și înainte de evoluția oaselor. În prezent știm lucruri despre natura noastră pe care părinții religiei nu le-ar fi putut intui și care le-ar fi potolit vorbele

înfumurate dacă ar fi avut cunoștință de ele. Încă o dată, dacă ne-am eliberat de presupunerile inutile, speculațiile despre cine ne-a creat pe noi să devenim creatori devin la fel de nejustificate și irelevante precum întrebarea cine l-a creat pe creator. Aristotel, a cărui gândire despre motorul imobil și cauza necauzată care se află la originea acestui argument, a ajuns la concluzia că logica ar avea nevoie de patruzeci și șapte sau cincizeci și cinci de zei. Fără îndoială, chiar și un monoteist s-ar arăta recunoscător față de principiul briciului lui Ockham. De la o pluralitate de motoare prime, monoteistul a reușit să le reducă la unul singur. Se apropie tot mai mult de adevăr, de o cifră rotundă.

Trebuie, de asemenea, să luăm în considerare faptul că, deși evoluția este mai inteligentă decât noi, este și infinit mai violentă, mai crudă și, totodată, capricioasă. Cercetările fosilelor și studiul biologiei moleculare ne arată că aproximativ 98% din toate speciile care au apărut pe Pământ au sfârșit prin a dispărea. Au existat perioade extraordinare de explozie a vieții, urmate invariabil de mari „extincții". Pentru ca viața să se răspândească pe o planetă rece, a fost nevoie ca la început să apară din abundență. În scurta noastră viață putem să observăm într-o mică măsură acest aspect: bărbații produc infinit mai mult lichid seminal decât este nevoie pentru a întemeia o familie și sunt torturați – nu într-un mod complet neplăcut – de nevoia apăsătoare de a-l împrăștia peste tot sau de a scăpa de el. (Religiile au sporit neîntemeiat această tortură, condamnând câteva metode simple de eliberare de această presiune așa-zis „intențională".) Lumea insectelor, a rândunicilor sau a vietăților marine precum somonul și codul este caracterizată de o diversitate exuberantă, reprezentând o risipă de proporții titanice ce asigură, în unele cazuri, deși nu în toate, că vor exista destui supraviețuitori.

Animalele mai mari sunt supuse aceluiași proces. Religiile pe care le cunoaștem – din motive care vorbesc de la sine – au apărut datorită unor popoare a căror existență o cunoaștem. Și în Asia, în zona mediteraneeană și în Orientul Mijlociu

avem urme ale existenței umane care se întind pe o lungă și continuă perioadă de timp. Cu toate acestea, chiar și miturile religioase menționează perioade de întuneric, de molime și de calamități, când părea că natura s-a întors împotriva oamenilor. Memoria populară, confirmată acum și de arheologie, descrie probabilitatea unor inundații uriașe ce au avut loc când s-a format Marea Neagră și Marea Mediterană, iar aceste evenimente amenințătoare și terifiante au continuat să-i impresioneze pe povestitorii din Mesopotamia și din alte părți. În fiecare an, fundamentaliștii creștini își reiau expedițiile pe muntele Ararat din Armenia de azi, convinși fiind că într-o bună zi vor descoperi rămășițele Arcei lui Noe. Acest efort este unul futil și n-ar demonstra nimic chiar dacă s-ar dovedi o reușită, dar dacă acești oameni ar avea curiozitatea să citească reconstituirile a ceea ce s-a întâmplat cu adevărat, s-ar găsi în fața a ceva de departe mai memorabil decât banala poveste a potopului lui Noe: un perete masiv de apă întunecată ce s-a format subit, vuind de-a lungul unei câmpii dens populate. Acest eveniment care amintește de Atlantida are, pe bună dreptate, toate șansele să se fixeze în memoria preistorică, după cum s-a și întâmplat.

Cu toate acestea, noi nu deținem nici măcar amintiri îngropate sau prost relatate în legătură cu ceea ce s-a întâmplat cu semenii noștri din cele două Americi. La începutul secolului al XVI-lea, când conchistadorii catolici au năvălit în Emisfera Vestică, au avut un comportament ce a dat dovadă de o cruzime și de o violență nediscriminate încât unul dintre ei, Bartolomeo de las Casas, chiar a propus să se renunțe la această inițiativă și să-și ceară scuze public și, totodată, să admită că întregul plan fusese o greșeală. Oricât de bine intenționat ar fi fost, vinovăția pe care o simțea s-a bazat pe ideea că „indienii" trăiseră într-un paradis liniștit și că Spania și Portugalia își pierduseră șansa de a mai redescoperi inocența de dinainte de căderea lui Adam și a Evei. Erau niște baliverne care arătau o condescendență extremă: tribul olmec, precum și alte triburi, aveau propriii zei – a căror bunăvoință și-o atrăgeau prin sacrificiu uman – și dezvoltaseră sisteme elaborate de scriere,

astronomie, agricultură și comerț. Și-au redat istoria în scris și au descoperit calendarul de 365 de zile care era mult mai precis decât echivalentul său european. O altă civilizație – maya – a reușit să dezvolte minunatul concept de număr zero la care am făcut referire mai devreme, fără de care calculul matematic devine extrem de dificil. Probabil că nu este lipsit de importanță faptul că papalitatea din Evul Mediu s-a opus ideii de „zero", pe care o considera disjunctivă și eretică, poate din cauză că se presupunea a avea origine arabă (mai precis, sanscrită), dar și din cauză că poate vedea în ea o posibilitate de temut.

Știm câte ceva despre civilizațiile din istmul american, dar, până de curând, nu am fost conștienți de vastele orașe și rețele care se întindeau de-a lungul bazinului amazonian, cuprinzând și câteva regiuni din Anzi. Abia acum am început să cercetăm serios istoria acestor civilizații impresionante care s-au dezvoltat și au înflorit când Moise, Avraam, Iisus, Mahomed și Buddha au început să fie venerați, însă fără a face parte din disputele religioase și fără să fie luate în seamă de credința monoteistă. Putem afirma cu certitudine că și acești oameni au avut propriile mituri ale creației și propriile revelații ale voinței divine, deși nu le-au făcut nici un bine. Dar au suferit, au triumfat și au murit fără să-i amintim vreodată în rugăciunile „noastre". Și viața lor s-a sfârșit având conștiința amară că nu va exista nimeni care să-și amintească de ei așa cum au fost sau măcar că *ar fi* fost. E ca și cum „pământurile făgăduinței" lor, toate profețiile, toate legendele și ritualurile lor preaiubite ar fi putut să ia naștere pe altă planetă. Atât este de arbitrară istoria omenirii.

Nu încape îndoială că aceste popoare au fost anihilate nu numai de cuceritorii omenirii, dar și de microorganisme despre a căror existență nu știau nici ei, nici invadatorii lor. Se poate ca aceste bacterii să fi fost indigene sau să fi fost aduse din altă parte, însă rezultatul a fost același. Aici putem să ne dăm seama încă o dată de aberația inventată de oameni care inspiră povestea „Facerii". Cum se poate demonstra într-un singur paragraf că această carte a fost scrisă de oameni ignoranți

și nu de vreun dumnezeu? Pentru că omului i se acordă puterea de a „domni“ peste toate animalele, păsările și peste toți peștii. Dar nu se vorbește de nici un dinozaur sau plesiozaur sau pterodactil pentru că autorii nu știau de existența lor, cu atât mai puțin despre facerea lor specială și imediată. Nu sunt menționate nici marsupialele pentru că Australia – următorul candidat după Mezoamerica la un nou „rai“ – nu se afla pe nici o hartă cunoscută până atunci. Mai important de atât, în Facerea, omului nu i se oferă domnia peste microbi și bacterii pentru că existența acestor ființe necesare și totuși periculoase nu îi era cunoscută sau înțeleasă. Iar dacă ar fi știut și ar fi înțeles despre ce e vorba, și-ar fi dat seama imediat că aceste forme de viață „domnesc“ *asupra noastră* și vor continua să se bucure de asta necontenit până când preoții ar fi fost dați la o parte pentru a oferi în sfârșit o șansă medicinei. Chiar și astăzi, nu se știe exact înspre ce înclină balanța dintre *Homo sapiens* și „armata invizibilă“ de microbi a lui Louis Pasteur, dar, cel puțin, ADN-ul ne-a permis să secvențializăm genomul dușmanilor noștri de moarte, precum gripa aviară, și să deslușim ceea ce avem în comun.

Probabil cea mai chinuitoare problemă cu care trebuie să ne confruntăm, ca animale parțial raționale, cu glande suprarenale prea mari și lobi prefrontali prea mici, este contemplarea propriei noastre ponderi relative în schema lucrurilor. Locul nostru în univers este atât de inimaginabil de insignifiant încât nu putem, cu puțina materie cenușie cu care am fost înzestrați, să contemplăm la asta prea mult. La fel de ușor este să ne dăm seama că am putea fi doar niște prezențe întâmplătoare pe pământ. Poate că am învățat că ocupăm o poziție ierarhică modestă, am învățat cum să ne prelungim viața, cum să ne vindecăm de boli, să respectăm alte triburi și să profităm de pe urma lor și a altor animale și am învățat cum să folosim rachete și sateliți pentru a ușura comunicarea; însă atunci, conștientizarea faptului că ceea ce ne așteaptă este moartea, urmată de moartea altor specii și de moartea termică a universului nu ne consolează în nici un fel. Cu toate acestea, cel puțin, nu ne aflăm în situația acelor oameni care au murit

fără să aibă vreodată posibilitatea să-și spună povestea sau a acelora care mor astăzi după câteva minute lipsite de vreun sens și agitate pe care le-au trăit în durere și teamă.

În 1909, în Munții Stâncoși din Canada, la granița cu Columbia Britanică, s-a făcut o descoperire de o mare importanță. Este vorba de straturile de șist argilos din munții Burgess și, cu toate că este o formațiune naturală fără proprietăți magice, aproape că este ca o mașină a timpului sau o cheie care ne permite să vizităm trecutul. Trecutul foarte îndepărtat: această carieră de calcar s-a format în urmă cu 570 de milioane de ani și este cunoscută sub denumirea simplă dată de paleontologi, aceea de „explozie cambriană". Așa cum de-a lungul evoluției, speciile „au murit" și au dispărut, au fost și momente dinamice când viața era variată și abundentă încă o dată. (Un „creator" inteligent ar fi putut să treacă peste aceste episoade haotice de înflorire și declin.)

Majoritatea animalelor care supraviețuiesc în ziua de azi își au originea în acest mare cuib cambrian, dar până în 1909 nu puteau fi observate în habitatul lor natural. De asemenea, până atunci, nu puteam să ne bazăm decât pe datele oferite de oase și cochilii, în timp ce șistul argilos ne oferă o „anatomie" ce a fost fosilizată, inclusiv conținutul aparatului digestiv. Este un fel de piatră din Rosetta pentru deslușirea formelor de viață.

Solipsismul care ne caracterizează, adesea exprimat sub formă de diagramă sau schiță, reprezintă de obicei evoluția ca un fel de scară sau secvență, cu un pește ce răsuflă greu pe țărm în primul cadru, în următoarele niște figuri cocoșate și cu maxilare pronunțate, iar apoi, ajungându-se încet, la un om cu spatele drept, îmbrăcat în costum, care își flutură umbrela și strigă „Taxi!" Chiar și aceia care au observat modelul „dințat" al fluctuației între apariție și distrugere, o altă apariție și o altă distrugere și care au trasat un plan eventual al sfârșitului universului sunt pe jumătate de acord că există o tendință persistentă spre un progres ascendent. Asta nu ne poate surprinde: ființele mai slabe fie vor muri, fie vor fi distruse de altele mai norocoase. Dar progresul nu neagă ideea de hazard,

iar când a venit să cerceteze șistul argilos, marele paleontolog Stephen Jay Gould a ajuns la o concluzie care este deopotrivă tulburătoare și alarmantă. A examinat fosilele și dezvoltarea lor cu o grijă minuțioasă și și-a dat seama că dacă acest pom ar putea fi plantat din nou sau dacă supa ar fi pusă iarăși la fiert, cel mai probabil că nu ar reproduce aceleași rezultate pe care le „știm" acum.

E important să menționăm faptul că această concluzie nu l-a bucurat pe Gould, cum nu ne bucură nici pe noi: în tinerețea sa și-a însușit o versiune marxistă și conceptul de „progres" era pentru el o realitate. Dar era un învățat mult prea scrupulos ca să nege ceea ce se afla în fața lui și, în timp ce unii biologi care studiază evoluția sunt nerăbdători să afirme că acest proces milimetric și neîndurător a avut „o direcție" ce a dus la forma noastră de viață inteligentă, Gould s-a distanțat de ei. Dacă nenumăratele evoluții din perioada cambriană ar putea fi înregistrate și „derulate" așa cum s-au petrecut, iar apoi caseta ar fi pusă de la capăt, Gould a fost de părere că nu există nici o certitudine că rezultatul ar fi același. Mai multe crengi ale unui copac (o analogie mai potrivită ar fi cu ramurile foarte dese ale unui arbust) nu reușesc să reziste, însă, dacă ar avea o nouă „șansă", s-ar putea dezvolta și crește, la fel cum și altele care s-au dezvoltat și au crescut s-ar putea ofili și muri. Noi toți apreciem că natura și existența noastră se bazează pe faptul că suntem ființe vertebrate. Cel mai vechi vertebrat cunoscut (sau „cordat"), aflat în șistul argilos, este o ființă de cinci centimetri, chiar armonioasă, care și-a luat numele după un munte învecinat, dar și după frumusețea sa grațioasă. Este vorba de *Pikaia gracilens*. La început a fost greșit introdus în clasa viermilor (nu trebuie să uităm că unele dintre cunoștințele noastre sunt foarte recente), dar prin segmentele sale, prin masa musculară și prin flexibilitatea coardei dorsale este un strămoș evident care nu ne cere să-l venerăm. Milioane de alte forme de viață au dispărut înainte ca perioada cambriană să se încheie, dar acest mic prototip a supraviețuit. Ca să-l citățm pe Gould:

Derulați caseta până la perioada când au fost descoperite șisturile argiloase și lăsați-o să meargă din nou. Dacă *Pikaia gracilens* nu supraviețuiește când caseta este pusă a doua oară, atunci noi suntem șterși din istoria viitoare – toți, de la rechin la măcăleandru și la urangutan. Și, bazându-ne pe datele știute azi despre șisturile argiloase, nu cred că cineva ar da vreun prognostic favorabil pentru supraviețuirea lui *Pikaia gracilens*.

Astfel, dacă vreți să vă puneți întrebarea care persistă de secole – de ce există oamenii? – o mare parte a răspunsului, atingând acele aspecte ale problemei pe care știința nu le poate rezolva, ar trebui să fie: pentru că *Pikaia gracilens* a supraviețuit decimării din munții Burgess. Acest răspuns nu ia în considerare o singură lege a naturii; nu exprimă vreo afirmație despre căile previzibile ale evoluției, vreun calcul al probabilităților bazat pe reguli generale ale anatomiei sau ale ecologiei. Supraviețuirea speciei *Pikaia gracilens* a fost o întâmplare a „simplei istorii". Nu cred că se poate oferi un răspuns mai „înălțător" și nu-mi pot imagina o altă rezolvare mai fascinantă. Suntem vlăstarele istoriei și trebuie să ne stabilim propria cale într-unul dintre cele mai diverse și interesante dintre universurile imaginabile – unul indiferent la suferința noastră, dar care ne oferă astfel libertatea nemărginită de a trudi sau de a eșua în felul nostru propriu.

În felul nostru „propriu" definit de limite stricte, am putea adăuga. Asta e vocea detașată, autentică a unui om de știință și umanist dedicat. Aveam deja o vagă idee că așa stau lucrurile. Teoria haosului ne-a familiarizat deja cu ideea că bătaia fortuită a aripilor unui fluture, provocând o mică pală de vânt, va sfârși prin a provoca un taifun devastator. Augie March al lui Saul Bellow a observat cu agerime corolarul lalelei pestrițe, acela că „dacă tragi de o petală, se lasă în jos și celelalte". Iar cartea lui Gould despre șisturile din munții Burgess, *Wonderful Life*, care te uluiește, dar care îți deschide o nouă perspectivă, are o dublă înțelegere care rezonează cu unul dintre cele mai iubite filme sentimentale ale Americii. În punctul culminant al acestui film antrenant, dar abisal, Jimmy Stewart își dorește să nu se fi născut niciodată, însă apoi un înger îi arată cum ar fi lumea dacă dorința sa s-ar împlini. Astfel, un public diletant

are ocazia să arunce o privire indirectă asupra principiului incertitudinii al lui Heisenberg: orice încercare de a măsura ceva va avea efectul de a schimba imediat ceea ce este măsurat. De curând am stabilit că o vacă este mai apropiată de o balenă decât de un cal: cu siguranță ne așteaptă și descoperirea altor minuni. Dacă prezența noastră aici, în forma de acum, este, într-adevăr, întâmplătoare și contingentă, atunci, cel puțin, putem să așteptăm cu nerăbdare evoluția viitoare a creierului nostru și progresele uimitoare făcute în medicină și în prelungirea duratei de viață care provin din cercetările asupra celulelor stem și a celulelor sangvine din cordonul ombilical.

Pe urmele lui Darwin, Peter și Rosemary Grant de la Universitatea Princeton au fost plecați în ultimii treizeci de ani în insulele Galápagos, au trăit în condiții grele pe mica insulă Daphne și au observat felul în care cintezele au evoluat și s-au adaptat când li se schimba mediul înconjurător. Au arătat că mărimea și forma ciocurilor cintezelor se va acomoda cu condițiile de secetă și lipsă de hrană, adaptându-se la mărimea și felul diferitelor semințe și gândaci. Nu numai că stolul prim, vechi de trei milioane de ani, s-ar putea schimba, dar dacă situația gândacilor și a semințelor ar reveni la forma dinainte, ciocurile lor ar face la fel. Cei doi au urmărit totul cu grijă și *au văzut* procesul cu ochii lor, putând să publice descoperirile și dovezile pentru ca toată lumea să le vadă. Le suntem îndatorați. Au trăit în condiții dure, dar cine și-ar dori ca în loc de asta să se fi mortificat într-o peșteră sfântă sau în vârful unui stâlp sacru?

În 2005, o echipă de cercetători de la Universitatea din Chicago a efectuat un studiu despre două gene numite gena microcefalină și gena ASPM care, atunci când nu sunt active, cauzează microcefalia. Copiii care se nasc cu această afecțiune au cortexul cerebral micșorat, probabil o amintire ocazională a vremurilor când creierul uman era cu mult mai mic decât este acum. Se crede că evoluția umană a încetat în urmă cu cincizeci sau șaizeci de mii de ani (ceea ce reprezintă numai o clipă raportat la timpul evoluției), însă, cu toate acestea, se pare că cele două gene au evoluat mai rapid în ultimii

treizeci și șapte de mii de ani, făcând astfel posibilă ideea de dezvoltare continuă a creierului uman. În martie 2006, cercetările desfășurate la aceeași universitate au scos la iveală faptul că există în jur de șapte sute de regiuni ale genomului uman în care genele au fost reorganizate prin selecție naturală în ultimii cinci mii până la cincisprezece mii de ani. Printre aceste gene se numără cele care sunt responsabile pentru „simțul nostru olfactiv și gustativ, digestie, structura oaselor, culoarea pielii și funcționarea creierului". (Unul dintre rezultatele emancipatoare ale genomicii este de a arăta că toate diferențele „rasiale" și de culoare sunt recente, superficiale și greșite.) Este o certitudine morală că între momentul când voi termina de scris această carte și momentul când va fi publicată, vor mai fi făcute alte câteva descoperiri fascinante și edificatoare în acest domeniu înfloritor. Se poate să fie prea devreme să afirmăm că tot acest progres este unul pozitiv sau „ascendent", însă dezvoltarea umană este în plină desfășurare. Asta se vede în felul în care dezvoltăm imunitate și, totodată, în felul în care nu reușim să o dezvoltăm. Studiul genomului a arătat că primele popoare din nordul Europei au învățat cum să domesticească vitele și, astfel, au dezvoltat o genă pentru „toleranța la lactoză", în timp ce alte popoare de descendență africană mai recentă (noi toți ne tragem din Africa) sunt predispuse la anemie falciformă care, deși poate fi supărătoare în sine, este rezultatul unei mutații anterioare ce oferă protecție împotriva malariei. Iar toate acestea se vor clarifica pe viitor dacă suntem îndeajuns de modești și de răbdători ca să înțelegem elementele care alcătuiesc natura și condiția umilă a originii noastre. Nu este nevoie de vreun plan divin și cu atât mai puțin de vreo intervenție angelică. *Totul funcționează și fără să luăm în calcul această ipoteză*.

Astfel, deși îmi displace să mă opun ideilor unui om măreț cum era Voltaire, acesta a fost de-a dreptul absurd când a afirmat că dacă dumnezeu n-ar fi existat, ar fi fost necesar să-l inventăm. Prima problemă este invenția umană a lui dumnezeu. Evoluția noastră a fost verificată „de-a-ndoaselea", formele de viață reușind temporar să depășească dispariția,

iar în ziua de azi, cunoașterea poate să revizuiască și să explice ignoranța. E adevărat că religia are un avantaj uriaș, dacă nu unul incomod și greoi, de a fi apărut „prima". Însă, după cum afirmă explicit Sam Harris în cartea sa *The End of Faith*, dacă ne-am pierde toate cunoștințele și toate realizările dobândite prin muncă grea, toată etica și morala, într-o izbucnire de amnezie colectivă ca la Márquez și ar trebui să reconstruim toate lucrurile esențiale de la zero, e greu să ne imaginăm care ar fi punctul în care ar trebui să ne reamintim sau să ne asigurăm pe noi înșine că Iisus a fost născut dintr-o fecioară.

Adevărații credincioși își pot găsi și ei consolarea. Scepticismul și descoperirile de-a lungul timpului i-au scutit de povara de a fi nevoiți să-și apere dumnezeul privit ca un savant nebun neînsemnat, neîndemânatic și asemănat cu un om de paie și, totodată, i-a scutit de a răspunde la niște întrebări deranjante despre cine a cauzat bacilul sifilisului, despre cine a ordonat lepra sau cretinismul infantil sau despre cine a ticluit chinurile lui Iov. Credincioșii sunt achitați de această acuză: nu mai avem nevoie de un dumnezeu care să ne explice ceva ce nu mai reprezintă un mister. Acum, de vreme ce credința este opțională, privată și irelevantă, ceea ce vor face credincioșii îi privește numai pe ei. Nu ar trebui să ne intereseze, atâta vreme cât nu încearcă să ne inoculeze ideile religioase prin constrângere.

7. Revelaţia: coşmarul „Vechiului“ Testament

O altă cale prin care religia se trădează și încearcă să evite să se bazeze numai pe credință pură, oferind în schimb „dovezi“ în sensul general al termenului, este prin argumentul revelației. Se spune că în câteva ocazii mai speciale, voința divină s-a făcut cunoscută prin contact direct cu ființe umane alese la întâmplare cărora se presupune că le-au fost comunicate legi imutabile ce puteau fi apoi transmise către cei mai puțin avantajați.

Există câteva obiecții evidente în legătură cu acest lucru. În primul rând, s-a afirmat că asemenea câteva dezvăluiri au fost transmise, în locuri diferite și în vremuri diferite, cu ajutorul unor profeți sau intermediari care nu se asemănau în nici un fel. În unele cazuri – în special la creștini –, se pare că o singură revelație este insuficientă și trebuie să fie întărită de apariții succesive, cu promisiunea uneia viitoare, care va fi și decisivă. În alte cazuri, se întâmplă exact invers, iar instrucțiunile divine sunt trimise numai o singură dată unui personaj obscur și cel mai insignifiant cuvânt al lui devine apoi lege. De vreme ce toate aceste revelații, multe dintre ele cât se poate de inconsecvente, nu pot fi, prin definiție, simultan adevărate, înseamnă că unele dintre ele sunt false și iluzorii. Ar putea de asemenea să însemne că numai una este autentică, însă, în primul rând, pare a fi ceva suspect la mijloc și, în al doilea rând, ar fi nevoie de un război religios pentru a decide care revelație este cea adevărată. O altă problemă este tendința celui Atotputernic de a se arăta numai indivizilor neștiutori de carte și cvasiistorici din regiunile aride ale Orientului Mijlociu care, de multă vreme, este locul unde sunt venerați idoli și oamenii sunt superstițioși, și unde, de cele mai multe ori, sunt deja răspândite o serie de profeții.

Tendințele sincretice ale monoteismului și descendența comună a poveștilor înseamnă, în esență, că o respingere a uneia este o respingere a tuturor. Deși cele trei religii monoteiste au luptat una împotriva alteia cu ură și teroare, acestea susțin că au o origine comună cel puțin în ceea ce privește Pentateuhul lui Moise, iar Coranul îi recunoaște pe iudei ca „oamenii Cărții", pe Iisus ca profet și pe o fecioară ca mamă a sa. (Este interesant că în Coran, evreii nu sunt învinovățiți pentru moartea lui Iisus, cum se întâmplă într-una dintre cărțile Noului Testament creștin, dar asta numai din cauză că acolo apare afirmația bizară cum că altcineva ar fi fost crucificat de evrei în locul său.)

Povestea de bază a celor trei credințe are legătură cu presupusa întâlnire dintre Moise și dumnezeu și cu adunarea de pe muntele Sinai. Acest lucru a dus în schimb la formularea Decalogului sau cele zece porunci. Povestea este spusă în cea de-a doua carte a lui Moise, cunoscută sub numele de Ieșirea, în capitolele 20 până la 40. Cea mai mare atenție a fost concentrată asupra capitolului 20 unde sunt date poruncile. Poate că nu ar fi necesar să le rezumăm și să le expunem, dar chiar merită efortul.

În primul rând (folosesc Biblia regelui Iacob sau versiunea „autorizată": unul dintre multele texte rivale traduse cu migală și trudă fie din ebraică, fie din greacă sau latină), așa-numitele porunci nu apar ca o listă ordonată de zece ordine și interdicții. Primele trei sunt toate variații ale uneia singure, unde dumnezeu insistă asupra întâietății și exclusivității sale, nu îngăduie ca oamenii să-și facă chip cioplit și interzice luarea numelui său în deșert. După ce își va fi dres glasul, urmează o serie de mustrări foarte serioase printre care înfricoșătorul avertisment că păcatele părinților vor cădea asupra copiilor „lui până la al treilea sau al patrulea neam". Acest fapt neagă ideea morală și justă că un copil e nevinovat de păcatele părinților lui. A patra poruncă insistă asupra respectării unei zi de sărbătoare sfinte și interzice tuturor credincioșilor – inclusiv sclavilor și servitorilor lor – să facă vreo muncă în acea zi. Aici este subliniat faptul că, după cum s-a spus în Facerea,

dumnezeu a creat lumea în șase zile și s-a odihnit în cea de-a șaptea (lăsând loc pentru speculații în legătură cu ce-a făcut în cea de-a opta zi). În continuare, poruncile devin mai concise. „Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta“ (dar nu de dragul lor, ci ca „să trăiești ani mulți pe pământul pe care Domnul Dumnezeul tău ți-l va da ție“). Numai apoi urmează faimoasele „să nu“ care interzic hotărât crima, adulterul, hoția și mărturia mincinoasă. În final, este dezaprobată invidia, interzicându-se să dorești casa, sluga, slujnica, boul, asinul și alte dobitoace ale „aproapelui tău“.

Ar fi greu să găsești o dovadă mai simplă că religia este o creație a omului. Mai întâi, regăsim trăncănelile suverane despre respect și teamă însoțite de avertismentul hotărât despre omnipotență și răzbunare nemărginită, asemănătoare celor pe care un împărat babilonian sau asirian le-ar fi ordonat scribilor să le introducă la începutul unei proclamații. Apoi ni se amintește clar să continuăm să muncim și să ne relaxăm numai când spune suveranul. Urmează câteva recomandări de ordin juridic, una dintre ele fiind adesea greșit transpusă, pentru că originalul ebraic spune de fapt „să nu înfăptuiești nici un fel de crimă“. Dar oricât de desconsiderată ar fi tradiția iudaică, este o insultă să crezi că poporul lui Moise a ajuns atât de departe imaginându-și că uciderea, adulterul, hoția și mărturia mincinoasă erau permise. (Aceeași observație pentru care nu avem un răspuns poate fi făcută, într-un alt fel, și despre așa-zisele predici viitoare ale lui Iisus: când acesta spune povestea bunului samaritean care cobora pe drumul spre Ierihon, vorbește despre un om care s-a comportat cu milostenie și generozitate fără ca, evident, să fi auzit de creștinism, cu atât mai puțin să fi urmat învățăturile necruțătoare ale dumnezeului lui Moise, care nu amintește niciodată solidaritatea și compasiunea umană.) Nici o societate descoperită vreodată nu a eșuat în apărarea ei împotriva presupuselor nelegiuiri specificate pe muntele Sinai. În cele din urmă, în loc să fie condamnate fărădelegile, avem o formulare bizară care condamnă gândurile necurate. Putem să ne dăm seama și aici că este o creație a omului în funcție

de spațiu și timp pentru că, pe lângă „soție", sunt introduse și alte bunuri (animale, umane și materiale) ale aproapelui. Mai mult de atât, ni se cere imposibilul: o problemă recurentă în cazul tuturor edictelor religioase. Putem să fim opriți cu forța de la acțiuni dăunătoare sau putem să ne înfrânăm a le comite, dar a interzice oamenilor să *se gândească* la ele este mult prea mult. În sine, e absurd să speri că vei reuși să faci ca invidia față de bunurile sau bogățiile cuiva să dispară, asta și numai din simplul motiv că sentimentul de invidie poate duce la emulație și la ambiție, având astfel consecințe pozitive. (Pare improbabil ca fundamentaliștii americani, care își doresc să vadă cele zece porunci inscripționate în fiecare sală de clasă și în fiecare sală de judecată – aproape ca un idol – să fie atât de ostili spiritului capitalismului.) Dacă dumnezeu ar fi vrut într-adevăr ca oamenii să nu nutrească astfel de gânduri, ar fi trebuit să acționeze cu mai multă grijă și să fi creat o specie diferită.

Apoi, se ridică o altă problemă care ar trebui să ne atragă atenția, și anume ceea ce poruncile *nu* spun. Este o chestiune ce ține de contemporaneitate să nu observăm că nu există nimic despre protecția copiilor împotriva cruzimii, nimic despre viol, nimic despre sclavie și nimic despre genocid? Sau ar fi prea „contextual" riguros să observăm că unele dintre aceste nelegiuiri urmează a fi chiar recomandate? În versetul 2 al capitolului ce urmează, dumnezeu îi spune lui Moise să-și instruiască discipolii despre condițiile în care pot cumpăra sau vinde sclavi (sau să le găurească urechea cu o sulă) și despre regulile referitoare la vânzarea fiicelor lor. Apoi urmează niște reguli excesiv detaliate referitoare la boii care împung sau sunt împunși, iar aici sunt incluse și versetele în care trebuie să plătești „suflet pentru suflet, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte". Supravegherea atentă a disputelor agricole se întrerupe pentru o clipă brusc cu versetul 22:18, „Pe vrăjitori să nu-i lăsați să trăiască!" Secole întregi, aceasta a fost justificarea creștină pentru torturarea și arderea femeilor care nu se supuneau. Din când în când, se dau și dispoziții care sunt morale și, totodată (cel puțin în versiunea regelui Iacob), care sunt formulate

memorabil: „Să nu te iei după cei mai mulți ca să faci rău“ a fost învățat Bertrand Russell de către bunica sa, cuvinte după care bătrânul eretic s-a ghidat întreaga sa viață. Totuși, sunt rostite și câteva cuvinte de compătimire pentru hevei, canaanei și hetei, dați uitării și șterși de pe fața pământului, care au făcut de asemenea parte din așa-zisa creație inițială a domnului, dar care sunt izgoniți fără milă din casele lor pentru a le face loc nerecunoscătorilor și răzvrătiților fii ai lui Israel. (Acest așa-zis „legământ“ stă la baza unei revendicări iredentiste din secolul al XIX-lea a Palestinei care ne-a creat o serie de probleme până în ziua de azi.)

Șaptezeci și patru dintre bătrâni, inclusiv Moise și Aaron, îl întâlnesc pe dumnezeu față în față. Capitole întregi descriu în amănunt condițiile în care trebuie înfăptuite multele și strașnicele ceremonii de sacrificare și îmbunare pe care Cel de Sus le așteaptă de la poporul său nou adoptat, dar toate acestea se termină în lacrimi, înfățișând pe deasupra și un tablou zdrobitor: Moise se întoarce de la întrevederea avută în particular pe vârful muntelui și descoperă că efectul întâlnirii cu dumnezeu dispăruse, cel puțin în ceea ce-l privește pe Aaron, și că fiii lui Israel își făcuseră un idol din bijuteriile și podoabele lor. Văzând acestea, izbește cu violență cele două table de pe muntele Sinai (care, astfel, par a fi făcute de om și nu de dumnezeu și care trebuie să fie refăcute în grabă într-un capitol viitor) și le spune astfel:

> Să-și încingă fiecare din voi sabia sa la șold și străbătând tabăra de la o intrare până la cealaltă, înainte și înapoi, să ucidă fiecare pe fratele său, pe prietenul său și pe aproapele său.
>
> Și au făcut fiii lui Levi după cuvântul lui Moise. În ziua aceea au căzut din popor ca la trei mii de oameni.

Un număr mic în comparație cu copiii egipteni deja masacrați de dumnezeu pentru ca lucrurile să fi ajuns până aici, dar asta ne ajută să formulăm cazul pentru „antiteism“. Prin asta mă refer la concepția potrivit căreia ar trebui să fim bucuroși că nici unul dintre miturile religioase nu conține

vreun adevăr. În Biblie se pot regăsi, și regăsim într-adevăr, justificări pentru traficul de persoane, pentru curățarea etnică, pentru sclavie, pentru prețul miresei și pentru masacrul nediscriminat, dar noi nu avem legătură cu așa ceva pentru că toate acestea au fost scrise de niște mamifere crude și inculte care se numesc oameni.

Se înțelege de la sine că nici unul dintre evenimentele înspăimântătoare și demente descrise în Ieșire nu s-a întâmplat vreodată. Arheologii israelieni sunt printre cei mai profesioniști din lume, chiar dacă uneori cunoștințele lor înclină spre dorința de a demonstra că „legământul" dintre dumnezeu și Moise era de fapt fundamentat pe o bază. Nici un grup de săpători și învățați n-a muncit mai din greu sau cu mai mari speranțe decât israelienii care au cernut tot nisipul de pe muntele Sinai și din Canaan. Primul dintre ei a fost Yigael Yadin, cunoscut în special pentru cercetările de la Masada, fiind însărcinat de David Ben-Gurion să dezgroape „actul de proprietate" care să demonstreze dreptul israelienilor de a stăpâni Țara Sfântă. Până nu demult, eforturilor sale cu iz politic evident li s-a acordat o oarecare plauzibilitate superficială. Însă Israel Finkelstein de la Institutul de Arheologie din cadrul Universității din Tel Aviv și colegul său Neil Asher Silberman au dus o muncă de cercetare mult mai profundă și imparțială. Acești oameni consideră că „Biblia ebraică" sau Pentateuhul este frumoasă și văd povestea Israelului de azi ca pe o inspirație pentru întreaga lume, păreri pe care îmi permit cu umilință să nu le împărtășesc. Dar concluzia lor este definitivă și cu atât mai lăudabilă cu cât se manifestă prin dovezi care sunt mai presus de propriul interes. N-a existat nici o fugă din Egipt, nici o rătăcire prin deșert (cu atât mai puțin să fi durat patru decenii, așa cum este menționat în Pentateuh) și nici o cucerire dramatică a Țării Sfinte. Toate acestea au fost inventate, cât se poate de simplu și de absurd, cu mult mai târziu. Nici o cronică egipteană nu menționează așa ceva, nici măcar în treacăt, iar Egiptul a fost tot timpul puterea armată în Canaan, precum și în regiunea nilotică. Într-adevăr, multe dovezi arată contrariul. Arheologia *confirmă* prezența comunităților

evreiești în Palestina din urmă cu multe sute de ani (asta se poate deduce, printre altele, din absența oaselor de porc din gropile de gunoi) și arată că a existat un „regat al lui David", deși era mai degrabă unul umil, dar toate miturile mozaismului pot fi combătute fără grijă și cu ușurință. Nu cred că asta este ceea ce criticii pesimiști ai credinței numesc o concluzie „reducționistă". Studiul arheologiei și al textelor antice ne oferă o nemăsurată plăcere, precum și multe cunoștințe. Și ne aduce cel mai aproape de o aproximare a adevărului. Pe de altă parte, ridică iarăși problema antiteismului. În *Viitorul unei iluzii*, Freud a adus în discuție o chestiune evidentă, și anume că religia are o deficiență incurabilă: indiscutabil se trage din propria noastră dorință de a scăpa de moarte sau de a-i supraviețui. Această critică a dorințelor deșarte este puternică și de necontestat, dar nu se confruntă cu adevărat cu ororile, cruzimea și demența Vechiului Testament. Cine – cu excepția unui preot antic căutând să-și exercite puterea prin mijloacele încercate și testate ale fricii – ar putea să *vrea* ca acest ghem de născociri înnodate laolaltă cu disperare să aibă vreun dram de veridicitate?

Ei bine, creștinii s-au mobilizat în încercarea de a găsi dovezi cu mult înainte ca școala de arheologie sionistă să fi întors măcar vreo piatră. Epistola către Galateni a Sfântului Apostol Pavel a transmis promisiunea domnului către patriarhii evrei ca o moștenire de neatins, către creștini, iar în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX, cu greu puteai arunca o coajă de portocală în Țara Sfântă fără să nimerești vreun excavator în funcțiune. Generalul Gordon, fanaticul religios ucis mai târziu de adepții grupării Mahdi la Khartoum, a fost o figură importantă în acest sens. William Albright din Baltimore a încercat fără întrerupere să justifice bătălia de la Ierihon din Cartea lui Iosua și alte mituri. Câțiva dintre cei care făceau săpături, folosind numai tehnicile primitive ale vremii, erau mai degrabă serioși în munca lor decât niște simpli oportuniști. Serioși chiar și din punct de vedere moral: Roland de Vaux, arheologul francez din ordinul dominicanilor, și-a asumat riscul spunând că „dacă credința istorică a Israelului

nu își are fundamentele în istorie, o asemenea credință este eronată și, astfel, la fel este și credința noastră". Un argument admirabil și onorabil ce ne permite acum să pășim pe urmele bunului părinte.

Cu mult înainte ca cercetările moderne, traducerea migăloasă și excavările să ne fi ajutat să înțelegem cum stau lucrurile, era apanajul oamenilor cu cap să vadă că „revelația" de pe muntele Sinai și restul Pentateuhului erau o ficțiune prost confecționată, rămasă țintuită în același loc și după evenimentele (fictive?) pe care nu reușește să le descrie convingător sau măcar să le facă plauzibile. Încă de când studiul Bibliei a fost introdus în școli, elevii inteligenți și-au agasat profesorii cu întrebări nevinovate, dar care nu aveau răspuns. Deși a suferit cumplite persecuții din partea iacobinilor francezi antireligioși, autodidactul Thomas Paine n-a fost niciodată combătut de când a scris că:

> ... aceste cărți sunt contrafăcute, iar Moise nu este autorul lor; mai mult, nu au fost scrise în vremea lui Moise, nici măcar după alte câteva sute de ani, fiind o încercare de a trasa istoria vieții lui Moise și a vremurilor în care se presupune că ar fi trăit și, în plus, a vremurilor de dinainte, scrise de niște aspiranți foarte ignoranți și proști la câteva sute de ani după moartea lui Moise; așa cum astăzi oamenii scriu istoria lucrurilor care s-au întâmplat sau a celor despre care se crede că s-au întâmplat în urmă cu câteva sute sau mii de ani.

În primul rând, cărțile din mijloc ale Pentateuhului (Ieșirea, Leviticul, Numerii: Facerea nu conține nici o trimitere la el) fac referire la Moise la persoana a treia, „a grăit Domnul cu Moise, zicând". S-ar putea susține că prefera să vorbească despre el la persoana a treia, deși acest obicei este astăzi asociat cu megalomania, dar asta ar aduce în derizoriu anumite pasaje precum în Numerii 12:3 când citim că „Moise însă era omul *cel mai blând* dintre toți oamenii de pe pământ". În afară de faptul că e absurd să susții blândețea prin afirmarea superiorității acesteia în comparație cu a tuturor celorlalți, trebuie să ne reamintim de felul autoritar și sângeros în care este descris

comportamentul lui Moise în aproape toate celelalte capitole. Acest lucru ne oferă posibilitatea de a alege între un solipsism dement și cea mai falsă modestie.

Dar Moise poate fi achitat, probabil, de aceste două acuzații de vreme ce cu greu ar fi putut face față denaturărilor Deuteronomului. În această carte, ne este mai întâi prezentat subiectul, apoi intervine Moise în mijlocul discursului, apoi se reia povestirea de către cine o scrie, apoi avem o altă cuvântare a lui Moise, apoi o descriere a morții, a înmormântării și a măreției lui Moise. (Este de presupus că descrierea înmormântării nu este povestită de bărbatul care era înmormântat, deși, după câte se pare, celui care a fabricat textul nu i-a trecut prin minte că asta e o problemă.)

Pare destul de evident că cel care a scris această istorisire a făcut-o cu mulți ani mai târziu. Ni se spune că Moise ajunsese la vârsta de o sută zece ani, „dar vederea lui nu slăbise și tăria lui nu se împuținase", apoi a urcat pe culmea muntelui Nebo de unde a privit spre Pământul Făgăduinței în care nu i-a fost îngăduit să pășească. Profetul, a cărui tărie s-a împuținat dintr-o dată, moare apoi pe pământul Moabului, unde este și îngropat. După cum spune autorul, nimeni nu știe „*nici până în ziua de astăzi*" unde se află mormântul lui Moise. Apoi ni se spune că *de atunci* n-a mai fost în Israel nici un prooroc asemenea lui. Aceste două noțiuni n-ar avea nici o valoare dacă n-ar arăta că a trecut o perioadă de timp considerabilă. Apoi ar trebui să credem că un anume „el" l-a îngropat pe Moise: e puțin probabil să fie vorba din nou de Moise la persoana a treia, iar dacă cel care a înfăptuit ritualul este chiar dumnezeu, autorul Deuteronomului n-ar avea cum să știe așa ceva. Într-adevăr, detaliile acestui eveniment sunt foarte neclare pentru autor, cum, de altfel, este și normal dacă reconstruia niște fapte pe jumătate uitate. Toate acestea sunt la fel de evidente și în cazul altor nenumărate anacronisme unde Moise vorbește despre evenimente (faptul că s-au hrănit cu „mană" până au ajuns în Canaan; dobândirea uriașului pat de la „Refaimul" Og, regele Vasanului) care poate că nu s-au petrecut nicicând, dar

despre care nici măcar nu se pretinde că ar fi avut loc înainte de moartea lui.

Probabilitatea ca această interpretare să fie cea corectă este întărită de capitolele patru și cinci ale Deuteronomului, unde Moise își adună adepții și le spune încă o dată care sunt poruncile Domnului. (Nu este o așa mare surpriză: Pentateuhul conține două istorisiri discrepante ale Facerii, două genealogii ale seminției lui Adam și două relatări ale Potopului). Într-unul dintre aceste capitole Moise vorbește îndelung despre sine, iar celălalt este redat în vorbirea indirectă. În capitolul patru, porunca împotriva chipului cioplit este dusă până la interzicerea vreunei „închipuiri" sau asemănări cu orice figură, fie ea umană sau animală, indiferent de scop. În capitolul cinci, este reluat cuprinsul celor două table de piatră cam în aceeași formă ca în Ieșire, dar cu o diferență semnificativă. De data aceasta, autorul uită că ziua de odihnă este sfântă pentru că dumnezeu a făcut cerul și pământul în șase zile, iar în a șaptea s-a odihnit. Dintr-odată, ziua de odihnă este sfântă pentru că dumnezeu și-a scos poporul de pe pământul Egiptului.

Apoi, ajungem la acele lucruri care probabil că nu s-au întâmplat și trebuie să ne bucurăm pentru asta. În Deuteronom, Moise le poruncește părinților să își omoare copiii cu pietre dacă sunt indisciplinați (ceea ce pare să încalce cel puțin una dintre porunci) și continuă să facă afirmații demente („Scopitul și famenul să nu intre în obștea Domnului.") În Numerii, se adresează generalilor săi după o luptă și țipă la ei pentru că au cruțat prea mulți civili:

> Ucideți dar toți copiii de parte bărbătească și toate femeile ce-au cunoscut bărbat, ucideți-le. Iar pe fetele care n-au cunoscut bărbat, lăsați-le pe toate vii pentru voi.

Cu siguranță, nu este unul dintre cele mai crunte îndemnuri la genocid care are loc în Vechiul Testament (rabinii israeliți încă dezbat și astăzi dacă apelul de a-i extermina pe amaleciți nu este de fapt un ordin codificat de a-i nimici pe palestinieni), dar are un element de senzualitate care face să fie ușor prea

evident care ar putea fi răsplata unui soldat jefuitor. Cel puțin asta e părerea mea și la fel credea și Thomas Paine, care scria nu ca să dovedească netemeinicia religiei, ci, mai degrabă, pentru a justifica deismul împotriva a ceea ce el credea că sunt niște adăugări odioase în cărțile sfinte. A spus că acesta a fost „un ordin de a măcelări băieții, de a le masacra pe mame și de a le corupe pe fiice", primind în schimb un răspuns dureros de la episcopul de Llandaff, una dintre cele mai celebrate figuri preoțești din ziua de azi. Dârzul episcop din Țara Galilor a afirmat indignat că nu este câtuși de puțin clar din context că tinerele femei erau păstrate în scopuri imorale sau urmau să fie folosite la munci neplătite. Ar fi o cruzime să obiectezi împotriva unei inocențe atât de tâmpe, asta dacă n-am lua în considerare indiferența sublimă a clericului față de soarta băieților și a mamelor lor.

Putem să trecem prin cărțile Vechiului Testament una câte una, oprindu-ne uneori ca să observăm o frază lapidară („Omul își naște singur suferința, precum vulturii se ridică în aer", după cum se spune în Cartea lui Iov) sau un verset ales, dar vom întâmpina mereu aceleași dificultăți. Oamenii ajung la vârste imposibile și totuși concep copii. Indivizi mediocri se angajează în lupte sau în discuții față în față cu dumnezeu și cu trimișii săi, ridicând din nou problema omnipotenței divine sau chiar a bunului simț divin, iar pământul este întotdeauna îmbibat de sângele celor nevinovați. Mai mult de atât, contextul este apăsător de limitat și de *local*. Nici unul dintre acești provinciali sau zeitatea lor nu par să aibă habar de vreo lume de dincolo de deșert, de turmele și cirezile lor sau de imperativele unui trai nomad. Bineînțeles că asta e pardonabil în ceea ce-i privește pe acești țărănoi provinciali, dar ce am putea spune despre călăuza supremă și tiranul răzbunător? Să fie el făcut după chipul lor, chiar dacă nu unul cioplit?

8. „Noul“ Testament e şi mai malefic decât „Vechiul“ Testament

Efortul de a reciti Vechiul Testament este obositor uneori, dar întotdeauna necesar pentru că, pe măsură ce înaintăm în lectură, încep să apară premoniții sinistre. Avraam – un alt strămoș al tuturor religiilor monoteiste – este gata să facă un sacrificiu uman, cel sacrificat fiind chiar primul său născut. În plus, începe să se spună că „Fecioara va lua în pântece și va naște fiu“. Treptat, aceste două mituri încep să se întâlnească. E necesar să nu uitați acest lucru când ajungeți la Noul Testament pentru că dacă luați oricare dintre cele patru Evanghelii și le citiți haotic, nu va trece mult până să aflați că anumite acțiuni sau anumite vorbe, care sunt atribuite lui Iisus, au fost făcute sau spuse pentru a fi îndeplinită o profeție străveche. (Vorbind despre intrarea lui Iisus în Ierusalim călare pe un măgar, Matei spune în capitolul 21, versetul 4: „Iar acestea toate s-au făcut, ca să se împlinească ceea ce s-a spus prin proorocul“. Probabil este o referință la Zaharia 9:9 unde se spune că atunci când va veni Mesia, va călări un asin. (Evreii încă mai așteaptă această venire, în timp ce creștinii afirmă că a avut loc deja.) Dacă ni se pare bizar ca o acțiune să fie înfăptuită în mod voit pentru ca o prevestire să fie justificată, este din cauză că *este* bizar. Și este bizar pentru că, la fel ca Vechiul Testament, „Noul“ Testament este de asemenea o muncă de prelucrare crudă, realizată la mult timp după ce pretinsele evenimente au avut loc, fiind plin de încercări improvizate de a face ca lucrurile să aibă vreun sens. Pentru concizie, voi împărtăși părerea unui scriitor mai bun decât mine și voi cita ceea ce H.L. Mencken spune convingător în *Treatise on the Gods*:

> În realitate, Noul Testament, așa cum îl știm, este o îngrămădire dezordonată a unor documente mai mult sau mai puțin discrepante, unele dintre ele probabil autentice, dar altele neîndoielnic apocrife, iar majoritatea, cele bune și cele rele deopotrivă, prezintă semne evidente că s-a intervenit asupra lor.

Și Paine și Mencken care, din motive diferite, s-au supus efortului sincer de a citi textele, au fost confirmați în concluziile lor de cercetările biblice ulterioare, majoritatea dintre acestea având inițial scopul de a arăta că textele sunt încă relevante. Dar aceste argumente se desfășoară pe deasupra capetelor celor cărora le este suficientă „Marea Carte". (Ne amintim de guvernatorul Texasului care, întrebat fiind dacă Biblia ar trebui predată și în spaniolă, a răspuns că „dacă pentru Iisus engleza s-a dovedit suficient de bună, de ce n-ar fi și pentru mine?" Nu degeaba sunt cei săraci cu duhul numiți ca atare.)

În 2004, un actor australian fascist și cabotin pe nume Mel Gibson a produs un film melodramatic despre moartea lui Iisus. Domnul Gibson este adeptul unei secte catolice excentrice și schismatice compusă în principal din el însuși și din tatăl său – un individ chiar mai agresiv decât fiul său –, și a afirmat că e păcat că până și iubita sa soție va ajunge în iad pentru că nu a primit adevăratele sacramente. (Acceptă calm această revoltătoare damnare ca pe „un edict al bisericii".) Doctrina sectei lui este explicit antisemită, iar filmul e un efort neobosit de a arunca vina crucificării asupra evreilor. În ciuda bigotismului său evident, care a dus la critici din partea creștinilor mai precauți, *Patimile lui Hristos* a fost folosit fără rușine de multe dintre bisericile „oficiale" ca un instrument de recrutare, profitându-se de imensul succes la public. În timpul unuia dintre evenimentele ecumenice ce au pregătit lansarea, evenimente sponsorizate chiar de el, domnul Gibson și-a apărat amalgamul cinematografic – care este totodată și un exercițiu de sadomasochism homoerotic, având în rolul principal un actor fără talent, originar, din câte s-ar părea, sau din Islanda sau din Minnesota – ca având la bază relatările unor „martori

oculari“. La momentul respectiv, mi s-a părut de necrezut că un succes cu încasări de milioane de dolari s-ar putea baza pe o presupunere evident frauduloasă, dar nimeni n-a părut să dea doi bani pe asta. În bună măsură, nici chiar autoritățile evreiești n-au protestat. Însă, unii dintre ei au vrut să înăbușe vechiul argument care secole la rând a dus la pogromurile de Paști împotriva „evreilor care l-au omorât pe Hristos“. (Abia la două decenii după al Doilea Război Mondial, Vaticanul a retras oficial acuzația de „deicid“ împotriva poporului evreu ca întreg.) Adevărul e că evreii obișnuiau să-și asume meritul crucificării. Maimonide a descris pedepsirea detestabilului eretic din Nazareth ca una dintre cele mai de seamă realizări ale mai marilor evrei, insistând ca numele lui Iisus să nu fie niciodată pronunțat decât dacă e însoțit de un blestem și afirmând că pedeapsa acestuia este de a fi fiert în excremente pentru veșnicie. Cât de bine s-ar fi integrat Maimonide printre catolici!

Cu toate acestea, a căzut pradă aceleiași erori ca și creștinii, presupunând că cele patru Evanghelii sunt un fel de relatare istorică. Autorii acestor texte – dintre care nici unul nu a publicat nimic decât la mai multe decenii după crucificare – nu pot să cadă de acord asupra nici unui element mai important. Matei și Luca relatează diferit zămislirea virginală sau genealogia lui Iisus. Se contrazic reciproc asupra „fugii în Egipt“, Matei afirmând că lui Iosif „i s-a arătat în vis“ că trebuie să se salveze deîndată, în timp ce Luca scrie că cei trei au rămas în Bethlehem până când „s-au împlinit zilele curățirii lor, după Legea lui Moise“, adică patruzeci de zile, întorcându-se apoi în Nazareth prin Ierusalim. (În treacăt fie spus, dacă fuga în Egipt pentru a salva un copil de campania infanticidă a lui Irod e să aibă vreun sâmbure de adevăr, atunci Hollywoodul și mulți dintre iconografii creștini ne-au păcălit. Ar fi fost foarte dificil să duci un prunc blond, cu ochi albaștri în delta Nilului fără să atragi atenția.)

Evanghelia după Luca relatează că miraculoasa naștere a avut loc în anul în care împăratul Augustus a ordonat să se facă un recensământ în vederea plătirii taxelor, iar în acea vreme

Irod era stăpânitorul Iudeii și Quirinius guverna Siria. Aceasta este singura tentativă a scriitorilor biblici de a se apropia câtuși de puțin de o datare istorică. Însă Irod a murit în anul 4 î.Hr. și în timpul domniei lui, cârmuitorul Siriei nu era Quirinius. Nici un istoric roman nu menționează vreun recensământ augustan, însă cronicarul evreu Iosephus amintește de așa ceva – însă fără să fie vorba de condiția oneroasă ca oamenii să se întoarcă în locul unde s-au născut – și a avut loc la șase ani după momentul când se presupune că s-ar fi născut Iisus. Toate astea sunt, fără îndoială, o reconstrucție deformată transmisă pe cale orală, ce a avut loc la ceva vreme după ce s-a petrecut „evenimentul". Scribii nu pot să cadă de acord nici măcar asupra elementelor mitice: se contrazic vehement în ceea ce privește predica de pe munte, ungerea lui Iisus, trădarea lui Iuda și „lepădarea" greu de uitat a lui Petru. Și mai uluitor de atât e că nu pot să conveargă înspre o relatare comună a crucificării sau a învierii. Astfel, singura interpretare pe care trebuie să o refuzăm este aceea care pretinde o justificare divină pentru toate patru. Cartea pe care e posibil să se fi bazat cele patru Evanghelii, cunoscută teoretic de către învățați ca „Sursa Q", este pierdută pentru totdeauna, o neglijență totală din partea lui dumnezeu despre care se pretinde că ar fi „inspirat-o".

Acum șaizeci de ani, la Nag Hammadi în Egipt, lângă un sit antic creștin de origine coptă, a fost descoperit un tezaur de „Evanghelii" uitate. Aceste pergamente sunt din aceeași perioadă și au aceeași proveniență ca multe dintre Evangheliile devenite ulterior canonice și „oficiale" și au funcționat multă vreme sub denumirea colectivă de „Evanghelii gnostice". Numele acesta le-a fost dat de un anume Irineu, unul dintre primii părinți ai bisericii care le-a interzis drept eretice. Acestea includ „Evangheliile" sau relatări despre figuri marginale, dar importante, care apar și în „Noul" Testament acceptat, precum „Toma Necredinciosul" și Maria Magdalena. Aici găsim totodată și Evanghelia lui Iuda, a cărei existență este cunoscută de secole, dar care acum a fost scoasă la lumină și publicată de National Geographic Society în primăvara lui 2006.

După cum este de așteptat, cartea e plină de baliverne spirituale, însă ne oferă o variantă a „evenimentelor“ care este pe alocuri mult mai credibilă decât relatarea oficială. Pe de o parte, asemenea celorlalte texte similare, afirmă că presupusul dumnezeu al „Vechiului“ Testament trebuie să fie evitat, fiind o înfiorătoare emanație a unor minți bolnave. (Astfel, e ușor să ne dăm seama de ce a fost interzisă și denunțată atât de aprig: creștinismul ortodox își pierde orice rațiune dacă nu se oferă ca o justificare și o împlinire a acelei povești malefice.) Iuda participă la ultima cină de Paști, ca în celelalte versiuni, dar se desprinde totodată de scenariul cunoscut. Când Iisus pare a-i privi cu condescendență pe ceilalți discipoli pentru că știu atât de puține despre miza reală a întâmplărilor, apostolul proscris afirmă cu bravură că el știe în ce constă dificultatea. „Știu cine ești și de unde ai venit“, îi spune el învățătorului. „Tu ești din tărâmul cel nemuritor al lui Barbelo.“ „Barbelo“ nu este un zeu, ci o destinație paradiziacă, un tărâm originar de dincolo de stele. Iisus provine din acest tărâm celest, dar nu este fiul vreunui zeu mozaic. În schimb, este un avatar al lui Set, cel de-al treilea fiu, mai puțin cunoscut, al lui Adam. El este cel care le va arăta setienilor drumul spre casă. Dându-și seama că Iuda este un adept al acestui cult, Iisus îl trage deoparte și îi încredințează misiunea de a-l ajuta să se elibereze de forma corporală și să se întoarcă în spațiul ceresc. De asemenea, îi promite să îi arate stelele care îi vor permite lui Iuda să îl urmeze.

Deși acest text are un aer de ficțiune științifico-fantastică, pare să aibă mult mai mult sens decât blestemul veșnic aruncat asupra lui Iuda pentru că a făcut ceva ce trebuia făcut în această cronică pedant structurată a unei morți anunțate. Totodată, are mult mai mult sens decât să îi învinovățești veșnic pe evrei. Pentru multă vreme, s-au purtat dezbateri aprinse în legătură cu care „Evanghelii“ ar trebui considerate ca fiind de inspirație divină. Unii le-au apărat pe unele, alții pe altele și multe vieți au fost stupid risipite în această bătălie. Nimeni n-a îndrăznit să spună că erau toate concepute de oameni la multă vreme după ce presupusa dramă s-a consumat, iar „Apocalipsa“ Sfântului Ioan pare a se fi strecurat

în canon datorită numelui autorului (de altfel, un nume destul de comun). După cum bine a pus Jorge Luis Borges problema, dacă disputa ar fi fost câștigată de gnosticii alexandrini, Dante ne-ar fi oferit o frumoasă descriere hipnotică a minunilor din „Barbelo". Mi se pare potrivit să numesc acest concept „șistul lui Borges": e vorba de verva și imaginația necesare pentru a vizualiza o tăietură în evoluția ramurilor și încrengăturilor cu posibilitatea extraordinară, dar reală ca o altă tulpină sau o altă linie de descendență (ori alt acord sau poem) să fi predominat în labirint. Fresce mărețe, clopotnițe și imnuri, ar fi putut el să adauge, i-ar fi adus consacrarea, iar cei care s-ar fi îndoit de adevărul lui Barbelo ar fi fost munciți zile în șir prin torturi ingenioase: s-ar fi început cu unghiile, înaintându-se treptat și meticulos spre testicule, vagin, ochi și viscere. Și astfel, a nu crede în Barbelo ar fi fost semnul neîndoios al absenței oricărei moralități.

Cel mai bun argument pe care îl știu pentru existența îndoielnică a lui Iisus este următorul: apostolii săi neștiutori de carte nu ne-au lăsat nici o mărturie și, sub nici o formă, n-ar fi putut fi „creștini" de vreme ce n-au citit cărțile apărute mai târziu, în care creștinii își afirmă credința și n-au avut habar că cineva ar fonda vreodată o biserică pe învățăturile îndrumătorului lor. (Nici în Evangheliile puse cap la cap mai târziu nu apare vreo afirmație care să sugereze că Iisus voia să fie fondatorul vreunei biserici.)

În ciuda tuturor acestor fapte, profețiile încâlcite ale „Vechiului" Testament susțin că Mesia se va naște în orașul lui David, care se pare că ar fi fost într-adevăr Bethlehemul. Cu toate acestea, se spune că părinții lui Iisus erau din Nazareth, iar dacă ar fi avut un copil, cel mai probabil ar fi fost născut în acel oraș. Astfel, observăm multe născociri – referitoare la Augustus, Irod și Quirinius – pentru a produce povestea recensământului și pentru a muta scena nașterii la Bethlehem (unde, apropo, nu este menționată nici o „iesle"). Dar de ce să faci toate astea de vreme ce s-ar fi putut inventa o poveste mult mai simplă de la început, în care nașterea ar fi avut loc în Bethlehem, fără să fie nevoie de atâta agitație? Aceste încercări

de a deforma povestea pot fi dovada inversă că într-adevăr *s-a* născut cineva care să fi avut mai târziu o anumită însemnătate și astfel, în retrospectivă, și pentru a îndeplini profețiile, dovezile trebuiau manipulate într-o oarecare măsură. Însă, chiar și încercarea mea de a fi corect și deschis la minte în acest caz este subminată de Evanghelia lui Ioan unde pare să se sugereze că Iisus nici nu s-a născut în Bethlehem și nici nu este urmașul regelui David. Dacă apostolii nu știu sau nu pot să cadă de acord, atunci la ce e bună analiza mea? În orice caz, dacă descendența sa nobilă este un lucru lăudabil, despre care merită să faci profeții, de ce în alte părți se insistă asupra nașterii sale umile? Aproape toate religiile, de la budism la islam înfățișează fie un profet umil, fie un prinț care vine să se identifice cu cei săraci, dar despre ce este vorba dacă nu de populism? Nu e o surpriză că religiile aleg să se adreseze în primul rând majorității care este săracă, rătăcită și needucată.

Contradicțiile și dezacordurile Noului Testament au fost subiectul multor cărți ale unor învățați eminenți și nu au fost niciodată explicate de nici o autoritate creștină decât în termenii neconvingători de „metaforă" și de „un Hristos al credinței". Această vulnerabilitate este rezultatul faptului că, până de curând, creștinii puteau pur și simplu să ardă sau să reducă la tăcere pe oricine avea să pună întrebări deranjante. Totuși, Evangheliile sunt folositoare pentru a redemonstra același aspect ca și volumele care le-au precedat, și anume că religia este un construct uman. „Legea prin Moise s-a dat", spune Sfântul Ioan, „iar harul și adevărul au venit prin Iisus Hristos". Sfântul Matei încearcă să obțină același efect, bazându-și totul pe unul sau două versete din profetul Isaia, care i-a spus regelui Ahaz, cu aproape opt secole înainte de data încă nefixată a nașterii lui Iisus, că „Domnul meu vă va da un semn: Iată Fecioara va lua în pântece și va naște fiu". Asta l-a încurajat pe Ahaz să creadă că va obține victoria împotriva dușmanilor săi (dar în schimb, chiar dacă ne gândim la povestea sa ca la o relatare istorică, a fost înfrânt). Imaginea de ansamblu este și mai mult alterată știind că termenul tradus ca „fecioară", adică *almah*, înseamnă „femeie tânără".

În orice caz, naşterea dintr-o fecioară nu este posibilă la oameni şi chiar de-ar fi ca această lege să fie încălcată într-un singur caz, n-ar demonstra că pruncul născut astfel are putere divină. Ca de obicei, în acest fel, religia trezeşte suspiciuni încercând să demonstreze prea mult. Prin analogie inversă, Predica de pe Munte este o reproducere a lui Moise pe muntele Sinai, iar discipolii lipsiţi de trăsături individuale iau locul evreilor care l-au urmat pe Moise peste tot, profeţia îndeplinindu-se astfel pentru cei care nu observă sau nu le pasă că povestea e concepută prin „inginerie inversă", după cum am spune în ziua de azi. Într-un scurt pasaj dintr-o singură Evanghelie (înşfăcat de Mel Gibson, vânătorul de evrei) rabinii devin un ecou al lui dumnezeu pe muntele Sinai, *cerând* ca vina pentru sângele lui Iisus să se abată asupra tuturor generaţiilor de descendenţi: o cerere pentru care, chiar dacă ar fi fost formulată, nu aveau nici căderea şi nici nu era în puterea lor să o facă.

Dar cazul zămislirii feciorelnice este cea mai simplă dovadă posibilă că oamenii au fost implicaţi în fabricarea unei legende. Iisus face multe referiri la tatăl său ceresc, dar nu menţionează nicicând că mama sa este sau a fost virgină şi, în repetate rânduri, este insolent şi nepoliticos faţă de ea când vine, asemenea mamelor iudaice, să-l întrebe sau să vadă cum o mai duce. Ea însăşi pare să nu îşi amintească de pogorârea Arhanghelului Gavriil sau de mulţimea de îngeri, toţi aceştia spunându-i că este mama lui dumnezeu. În toate relatările, faptele fiului său o surprind complet, chiar o şochează. Ce poate să facă vorbind cu rabinii în templu? Ce spune când îi aminteşte tăios că îndeplineşte voia tatălui? Ne-am fi aşteptat din partea mamei ca amintirile să fie mai profunde, mai ales din partea cuiva care, singura dintre toate femeile, a trăit experienţa de a descoperi că e însărcinată fără să se supună condiţiilor premergătoare acestei stări fericite. Luca are chiar o scăpare la un moment dat, vorbind despre „părinţii lui Iisus" când face referire la Iosif şi la Maria în timp ce vizitează templul pentru purificarea ei şi sunt întâmpinaţi de bătrânul Simeon care rosteşte minunatul *Nunc dimittis* (unul dintre pasajele mele preferate din cadrul slujbei), care se prea poate

să fi fost intenționat ca un ecou al lui Moise zărind Pământul Făgăduinței, în depărtare, abia când ajunsese la o vârstă extrem de înaintată.

Apoi, mai este și extraordinara problemă a celor mulți zămisliți de Maria. Matei ne informează (13:55–57) că Iisus mai are patru frați și mai multe surori. În Evanghelia lui Iacob, care nu este canonică, dar nici dezavuată, avem relatarea fratelui lui Iisus, care era foarte activ în cercurile religioase în aceeași perioadă. E discutabil dacă Maria ar fi putut să „conceapă" ca *virgo intacta* și apoi să nască un prunc, ceea ce, prin chiar natura acestui fapt, i-ar fi alterat caracterul intact. Dar cum a continuat să zămislească copii prin acel Iosif care figurează doar în vorbirea indirectă și să extindă astfel familia sfântă într-atât de mult încât „martorii oculari" au tot revenit asupra acestui fapt?

Pentru a soluționa această dilemă aproape de nerostit și cu implicații aproape sexuale, s-a apelat încă o dată la ingineria inversă, dar, de astă dată, într-un moment mult mai recent decât freneticele sinoade ecumenice în care s-a decis care Evanghelii sunt „sinoptice" și care „apocrife". S-a stabilit că Maria însăși (despre a cărei naștere nu apare nici o relatare în vreuna dintre cărțile sfinte) trebuie să se fi născut printr-o premergătoare „Imaculată Concepție", astfel încât ea se arată a fi fără de pată. S-a decis în continuare că, din moment ce prețul păcatului este moartea, iar ea nu avea cum să păcătuiască, nu avea nici cum să moară. A rezultat astfel dogma „Adormirii", de-a dreptul căzută din văzduh, care afirmă că tot pe calea văzduhului trebuie să se fi înălțat ea la ceruri, evitând astfel mormântul. Nu e lipsit de interes să observăm care sunt datele acestor edicte de o admirabilă ingeniozitate. Doctrina Imaculatei Concepții a fost afirmată sau descoperită de Vatican în 1852, iar dogma Adormirii în 1951. Să spui că ceva e creat de om nu presupune întotdeauna să spui că e și stupid. Aceste eroice tentative de salvare își au meritul lor, chiar dacă vedem cum vasul sfânt începe să ia apă și să se ducă la fund. Dar, oricât de „inspirată" ar fi această soluție bisericească,

ar însemna o insultă la adresa ființei supreme să pretindem că ea este de inspirație divină.

La fel cum textul Vechiului Testament este presărat cu vise și cu întâmplări astrologice (soarele s-a oprit pentru ca Iosua să poată duce la bun sfârșit masacrul unei cetăți care nu a fost niciodată localizată), așa și biblia creștină este plină de citiri în stele (în special cea de la Bethlehem), de vraci și de vrăjitori. Multe dintre vorbele și faptele lui Iisus sunt inofensive, mai ales „fericirile" care exprimă o serie de iluzii exaltate în legătură cu cei umili și cei făcători de pace. Dar multe sunt de neînțeles și arată credință în magie, câteva sunt absurde și arată o atitudine primitivă față de agricultură (se merge până la a vorbi despre arat și semănat și a face aluzie la muștar sau smochini) și multe sunt, după câte se pare, complet imorale. De exemplu, analogia oamenilor cu crinii sugerează – alături de multe alte porunci – că lucruri precum prosperitatea, inovația, viața de familie și așa mai departe sunt pur și simplu o pierdere de timp. („Nu vă îngrijiți de ziua de mâine".) Acesta e motivul pentru care unele dintre Evanghelii, canonice sau apocrife, povestesc că oamenii (inclusiv membrii familiei sale) spuneau în acea vreme că Iisus trebuie să fie nebun. Au fost și aceia care au observat că era adesea un partizan rigid al evreilor: în Matei 15:21–28, citim despre disprețul lui pentru o femeie din Canaan care l-a implorat s-o ajute cu o exorcizare, dar el i-a răspuns tăios că nu-și va pierde timpul cu cineva care nu e evreu. (Ucenicii lui și insistența femeii l-au convins în cele din urmă să cedeze și să-i ofere tămăduirea.) După părerea mea, o poveste bazată pe idiosincrasie cum este aceasta e un alt motiv indirect pentru a crede că, la un moment dat, ar fi putut exista o asemenea personalitate. În acea vreme, în Palestina hoinăreau o grămadă de profeți care nu erau chiar în toate mințile, dar se pare că acesta, cel puțin în anumite momente, se credea dumnezeu sau fiul lui dumnezeu. Și asta a făcut diferența. Să luăm în calcul numai două presupuneri: că el crede asta și că, de asemenea, le-a promis adepților lui că le va arăta regatul său înainte ca aceștia să moară, dar numai câteva

dintre spusele lui aforistice au un oarecare sens. Acest aspect a fost tratat cu cea mai mare franchețe în cartea *Creștinismul redus la esențe* de C.S. Lewis (care, în ultima vreme, s-a distins ca cel mai cunoscut apărător al creștinismului). Se întâmplă să vorbească și despre afirmația lui Iisus de a lua păcatele asupra lui:

> Afară de cazul că vorbitorul este Dumnezeu, lucrul acesta este atât de fără noimă încât este hilar. Noi putem înțelege modul în care un om iartă jignirile care i-au fost aduse lui. Mă calci pe bătătură, și eu te iert; îmi furi banii, și eu te iert. Dar ce am putea crede despre un om care, fără să fie el însuși jefuit sau călcat pe bătătură, spune că te-a iertat pentru că i-ai călcat pe alții pe bătătură sau pentru că le-ai furat banii? Demență prostească este cea mai blândă descriere pe care am putea-o da unei asemenea purtări. Totuși, tocmai acesta este lucrul pe care l-a făcut Iisus. El le-a spus oamenilor că păcatele lor sunt iertate și nu S-a consultat niciodată cu ceilalți oameni pe care, fără îndoială, păcatele lor i-au afectat. El nu a ezitat să se poarte de parcă ar fi fost partea cea mai preocupată, persoana care a fost ofensată în toate ofensele. Lucrul acesta are sens numai dacă El a fost cu adevărat Dumnezeul ale cărui legi au fost călcate și a cărui dragoste a fost rănită în orice păcat. În gura oricărui vorbitor care nu este Dumnezeu, aceste cuvinte ar fi implicat ceea ce eu socotesc doar o prostie și o îngâmfare neegalată de nici un alt personaj din istorie.

Trebuie să observăm că Lewis presupune pe baza unor dovezi deloc concludente că Iisus *a fost* într-adevăr un „personaj din istorie", dar să nu ne legăm de asta. Are meritul de a accepta logica și moralitatea a ceea ce tocmai a afirmat. Pentru cei care susțin că e posibil ca Iisus să fi fost un învățător moral fără să fi fost de descendență divină (printre care pretindea că se numără și deistul Thomas Jefferson), Lewis are un răspuns usturător:

> Acesta este un lucru pe care nu ar trebui să-l spunem. Un om care nu a fost decât om și care a spus lucrurile pe care le-a spus Iisus nu ar fi un mare învățător moral. Ar fi sau un nebun –

> la același nivel cu un om care spune despre sine că este un ou fiert – sau ar fi însuși Diavolul iadului. Trebuie să alegi. Fie acest om a fost, și este, Fiul lui Dumnezeu, fie a fost un nebun sau ceva și mai rău. Îl poți închide ca nebun, îl poți scuipa și îl poți omorî ca demon; sau poți să cazi la picioarele lui și să-l numești Domn și Dumnezeu. Dar să nu spunem cu un aer de superioritate absurditatea aceasta că El a fost un mare învățător uman. El nu ne-a lăsat deschisă această posibilitate. Și nici nu a intenționat să ne-o lase.

Nu am ales un om de paie: Lewis este mijlocul principal de propagandă ales pentru creștinism în ziua de azi. Și nici nu accept categoriile sale supranaturale și mai degrabă primitive de diavol sau demon. Cel mai puțin îi accept raționamentul care este mai mult decât deplorabil și care ia cele două false variabile ale sale drept antiteze exclusive și apoi le folosește pentru a ajunge la o constatare ce nu se leagă („Mie mi se pare evident că El nu a fost nici nebun și nici demon: în consecință, oricât de ciudat sau de înfricoșător ar părea, eu trebuie să accept ideea că El a fost și este Dumnezeu."). Cu toate acestea, îi admir onestitatea și curajul. Fie Evangheliile sunt într-un anumit sens adevărul literal, fie întreg conceptul este în esență o înșelăciune și, mai mult, poate chiar una imorală. Ei bine, putem să afirmăm cu certitudine, bazându-ne chiar pe texte ca dovezi, că, fără îndoială, Evangheliile nu sunt adevărul literal. Asta înseamnă că multe dintre „spusele" și pildele lui Iisus sunt doar niște vorbe culese din auzite și purtate din gură în gură, ceea ce ne ajută să explicăm natura lor deformată și contradictorie. Cea mai flagrantă dintre toate, cel puțin în retrospectivă și cu siguranță din punctul de vedere al credincioșilor, este cea referitoare la iminența celei de-a doua veniri a sa și la indiferența sa totală de a înființa vreo biserică pe pământ. *Logia* sau colecția de ziceri este în repetate rânduri adusă în discuție – în special de episcopii bisericii timpurii care și-ar fi dorit să fie de față în acele vremuri, dar nu au fost – sub forma unor atât de râvnite comentarii produse de intermediari. Vă voi da un exemplu concludent. La mulți

ani după ce C.S. Lewis a trecut în lumea celor drepți, un tânăr serios pe nume Barton Ehrman a început să-și examineze propriile presupuneri fundamentaliste. A frecventat cele mai remarcabile două academii creștine fundamentaliste din Statele Unite și a fost considerat de către creștini un om de frunte printre ei. Fluent în greacă și ebraică (acum deține un post la catedra de studii religioase), n-a reușit în cele din urmă să-și împace credința cu erudiția dobândită în timp. A fost uimit când a descoperit că unele dintre povestirile cele mai cunoscute despre Iisus au fost scrise în grabă și introduse în canon la multă vreme după întâmplarea evenimentelor și că asta era adevărat în legătură cu una dintre cele mai cunoscute dintre toate.

Este vorba despre renumita poveste cu femeia prinsă în adulter (Ioan 8:3–11). Cine n-a auzit sau n-a citit despre fariseii iezuiți, maeștri ai cazuisticii, care au târât-o pe biata femeie în fața lui Iisus și au cerut să știe dacă era de acord cu pedeapsa mozaică de a o ucide cu pietre? Dacă nu accepta, încălca legea. Dacă accepta, învățăturile lui nu mai aveau nici o valoare. Nu e greu să ne imaginăm ardoarea dezgustătoare cu care s-au năpustit asupra femeii. Apoi răspunsul calm (după ce a scris cu degetul pe pământ) – „Cel fără de păcat dintre voi să arunce cel dintâi piatra asupra ei“ – și-a făcut loc în literatura și în conștiința noastră.

Acest episod este celebrat și pe peliculă. În filmul caricatural al lui Mel Gibson apare ca o amintire, iar în *Doctor Jivago* al lui David Lean ne este prezentat un minunat moment în care Lara, aflată la ananghie, merge la preot și este întrebată ce i-a spus Iisus femeii căzute. „Mergi; de-acum să nu mai păcătuiești“, răspunde ea. „Și a făcut astfel, copilă?“ întreabă preotul aspru. „Nu știu, părinte.“ „Nimeni nu știe“, răspunde preotul, dovedindu-se inutil în aceste împrejurări.

Într-adevăr, nimeni nu știe. Cu mult înainte să-l citesc pe Ehrman, și eu îmi puneam anumite întrebări. Dacă Noul Testament are menirea de a-l justifica pe Moise, de ce îngrozitoarele legi ale Pentateuhului urmează a fi subminate? Ochi pentru ochi, dinte pentru dinte și uciderea vrăjitoarelor pot

părea niște sălbăticii și niște absurdități, însă numai dacă cei nepăcătoși au dreptul de a pedepsi, atunci cum ar putea o societate imperfectă să-i sancționeze pe răufăcători? Ar trebui să fim cu toții ipocriți. Și ce autoritate avea Iisus de a oferi „iertarea"? Se presupune că cel puțin o soție sau un soț din oraș s-au simțit înșelați și furioși. Atunci, creștinismul nu e decât pură toleranță sexuală? Dacă așa stau lucrurile, înseamnă că a fost greșit înțeles de atunci încolo. Și ce scria pe pământ? Din nou, nimeni nu știe. În continuare, povestea spune că după ce fariseii și mulțimea s-au împrăștiat (probabil din cauză că se simțeau rușinați), n-a mai rămas nimeni în afară de Iisus și de femeie. În cazul acesta, cine este naratorul spuselor lui adresate femeii? Oricum, mi s-a părut o poveste destul de frumoasă.

Profesorul Ehrman duce lucrurile mai departe. Ridică alte câteva întrebări evidente. Dacă femeia a fost „prinsă în adulter", adică în delict flagrant, atunci unde este partenerul ei? Legea mozaică, prefigurată în Levitic, spune cât se poate de clar că amândoi trebuie să fie uciși cu pietre. Mi-am dat dintr-odată seama că miezul farmecului poveștii este acela al fetei singure și speriate, huiduită și târâtă de o mulțime de fanatici lipsiți de plăcerile sexuale, care, în cele din urmă, vede un chip prietenos. În ceea ce privește scrisul pe pământ, Ehrman face referire la o veche tradiție care afirmă că Iisus mâzgălea greșelile celorlalți aflați de față, făcându-i astfel să roșească și să șovăie, ducând, în cele din urmă, la plecarea lor grabnică. Cred că îmi place ideea, chiar dacă asta ar însemna un anumit grad de curiozitate lumească și dorință din partea lui, ceea ce ar pune alte probleme.

Predominant în toată această poveste este faptul șocant că, după cum evidențiază Ehrman:

> Povestea nu se regăsește în manuscrisele noastre cele mai vechi și cele mai bune ale Evangheliei după Ioan; stilul scrierii este foarte diferit de ceea ce găsim în restul relatărilor lui Ioan (inclusiv poveștile precedente și cele care urmează imediat); și include un număr mare de cuvinte și de fraze nemaiîntâlnite

până atunci în Evanghelie. Concluzia este inevitabilă: acest pasaj nu făcea parte inițial din Evanghelie.

Și de această dată mi-am selectat sursa pe baza principiului „dovada se opune interesului“: cu alte cuvinte, am apelat la cineva al cărui traseu academic și intelectual nu a fost nicidecum orientat înspre contestarea scrierilor sfinte. Poziția celor care susțin coerența, autenticitatea sau caracterul „inspirat“ al Bibliei e asemenea unei pânze zdrențuite, iar cercetările aprofundate nu fac decât să lărgească rupturile și găurile, astfel că din acel domeniu nu mai e posibilă nici o „revelație“. Să-i lăsăm deci pe apărătorii și pe partizanii religiei să se sprijine exclusiv pe credință și să dea dovadă de curajul necesar de a recunoaște acest fapt.

9. Coranul a împrumutat miturile evreilor şi ale creştinilor

Cum faptele și spusele lui Moise, ale lui Avraam și ale lui Iisus sunt nefondate și atât de inconsistente, precum și imorale de cele mai multe ori, nu putem decât să continuăm în același spirit și să ne punem întrebări în legătură cu ceea ce mulți cred că este ultima revelație: aceea a profetului Mahomed și a Coranului sau a „recitării" sale. Din nou, Îngerul (sau Arhanghelul) Gavriil este ocupat, dictându-i sure sau versete unui om care nu are prea multă știință de carte. Din nou, avem povești asemănătoare cu cea a potopului lui Noe și interdicții referitoare la venerarea idolilor. Din nou, evreii sunt primii care primesc mesajul și primii care l-au auzit și l-au respins totodată. Și din nou, avem o vastă interpretare a unor istorisiri îndoielnice despre adevăratele fapte și spuse ale profetului, de data aceasta cunoscute sub numele de hadith.

Islamul este deopotrivă cea mai interesantă și cea mai puțin interesantă religie monoteistă a lumii. Se bazează pe predecesoarele ei primitive iudaice și creștine, selectând o bucată de-aici, o fărâmă de dincolo și astfel, dacă acestea vor decădea, parțial, la fel se va întâmpla și în cazul ei. De asemenea, povestea de bază se desfășoară într-un spațiu uimitor de limitat și relatează fapte despre neînțelegeri locale extrem de anoste. Nici unul dintre documentele originale, în forma în care există, nu poate fi comparat cu textele ebraice, grecești sau latine. Aproape întreaga tradiție este orală și este în limba arabă. Într-adevăr Coranul, după părerea multor autorități, este inteligibil numai în această limbă, care este supusă unor nenumărate inflexiuni idiomatice și regionale. După câte se pare, suntem puși în fața unei concluzii absurde și potențial periculoase, aceea că dumnezeu era monolingv.

În fața mea se află o carte, *Introducing Muhammad*, scrisă de doi musulmani britanici extrem de lingușitori care speră să prezinte Occidentului o imagine prietenoasă a islamului. Oricât de flatant și de selectiv ar fi textul lor, ei insistă că „în ceea ce privește Cuvântul exact al lui Dumnezeu, Coranul reprezintă Coranul numai sub forma textului revelat inițial. O traducere nu poate să fie niciodată Coranul, acea simfonie inimitabilă, «al cărei sunet mișcă bărbații și femeile până la lacrimi». O traducere nu poate fi nimic mai mult decât o încercare de a oferi o simplă sugestie a înțelesului cuvintelor cuprinse în Coran. De aceea toți musulmanii, indiferent de limba maternă, recită întotdeauna Coranul în arabă." Autorii continuă prin a face câteva observații extrem de nefavorabile despre traducerea lui N.J. Dawood apărută la Editura Penguin, ceea ce mă face să mă bucur că am folosit întotdeauna traducerea lui Pickthall, dar e puțin probabil să mă convingă că, dacă vreau să mă convertesc, trebuie să stăpânesc o altă limbă. Știu, și spun asta cu amărăciune, că în țara mea natală există o frumoasă tradiție poetică la care eu nu voi avea acces pentru că nu voi ști niciodată minunata limbă galeză. Chiar dacă dumnezeu este sau a fost arab (o presupunere periculoasă), cum se putea aștepta să se „dezvăluie" cu ajutorul unui analfabet în legătură cu care nu se putea aștepta că va reuși să transmită cuvintele nealterate (cu atât mai puțin pe cele nealterabile)?

Acest aspect poate părea minor, dar nu este. Pentru musulmani, dezvăluirea divinității către un om fără știință de carte și de o simplitate extremă are aceeași valoare precum, pentru creștini, umilul vas reprezentat de Fecioara Maria. Totodată, are același merit extrem de util de a fi absolut de neverificat și de nefalsificat. Din moment ce se presupune că Maria vorbea aramaica, iar Mahomed araba, bănuiesc că putem deduce că dumnezeu este poliglot și că poate vorbi orice limbă și-ar dori. (A ales, în ambele cazuri, să se folosească de Arhanghelul Gavriil ca intermediar pentru transmiterea mesajului său.) Totuși, ceea ce ne atrage atenția e că toate religiile au fost neclintite în respingerea oricărei încercări de a traduce textele sacre în limbi „spre a fi pricepute de norod",

după cum pune chestiunea cartea de rugăciuni a lui Cranmer. N-ar fi avut loc nici o Reformă protestantă dacă nu s-ar fi dus o luptă îndelungată de a reda Biblia în limba vernaculară, monopolul clerical fiind astfel întrerupt. Oameni devotați precum Wycliffe, Coverdale și Tyndale au fost arși de vii doar pentru că au încercat traduceri timpurii. Biserica Catolică nu și-a revenit niciodată de pe urma renunțării la ritualul latin mistificator, iar curentul protestant a avut mult de suferit din cauză că a vrut să redea Biblia într-un limbaj mai accesibil. Mai există secte mistice de evrei care insistă asupra ebraicii și fac jocuri de cuvinte cabalistice chiar și cu spațiile dintre litere, dar majoritatea evreilor au renunțat la ritualurile Antichității, considerate de neschimbat. Vraja clasei clericale a fost ruptă. Numai în ceea ce privește islamul n-a avut loc nici o reformă; chiar și în ziua de azi, orice variantă vernaculară a Coranului trebuie însoțită în paralel de textul în arabă. Asta ar trebui să ridice suspiciuni chiar și celui mai încet la minte.

Cuceririle musulmane ulterioare, impresionante prin viteza, anvergura și fermitatea lor, au contribuit la ideea că aceste incantații arabe trebuie să aibă ceva aparte. Dar dacă permitem ca această victorie ieftină și pământească să constituie o dovadă, permitem același lucru în legătură cu oamenii mânjiți de sânge din tribul lui Iosua sau în ceea ce privește cruciadele creștine și conchistadorii. Mai e de făcut încă o obiecție. Toate religiile au grijă să-i aducă la tăcere sau să-i execute pe aceia care pun la îndoială învățăturile lor (iar eu aleg să privesc această tendință recurentă ca pe un semn al slăbiciunii lor și nu ca pe unul al puterii). Totuși, a trecut ceva vreme de când iudaismul și creștinismul au recurs public la tortură și la cenzură. Islamul nu numai că a început să-i condamne pe toți necredincioșii la chinuri veșnice, dar pretinde încă dreptul de a face asta în teritoriile stăpânite de ei și propovăduiesc ideea conform căreia aceste teritorii se pot și trebuie extinse prin război. Nicicând nu s-a putut încerca să se conteste sau chiar să se investigheze afirmațiile islamului fără ca aceste tentative să nu fie întâmpinate de represiuni violente și rapide. Astfel, pentru moment, suntem îndreptățiți să concluzionăm

că aparenta unitate și siguranță a credinței este o mască pentru o instabilitate profundă și, cel mai probabil, justificată. Fără doar și poate, există și au existat întotdeauna animozități aprige *între* diferite școli ale islamului, ce au dus la acuzații de erezie și blasfemie între musulmani și la acte de violență îngrozitoare.

Am făcut tot posibilul să înțeleg această religie care îmi este la fel de străină precum milioanelor de oameni care se vor îndoi întotdeauna că dumnezeu i-a încredințat unui om neștiutor de carte (printr-un intermediar) chemarea solicitantă de „a citi". După cum am spus, cu ceva timp în urmă, am achiziționat un exemplar al Coranului în traducerea lui Marmaduke Pickthall, care a fost atestat de surse de frunte din cadrul ulemalei, autoritatea religioasă islamică, a fi versiunea cea mai apropiată de o redare aproximativă în engleză. Am participat la nenumărate adunări, de la rugăciunea de vineri din Teheran până la cele din moscheile din Damasc, Ierusalim, Doha, Istanbul și Washington și pot să confirm că „recitarea" în arabă are într-adevăr puterea de a crea un sentiment de extaz și de furie deopotrivă printre cei care ascultă. (De asemenea, am participat la rugăciuni în Malaysia, Indonezia și Bosnia unde, printre musulmanii nevorbitori de arabă, există o antipatie față de privilegiul oferit arabilor și lumii arabe, mișcărilor și regimurilor arabe într-o religie care pretinde a fi universală.) L-am primit în casă pe Sayed Hossein Khomeini, nepotul ayatollahului și cleric din orașul sfânt Qum, și i-am înmânat cu grijă exemplarul din Coran pe care îl dețin. L-a sărutat, l-a discutat în detaliu și cu mult respect, iar apoi, spre cunoștința mea, mi-a notat pe coperta din spate acele versete care, în opinia sa, se opuneau pretenției bunicului său de a deține autoritate clericală în această lume, contrazicând totodată temeiurile pe care era condamnat Salman Rushdie. Cine sunt eu să dau verdicte în această dispută? Totuși, ideea că un text identic poate genera norme diferite pentru oameni diferiți îmi e familiară din alte motive. Nu e nevoie să exagerăm dificultatea înțelegerii așa-ziselor profunzimi ale

islamului. Dacă înțelegem erorile oricărei religii „dezvăluite", le înțelegem pe toate.

O singură dată în douăzeci și cinci de ani de discuții de multe ori aprinse în Washington, am fost amenințat serios cu violențe. Asta s-a întâmplat când mă aflam la cină alături de membri ai personalului și de susținători ai mandatului lui Clinton la Casa Albă. Unul dintre cei prezenți, pe vremea aceea un bine cunoscut democrat care se ocupa cu sondajele de opinie și cu strângerea de fonduri, mi-a pus întrebări despre ultima mea vizită în Orientul Mijlociu. Voia să știe părerea mea privitor la motivul pentru care musulmanii erau atât de „al naibii de îndârjiți în *fundamentalismul* lor". L-am trecut prin tot repertoriul meu de explicații, adăugând că oamenii uită adesea că islamul este o religie relativ tânără și cuprinsă încă de focul siguranței de sine. Criza îndoielii de sine care a copleșit creștinismul occidental n-are nici un ecou în lumea musulmană. Am mai adăugat și că, de exemplu, în timp ce nu există dovezi sau poate prea puține pentru a atesta viața lui Iisus, profetul Mahomed este, prin opoziție, o persoană care poate fi confirmată de istorie. N-am mai văzut pe nimeni care să se schimbe la față atât de repede. După ce mi-a strigat că Iisus Hristos a însemnat mai mult pentru mai mulți oameni decât îmi puteam imagina eu și că îl dezgustam dincolo de cuvinte fiindcă vorbeam cu atâta nonșalanță, și-a tras piciorul în spate și și-a fixat ținta, însă numai decența – posibil faptul că era creștin – l-a oprit din a mă lovi în tibie. Apoi a plecat, spunându-i soției să-l urmeze.

Acum simt că îi datorez, măcar parțial, niște scuze. Deși știm că o persoană pe nume Mahomed a existat aproape cu certitudine într-o întindere oarecum limitată de spațiu și timp, avem aceeași problemă ca în cazurile anterioare. Relatările care vorbesc despre faptele și despre spusele lui au fost adunate laolaltă mulți ani mai târziu și, din păcate, sunt sortite incoerenței din cauza intereselor proprii, a zvonurilor și a analfabetismului.

Povestea este destul de cunoscută chiar dacă pentru voi este nouă. Câțiva oameni din Mecca secolului al VII-lea au urmat

tradiția lui Avraam și chiar credeau că templul lor, Kaaba, fusese construit de acesta. Se spune despre templu – unde cea mai mare parte a aranjamentului inițial a acestuia a fost distrusă mai târziu de fundamentaliști, în special de wahhabi – că a fost pervertit de idolatrie. Mahomed, fiul lui Abdullah, a devenit unul dintre acei hanifi care „s-au îndepărtat" pentru a căuta alinare în altă parte. (În Cartea lui Isaia se poruncește adevăraților credincioși „să iasă" din mijlocul păcătoșilor și să se separe de ei.) Retrăgându-se într-o peșteră pustie de pe muntele Hira pentru luna postului sau Ramadanul, era „adormit sau în transă" (citez din comentariul lui Pickthall) când a auzit o voce care i-a poruncit să citească. De două ori a răspuns că nu știa să citească și de trei ori i s-a poruncit să o facă. În cele din urmă, întrebând ce trebuia să citească, i s-a dat din nou porunca în numele domnului care „a făcut pe om din sânge închegat". După ce Arhanghelul Gavriil (după cum i s-a prezentat) i-a spus lui Mahomed că este mesagerul lui Allah, plecând apoi, Mahomed i-a destăinuit toate acestea soției sale Khadija. După ce s-au întors la Mecca, aceasta l-a dus să se întâlnească cu vărul ei, un bărbat mai în vârstă al cărui nume era Waraqa ibn Naufal, „care cunoștea Scripturile evreilor și ale creștinilor". Acest veteran bărbos i-a spus că trimisul divin care i se arătase lui Moise venise din nou pe muntele Hira. Din acel moment, Mahomed și-a însușit titlul de „supus al lui Allah", acest din urmă cuvânt fiind termenul în arabă pentru „dumnezeu".

La început, singurii oameni care s-au arătat cât de cât interesați de afirmațiile lui Mahomed au fost paznicii lacomi ai templului de la Mecca, văzând în asta o amenințare la adresa afacerii lor, care se baza pe pelerinaj, și evreii zeloși din Iathrib, un oraș aflat la trei sute de kilometri depărtare, care, de ceva vreme, proclamaseră venirea lui Mesia. Primul grup a devenit mai amenințător, iar al doilea mai prietenos și, drept consecință, Mahomed a pornit în călătoria (hegira) spre Iathrib, cunoscut azi sub numele de Medina. Data la care acesta a fugit este considerată ca fiind începutul erei musulmane. Dar, asemenea sosirii Nazarineanului în Palestina iudaică,

sosire care începuse cu atâtea prevestiri cerești îmbucurătoare, acest eveniment avea să se termine la fel de rău, evreii arabi dându-și seama că au de-a face cu o nouă dezamăgire, dacă nu chiar cu un alt impostor.

Potrivit spuselor lui Karen Armstrong, unul dintre cei mai părtinitori – ca să nu zic apologetici – analiști ai islamului, arabii din acea vreme se simțeau jigniți că fuseseră excluși din istorie. Dumnezeu le apăruse creștinilor și evreilor, „dar arabilor nu le trimisese nici un profet și nici o scriptură în limba lor". Astfel, deși ea nu exprimă lucrurile în acest fel, trecuse de mult vremea ca cineva din zonă să aibă o revelație. Și, odată ce-a avut-o, Mahomed n-ar fi permis ca adepții credințelor mai vechi să o considere ca pe ceva de valoare inferioară. Cronica activității sale din secolul al VII-lea, precum cărțile Vechiului Testament, devine foarte repede consemnarea unor violente înfruntări între câteva sute sau uneori câteva mii de săteni și de târgoveți fără știință de carte, presupunându-se că degetul lui dumnezeu intervine pentru a așeza lucrurile și pentru a stabili rezultatul unor dispute locale. Ca și în cazul vechilor vărsări de sânge din Sinai și din Canaan, care nu sunt atestate prin probe autonome, milioane de oameni s-au lăsat manipulați de așa-zisa natură providențială a acestor dispute.

Există incertitudinea dacă islamul este într-adevăr o religie separată. La început, a răspuns nevoii arabilor de a avea un crez distinct sau special și se va identifica întotdeauna cu limba lor și cu impresionantele cuceriri ce au urmat care, deși nu au fost la fel de remarcabile ca cele ale lui Alexandru Macedon, cu siguranță au transmis ideea că sunt sprijinite de voința divină până când acestea și-au pierdut forța odată ajunse la granița cu zona balcanică și cea mediteraneeană. Dar dacă ne uităm cu atenție, islamul nu este decât un set de plagiate evidente și prost aranjate, inspirându-se din cărți și din tradiții anterioare de câte ori se simțea nevoia unui asemenea împrumut. Astfel, departe de „a se fi născut în lumina clară a istoriei", după cum a spus cu generozitate Ernest Renan, la origine, islamul este la fel de nebulos și de imprecis ca sursele din care se inspiră. Își arogă drepturi, invocă o admirație servilă sau „supunere"

ca o maximă pentru adepții săi și, mai mult de atât, cere stimă și respect din partea necredincioșilor. Nu există nimic – absolut nimic – în învățăturile sale care să justifice câtuși de puțin o asemenea infatuare.

Profetul a murit în anul 632 după calendarul nostru aproximativ. Prima relatare despre viața sa a fost pusă pe hârtie de Ibn Ishaq o sută douăzeci de ani mai târziu, dar originalul a fost pierdut și nu se poate consulta decât în forma sa refăcută, semnată de Ibn Hisham, care a murit în 834. Pe lângă zvonuri și obscuritate, nu avem o relatare precisă despre cum adepții profetului au pus laolaltă Coranul sau despre cum o parte dintre spusele sale (unele dintre ele notate de scribi) au devenit codificate. Iar această problemă cunoscută ajunge să se complice – chiar mai mult decât în cazul creștinismului – din cauza aspectului referitor la succesiune. Spre deosebire de Iisus, care se pare că s-a angajat să se întoarcă pe pământ foarte repede și care (contrar lui Dan Brown) nu a avut urmași despre care să se știe, Mahomed a fost general și politician; cu toate că a fost un tată prolific, spre deosebire de Alexandru Macedon, nu a lăsat nici un fel de instrucțiuni în legătură cu cine avea să-i preia autoritatea. Aproape imediat după moartea sa au început certurile pentru putere și, astfel, islamul a avut parte de prima sa schismă – între șiiți și sunniți – chiar înainte de a se stabili ca un sistem. Nu trebuie să luăm partea nimănui în această schismă, putem însă să atragem atenția că cel puțin una dintre școlile de interpretare trebuie să se afle în eroare. Iar identificarea inițială a islamului cu un califat lumesc, produs al disputelor pentru autoritate dintre diferiții pretendenți, i-a imprimat dintru bun început caracterul de invenție umană.

Unele dintre autoritățile musulmane afirmă că în timpul primului califat, aflat sub conducerea lui Abu Bakr, imediat după moartea lui Mahomed, s-a născut teama privind riscul ca învățăturile sale transmise pe cale orală să fie uitate. Atât de mulți ostași musulmani fuseseră uciși în bătălie încât numărul celor care purtau încă în memorie Coranul devenise alarmant de mic. În consecință, s-a decis să fie adunați toți martorii în viață, precum și „bucățile de hârtie, pietrele, frunzele

de palmier, omoplații, coastele și fâșiile de piele" pe care fuseseră înscrise vorbele Profetului, totul fiind pus la dispoziția lui Zaid ibn Thabit, unul dintre foștii scribi ai acestuia, pentru a fi confruntate și asamblate. După realizarea acestui proces, credincioșii au beneficiat de ceva apropiat de o versiune autorizată.

Dacă e adevărat, atunci Coranul ar data dintr-o perioadă oarecum apropiată de viața lui Mahomed. Dar descoperim destul de repede că nu există vreo certitudine sau vreo potrivire în legătură cu adevărul poveștii. Unii spun că cel care a venit cu această idee a fost Ali, cel de-al patrulea și nu primul calif, acesta fiind și fondatorul șiismului. Mulți alții – majoritatea sunnită – susțin că cel care a luat decizia finală a fost califul Usman, care a domnit din 644 până în 656. Fiind anunțat de unul dintre generalii săi că ostașii din diferite provincii se certau din cauza relatărilor discrepante ale Coranului, Usman i-a ordonat lui Zaid ibn Thabit să aducă laolaltă diversele texte, să le unifice și să le transcrie într-unul singur. Când acest proces s-a încheiat, Usman a ordonat să fie trimise copii standard în Kufa, Basra, Damasc și în alte părți, iar originalul să fie păstrat la Medina. Astfel, Usman și-a jucat rolul canonic care, în standardizarea, epurarea și cenzurarea Bibliei creștine, fusese asumat de Irineu și de Atanasie din Alexandria. Astfel, s-a strigat apelul, iar unele texte au fost declarate sacre și infailibile, în timp ce altele au devenit „apocrife". Întrecându-l pe Atanasie, Usman a ordonat ca toate edițiile anterioare și rivale să fie distruse.

Chiar și presupunând că asta ar fi versiunea corectă a evenimentelor, ceea ce ar însemna că învățații nu au avut nici o șansă să stabilească sau măcar să dezbată ceea ce s-a întâmplat cu adevărat în vremea lui Mahomed, încercarea lui Usman de a anula contradicțiile a fost una zadarnică. Limba arabă scrisă are două trăsături care o fac dificil de învățat pentru cineva din afară: folosește puncte pentru a distinge consoanele cum ar fi „b" și „t", iar în forma ei originală nu avea vreun semn sau vreun simbol pentru vocalele scurte, care să poată fi redate prin diferite semne, precum linii sau virgule. Aceste variații

au făcut ca până și versiunea lui Usman să fie citită diferit pe scară largă. Scrierea arabă nu a fost standardizată până în ultima parte a secolului al IX-lea, iar între timp, Coranul fără puncte și cu vocale bizare a generat explicații extrem de diferite în ceea ce privește înțelegerea sa, la fel cum se întâmplă și în ziua de azi. Poate că acest aspect nu contează în cazul *Iliadei*, dar să nu uităm că aici e vorba de cuvântul nealterat (și *ultim*) al lui dumnezeu. Există în mod clar o legătură între slăbiciunea absolută a acestei afirmații și certitudinea plină de fanatism cu care este avansată. Pentru a da un exemplu care cu greu poate fi numit de neglijat, cuvintele arabe scrise pe exteriorul Domului Stâncii din Ierusalim sunt diferite de orice versiune care apare în Coran.

Situația este și mai îndoielnică și mai deplorabilă când ajungem la hadith, corpusul literar transmis pe cale orală, formând un supliment al mesajului coranic, și care s-ar presupune că relatează vorbele și acțiunile lui Mahomed, povestea compilării Coranului și zicerile „însoțitorilor Profetului". Pentru a fi considerat autentic, fiecare hadith trebuie să fie la rândul lui confirmat de un *isnad* sau un lanț de martori presupuși a fi de încredere. Mulți musulmani se lasă influențați în viața de zi cu zi de aceste anecdote: de exemplu, îi privesc pe câini ca pe niște ființe murdare doar pentru că așa se crede că ar fi gândit Mahomed. (Povestea mea preferată este una opusă acesteia: se spune despre Profet că și-ar fi tăiat mâneca de la haina cu care era îmbrăcat ca să nu deranjeze o pisică ce ar fi dormit pe ea. Pe tărâmurile musulmane, pisicile au fost cruțate de soarta crudă hărăzită lor de creștini, care le priveau adesea ca pe niște spirite satanice ale vrăjitoarelor.)

După cum era de așteptat, cele șase colecții autorizate ale hadith-ului, amalgamând informații care circulă din om în om prin desfășurarea lungului șir de *isnad*-uri („A i-a spus lui B care știa de la C care aflase de la D"), au fost strânse laolaltă la multe secole după evenimentele pe care pretind a le descrie. Bukhari, unul dintre cei mai cunoscuți dintre cei șase compilatori, a murit la 238 de ani după ce se stinsese din viață Mahomed. Bukhari este considerat neobișnuit de demn

de încredere și de cinstit de către musulmani și se pare că și-a câștigat reputația pe motivul că, din cele *trei sute de mii* de atestări pe care le-a strâns în întreaga sa viață dedicată acestui proiect, a decis că, dintre ele, *două sute de mii* erau pe deplin lipsite de valoare și fără vreo bază adevărată. Au urmat alte excluderi ale tradițiilor dubioase și ale *isnad*-urilor îndoielnice, ajungându-se la un total de zece mii de hadith-uri. Ești liber să crezi, dacă alegi să o faci, că, dintr-o masă amorfă de mărturii agramate și amintite doar pe jumătate, piosul Bukhari, la mai bine de două secole după evenimente, a reușit să le selecteze doar pe cele pure și nepângărite pentru a le supune examinării.

Se poate ca unii dintre acești candidați pentru autenticitate să fi fost mai ușor de ales decât alții. Într-un studiu recent, Reza Aslan afirmă că specialistul în islam de origine maghiară Ignaz Goldziher a fost printre primii care au observat că multe dintre hadith-uri nu erau decât „versete din Tora și din Evanghelii, frânturi din zicerile rabinice, maxime persane antice, pasaje din filosofia greacă, proverbe indiene și chiar o reproducere aproape cuvânt cu cuvânt a rugăciunii *Tatăl nostru*". În hadith regăsim fragmente biblice redate mai mult sau mai puțin exact, inclusiv pilda despre lucrătorii tocmiți la vie și porunca „să nu știe stânga ta ce face dreapta ta", ultimul exemplu arătând că această mostră de o pseudoprofunzime inutilă își are locul în două scripturi bazate pe revelație. Aslan mai observă că deja în secolul al IX-lea, când juriștii musulmani încercau să formuleze și să codifice legea islamică în cadrul procesului numit *ijtihad*, aceștia s-au aflat în situația de a împărți multe dintre hadith-uri în următoarele categorii: „minciuni spuse pentru a obține câștiguri materiale și minciuni spuse pentru a obține avantaj ideologic". Pe drept cuvânt, islamul respinge ideea că ar fi o nouă credință și, cu atât mai puțin, că le-ar anula pe cele precedente, folosindu-se de profețiile Vechiului Testament și de Evangheliile din Noul Testament ca de o cârjă sau de o sursă mereu la îndemână pe care se poate sprijini sau din care poate extrage cele necesare. Tot ceea ce cere în schimbul acestei modestii derivate este să fie acceptat drept revelația ultimă și absolută.

După cum e de așteptat, conține o serie de contradicții interne. Este adesea amintit ca spunând că „nu există constrângere în religie“ și ca făcând comentarii încurajatoare despre aceia care împărtășesc alte credințe ca fiind popoare „ale cărții“ sau „adepți ai unei revelații precedente“. Ideea de a fi „tolerat“ de un musulman mi se pare la fel de respingătoare ca celelalte condescendențe prin care creștinii catolici și protestanți au căzut de acord să se „tolereze“ reciproc sau să-și extindă „toleranța“ și asupra evreilor. Vreme îndelungată, lumea creștină a fost atât de îngrozitoare din punctul ăsta de vedere încât mulți evrei au preferat să trăiască sub stăpânire otomană și să se supună taxelor speciale și altor asemenea diferențieri. Cu toate acestea, referința coranică la toleranța blândă a islamului este atenuată pentru că unele dintre aceste „popoare“ sau unii dintre acești „adepți“ pot fi „nelegiuiți“. Și nu trebuie să te adâncești foarte mult în lectura Coranului sau a hadith-ului pentru a descoperi alte asemenea imperative:

> Nimeni dintre aceia ce mor și au parte de bunătatea lui Allah (în lumea de apoi) nu și-ar mai dori să se întoarcă pe lumea aceasta chiar de i-ar fi dată cu totul și cu toate cele ce sunt ale ei, numai martirul e cel care, după ce va fi văzut măreția martiriului, și-ar dori să se întoarcă pentru a fi încă o dată ucis.

Sau:

> Dumnezeu nu iartă pe cel ce preamărește alți zei în afara Lui, însă iartă cui voiește; căci cel ce preamărește alți zei mare păcat face.

L-am ales pe primul dintre aceste două pasaje violente (dintr-un întreg tezaur de alte asemenea fragmente lipsite de gust) pentru că neagă perfect ceea ce ni se relatează că ar fi spus Socrate în *Apologia* lui Platon (la care o să ajung mai încolo). Iar pe al doilea l-am ales pentru că este o adaptare atât de evidentă și de abjectă preluată din „Cele zece porunci“.

Probabilitatea ca această retorică de proveniență umană să fie „infailibilă“ și, cu atât mai puțin, „ultimă“ este, la urma

urmei, neîntemeiată nu doar din cauza nenumăratelor contradicții și neconcordanțe, ci și a faimosului episod al așa-ziselor „versete satanice“ din Coran, pe baza căruia, mai târziu, Salman Rushdie avea să-și dezvolte un proiect literar. În timpul acestui eveniment mult discutat, Mahomed căuta să concilieze câțiva politeiști importanți din Mecca și, la momentul potrivit, a avut o „revelație“ care, în cele din urmă, le-a permis să se închine în continuare la unele dintre zeitățile mai vechi din zonă. Mai târziu, și-a dat seama că așa ceva nu putea fi normal și că, în mod nechibzuit, trebuie să se fi lăsat „influențat“ de diavol care, dintr-un motiv sau altul, decisese să renunțe, pentru o vreme, la obiceiul de a-i combate pe monoteiști cu propriile lor arme. (Mahomed credea cu toată sinceritatea nu numai în diavol, ci și în duhurile deșertului sau *djinni*). Chiar și câteva dintre soțiile sale au observat că Profetul era capabil să aibă o „revelație“ care, din întâmplare, să-i servească nevoilor sale imediate, fiind uneori tachinat în legătură cu asta. Mai departe ni se spune – pe baza unei autorități care nu merită să-i fie dată crezare – că atunci când avea revelații în public, era cuprins uneori de durere și auzea un țiuit puternic în urechi. Se umplea de broboane de sudoare chiar și în cea mai răcoroasă zi. Unii critici creștini mai cruzi au sugerat că era epileptic (deși nu observă aceleași simptome în criza avută de Pavel pe drumul Damascului), dar nu e nevoie să facem speculații în acest sens. Este de ajuns să reformulăm întrebarea inevitabilă a lui David Hume. Ce este mai probabil – ca un om să fie folosit ca intermediar de către dumnezeu pentru a transmite o serie de revelații deja existente sau că ar trebui să comunice niște revelații deja existente și să creadă sau să pretindă că dumnezeu i-a poruncit să facă asta? În ceea ce privește durerile, țiuitul și sudoarea, nu putem decât să considerăm regretabil faptul că a comunica direct cu dumnezeu nu este o experiență plină de liniște, frumusețe și luciditate.

Existența fizică a lui Mahomed, deși insuficient atestată de hadith, este deopotrivă o sursă de putere și de slăbiciune pentru islam. Pare să o înfățișeze fără ocolișuri lumii și ne oferă descrieri fizice plauzibile ale acelui bărbat, însă, totodată,

face ca întreaga poveste să fie una pământească, materială și ordinară. Poate că ne înfiorăm puțin când auzim de logodna acestui mamifer cu o fată de nouă ani, de interesul profund față de plăcerile culinare sau de împărțirea prăzii după multele lupte și nenumăratele masacre. Dar, mai presus de toate – iar aici există o capcană pe care creștinismul a reușit în mare măsură să o evite oferindu-i profetului un trup uman, dar o natură divină – a fost binecuvântat cu o mulțime de urmași și, astfel, și-a pus posteritatea religioasă în situația de a rămâne captivă în forma sa fizică. Nimic nu e mai uman și mai failibil decât principiul dinastic sau cel al eredității, iar islamul a fost afectat încă de la început de certuri între tot felul de prințișori și pretendenți, revendicând cu toții picătura relevantă a sângelui primordial. Dacă am aduna toți pretinșii descendenți ai întemeietorului, probabil că ar depăși numărul cuielor sfinte sau al așchiilor care, puse laolaltă, ar reface crucea lungă de o mie de metri pe care, judecând după numărul de relicve sfinte existente, Iisus a fost martirizat. Cât despre descendența *isnad*-urilor, poți să-ți stabilești o genealogie care să ducă până la Profet dacă se întâmplă să cunoști imamul potrivit și dacă ai banii ca să-l plătești.

În același fel, musulmanii încă se supun acelorași „versete satanice“ și calcă pe aceeași cărare politeistă care exista cu multă vreme înainte ca Profetul lor să se fi născut. În fiecare an cu ocazia hajj-ului sau a pelerinajului anual, pot fi văzuți înconjurând templul Kaaba de formă cubică din centrul orașului Mecca, având grijă să facă asta de șapte ori („urmând direcția soarelui în jurul pământului“, după cum se exprimă Karen Armstrong într-un mod bizar și fără îndoială multicultural) înainte de a săruta piatra neagră aflată în peretele templului. Această piatră, care este probabil un meteorit și care, fără îndoială, i-a impresionat pe neghiobi când a căzut prima dată pe pământ („cred că zeii și-au pierdut mințile: sau, mai bine spus, *dumnezeu* și-a pierdut mințile“), este unul dintre popasuri pe drumul către alte altare preislamice, de-a lungul căruia pelerinii aruncă sfidător pietre spre un bolovan reprezentându-l pe Cel Rău. Sacrificiile animale întregesc imaginea.

Asemenea multor locuri, deși nu toate, ale islamului, Mecca nu este deschisă necredincioșilor, fapt ce contrazice oarecum pretenția acestuia de universalitate.

Se spune adesea că islamul este diferit de alte religii monoteiste pentru că nu a avut o „reformă". Această afirmație este deopotrivă corectă și incorectă. Există versiuni ale islamului – în special tradiția sufistă, detestată de cei cucernici – care sunt mai mult spirituale decât literale și care au acumulat aspecte ale altor credințe. Și, din moment ce Islamul a evitat greșeala de a avea o papalitate absolută care să pronunțe edicte obligatorii (de aici răspândirea unor fatwa conflictuale date de autorități conflictuale), adepților săi nu li se poate interzice să înceteze a mai crede în ceea ce ei considerau înainte drept dogmă. Ar putea fi un lucru bun, dar rămâne o certitudine faptul că pretenția de bază a islamului – de a fi irevocabil și ultim – este totodată absurdă și nealterabilă. Numeroasele sale secte discrepante și aflate în conflict, de la ismailiți până la ahmadiți, sunt toate de acord cu această pretenție indisolubilă.

Pentru evrei și creștini, „reforma" a însemnat o minimă voință de raportare la scriptură (după cum, la rândul său, a propus și Salman Rushdie cu îndrăzneală) ca și cum ar fi ceva ce poate fi supus unei cercetări literare și textuale. Se recunoaște că azi numărul de posibile „Biblii" este imens și știm că, de exemplu, termenul creștin și pretențios de „Iehova" este o traducere greșită a spațiilor dintre litere care nu se pronunță a cuvântului ebraic „Iahve". Însă, în ceea ce privește învățătura coranică, nu există nici un demers de o asemenea amploare. Nu s-a încercat în mod sistematic să se găsească discrepanțele între numeroasele ediții și manuscrise ale Coranului, și chiar și eforturile preliminare au fost întâmpinate cu o furie aproape inchizitorială. Un bun exemplu în acest sens este cartea lui Christoph Luxenberg *The Syriac-Aramaic Version of the Koran*, publicată în 2000 la Berlin. Luxenberg propune cu naturalețe că, departe de a fi o poliloghie monolingvă, Coranul este mult mai bine înțeles odată ce se acceptă că multe dintre cuvintele sale sunt mai degrabă de origine siriacă și aramaică decât arabă. (Cel mai elogiat exemplu este acela care se referă

la răsplata unui „martir“ în paradis: atunci când este retradus și revizuit, ceea ce i se oferă ca dar ceresc sunt stafide albe și dulci și nu fecioare). Este aceeași limbă și aceeași regiune din care se trag iudaismul și creștinismul: fără îndoială că o cercetare ce s-ar face fără constrângeri ar avea drept rezultat risipirea obscurantismului. Dar, în chiar momentul în care islamul ar trebui să se alăture predecesorilor săi, supunându-se unor relecturi, există un consens vag și subtil care reunește aproape toți indivizii religioși conform căruia, datorită respectului pe care s-ar presupune că-l datorăm credincioșilor, ne-am afla în clipa în care ar trebui să-i permitem islamului să-și emită pretențiile, acceptându-le ca atare. Încă o dată, credința contribuie la înăbușirea gândirii libere și a consecințelor emancipatoare care ar decurge de aici.

10. Kitschul miraculosului şi declinul iadului

> Fetele marelui preot Anius preschimbau orice voiau în grâu, în vin sau în ulei; Atalida, fiica lui Mercur, a înviat de mai multe ori, Esculap l-a înviat pe Hipolit; Herakles a răpit-o pe Alceste morții; Heres a revenit pe lume după ce a petrecut cincisprezece zile în infern; Romulus și Remus s-au născut dintr-un zeu și o vestală; Paladiumul a căzut din cer în orașul Troia; părul Berenicei a devenit o constelație... Numiți-mi un popor la care să nu se fi întâmplat minuni incredibile, mai ales în vremurile în care de-abia se cunoșteau cititul și scrisul.
>
> Voltaire, *Miracole*

O veche fabulă ne prezintă pedeapsa bine meritată a unui fanfaron care spunea mereu aceeași poveste despre saltul său nemaipomenit de pe insula Rodos. Niciodată, se pare, nu se mai văzuse un așa salt eroic pe o asemenea distanță. Deși povestitorul nu se sătura nicicând de această istorisire, nu se poate spune același lucru și despre cei care îl ascultau. În cele din urmă, trăgându-și răsuflarea încă o dată pentru a relata fapta sa măreață, unul dintre cei prezenți îl reduce la tăcere spunându-i pe un ton aspru: *Hic Rhodus, hic salta!* (Aici e Rodos, sari aici!)

La fel cum au dispărut profeții, clarvăzătorii și marii teologi, și epoca miracolelor pare să existe undeva în trecutul nostru. Dacă oamenii religioși ar da dovadă de înțelepciune sau ar fi încrezători în convingerile lor, ar trebui să întâmpine cu brațele deschise declinul acestei epoci de înșelăciune și invocări. Însă, încă o dată, credința se compromite dovedindu-se a fi insuficientă pentru a-i mulțumi pe credincioși. Încă este nevoie de evenimente concrete pentru a-i impresiona

pe cei creduli. Acest fapt e ușor de observat când ne uităm la vracii, vrăjitorii sau profeții unor culturi precedente sau mai izolate: în mod evident, e vorba de o persoană inteligentă care a învățat mai întâi să prezică o eclipsă și apoi să se folosească de acest eveniment planetar pentru a-și impresiona și a-și intimida publicul. Regii antici din Cambodgia și-au dat seama care este ziua din an în care fluviul Mekong și râul Bassac încep să iasă din albie și să se unească și, sub presiunea terifiantă a apei, parcă își inversează direcția curentului, revărsându-se în marele lac Tonle Sap. Relativ de curând, a avut loc o ceremonie în care liderul ales de divinitate a apărut la momentul potrivit părând să ceară apelor să curgă în sens invers. Pe malul Mării Roșii, Moise nu putea decât să privească uluit la așa ceva. (În vremurile mai apropiate nouă, regele Sihanouk al Cambodgiei, un adevărat showman, a exploatat acest miracol natural din plin.)

Având în vedere toate acestea, e surprinzător cât de neînsemnate par acum unele dintre miracolele „supranaturale". Ca în cazul ședințelor de spiritism, care, cu cinism, oferă rudelor celui decedat verva lumii de dincolo, nu se întâmplă și nu se spune nimic cu adevărat interesant. Pentru povestea cu „zborul de noapte" al lui Mahomed la Ierusalim (se spune că la moscheea Al-Aqsa încă se poate vedea urma copitei calului său, Borak) ar fi lipsit de politețe din partea noastră să aducem argumentul evident că un cal nu poate și nu are cum să zboare. Este mai pertinent să observăm că, încă de când și-au început lungile și obositoarele călătorii de-a lungul suprafeței pământului, privind zile în șir partea din spate a unui catâr, oamenii au visat cum să accelereze acest proces lent. În poveștile populare, cizmele care făceau șapte poște la un pas îl ajutau pe cel care le purta să se deplaseze cu viteză, dar asta era o soluție nesatisfăcătoare. Adevăratul vis, vechi de milenii, manifestare a invidiei noastre în raport cu păsările (descendenți cu pene ai dinozaurilor, după cum știm acum), implica dorința arzătoare de a putea zbura. Care ce se ridică la cer, îngeri ce se lasă purtați de curenții de aer... e aproape prea simplu să identifici originea acestei năzuințe. Astfel, Profetul

răspunde dorinței fiecărui țăran care jinduiește ca animalul său să-și ia zborul și să-și vadă problema rezolvată. Dar, dată fiind puterea infinită, ne-am fi imaginat că un alt miracol, mai la îndemână sau mai puțin simplist, ar fi putut fi confecționat. De asemenea, levitația joacă un rol important în imaginarul creștin, după cum vedem în povestea Înălțării și a Adormirii Maicii Domnului. În acea perioadă, cerul era perceput ca fiind o cupolă, iar vremea era un semn sau o intervenție divină. Având în vedere această viziune limitată și ridicolă asupra universului, cel mai normal eveniment ar părea miraculos, în timp ce un alt eveniment care ne-ar ului cu adevărat – cum ar fi ca soarele să se oprească în loc – ar putea încă să fie văzut ca un fenomen particular zonei respective.

Presupunând că un miracol reprezintă o schimbare *favorabilă* în ordinea naturală, concluzia despre acest subiect ne-a fost oferită de filosoful scoțian David Hume care ne-a acordat liberul arbitru în legătură cu acest aspect. Un miracol reprezintă o perturbare sau o întrerupere în mersul lucrurilor așa cum sunt ele anticipate și prestabilite. Asta ar putea presupune absolut orice, de la soarele care ar începe să răsară la vest până la un animal care ar începe dintr-odată să recite versuri. Prea bine, atunci, liberul arbitru va presupune astfel și o decizie. Dacă se întâmplă să fii martor la așa ceva, există două posibilități. Prima este că legile naturii au fost suspendate (în favoarea ta). A doua este că ai fost victima unei neînțelegeri sau ai suferit o halucinație. Astfel, probabilitatea celei de-a doua trebuie pusă în balanță în funcție de probabilitatea celei dintâi.

Dacă auzi un miracol relatat la a doua sau la a treia mână, jocul probabilităților trebuie ajustat în consecință înainte de a putea decide dacă să te încrezi într-un martor care susține că a văzut ceva ce tu nu ai văzut. Iar dacă de „actul vederii“ te despart mai multe generații și nu ai o confirmare independentă, jocul probabilităților trebuie ajustat încă și mai drastic. Din nou trebuie să-l invocăm pe Ockham pe care ne putem baza întotdeauna, iar acesta ne-a avertizat să nu multiplicăm contingențele inutile. Astfel, vă voi oferi un

exemplu antic și unul modern: primul se referă la resurecția trupească și cel de-al doilea la OZN-uri.

Din vremurile antice, miracolele se situează pe o pantă descendentă în impactul lor nemaipomenit. Mai mult de atât, cele mai recente miracole care ne-au fost oferite au fost oarecum bătătoare la ochi. De exemplu, bine-cunoscuta lichefiere a sângelui Sfântului Januarius, care se desfășoară anual la Napoli, este un fenomen ce poate fi (și a fost) cu ușurință repetat de orice scamator competent. Mari „magicieni" laici precum Harry Houdini și James Randi au demonstrat cu ușurință că levitația, mersul prin foc, căutarea apei prin radiestezie și îndoirea lingurii cu puterea minții pot fi înfăptuite, în condiții de laborator, pentru a da în vileag escrocheria și pentru a proteja publicul neștiutor împotriva înșelăciunii. În nici un caz miracolele nu justifică adevărul religiei care le practică: se spune că Aaron i-ar fi învins pe magicienii faraonului într-o competiție deschisă, dar nici n-a negat capacitatea lor de a înfăptui minuni. Cu toate acestea, de multă vreme nimeni nu și-a mai însușit reușita unei învieri și nici un șaman care pretinde că poate face asta n-a fost niciodată de acord să reproducă acest truc în așa fel încât să accepte o provocare. Astfel, trebuie să ne întrebăm: arta resurecției a dispărut sau ne bazăm pe surse dubioase?

Noul Testament este în sine o sursă foarte îndoielnică. (Una dintre descoperirile cele mai uimitoare ale profesorului Barton Ehrman este că povestea învierii lui Iisus din Evanghelia după Marcu a fost adăugată cu mulți ani mai târziu). Însă, conform Noului Testament, înfăptuirea acestui lucru este aproape o banalitate. Iisus a reușit să facă asta în cazul a două persoane, readucându-i la viață pe Lazăr și pe fiica lui Iair, dar nimeni nu pare să se fi gândit că ar fi meritat să-i întrebe pe supraviețuitori despre experiența lor extraordinară. Și, totodată, nimeni nu pare să se fi interesat dacă sau cum acești doi oameni „au murit" din nou. Dacă au rămas nemuritori, atunci s-au alăturat vechii companii a „evreului rătăcitor", care a fost condamnat de creștinismul timpuriu să meargă neîncetat după ce l-a întâlnit pe Iisus pe Drumul Crucii, această nenorocire fiind pricinuită

unui simplu spectator pentru a îndeplini cealaltă profeție de altfel neîmplinită, că Iisus se va întoarce în timpul vieții a cel puțin unei persoane care l-a văzut prima dată. În aceeași zi în care Iisus l-a întâlnit pe acest hoinar lipsit de noroc, a fost condamnat la moarte cu o cruzime revoltătoare, iar în acest timp, conform Evangheliei după Matei 27:52–53, „mormintele s-au deschis și multe trupuri ale sfinților adormiți s-au sculat. Și ieșind din morminte, după învierea Lui, au intrat în cetatea sfântă și s-au arătat multora". Pare o incoerență totală de vreme ce trupurile s-au trezit la viață deopotrivă în momentul morții pe cruce *și* în momentul învierii, dar aceste pasaje sunt scrise în același fel prozaic ca cele care descriu cutremurul, catapeteasma templului (alte două evenimente care nu au atras atenția nici unui istoric) și comentariul reverențios făcut de sutașul roman.

Această frecvență a învierilor despre care se vorbește nu poate decât să submineze unicitatea aceleia prin care omenirea a căutat absolvirea de păcate. Și nu există, înainte sau de atunci încoace, cult sau religie, de la Osiris până la vampirism și voodoo, care să nu se bazeze pe o credință inerentă în „morții vii". Până în ziua de azi, creștinii au păreri diferite dacă în ziua judecății de apoi îți va fi înapoiat bătrânul tău trup ramolit care este deja mort sau dacă vei lua o altă formă. Deocamdată, luând în considerare chiar și afirmațiile făcute de credincioși, se poate spune că învierea nu va demonstra adevărul doctrinei celui mort, nici paternitatea sa, nici probabilitatea de a se întoarce într-o formă trupească sau recognoscibilă. De asemenea, încă o dată „se demonstrează" prea mult. Gestul unui om care se oferă voluntar să moară pentru semenii săi este universal privit ca fiind un gest nobil. Afirmația care se face în continuare, aceea că nu a murit „cu adevărat", face ca întreg sacrificiul să fie înșelător și vulgar. (Astfel, cei care spun că „Hristos a murit pentru păcatele mele", când, de fapt, nu „a murit" deloc, fac o afirmație care se contrazice singură.) Cum nu există nici o mărturie de încredere sau consecventă care să provină din perioada istorică ce ar fi necesară pentru a acredita o astfel de pretenție incredibilă, în cele din urmă,

suntem îndreptățiți să spunem că avem dreptul, dacă nu chiar obligația, să ne respectăm pe noi înșine îndeajuns încât să nu dăm crezare acestui lucru. Până când sau în cazul în care nu ne sunt prezentate dovezi concludente, așa ceva nu există. Iar pretențiile excepționale cer dovezi excepționale.

Aproape toată viața am fost jurnalist corespondent și de multă vreme sunt obișnuit să citesc relatările obținute direct de la sursă ale acelorași evenimente la care am fost și eu martor, scrise de oameni în care de altfel aveam încredere, dar care nu erau în concordanță cu ale mele. (Pe vremea când eram corespondent pe Fleet Street, citeam articole semnate chiar de mine pe care nu le mai recunoșteam odată ce redactorii terminaseră cu ele). Și am luat interviuri unora dintre sutele de mii de oameni care pretindeau că ar fi avut întâlniri directe cu nave spațiale sau cu echipajul navelor spațiale venite din altă galaxie. Unele dintre acestea sunt descrise cu atâta intensitate, sunt pline de atâtea detalii (și atât de asemănătoare cu declarațiile altor oameni, deși nu avuseseră posibilitatea să discute unii cu alții), încât câțiva academicieni ușor impresionabili au propus să le oferim prezumția de adevăr. Dar aici avem motivul evident al lui Ockham pentru care ar fi total greșit să facem asta. Dacă nenumăratele „contacte" și persoane răpite spun măcar o fărâmă de adevăr, atunci ar rezulta că prietenii lor extratereștri nu încearcă să-și țină existența secretă. Ei bine, în acest caz, de ce nu stau niciodată nemișcați pentru mai mult de un singur cadru? Nu ni s-a oferit niciodată vreo rolă needitată la montaj, ca să nu mai vorbim de vreo mică bucată de metal neexistentă pe pământ sau vreo mostră de țesut. Iar schițele făcute acestor ființe au o izbitoare asemănare antropomorfă cu acelea din benzile desenate științifico-fantastice. De vreme ce călătoria pe Alfa Centauri (locul de origine ce are întâietate) ar presupune încălcarea câtorva legi ale fizicii, chiar și cea mai mică particulă de materie ar fi extrem de folositoare și ar avea un efect literalmente zguduitor. Dar în schimb – nimic. Nimic, cu excepția unui nou val uriaș de superstiții care se înrădăcinează din ce în ce mai mult, bazate pe o credință în textele și fragmentele oculte care sunt disponibile numai

celor câțiva ce sunt favorizați. Ei bine, am mai văzut *așa ceva* întâmplându-se și înainte. Singura decizie responsabilă ar fi să-ți suspenzi sau să-ți reții judecata până când adepții vor veni cu o explicație care nu e cu totul copilărească.

Mutați toate acestea în contextul actual, unde ni se spune că statuile fecioarelor sau ale sfinților plâng sau sângerează. Chiar dacă nu aș putea să vă indic cu ușurință oameni care pot produce același efect în timpul lor liber, folosind grăsime de porc sau alte materiale, tot nu aș înțelege de ce o zeitate ar găsi satisfacție în a produce un asemenea efect trivial. Întâmplarea face să fiu unul dintre puținii oameni care au luat vreodată parte la examinarea „cauzei" unui sfânt, după cum o numește Biserica Romano-Catolică. În iunie 2001, am fost invitat la Vatican pentru a depune mărturie la audierea despre beatificarea lui Agnes Bojaxhiu, o călugăriță ambițioasă din Albania ce a devenit cunoscută sub pseudonimul de „Maica Tereza". Deși papa de atunci desființase faimoasa funcție de „avocat al diavolului", pentru o mai mare libertate de confirmare și canonizare al unui număr enorm de noi „sfinți", biserica era încă obligată să asculte mărturia criticilor și astfel, după câte se pare, m-am trezit reprezentându-l pe diavol pro bono.

Deja am ajutat la demascarea unuia dintre „miracolele" legate de activitatea acestei femei. Cel care a făcut-o inițial faimoasă a fost un distins sau mai degrabă neghiob evanghelist britanic (mai târziu catolic) pe nume Malcolm Muggeridge. Documentarul său produs de BBC, *Something Beautiful for God*, a fost cel care a lansat în 1969 marca „Maica Tereza" în întreaga lume. Cameramanul acestui film a fost Ken Macmillan, cel care a primit multe laude pentru munca sa la minunatul serial despre istoria artei prezentat de Lordul Clark, *Civilisation*. Înțelegerea sa asupra culorii și a luminii era de ordin superior. Iată în continuare povestea așa cum a fost spusă de Muggeridge în cartea pe care s-a bazat filmul:

> Casa Muribunzilor [a Maicii Tereza] este slab luminată de niște ferestruici aflate sus pe pereți, iar Ken [Macmillan] era de neclintit în convingerea sa că era imposibil să filmezi acolo.

Nu aveam cu noi decât o mică sursă de lumină și era imposibil să luminăm locul adecvat în timpul pe care îl aveam la dispoziție. Până la urmă, s-a decis să facem o încercare, însă, ca măsură de siguranță, Ken a filmat și într-o curte exterioară unde bolnavii stăteau la soare. La montaj, partea filmată în interior era învăluită de o lumină delicată și plăcută, în timp ce partea filmată afară era mai degrabă ștearsă și difuză... Eu sunt absolut convins că lumina care este de neexplicat din punct de vedere tehnic este de fapt „lumina blândă" la care face referire cardinalul Newman în imnul său ales, cunoscut de toată lumea.

A concluzionat că:

Exact acesta este scopul miracolelor – de a dezvălui realitatea interioară a creației exterioare a lui Dumnezeu. Personal, sunt convins că s-a înregistrat primul miracol fotografic autentic... Mă tem că am tot scris și vorbit despre asta, ajungând până în punctul de a obosi cititorul.

Cu siguranță nu s-a înșelat în această ultimă afirmație: până a terminat, a transformat-o pe Maica Tereza într-o figură faimoasă în întreaga lume. Rolul meu era de a verifica și de a publica mărturia directă a cameramanului Ken Macmillan. Iată ce a spus acesta:

În timpul filmărilor la *Something Beautiful for God*, am avut un episod unde am fost duși într-o clădire pe care Maica Tereza o numea Casa Muribunzilor. Peter Chafer, regizorul, a spus: „Dar e foarte întuneric aici. Crezi că putem să scoatem ceva?" Și atunci, tocmai ne fusese livrat la BBC un nou film produs de Kodak pe care nu avusesem timp să-l testăm înainte de a pleca, așa că i-am spus lui Peter: „Ei bine, ar trebui să facem o încercare." Așa că am filmat. Când ne-am întors după câteva săptămâni, o lună sau două mai târziu, stăteam în sala de editare de la Ealing Studios și am primit, în sfârșit, ceea ce filmaserăm la Casa Muribunzilor. Și a fost uimitor. Se vedea fiecare detaliu. Am zis: „E minunat. E extraordinar." Și tocmai voiam să-i laud pe cei de la Kodak. Dar n-am apucat să mai zic nimic pentru că Malcolm, care stătea în primul rând, s-a întors și a spus: „E o lumină divină. E Maica

Tereza. O să-ți dai seama că e o lumină divină, bătrâne." Trei sau patru zile mai târziu, m-am trezit cu telefoane de la jurnaliștii ziarelor londoneze care îmi spuneau tot felul de lucruri precum: „Am auzit că tocmai v-ați întors din India unde ați fost împreună cu Malcolm Muggeridge și că ați fost martorul unui miracol."

Astfel s-a născut o stea... Pentru aceste critici și multe altele, am fost invitat la Vatican unde am stat într-o cameră închisă în care se aflau o Biblie, un reportofon, un monsenior, un diacon și un preot și unde m-au întrebat dacă pot să-mi spun părerea în legătură cu „Slujnica Domnului, Maica Tereza". Dar, chiar și când ei îmi puneau asemenea întrebări cu bună credință, colegii lor din cealaltă parte a lumii certificau „miracolul" necesar care permitea ca beatificarea (premergătoare canonizării totale) să avanseze în sensul dorit. Maica Tereza a murit în 1997. La prima aniversare de la moartea sa, două călugărițe din satul bengalez Raigunj au susținut că ar fi legat o medalie de aluminiu a decedatei (o medalie care se presupune că ar fi fost în contact cu trupul neînsuflețit al acesteia) la abdomenul unei femei pe nume Monica Besra. Această femeie, despre care se spune că ar fi suferit de o tumoare uterină, a fost din acel moment vindecată. Trebuie să observăm că Monica nu e un nume de fată catolică foarte răspândit în Bengal, iar astfel, cel mai probabil, pacienta și, fără îndoială, călugărițele erau deja fane ale Maicii Tereza. Această explicație n-are nici o legătură cu doctorul Manju Murshed, directorul spitalului local, nici cu doctorul T.K. Biswas și colegul său ginecolog, doctorul Ranjan Mustafi. Toți trei au declarat că doamna Besra suferise de tuberculoză și avusese o excrescență ovariană, dar fusese tratată cu succes în cazul ambelor probleme de sănătate. Doctorul Murshed era deranjat de numeroasele telefoane pe care le primea de la ordinul Maicii Tereza, „Misionarii carității", aceștia făcând presiuni asupra lui să spună că leacul fusese unul de natură miraculoasă. Nici chiar pacienta nu a reușit să impresioneze prin interviurile date, vorbind foarte repede pentru că, în formularea ei, „altfel ar putea să uite" și cerând să fie scutită de întrebări suplimentare pentru

că ar putea fi nevoită să stea „să-și amintească". Soțul ei, pe nume Selku Murmu, a rupt după un timp tăcerea spunând că soția sa fusese vindecată cu ajutorul tratamentului medical normal și obișnuit pentru asemenea boli.

Orice director de spital din orice țară vă va spune că pacienții își revin uneori în mod uimitor (la fel cum oameni care par perfect sănătoși se îmbolnăvesc grav în mod inexplicabil). Aceia care își doresc să certifice miracolele vor spune că asemenea însănătoșiri nu au o explicație „naturală". Dar asta nu înseamnă nicidecum că ar exista vreuna „supranaturală". Însă, în acest caz, nici pe departe nu a fost ceva surprinzător în însănătoșirea doamnei Besra. Niște tulburări de sănătate obișnuite au fost tratate cu ajutorul metodelor bine cunoscute. S-au făcut niște afirmații extraordinare fără ca măcar să existe vreo dovadă concretă. Și totuși, va veni o zi când la Roma va avea loc o vastă și solemnă ceremonie pentru proclamarea sanctificării Maicii Tereza, a cărei intervenție poate duce la îmbunătățirea medicinii pentru întreaga lume. Nu numai că așa ceva este scandalos în sine, dar va și întârzia ziua în care sătenii din India vor înceta să mai creadă în vraci și în fachiri. Cu alte cuvinte, mulți oameni vor muri în zadar în urma acestui „miracol" contrafăcut și demn de dispreț. Dacă de atât este în stare biserica într-o vreme în care pretențiile ridicate de ea pot fi verificate de medici și de reporteri, nu e greu de imaginat cum erau manipulați oamenii în vremurile trecute de ignoranță și de teamă, când preoții întâmpinau neîncredere și rezistență la un nivel mai scăzut.

Încă o dată, briciul lui Ockham este evident și decisiv. Când ne sunt oferite două explicații, trebuie să o respingem pe cea care ne explică cel mai puțin sau nu explică nimic sau ridică mai multe întrebări decât oferă răspunsuri.

La fel este și în acele momente când legile naturii sunt aparent suspendate într-un fel care *nu* oferă bucurie sau consolare. Dezastrele naturale nu sunt de fapt încălcări ale legilor naturii, ci fac parte din fluctuațiile inevitabile inerente acestora, dar au fost întotdeauna un pretext pentru a-i intimida pe cei creduli cu cât de puternică este dezaprobarea lui

dumnezeu. Creștinii timpurii, care trăiau în zona Asiei Mici unde cutremurele erau și sunt frecvente, adunau mulțimi de oameni când se prăbușea vreun templu păgân și îi îndemnau să se convertească cât mai era încă timp. Colosala explozie vulcanică de la Krakatau de la sfârșitul secolului al XIX-lea a dus la îndreptarea în masă spre islam a populației îngrozite din Indonezia. Toate cărțile sfinte vorbesc cu vervă despre potopuri, uragane, fulgere și alte asemenea calamități. După îngrozitorul tsunami din Asia din 2005 și după inundația din New Orleans din 2006, oameni serioși și învățați precum arhiepiscopul de Canterbury au fost reduși la nivelul unui țăran uluit când s-au chinuit public să interpreteze voința domnului în aceste situații. Dar dacă luăm în considerare premisa simplă, bazată pe cunoștințe certe, că trăim pe o planetă care continuă să se răcească, al cărei miez se topește și care are fisuri și spărturi de-a lungul scoarței și un sistem climatic turbulent, atunci nu e nevoie să ne impacientăm în așa măsură. Totul este explicat deja. Nu înțeleg de ce oamenii religioși se împotrivesc atât de mult să recunoască acest lucru: asta i-ar elibera de întrebările futile de ce dumnezeu permite atât de multă suferință. Dar se pare că aceste frământări reprezintă un preț insignifiant pe care oamenii îl plătesc pentru a menține viu mitul intervenției divine.

Presupunerea că o calamitate ar putea fi, de asemenea, o pedeapsă este folositoare pentru că lasă loc unei infinități de speculații. După dezastrul de la New Orleans, care a suferit din cauza unei combinații letale de a fi fost construit sub nivelul mării și de a fi fost neglijat de administrația Bush, am aflat de la un înalt rabin din Israel că a fost o răzbunare pentru evacuarea locuitorilor evrei din Fâșia Gaza și de la primarul din New Orleans (care nu și-a făcut treaba cu prea mare pricepere) că acesta a fost verdictul lui dumnezeu pentru invazia Irakului. Poți să-ți nominalizezi păcatul preferat aici, la fel cum au făcut și „reverenzii“ Pat Robertson și Jerry Falwell după dezastrul de la World Trade Center. În acest caz, cauza imediată avea să fie căutată și găsită în homosexualitate și avort în fața cărora America a capitulat. (Unii dintre oamenii Egiptului

antic credeau că sodomia era cauza cutremurelor: mă aștept ca această viziune să renască în forță când falia San Andreas va cutremura San Francisco, noul Gomora.) La Ground Zero, când, în cele din urmă, norii de praf s-au risipit, au fost găsite două bârne dezmembrate care erau în formă de cruce, lucru ce a dus la tot felul de comentarii pline de uimire. De vreme ce întreaga arhitectură a fost susținută cu ajutorul grinzilor, ar fi fost de mirare să *nu* fi apărut o asemenea formă. Recunosc că aș fi fost impresionat dacă dărâmăturile ar fi luat forma stelei lui David sau a stelei și a semilunii, dar nu există vreo mărturie ca așa ceva să se fi întâmplat, nici măcar în locurile unde oamenii s-ar lăsa impresionați de astfel de lucruri. Să nu uităm că miracolele apar din porunca unei ființe care este omnipotentă, omniscientă și omniprezentă. Am putea spera la realizări mai impresionante decât cele pe care le-am văzut până acum.

Astfel, se pare că „dovada" pentru credință o face să ni se înfățișeze și mai neconvingătoare decât dacă ar fi rămas de sine stătătoare, singură și nesusținută. Ceea ce poate fi afirmat fără dovezi poate fi și respins fără dovezi. E chiar mai adevărat când „dovezile" oferite în cele din urmă sunt atât de amăgitoare și interesate.

„Argumentul autorității" este cel mai neconvingător dintre toate argumentele. Este neconvingător când ne este impus la a doua sau la a treia mână („în Biblie se spune că") și este chiar mai neconvingător când ne este impus în mod direct, după cum știe fiecare copil care și-a auzit părintele zicând „pentru că așa spun eu" (și cum știe fiecare părinte care s-a găsit în situația de a rosti cuvintele pe care altădată le găsea atât de lipsite de fond). Oricum, e nevoie de un anumit „salt" de un alt fel pentru ca cineva să afirme că întreaga religie este creată de mamifere de rând și că nu conține nici un secret și nici un mister. Dincolo de draperia vrăjitorului din Oz nu e decât o farsă. Se poate să fie adevărat? Fiind întotdeauna impresionat de influența istoriei și a culturii, îmi tot revine în minte această întrebare. Atunci, totul a fost în zadar: marea luptă a teologilor și a învățaților și eforturile supraomenești ale

pictorilor, arhitecților și ale muzicienilor de a crea ceva peren și minunat care să ateste gloria lui dumnezeu?

Nicidecum. Pentru mine nu contează dacă Homer a fost o persoană sau mai multe sau dacă Shakespeare era în secret catolic sau agnostic. Lumea mea nu va fi zdruncinată dacă s-ar dovedi că cel mai mare autor al iubirii, al tragediei și al comediei, al moralei a fost contele de Oxford de la bun început, deși trebuie să adaug că scriitorul în sine este important pentru mine și m-aș întrista și demoraliza să aflu că Bacon a fost acest om. Shakespeare pune mai mult accent pe morală decât Talmudul sau decât Coranul sau decât orice altă relatare a încăierărilor îngrozitoare ale triburilor din Epoca Fierului. Dar, cercetând atent religia, avem multe de învățat și adesea suntem puși față în față cu scriitori și gânditori distinși care, fără îndoială, ne sunt superiori din punct de vedere intelectual și uneori chiar moral. Mulți dintre ei, în vremurile în care au trăit, au dezvăluit adevărata față a idolatriei și a păgânismului și chiar au riscat martiriul de dragul disputelor cu semenii lor religioși. Totuși, istoria se află acum în punctul în care chiar și un pigmeu cum sunt eu poate să pretindă că știe mai mult – fără să aibă vreun merit personal pentru asta – și să înțeleagă că dezvăluirea adevăratei fețe și-a depășit termenul. Printre ele, științele criticii textuale, arheologia, fizica și biologia moleculară au demonstrat că miturile religioase sunt false și create de om și, totodată, au reușit să dezvolte explicații mai bune. Pierderea credinței poate fi compensată de minunile mai recente și mai mari, aflate chiar sub ochii noștri, precum și de scufundarea în operele aproape miraculoase ale lui Homer, Shakespeare, Milton, Tolstoi și Proust, „create tot de om“ (deși, uneori, există dubii, ca în cazul lui Mozart). Spun asta ca cineva a cărui credință a fost zdruncinată și pierdută, nu fără suferință.

Pe vremea când eram marxist, nu consideram că opiniile mele au la bază o credință, însă aveam convingerea că ar putea fi descoperită un fel de teorie unificată. Conceptul de materialism istoric și dialectic nu era unul absolut și nu avea nici un element supranatural, însă avea doza sa de mesianism

cuprinsă în ideea că vom avea parte de un moment desăvârșit și, cu siguranță, erau și aici martiri, sfinți și doctrinari și (după o vreme) autoritățile papale rivale ce se vor excomunica reciproc. Au fost, de asemenea, schisme, inchiziții și vânători ale ereticilor. Am făcut parte dintr-o sectă disidentă care îi admira pe Rosa Luxemburg și pe Lev Troțki și pot spune cu certitudine că și noi aveam profeții noștri. Rosa Luxemburg părea a fi o combinație între Casandra și Ieremia când tuna și fulgera despre consecințele Primului Război Mondial, iar minunata biografie a lui Lev Troțki în trei volume scrisă de Isaac Deutscher se numește chiar *The Prophet* (în cele trei etape ale sale – înarmat, dezarmat și proscris). Când era tânăr, Deutscher fusese pregătit să devină rabin și ar fi fost un talmudist de excepție – la fel cum ar fi fost și Troțki. Urmează cuvintele lui Troțki – anticipând Evanghelia gnostică după Iuda – despre felul în care Stalin a pus stăpânire pe Partidul Bolșevic:

> Dintre cei doisprezece apostoli ai lui Iisus, numai Iuda s-a dovedit a fi trădător. Dar, dacă ar fi pus mâna pe putere, i-ar fi reprezentat și pe ceilalți unsprezece apostoli ca trădători și, de asemenea, pe apostolii mai puțin importanți, șaptezeci la număr, după cum spune Luca.

Iar acum, cu vorbele zguduitoare ale lui Deutscher, vom vedea ce s-a întâmplat când forțele pronaziste din Norvegia au forțat guvernul să-i respingă lui Troțki cererea pentru azil și să-l deporteze încă o dată pentru a cutreiera prin lume până când își va întâlni moartea. Bătrânul s-a întâlnit cu ministrul de externe norvegian, Trygve Lie și cu alții, iar apoi:

> Troțki a ridicat glasul pentru a răsuna de-a lungul holurilor și coridoarelor ministerului: „Acesta este primul vostru act de capitulare în fața nazismului în chiar propria țară. Veți plăti pentru asta. Vă credeți liberi și nestingheriți să tratați exilul politic după bunul plac. Dar nu mai e mult – nu uitați! – nu mai e mult până când naziștii vă vor alunga din țara voastră, pe voi toți...“ Trygve Lie a ridicat din umeri în fața acestor prevestiri bizare. Totuși, după mai puțin de patru ani, același guvern

a fost într-adevăr nevoit să fugă din Norvegia înaintea invaziei naziste; și, în timp ce miniștrii și vârstnicul lor rege Haakon stăteau pe țărm, îngrămădiți și așteptând nerăbdători un vas care să-i ducă spre Anglia, și-au amintit cu înfiorare cuvintele lui Troțki ca pe blestemul unui profet devenind realitate.

Troțki avea o critică materialistă clară care îi permitea să fie vizionar, chiar dacă nu tot timpul, dar ideile sale se adevereau în mod impresionant în anumite ocazii. Și, în mod cert, simțea – după cum exprimă în eseul său emoționant *Literatura și revoluția* – o dorință de nestăvilit pentru ca cei săraci și oropsiți să se ridice deasupra lumii materiale și să dobândească ceva transcendental. O bună parte a existenței mele am împărtășit această idee, pe care nu am abandonat-o întru totul. Dar a venit o vreme când nu m-am mai putut proteja și nici nu am vrut să mă mai protejez împotriva atacului realității. Am concluzionat că marxismul a avut meritele sale intelectuale, filosofice și etice, dar acestea au fost în trecut. Poate că e bine să păstrăm ceva din perioada eroică, însă trebuie să vedem adevărata față a lucrurilor: nu mai exista nimic care să ne călăuzească spre viitor. Mai mult, chiar conceptul unei soluții absolute a dus la cele mai îngrozitoare sacrificii umane și la inventarea de pretexte pentru a le scuza. Aceia dintre noi care au căutat o alternativă rațională la religie au ajuns la un punct final care e în egală măsură dogmatic. La ce altceva să ne fi așteptat de la un lucru produs de rudele apropiate ale cimpanzeilor? La infailibilitate? Astfel, dragă cititorule, dacă ai ajuns până aici și ți se pare că propria credință îți este subminată – așa cum sper eu –, sunt înclinat să spun că, într-o oarecare măsură, înțeleg prin ce treci. Sunt zile când mi se face dor de vechile mele convingeri ca și cum ar fi un membru amputat. Dar, în general, mă simt mai bine și nu mai puțin radical și îți garantez că și tu te vei simți mai bine odată ce te vei elibera de doctrină și vei permite ca mintea ta neînlănțuită să gândească singură.

11. „Amprenta umilă a originii lor“: începuturile corupte ale religiei

> De îndată ce este vorba despre probleme ale religiei, oamenii se fac vinovați de tot felul de nesinceritățișide necuviințe intelectuale.
>
> Sigmund Freud, *Viitorul unei iluzii*

> Diferitele moduri de venerare preponderente în lumea romană erau considerate de către popor ca fiind la fel de adevărate; de către filosof ca fiind la fel de false și de către magistrat ca fiind la fel de utile.
>
> Edward Gibbon, *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*

Un vechi proverb din Chicago spune că dacă vrei să-ți păstrezi respectul pentru membrii consiliului orășenesc sau apetitul pentru cârnați, trebuie să ai grijă să nu fii prezent când primii menționați sunt pregătiți pentru poziții mai înalte și când cei din urmă sunt produși. Anatomia omului, spunea Engels, este cheia pentru anatomia maimuței. Astfel, dacă privim procesul de formare a unei religii, putem să facem câteva presupuneri în legătură cu originile acestor religii care au fost încropite înainte ca majoritatea oamenilor să poată citi. Dintr-o mare varietate de religii-cârnat produse în văzul tuturor, voi alege așa-numitul „cargo cult“ din Melanezia, pe superstarul penticostalilor, Marjoe, și Biserica lui Iisus Hristos a Sfinților din Zilele din Urmă, mai cunoscută ca Biserica Mormonă.

Cu siguranță, de-a lungul veacurilor, oamenilor le-a trecut prin minte următorul gând: dacă există viață de apoi,

dar nu și dumnezeu? Dacă există dumnezeu, dar nu și viața de apoi? Din câte știu, cel care a exprimat cel mai clar această idee este scriitorul Thomas Hobbes în capodopera sa din 1651, *Leviathan*. Vă recomand cu tărie să luați cartea și să citiți partea a III-a, capitolul 38 și partea a IV-a, capitolul 44 pentru că, văzând cât de bine stăpânește Hobbes sfânta scriptură și, deopotrivă, limba engleză, veți rămâne cu gura căscată. Ne atrage de asemenea atenția cât de periculos este și cât de periculos a fost dintotdeauna chiar și numai să ne gândim la aceste lucruri. Chiar și modul energic și ironic prin care-și face intrarea în subiect e în sine semnificativ. Cugetând asupra absurdității poveștii despre „căderea" lui Adam (situația inițială a cuiva care, fiind creat ca ființă liberă, este apoi împovărat cu o interdicție căreia îi este imposibil să i se supună), Hobbes vine să remarce – adăugând întâi temător că purcede „totuși cu supunere, în această chestiune și în toate celelalte ce țin de Scriptură" – că, dacă, păcătuind, Adam a fost osândit la moarte, trebuie că pedeapsa i-a fost amânată din moment ce a reușit să zămislească atâția urmași înainte de a fi murit cu adevărat.

După ce ajunge să planteze sâmburele îndoielii – că a-i interzice lui Adam să mănânce dintr-un pom ce i-ar aduce moartea și dintr-altul ce i-ar dărui viața veșnică e și absurd, și contradictoriu –, Hobbes s-a văzut nevoit să-și imagineze scripturi alternative, pedepse alternative și eternități alternative. Ideea sa era că s-ar putea ca oamenii să nu se supună legilor lumești dacă se tem mai mult de pedeapsa divină decât de o moarte îngrozitoare pe acest pământ, dar era perfect conștient de procesul prin care oamenii sunt liberi să-și croiască o religie care li se potrivește, care îi satisface sau care le mângâie orgoliul. Samuel Butler avea să preia această idee în *Întoarcerea în Erewhon*. În cartea inițială, *Erewhon*, domnul Higgs ajunge să călătorească într-o țară îndepărtată din care va scăpa în cele din urmă cu ajutorul unui balon. Întorcându-se după două decenii, descoperă că, în vremea de când a plecat, a devenit un zeu numit „Fiul Soarelui", sărbătorit în ziua în care s-a ridicat la ceruri. Doi preoți se pregătesc să celebreze

înălțarea, iar când Higgs amenință să-i deconspire și să arate că e un simplu muritor, i se spune: „Nu trebuie să faci acest lucru pentru că toate legile morale ale țării se leagă de acest mit și îndată ce vor afla că nu te-ai înălțat la cer se vor face toți niște ticăloși."

În 1964 a fost lansat un foarte cunoscut documentar, *Mondo cane* (Viață de câine), în care realizatorii au surprins numeroase instanțe ale cruzimii și iluzionării umane. Era pentru prima dată când puteam să vedem cum o nouă religie era încropită, în văzul tuturor și sub obiectivul camerei de filmat. Chiar dacă locuitorii insulelor din Pacific fuseseră izolați secole la rând de lumea mai dezvoltată din punct de vedere economic, când inevitabila întâlnire s-a produs, mulți dintre ei s-au dovedit suficient de perspicace cât să priceapă cum stă treaba. Iată mărețe corăbii cu pânzele umflate de vânt, purtând bogății, arme și dispozitive dincolo de orice comparație posibilă. Unii dintre acești insulari mai neștiutori au făcut ceea ce fac mulți dintre oameni când se confruntă cu un fenomen nou, încercând să-l traducă într-un discurs care să le fie lor inteligibil (nu cu mult diferit de modul în care temătorii azteci, când au văzut pentru prima dată călăreții spanioli în Mezoamerica, au tras concluzia că dușmanul e un centaur). Aceste suflete sărmane au decis că occidentalii erau strămoșii lor mult jeliți care se întorceau de pe lumea cealaltă cu bogății. Era improbabil ca această iluzie să supraviețuiască multă vreme contactului cu coloniștii, dar s-a observat ulterior că insularii mai răsăriți din diferite locuri aveau o idee mai bună. Au observat că fuseseră construite docuri și debarcadere, astfel că noi corăbii au venit și au descărcat noi bunuri. Orientându-se mimetic și prin analogie, localnicii și-au construit propriile debarcadere și au așteptat ca și acestea să atragă niște corăbii. Oricât de inutilă era această procedură, a încetinit semnificativ pătrunderea misionarilor creștini sosiți mai târziu. Când și-au făcut apariția, au fost întrebați unde sunt darurile (și, foarte curând, au scos niște mărunțișuri).

Secolul XX a fost martorul unui reviriment și mai impresionant și mai emoționant al acestui „cargo cult". Batalioanele

armatei Statelor Unite, ajunse în Pacific pentru a construi aerodromuri necesare războiului cu Japonia, au descoperit că sunt obiectul unui efort pios de imitație. Localnici înflăcărați au abandonat riturile creștine asumate doar superficial și și-au investit întreaga energie în construirea unor piste de aterizare ce ar fi putut să atragă avioane cu încărcătură. Au confecționat și imitații de antene din bambuși. Au ridicat focuri menite să simuleze luminile de ghidare pentru avioanele americane. Acest cult supraviețuiește și astăzi, acesta fiind aspectul cel mai întristător dintre toate scenele din *Mondo cane*. În insula Tana, un soldat american a fost decretat mântuitorul. Pare-se că inclusiv numele lui, John Frum, e o scorneală. Dar chiar și după ce ultimii militari au părăsit insula în 1945, a doua venire a mântuitorului Frum e încă subiect de predică și de prorocire, iar o sărbătoare anuală îi poartă numele. Pe o altă insulă, numită Noua Britanie, alăturată Papuei-Noua Guinee, cultul prezintă similitudini și mai izbitoare. Are zece porunci (cele „Zece Legi"), o treime cu un ales în ceruri și un altul pe pământ și un sistem ritualic de plată a tributului cu scopul de a îmbuna aceste autorități. Dacă ritualul este îndeplinit cu îndeajuns de multă fervoare și puritate, cred adepții, va veni o eră când va curge lapte și miere. E trist să o spunem, dar acest viitor luminos e cunoscut drept „Vremea Companiilor" ce va aduce cu sine înflorirea și prosperitatea Noii Britanii, ca și cum ar fi vorba de o corporație multinațională.

Unii s-ar putea simți jigniți de simpla sugestie a unei posibile comparații, dar nu sunt cărțile sfinte ale monoteismului oficial îmbibate de aviditate materială și de descrieri pline de încântare – mai să îți lase gura apă – ale bogățiilor lui Solomon, ale numeroaselor turme și cirezi ale celor credincioși, de răsplata din paradis a bunului musulman, asta ca să nu mai amintim multele, foarte multele povești despre prădăciuni și jafuri? E drept, Iisus nu se arată interesat de vreun câștig pentru sine, dar vorbește totuși de comorile și chiar și de „palatul" din ceruri pentru a-i ademeni pe adepți. Și nu e adevărat că toate religiile de-a lungul veacurilor au dat

dovadă de un interes acut în a acumula bunuri materiale în lumea concretă?

Setea de câștig și de bunăstare lumească e doar unul dintre subtextele amețitoarei povești a lui Marjoe Gortner, „copilul minune“ al escrocheriei evanghelismului american. După ce l-au botezat grotesc „Marjoe“ (alăturarea imbecilă a numelor Maria și Iosif), părinții l-au împins la amvon la vârsta de patru ani, îmbrăcându-l într-un revoltător costum în stilul micului lord Fauntleroy și spunându-i să susțină că ar fi primit porunca divină de a propovădui. Dacă se opunea sau plângea, mama sa îl ținea sub robinetul de apă sau îi apăsa o pernă pe față, având grijă de fiecare dată, după cum povestește chiar el, să nu lase nici un semn. Dresat ca o focă, a atras curând camerele de filmat și, la doar șase ani, oficia deja căsătoriile adulților. I s-a dus faima și mulți au venit buluc ca să vadă copilul minune. După aproximarea lui, a strâns cam trei milioane de dolari din „contribuții“, dar nici un bănuț n-a fost pus deoparte pentru educația sau pentru viitorul lui. S-a revoltat la vârsta de șaptesprezece ani împotriva părinților cinici și nemiloși și și-a făcut ieșirea în contracultura timpurie din California anilor ’60.

În nemuritoarea piesă pentru copii *Peter Pan*, jucată în preajma Crăciunului, există un moment culminant când mica zână Clopoțica pare a fi pe moarte. Strălucitoarea lumină care o reprezintă pe scenă începe să se diminueze și există o singură cale posibilă pentru a salva cumplita situație. Unul dintre actori se apropie de marginea scenei și îi întreabă pe copii „Credeți în zâne?“ Dacă răspund „Da!“ cu convingere, atunci luminița începe să strălucească din nou. Ce obiecții să aduci la așa ceva? Nu vrem să năruim credința copiilor în magie – mai încolo, vor avea destul timp pentru deziluzii – și nimeni nu le cere la ieșire, cu glas gutural, să-și spargă pușculițele pentru a ajuta Biserica Mântuirii Clopoțica. Evenimentele în cursul cărora s-a produs exploatarea lui Marjoe aveau conținutul intelectual al scenei cu Clopoțica, combinat pervers cu etica unui Căpitan Hook.

După aproximativ un deceniu, domnul Gortner a cerut socoteală pentru copilăria sa furată și golită de sens sub forma celei mai bune răzbunări posibile, luând decizia de a face marelui public o favoare menită să recompenseze înșelăciunea deliberată. A invitat o echipă de filmare să îl însoțească în pretinsa sa „revenire“ la propovăduirea evangheliei și n-a avut nici o reținere în a arăta cum se desfășurau șiretlicurile. Iată cum faci o femeie mămoasă (era un flăcău chipeș) să se despartă de economiile sale. Iată cum trebuie sincronizat fundalul sonor pentru a produce un efect extatic. Ăsta e momentul în care vorbești despre cum ți s-a arătat Iisus. Iată cum poți să-ți pictezi semnul crucii în frunte cu cerneală invizibilă ca să-l faci să-ți apară ca prin minune când începi să asuzi. Ăsta e momentul când trebuie să le dai lovitura finală. Își respectă promisiunile întocmai, spunându-i regizorului ce poate și ce urmează să facă, iar apoi merge în public și pune totul în practică cu o convingere absolută. Oamenii se vaietă și strigă, se prăbușesc spasmodic, urlând numele celui care le aduce mântuirea. Bătrâni și bătrâne cinici, necioplți și brutali așteaptă atingerea momentului psihologic pentru a cere bani și încep să-i numere avizi chiar înainte ca făcătura de „slujbă“ să fi luat sfârșit. Din când în când poți să vezi chipul câte unui copil, târât în acel cort, privind jalnic și stânjenit la părinții săi care se zvârcolesc și se tânguiesc în timp ce își aruncă banii cu greu câștigați. Știam, bineînțeles, că toată pungășia evanghelismului american nu e nimic mai mult decât asta: o escrocherie condusă de personajele de mâna a doua din „Povestea vânzătorului de iertăciuni“ de Chaucer. (Voi, fraierii, rămâneți la credința voastră. Noi rămânem cu banii.) Tot așa trebuie să fi fost în vremea în care la Roma se vindeau indulgențe sau când un cui ori o așchie din Crucea lui Iisus putea să aducă un câștig frumos în orice piață de vechituri din lumea creștină. Dar a vedea întreaga tărășenie dezvăluită de cineva care e totodată victimă și profitor poate să fie destul de șocant chiar și pentru un ateu înrăit. După ce afli toate astea, cum mai e posibilă iertarea? Documentarul *Marjoe* a câștigat un Oscar în 1972, dar nu a schimbat cu nimic lucrurile.

Mașinăria predicatorilor de la televizor funcționează în continuare, săracii continuă să-i finanțeze pe bogați, ca și cum eclatantele temple și palate din Las Vegas ar fi fost înălțate cu banii celor care au câștigat și nu ai celor care au pierdut.

În uluitorul său roman *Copilul furat*, Ian McEwan creează un personaj narator dezabuzat care, în urma unei tragedii, este adus la o stare aproape inertă, vizionând ore în șir programele de la televizor. Observând cum semenii săi permit – mai mult, se oferă voluntari – să fie manipulați și umiliți, găsește o sintagmă care să-i desemneze pe cei care se lasă furați de spectacol. Este, spune el, „pornografia democratului". Nu e un snobism să sesizezi modul în care oamenii își arată naivitatea și instinctul de turmă și dorința, poate chiar nevoia, de a fi creduli și de a se lăsa prostiți. E o problemă veche de când lumea. Credulitatea ar putea fi doar o formă de inocență, poate chiar inofensivă în sine, dar e ca o invitație deschisă pentru cei perfizi și isteți să-și exploateze semenii, devenind astfel una dintre cele mai mari vulnerabilități ale omenirii. Nici o descriere onestă a dezvoltării și supraviețuirii religiei sau a receptării miracolelor și revelațiilor nu poate fi realizată fără o trimitere la acest fapt stăruitor.

Dacă adepții profetului Mahomed au sperat să pună capăt oricărei posibile „revelații" viitoare după imaculata concepțiune a Coranului, au făcut-o fără să-l ia în calcul pe fondatorul a ceea ce este acum una dintre credințele cu cea mai rapidă dezvoltare. Și nu au prevăzut (cum ar fi putut să o facă, biete mamifere?) că profetul acestui cult ridicol avea să se modeleze după chipul profetului lor. Biserica lui Iisus Hristos a Sfinților din Zilele din Urmă – mormonii, așa cum mă voi referi la ea de aici încolo – a fost înființată de un oportunist talentat care, deși și-a conceput textul în termeni ce plagiau vădit pe cei creștini, a anunțat că „voi fi un nou Mahomed pentru această generație" și a adoptat drept slogan de luptă cuvintele pe care le credea preluate din islam, respectiv „Al-Coranul sau sabia". Era mult prea ignorant să știe că dacă folosești cuvântul *al* nu mai este necesar alt articol hotărât, dar, pe de altă parte,

îi semăna lui Mahomed prin faptul că era capabil doar de împrumuturi din bibliile altora.

În martie 1826 un tribunal din Bainbridge, New York, a condamnat un tânăr de douăzeci de ani pentru „tulburarea ordinii publice și impostură". S-ar fi cuvenit ca asta să fie tot ceea ce știm despre Joseph Smith, care a recunoscut în timpul procesului că înșela cetățenii organizând expediții nebunești în căutare de aur și că pretindea că are puteri întunecate sau „necromantice". Cu toate acestea, la doar patru ani distanță revenea în paginile ziarelor locale (pe care putem încă să le citim) ca fiind descoperitorul „Cărții Mormonilor". Spre deosebire de alți escroci și șarlatani, beneficia de două mari avantaje locale. Pe de o parte, opera în același district de o pioșenie frenetică din care se ridicaseră și shakerii, mai sus amintitul George Miller care anticipase în mai multe rânduri sfârșitul lumii și alți câțiva profeți americani autoproclamați. Atât de cunoscută devenise această tendință locală încât regiunea a devenit cunoscută drept „teritoriul pârjolit" în cinstea modului în care căzuse victimă atâtor și atâtor deliruri religioase. Pe de altă parte, opera într-o zonă care, spre deosebire de marile întinderi ale unei Americi de Nord aflate în expansiune, chiar se putea lăuda cu urmele unei culturi antice.

O civilizație amerindiană învinsă și dispărută lăsase posterității un număr considerabil de movile sepulcrale care, profanate la întâmplare și cu mijloace amatoristice, au scos la iveală nu doar oseminte, ci și artefacte din piatră, cupru și argint călit în foc, dovedind un stadiu destul de avansat de dezvoltare. Existau opt astfel de situri pe o rază de douăzeci de kilometri în jurul fermei nu tocmai profitabile unde locuia familia Smith. Două școli sau facțiuni, la fel de stupide, se arătau interesate și fascinate de această chestiune: primii erau căutătorii de aur și vânătorii de comori veniți să descopere bogății cu tot felul de mijloace de divinație, de la bețe la globuri de cristal și broaște râioase împăiate, iar ceilalți erau cei ce sperau să dea peste mormintele tribului pierdut al lui Israel. Smith și-a dovedit istețimea făcând parte din ambele grupuri și reușind să îmbine cupiditatea cu antropologia rudimentară.

Povestea propriu-zisă a acestei imposturi e aproape jenantă la lectură și aproape jenant de ușor de dat în vileag. (A fost cel mai bine relatată de dr. Fawn Brodie, a cărei carte din 1945, *No Man Knows My History*, este încercarea unui istoric profesionist de bună-credință de a oferi cea mai amabilă interpretare cu putință asupra „evenimentelor" relevante.) Pe scurt, Joseph Smith a pretins că i s-a arătat un înger pe nume Moroni (de trei ori, după bunul obicei). Amintitul înger i-a adus la cunoștință existența unei cărți, „gravată pe plăci de aur", ce explica originile celor ce trăiau pe continentul nord-american, precum și adevărul evangheliilor. Se mai face referire și la două pietre magice fixate în pieptarele veterotestamentare Urim și Tumim și care i-ar fi permis lui Smith să traducă mai sus menționata carte. După multă trudă, pe 21 septembrie 1827, cam la optsprezece luni după ce fusese condamnat pentru înșelăciune, a adus acasă cu el acest instrumentar îngropat. Apoi, s-a apucat să făurească o traducere.

„Cărțile" care au luat naștere s-au dovedit a fi relatări expuse de profeți antici, începând cu Nefi, fiul lui Levi, care a fugit din Ierusalim cam prin anul 600 î.Hr. și a venit în America. Multe bătălii, blesteme și boli i-au însoțit în rătăcirile ce au urmat pentru ei și pentru numeroșii lor descendenți. Cum au ajuns cărțile în această formă? Smith nu a arătat nimănui plăcile de aur, pretinzând că vederea lor ar aduce moartea oricui altcuiva. Dar s-a lovit de o problemă care le va fi familiară celor care studiază islamul. Era volubil și fluent în dezbateri și în narațiunile pe care le țesea, după cum atestă multe dintre mărturii. Dar era analfabet, mai precis, știa să citească puțin, dar nu și să scrie. În consecință, a fost necesar un scrib care să noteze după dictare vorbele lui inspirate. Acest rol a fost inițial îndeplinit de soția sa, Emma, iar apoi, când s-au dovedit necesare mai multe mâini, i s-a adăugat un vecin ghinionist pe nume Martin Harris. Auzindu-l pe Smith citând din Isaia, 29:11–12, pasajele referitoare la îndemnul „Citește!", Harris și-a ipotecat ferma pentru a servi cauzei și s-a mutat alături de familia Smith. Bucătăria casei a fost împărțită în două cu ajutorul unei pături, de o parte aflându-se Harris, iar de

cealaltă Smith, cu pietrele necesare traducerii, intonând prin pătură. Ca și cum scena n-ar fi fost deja îndeajuns de veselă, Harris a fost avertizat că, dacă va îndrăzni să tragă cu ochiul, fie la plăci, fie la profet, moartea îl va lovi instantaneu.

Doamna Harris nu a prea înghițit toate astea și era deja destul de înfuriată de pasivitatea soțului ei. A furat primele o sută șaisprezece pagini și l-a provocat pe Smith să le reproducă, fiind de așteptat – ținând cont de caracterul revelat al procesului – că îi stătea în putință. (Asemenea femei cu tărie de caracter se arată mult prea rar în istoria religiilor.) După câteva săptămâni nefaste, ingeniosul Smith a parat cu o nouă revelație. Nu avea cum să reproducă originalul care s-ar fi putut afla deja pe mâna diavolului, fiind astfel pasibil de o interpretare amintind de istoria „versetelor satanice". Dar, între timp, Domnul atoateprevăzător i-a pus la dispoziție niște plăci mai mici, chiar plăcile de la Nefi, conținând o relatare suficient de asemănătoare. Cu eforturi considerabile, traducerea a fost reluată, fiind aduși noi scribi în spatele păturii atunci când circumstanțele o cereau, iar la încheierea procesului, toate plăcile de aur au fost ridicate la ceruri, unde, zice-se, se află și în ziua de astăzi.

Apărătorii mormonilor pretind uneori, asemenea musulmanilor, că povestea nu are cum să fie o înșelătorie pentru că viclenia necesară ar fi fost cu mult peste puterile unui om sărman și analfabet. Două aspecte utile îi susțin în această pretenție: nu există nici o relatare oficială conform căreia Mahomed ar fi fost vreodată condamnat public pentru înșelăciune și necromanție, iar araba este o limbă întrucâtva opacă chiar și pentru străinii cu o anumită fluență. Știm însă că atunci când vine vorba de Coran, acesta este compus în parte din scrieri și istorisiri anterioare, iar în cazul lui Smith e de asemenea simplu, deși obositor, să descoperi că douăzeci și cinci de mii dintre cuvintele Cărții lui Mormon sunt luate direct din Vechiul Testament. Aceste cuvinte pot fi găsite cu precădere în capitolele lui Isaia disponibile în cartea lui Ethan Smith, *View of the Hebrews: The Ten Tribes of Israel in America*. Se pare că această carte populară la vremea ei, scrisă

de un țicnit pios ce pretindea că amerindienii își au originea în Orientul Mijlociu, a fost cea care l-a determinat încă dintru început pe celălalt Smith să pornească în căutare de aur. Dintre cele trei sute și cincizeci de „nume" din carte, mai mult de o sută au fost luate direct din Biblie, iar alte o sută se dovedesc într-atât de similare încât sunt ca și furate. (E cunoscut faptul că marele Mark Twain a caracterizat-o drept „cloroform în versiune tipărită", dar îl consider vinovat pentru că și-a ales o țintă prea ușoară – la urma urmei, una dintre părți este „Cartea lui Eter".) Cuvintele „și s-a întâmplat că" pot fi găsite de cel puțin două mii de ori, ceea ce poate într-adevăr să aibă un efect soporific. Cercetările recente au dezvăluit că toate „documentele" mormonilor sunt, în cel mai bun caz, niște compromisuri prăpădite, iar în cel mai rău, niște falsuri jalnice, după cum a fost nevoită să remarce dr. Brodie în 1973, când și-a reeditat și adăugit remarcabila carte.

Precum Mahomed, Smith putea să producă revelații divine de ultim moment, adesea anume pentru a-i servi diferitelor scopuri (în special, tot ca Mahomed, atunci când punea ochii pe o nouă fată și dorea să o adauge soțiilor sale). În consecință, s-a întins mai mult decât îi era plapuma și a sfârșit violent, asta după ce ajunsese să-i excomunice pe toți acei bieți oameni care îi fuseseră discipoli la început și de care se folosise prin intimidare pentru a transcrie cărțile sfinte după dictare. Cu toate acestea, povestea ridică niște întrebări foarte interesante, privind modul în care o escrocherie se transformă în religie serioasă sub privirile noastre.

Profesorul Daniel Dennett și susținătorii acestuia au atras numeroase critici pentru încercarea de a explica religia prin „științele naturale". Să lăsăm supranaturalul de o parte, propune Dennett, și, chiar și în aceste condiții, putem să acceptăm că au existat dintotdeauna acei oameni pentru care „credința în credință" este un lucru bun în sine. Fenomenele pot fi explicate în termeni biologici. Nu e oare posibil ca, în erele primitive, cei care credeau în leacurile șamanului să aibă un moral mai ridicat și, astfel, o șansă, cât de mică, dar importantă, de *a fi* vindecați cu adevărat? Punând între paranteze

„miracolele“ și toate inepțiile similare, nici măcar medicina modernă nu respinge o asemenea idee. Pare posibil, dacă intrăm pe domeniul psihologiei, ca oamenilor să le fie mai bine dacă ajung să creadă în ceva decât în nimic, oricât de lipsit de temei s-ar dovedi acel ceva.

Parte din aceste argumente va fi întotdeauna subiect de dispută între antropologi și alți oameni de știință, dar ceea ce mă interesează și m-a interesat dintotdeauna e următorul aspect: oare predicatorii și profeții cred cu adevărat sau se numără și ei printre cei care „cred în credință“ ? Există oare un moment în care să-și spună că totul le este mult prea simplu? Ajung ei oare apoi să gândească rațional șmecheria spunându-și fie că (a) ar fi și mai rău de nenorociții ăștia dacă nu ar asculta de mine, fie că (b) dacă nu îi ajută cu nimic, măcar n-are cum să le facă prea mult rău? În *Creanga de aur*, faimosul său studiu despre religie și magie, Sir James Frazer sugerează că vraciului novice îi este mai bine dacă *nu* împărtășește iluziile comunității ignorante. Pe de o parte, dacă ia magia de bună, există mult mai multe șanse să facă o greșeală care să-i încheie cariera. E mult mai bine să fie un cinic, să recite formule magice și să-și spună că, într-un final, toată lumea e mai câștigată așa. În chip evident, Smith pare a fi un simplu cinic prin faptul că nimic nu l-a satisfăcut mai mult decât atunci când putea să se folosească de „revelații“ pentru a pretinde autoritatea supremă, pentru a justifica ideea că întreaga turmă ar trebui să-i cedeze lui toate bunurile sau pentru a-și atrage în așternut orice femeie îi ieșea în cale. Zi de zi asistăm la apariția unor astfel de guru sau lideri religioși. Trebuie că Smith s-a gândit că e prea simplu să-i faci pe niște bieți naivi precum Martin Harris să creadă orice le spui, în special când sunt atât de avizi de a arunca măcar o privire asupra acelei comori după care li se scurg ochii. Dar a existat oare vreun moment în care să creadă totuși că are un destin și să fie dispus să moară pentru acesta? Cu alte cuvinte, a fost un șarlatan în permanență sau a existat totuși o zvâcnire în el? Studiul religiilor îmi sugerează că, deși e imposibil să supraviețuiască în lipsa unor înșelăciuni mai

mici sau mai mari, această chestiune e fascinantă și rămâne întrucâtva deschisă.

În regiunea Palmyra, New York, au existat în acea vreme zeci de fanatici semianalfabeți, lipsiți de scrupule și mânați de ambiție precum Smith, dar numai unul dintre ei a reușit să se „lanseze". Există două motive probabile. Mai întâi, conform tuturor mărturiilor, inclusiv ale inamicilor, Smith era un individ înzestrat, emanând șarm și autoritate, fiind un foarte bun vorbitor: ceea ce Max Weber a identificat drept tipul de lider „charismatic". În al doilea rând, în acele vremuri existau foarte mulți oameni dornici să obțină pământuri și să-și întemeieze o nouă viață în Vestul Sălbatic, constituindu-se într-o imensă forță latentă investită în contul noțiunii de nou lider (și, de asemenea, de nouă carte sfântă) ce ar fi putut să anticipeze un „Pământ al Făgăduinței". Rătăcirile mormonilor prin Missouri, Illinois și Utah și masacrele cărora le-au căzut victimă sau pe care le-au provocat în acest timp au dat formă și vigoare ideilor de martiriu și exil – revitalizând și conceptul de „gentili", așa cum îi denumeau cu dispreț pe necredincioși. E o impresionantă narațiune istorică și, spre deosebire de originile ei într-o făcătură vulgară, poate fi privită cu respect. Totuși, două aspecte îi pătează iremediabil desfășurarea. Primul se referă la caracterul transparent și simplist al „revelațiilor", improvizații oportuniste pe care Smith și apoi succesorii săi le produceau din mers. Al doilea ține de rasismul de un primitivism revoltător. Predicatori creștini de toate felurile au justificat sclavia până la Războiul Civil și chiar și ulterior acestuia, bazându-se pe presupusa autoritate biblică a poveștii celor trei fii ai lui Noe (Sem, Ham și Iafet), Ham fiind blestemat să fie robul fraților săi. Dar Joseph Smith a dus această poveste malignă și mai departe, culminând cu „Cartea lui Avraam" în care se pretinde că neamurile cu piele întunecată din Egipt au moștenit acest blestem. De asemenea, în urma bătăliei de la „Cumora", un ținut inventat, situat convenabil în apropierea locului în care se născuse, „nefiții" – descriși ca fiind albi și „plăcuți la înfățișare" – s-au confruntat cu „lamaniții", ai căror descendenți au fost pedepsiți să aibă pielea închisă pentru

că și-au întors chipul de la Dumnezeu. Pe măsură ce criza din jurul sclaviei se adâncea, Smith și discipolii săi și mai dubioși predicau împotriva aboliționismului în Missouriul antebelic. Afirmau cu solemnitate că, în timpul luptei dintre dumnezeu și Lucifer, în rai ar mai fi existat un al treilea grup. Membrii acestuia, după cum explicau, încercaseră să rămână neutri. Dar, după înfrângerea lui Lucifer, au fost izgoniți în lume, obligați să „se întrupeze printre urmașii neamului blestemat din Canaan; iată cum s-a născut rasa neagră sau africană". Astfel, când dr. Brodie și-a scris prima variantă a cărții, persoanele de culoare nu aveau dreptul să ocupe nici măcar poziția inferioară de diacon în cadrul Bisericii Mormone, sacerdoțiul fiind exclus. Riturile sacre ale templului le erau, de asemenea, interzise urmașilor lui Ham.

Dacă există ceva care să dovedească faptul că religia e un produs pur uman, atunci nimic nu e mai potrivit decât soluția pe care au găsit-o mai marii mormonilor pentru a depăși această dificultate. Confruntându-se cu spusele fără echivoc dintr-una dintre cărțile lor sfinte și cu valul de dispreț și de izolare abătut asupra lor din această cauză, au procedat la fel cum au reacționat atunci când atașamentul lor pentru poligamie risca să intre sub incidența legii federale chiar în Utah, statul cel iubit de dumnezeu. Au avut parte de încă o „revelație", survenită aproximativ în aceeași perioadă în care era votată Legea Drepturilor Civile în 1965, făcându-li-se astfel cunoscut prin bunăvoință divină că și negrii erau totuși oameni.

Trebuie spus că acești „Sfinți din Zilele din Urmă" (cuvinte pline de emfază adăugate în 1833 la varianta inițială a lui Smith, „Biserica lui Iisus Hristos") s-au confruntat direct cu una dintre cele mai mari dificultăți ale unei religii revelate. Mai exact, problema legată de statutul celor care s-au născut înainte de această „revelație" exclusivă sau a celor care au murit fără a avea șansa de a se bucura de ceea ce dezvăluie ea. În mod obișnuit, creștinii soluționează această chestiune vorbind despre coborârea lui Iisus în iad după crucificare, considerându-se că i-a salvat sau i-a convertit pe cei ce muriseră înainte de venirea sa. Există un interesant pasaj în *Infernul* lui

Dante în care acesta salvează spiritele marilor oameni precum Aristotel, care, s-ar presupune, se perpeleau de secole până la sosirea sa. (Într-o scenă mai puțin ecumenică din aceeași carte, profetul Mahomed ne este descris ca fiind despicat pe jumătate, detaliile fiind înfiorătoare.) Mormonii au venit să îmbunătățească această soluție relativ depășită cu o idee destul de simplistă. Într-o imensă arhivă din Utah, au alcătuit o bază de date genealogică în care adaugă acum numele tuturor persoanelor a căror naștere, căsătorie și moarte au fost înscrise odată cu apariția primelor registre. E ceva cu adevărat util dacă vrei să-ți descoperi arborele genealogic și dacă nu te deranjează că strămoșii tăi devin astfel mormoni. Săptămână de săptămână, în cadrul unor ceremonii speciale ținute în templele mormonilor, enoriașii se adună și le este alocată o serie de nume ale persoanelor trecute în neființă care sunt „primite prin rugăciune“ în rândurile bisericii. Acest botez retrospectiv îmi pare destul de inofensiv, dar Comitetul Evreilor din America a reacționat cu furie când s-a descoperit că mormonii făcuseră rost de registrele folosite de naziști pentru „soluția finală“ și începuseră să-i boteze sistematic pe cei care puteau fi cu adevărat considerați „tribul pierdut“: evreii uciși în Europa. Oricât ar fi de ineficient, acest exercițiu e o dovadă de prost gust. Deși înțeleg și susțin reacția Comitetului Evreilor din America, cred totuși că urmașii domnului Smith ar trebui felicitați pentru a fi găsit o soluție tehnică oricât de simplistă pentru o problemă aparent indisolubilă încă de la inventarea religiei de către oameni.

12. Cum moare o religie

Ar putea fi, în egală măsură, folositor și instructiv să arunci o privire la sfârșitul religiilor sau al mișcărilor religioase. De exemplu, mileriții nu mai există. Și nu vom mai auzi niciodată, decât cu iz nostalgic și în termenii unor rămășițe, despre Pan sau Osiris sau despre oricare dintre miile de zei care, odată, subjugau oamenii în totalitate. Dar trebuie să recunosc că am o oarecare simpatie, pe care am încercat și n-am reușit să mi-o înfrânez, pentru Sabbatai Zevi, cel mai impozant dintre „falșii Mesia". La mijlocul secolului al XVII-lea, a electrizat comunități întregi de evrei de-a lungul Mediteranei și al Levantului (ajungând chiar și în zone mai îndepărtate precum Polonia, Hamburg și chiar Amsterdam, orașul care l-a renegat pe Spinoza) prin pretenția sa de a fi cel ales să-i conducă pe cei surghiuniți înapoi în Țara Sfântă și să înceapă o eră a păcii universale. Prin studiul Cabalei – care, recent, a revenit la modă prin intermediul unei artiste cu un nume bizar, Madonna – deținea cheia pentru revelație, iar la sosirea sa a fost întâmpinat cu isterie de congregațiile de evrei din orașul său natal, Smirna, până în Salonic, Constantinopol și Alep. (Rabinii din Ierusalim, fiind și înainte afectați din cauza unor afirmații mesianice premature, erau acum mai sceptici). Prin invocarea cabalistică ce i-a transformat numele în echivalentul lui „Moșiach" sau „Mesia" când a fost descifrat dintr-o anagramă ebraică, se poate să se fi convins pe sine și, cu siguranță, i-a convins pe alții că el era cel pe care îl așteptau cu toții. După cum a spus unul dintre discipolii săi:

> Profetul Nathan a făcut prevestiri și Sabbatai Zevi a propovăduit că cei ce n-o vor apuca pe calea cea bună nu vor contempla alinarea adusă de Sion și de Ierusalim și vor fi osândiți la umilințe și la dispreț veșnic. Și astfel toți s-au căit, așa cum nu s-a mai văzut de la crearea lumii și până în ziua de azi.

Nu a fost vorba doar despre o așa-zisă panică a „mileriților". Oamenii aleși și erudiți au dezbătut chestiunea cu ardoare, s-au produs scrieri pe această temă și, drept consecință, avem o foarte precisă relatare asupra evenimentelor. Toate elementele unei adevărate (și false) profeții sunt prezente aici. Adepții lui Sabbatai i-au găsit și un echivalent pentru Ioan Botezătorul în persoana lui Nathan din Gaza, un rabin charismatic. Inamicii lui Sabbatai l-au descris ca fiind epileptic și eretic și l-au acuzat că nesocotește legea. Au fost, la rândul lor, lapidați de susținătorii lui Sabbatai. În furia momentului, s-au constituit adunări și congregații care s-au înfruntat furibund unele cu altele. Pornit pe mare pentru a se înfățișa la Constantinopol, corabia lui Sabbatai a fost lovită de o furtună, dar acesta s-a mâniat și a certat apele, iar când a fost încarcerat de turci, temnița lui a fost străluminată de focuri sfinte și inundată de miresme (propriu-zis, asupra acestor ultime aspecte, relatările se contrazic). Evocând o veche și încrâncenată dispută creștină, susținătorii rabinului Nathan și ai lui Sabbatai afirmau că, în lipsa credinței, cunoașterea Torei și faptele bune sunt zadarnice. Adversarii lor pretindeau că, dimpotrivă, nu e nimic mai important decât Tora și faptele bune. Atât de mult s-a răspândit acest conflict la toate nivelurile, încât până și rabinii din Ierusalim, oponenți încrâncenați ai lui Sabbatai, au ajuns să ceară să li se spună dacă există miracole sau semne verificabile legate de persoana celui care răspândea un val de entuziasm în comunitatea evreilor. Bărbați și femei și-au vândut avutul și s-au pregătit să îl urmeze înspre Pământul Făgăduinței.

Autoritățile Imperiului Otoman aveau suficientă experiență când venea vorba de mișcări civile în rândurile minorităților religioase (era în vremea în care se luptau să smulgă Creta din mâinile venețienilor) și au reacționat cu mult mai multă circumspecție decât se presupune că ar fi făcut-o reprezentanții Romei. Au înțeles că dacă Sabbatai pretindea un ascendent asupra tuturor conducătorilor lumești, mai mult, dacă pretindea și o parte însemnată din teritoriul lor din Palestina, atunci trebuia privit ca un adversar atât pe plan

secular, cât și religios. Consiliul Ulema, autoritatea religioasă musulmană, s-a dovedit la fel de perspicace. Sfatul său a fost că ar fi o greșeală ca acest supus recalcitrant să fie executat, temându-se că, astfel, credincioșii entuziaști vor „făuri o nouă religie".

Scenariul a fost aproape deplin când un fost discipol al lui Sabbatai, un anume Nehemiah Cohen, s-a înfățișat la curtea marelui vizir, la Edirne, și și-a denunțat fostul maestru pentru imoralitate și erezie. Chemat la palatul vizirului și permițându-i-se să părăsească temnița însoțit de o procesiune ce intona imnuri, Mesia a fost întrebat fără ocolișuri dacă acceptă să se supună unei judecăți prin ordalii. Arcașii curții urmau să-l folosească pe post de țintă, iar dacă voința divină avea să abată săgețile, pretenția sa putea fi validată. În cazul în care refuza, urma să fie tras în țeapă. Iar dacă voia să respingă alegerea cu totul, rămânea posibilitatea de a se declara musulman, viața fiindu-i astfel cruțată. Sabbatai Zevi a făcut ceea ce ar face aproape orice mamifer de rând, și-a mărturisit credința în singurul dumnezeu și în mesagerul acestuia, alegându-se, drept răsplată, cu o sinecură. A fost mai târziu deportat într-un teritoriu aproape *Judenrein*, la granița dintre Albania și Muntenegru, unde a și încetat din viață, din câte se spune, chiar de Yom Kippur în 1676, exact la momentul rugăciunii de seară când, conform tradiției, Moise și-ar fi dat ultima suflare. Mormântul său, îndelung căutat, nu a fost niciodată identificat cu precizie.

Măcinați de frământări, adepții lui s-au scindat de îndată în mai multe facțiuni. Unii au refuzat să creadă în convertirea sau în apostatul lui. Alții au susținut că a devenit musulman doar pentru a ajunge un și mai mare Mesia. Pentru unii, a fost mai degrabă vorba de asumarea unei măști. Și, bineînțeles, au existat și cei care pretindeau că s-a ridicat la ceruri. În cele din urmă, adevărații lui discipoli au îmbrățișat doctrina „ocultării" care, nu tocmai surprinzător, presupunea credința că Mesia, ascuns vederii noastre, nu „a murit" cu adevărat, ci așteaptă clipa în care umanitatea se va arăta pregătită pentru măreața sa întoarcere. („Ocultare" e termenul pe care îl folosesc și pioșii

șiiți pentru a descrie situația actuală și dintotdeauna a celui de-al Doisprezecelea Imam, numit „Mahdi“: un copil de cinci ani care, conform tradiției, s-a făcut nevăzut în 873.)

Astfel și-a găsit sfârșitul religia lui Sabbatai Zevi, supraviețuind doar sub forma unei mici secte sincretice din Turcia, secta Donmeh, care, manifestându-se la exterior în cadrul ritualurilor de tip islamic, practică în secret o formă de iudaism. Însă, dacă fondatorul ei ar fi fost condamnat la moarte, am fi auzit încă de religia sa și de întreg sistemul de excomunicări reciproce, lapidări și schisme ce ar fi continuat să anime existența adepților săi. Cea mai apropiată aproximare contemporană a acestui fenomen e dată de secta hasidică Habad, prin ramura Liubavici ce a fost condusă la un moment dat (și, după unii, e condusă încă) de Menachem Schneerson. Moartea acestuia în 1994, în Brooklyn, a adus cu sine speranța că i-ar urma o epocă a mântuirii, a cărei înfăptuire se lasă încă așteptată. Congresul Statelor Unite stabilise încă din 1983 o „zi“ oficială în onoarea lui Schneerson. În chip asemănător, există încă secte iudaice care cred că „soluția finală“ nazistă a fost o pedeapsă pentru îndelungul exil din Ierusalim și, astfel, mai poate fi întâlnită mentalitatea de ghetou care presupune așezarea unui paznic la porți, a cărui menire e să le anunțe celorlalți eventuala sosire neașteptată a lui Mesia. („Măcar e o slujbă sigură“, zice-se că ar fi răspuns unul dintre paznici, afișând o atitudine oarecum defensivă.) Cel care stă să urmărească traseul tuturor religiilor ce s-au stins înainte de a se fi înfiripat ca atare ar putea să simtă o anumită compasiune, asta dacă n-ar exista larma constantă a altor predicatori, fiecare dintre aceștia pretinzând că Mesia *lor*, nu al celorlalți, e cel pe care ar trebui să-l așteptăm cu teamă și supunere.

13. Ne face religia mai buni?

La mai bine de un secol după ce Joseph Smith a căzut victimă violenței și isteriei pe care le-a dezlănțuit, în Statele Unite s-a ridicat o altă voce profetică. Un tânăr pastor de culoare pe nume Dr. Martin Luther King a început să predice că poporul său – descendenții acelorași sclavi pe care Joseph Smith și celelalte biserici creștine îi îmbrățișaseră cu atâta căldură – ar trebui să fie liber. Este imposibil chiar și pentru un ateu ca mine să citească predicile lui sau să urmărească înregistrările discursurilor sale fără a se lăsa cuprins de acel tip de emoție care poate să producă lacrimi autentice. *Scrisoarea din închisoarea Birmingham*, răspunsul pe care Dr. King l-a adresat unui grup de clerici albi ce îi cereau să dea dovadă de reținere și de „răbdare" – cu alte cuvinte, să își știe locul –, e un adevărat model de scriere polemică. Învăluit în politețe rece și bunăvoință, stilul său emană totuși convingerea nestrămutată că nedreptatea cruntă a rasismului a ajuns în punctul în care nu mai poate fi tolerată.

Impresionanta biografie în trei volume a lui Martin Luther King scrisă de Taylor Branch poartă următoarele titluri: *Parting the Waters* (*Despărțirea apelor*), *Pillar of Fire* (*Stâlpul de foc*) și *At Canaan's Edge* (*La marginea Țării Canaanului*). Chiar retorica prin care King se adresa celor ce îl urmau era menită să evoce povestea pe care aceștia o cunoșteau cel mai bine – cea care începe cu momentul în care Moise s-a înfățișat pentru prima dată Faraonului și i-a zis „Lasă pe poporul meu să plece". Cuvântare după cuvântare, King a reușit să îi însuflețească pe cei oprimați și să-i facă să se simtă rușinați pe cei care îi oprimau. Treptat, făcuți de ocară, conducătorii religioși ai țării au trecut de partea sa. Rabinul Abraham Heschel a întrebat: „Unde mai auzim astăzi în America o voce precum cea a profeților lui Israel? Martin Luther King e semnul că Dumnezeu nu și-a întors chipul de la Statele Unite ale Americii."

Cea mai tulburătoare, în termenii narațiunii de inspirație mozaică, a fost predica pe care King a ținut-o în ultima seară a vieții sale. Eforturile lui de a transforma opinia publică și de a înduplecа atât de îndărătnicele administrații de sub Kennedy și Johnson începeau acum să își arate roadele, iar King se afla în Memphis, Tennessee, pentru a sprijini îndelungata și crâncena grevă a gunoierilor din oraș care, striviți în repetate rânduri, protestau acum cu pancarte pe care apăreau doar aceste cuvinte simple: „Sunt și eu un om." Aflat în amvonul de la Mason Temple, după ce a trecut în revistă lupta prelungă a ultimilor ani, King a spus abrupt: „Dar soarta mea nu mai contează." A urmat un moment de tăcere, apoi a continuat: „Pentru că eu am fost pe vârful muntelui. Și nu sunt mâhnit. Ca oricine altcineva, și eu mi-aș dori un trai îndelungat. Longevitatea are valoarea ei. Dar nu asta mă preocupă acum. Vreau doar să înfăptuiesc voia Domnului. Iar El mi-a permis să ating vârful muntelui. Și am privit în zare. Și *am văzut* Pământul Făgăduinței. Și chiar de va fi să nu vă însoțesc până acolo, vreau *să știți, în această seară*, că poporul nostru va păși pe Pământul Făgăduinței!" Cuvintele sale s-au întipărit pentru totdeauna în mințile celor aflați acolo în acea seară și, îndrăznesc să spun, și în mințile celor care au vizionat înregistrarea acelui moment transcendent. Probabil că cea mai apropiată experiență întrucâtva similară e să o ascultăm pe Nina Simone cântând – în aceeași săptămână îngrozitoare – *The King of Love is Dead* („Regele iubirii a murit"). Întreaga tragedie are capacitatea de a îmbina elemente din povestea înmormântării lui Moise pe muntele Nebo cu agonia din Grădina Ghetsimani. Efectul nu e aproape cu nimic diminuat chiar dacă descoperim că aceasta era una dintre predicile lui preferate, că nu era pentru prima dată când o rostea și că apela la ea atunci când i se oferea ocazia.

Dar exemplele pe care King le folosea din cărțile lui Moise nu erau, din fericire pentru noi toți, decât metafore și alegorii. Imperativul cel mai important care revenea în predicile sale era cel al nonviolenței. În povestea spusă de el nu figurau nici pedepse barbare, nici vărsări de sânge în masă. Nu vom găsi

nici porunci pline de cruzime care să pretindă lapidarea copiilor sau arderea vrăjitoarelor. Poporului său persecutat și disprețuit nu i se promitea teritoriul altora și nici nu era incitat să se dedea la jafuri și uciderи în rândurile altor triburi. Confruntându-se cu nesfârșite provocări și cu acte de brutalitate, King și-a îndemnat adepții să devină ceea ce chiar au reușit să fie pentru o vreme; și anume, modele de moralitate pentru America și chiar pentru întreaga lume de dincolo de țărmurile acesteia. Drept dovadă, el însuși și-a iertat ucigașul înainte ca fapta să se fi săvârșit: iar dacă s-ar fi pronunțat fără echivoc în acest sens, ultima sa cuvântare publică ar fi fost cu adevărat desăvârșită. Cu toate acestea, diferența dintre el și „profeții Israelului" nu are cum să fie mai pronunțată de atât. Dacă poporul său ar fi fost crescut ascultând încă din fașă povestea lui Xenofon din *Anabasis* despre călătoria istovitoare și plină de pericole a grecilor până când, într-un sfârșit, li s-a arătat marea, atunci această alegorie ar fi funcționat la fel de bine. Dar, date fiind circumstanțele, „Marea Carte" era singurul punct de referință pe care îl aveau cu toții în comun.

Reformismul creștin a apărut în primă instanță din capacitatea susținătorilor săi de a opune Noul Testament celui Vechi. Puse laolaltă, vechile cărți iudaice înfățișau un zeu provincial temperamental, neîndurător și sângeros, și mai de temut atunci când era în toane bune (una dintre trăsăturile clasice ale unui dictator). Pe de altă parte, nu mai puțin încropite, cărțile ultimilor două mii de ani ofereau sprijin pentru cei în căutare de speranță și referiri la blândețe, iertare, miei și oi și așa mai departe. Distincția e mai mult una aparentă pentru că doar odată cu Iisus și cu predicile sale vom găsi ideea de iad și de pedeapsă veșnică. Dumnezeul lui Moise pretindea abrupt triburilor, inclusiv celui pe care îl prefera, să cadă pradă masacrelor, urgiilor și chiar stârpirii, dar, odată ce mormântul își înghițea victima, Dumnezeu considera afacerea încheiată, asta dacă nu cumva își amintea să arunce un blestem asupra urmașilor. A fost nevoie de venirea Prințului Păcii ca să fie introdusă înfiorătoarea idee că morții vor continua să fie supuși caznelor și pedepselor. Avându-l ca premergător pe Ioan

Botezătorul cel care tuna și fulgera, fiul lui dumnezeu ni se arată ca unul care, dacă vorbele sale blânde nu sunt acceptate deîndată, îi va condamna pe cei ce nu-și pleacă urechea să ardă în focurile veșnice. De atunci încolo, clerici sadici au găsit în asta o sursă de inspirație și a imprimat tonuri delicioase tiradelor violente ale islamului. N-a existat nici o clipă în care Dr. King – care a fost fotografiat la un moment dat așteptând răbdător într-o librărie venirea unui medic, având cuțitul unui nebun înfipt direct în piept – să fi făcut măcar aluzie la faptul că cei care l-au rănit sau l-au ocărât ar putea să fie amenințați cu răzbunarea sau cu vreo pedeapsă, în această viață sau în următoarea, cu excepția consecințelor firești ce decurg din acțiunile lor de un egoism feroce sau de-a dreptul prostești. Mai mult, a formulat apelul cu o amabilitate cu mult peste ceea ce meritau cei vizați, asta după umila mea opinie. Astfel, poate fi considerat creștin cel mult cu numele.

A privi lucrurile astfel nu vine nicidecum să diminueze statutul său de mare predicator, la fel cum nu poate să o facă nici faptul că era un mamifer ca noi toți ceilalți, că, cel mai probabil, și-a plagiat teza de doctorat sau că avea o bine cunoscută plăcere pentru băutură și pentru femei mult mai tinere decât soția sa. Și-a petrecut ultima seară în desfătări orgiastice, dar nu-l pot acuza pentru asta. (Astfel de lucruri, deși îi tulbură pe cei credincioși, au mai degrabă darul de a încuraja, venind să arate că un înalt caracter moral nu este o precondiție pentru mari realizări morale.) Însă, dacă e ca exemplul său să fie utilizat, după cum se încearcă adeseori, pentru a demonstra că religia poate să înalțe și să emancipeze, atunci trebuie să ne aplecăm cu mai multă atenție asupra acestei pretenții.

Luând ca obiect al analizei memorabila poveste a negrilor din America, ar trebui să observăm mai întâi că sclavii nu erau ținuți în captivitate de vreun faraon, ci de mai multe state și societăți creștine care au dezvoltat, în decursul mai multor ani, un sistem de „negoț“ triunghiular, unind coasta vestică a Africii, țărmurile Americii de Nord și capitalele europene. Această imensă și înfiorătoare industrie beneficia de binecuvântarea tuturor bisericilor și, vreme îndelungată, nu a declanșat

nici un fel de protest de natură religioasă. (Echivalentul ei, comerțul cu sclavi din bazinul Mediteranei și de pe coasta nordică a Africii, s-a dezvoltat în numele și cu susținerea explicită a islamului.) În secolul al XVIII-lea, câțiva menoniți și quakeri americani care făceau opinie separată au început să ceară abolirea sclaviei, la fel și câțiva liber-cugetători precum Thomas Paine. Thomas Jefferson, meditând la felul în care sclavia îi corupea și îi brutaliza pe proprietari, exploatându-i și chinuindu-i pe sclavi, a scris că „amintindu-mi că Domnul este drept, mă cutremur gândindu-mă la soarta țării mele". Pe cât e de memorabilă, pe atât e de incoerentă această afirmație: ținând cont de miracolul existenței unui dumnezeu ce se afirmă ca fiind drept, nu există, pe termen lung, nici un motiv pentru a te cutremura. Oricum ar sta lucrurile, Atotputernicul a îngăduit cumva perpetuarea acestei situații de-a lungul a mai multe generații care s-au născut și au pierit în lanțuri, asta până când sclavia a devenit mai puțin profitabilă și chiar și Imperiul Britanic a început să renunțe la ea.

Acesta a fost imboldul ce a dus la revitalizarea abolиționismului. A îmbrăcat uneori o formă creștină, cazul lui William Lloyd Garrison, marele orator și fondatorul ziarului *The Liberator*, fiind unul dintre cele mai cunoscute. Domnul Garrison a fost un individ remarcabil după toate standardele, dar e cel mai probabil de bun augur faptul că nici unele dintre poveștele sale religioase nu fost urmate. Și-a întemeiat pretenția inițială pe versetul periculos din Isaia care le cerea credincioșilor „să iasă din mijlocul lor și să se separe" (tot aici se găsește și temeiul teologic al presbiterianismului fundamentalist și bigot promovat de Ian Paisley în Irlanda de Nord). În viziunea lui Garrison, Uniunea și Constituția Statelor Unite ale Americii reprezentau „un legământ cu moartea" și ambele ar fi trebuit desființate: în consecință, a fost unul dintre cei care au cerut secesiunea chiar înaintea Confederaților. (Înaintând în vârstă, a descoperit opera lui Thomas Paine și activitatea sa de predicator s-a diminuat în detrimentul celei de abolиționist activ, fiind totodată unul dintre susținătorii timpurii ai sufragiului feminin.) Frederick Douglass, un sclav

evadat și autor al unei *Autobiografii* tulburătoare și incisive, e cel care a reușit să evite vocabularul apocaliptic, cerând în schimb ca Statele Unite *să se ridice* la nivelul promisiunilor universaliste conținute în Declarația de Independență și în Constituție. Leoninul John Brown, un calvinist de temut și neînduplecat la început, a acționat în același sens. Odată cu vârsta, avea să poarte cu sine în tabăra militară scrierile lui Paine și să primească liber-cugetători în mica sa armată ce deschidea însă o nouă eră, ajungând chiar să conceapă și să tipărească o nouă „Declarație", gândită pe modelul celei din 1776 și menită să vină în întâmpinarea nevoilor celor aflați în sclavie. Astfel, solicitările sale căpătau o dimensiune practică propriu-zis revoluționară și mult mai realistă, deschizând calea – după cum avea să o recunoască chiar Lincoln – pentru Proclamația de emancipare. Douglass a fost întrucâtva ambivalent în privința religiei, remarcând în *Autobiografia* sa că cei mai brutali stăpânitori de sclavi erau de găsit printre cei mai devotați creștini. Adevărul acestor considerații avea să iasă la iveală odată cu înfăptuirea secesiunii, când Confederația a preluat mottoul latin „Deo vindice" sau, în esență, „Dumnezeu e de partea noastră". După cum atrăgea atenția Lincoln în cel de-al doilea discurs inaugural, atât de ambivalent ca atitudine, ambele tabere ridicau această pretenție, cel puțin de la amvon, fiind în egală măsură dependente de citate bombastice din textele sfinte.

Lincoln însuși a ezitat să pretindă autoritate în această chestiune. De fapt, se știe că, la un moment dat, a spus chiar că a invoca divinitatea în acest fel e un lucru greșit, că, mai degrabă, problema s-ar pune în a încerca să fii de partea lui dumnezeu. Aflat la o adunare a creștinilor în Chicago și presat să emită cât mai repede o Proclamație de emancipare, a continuat să perceapă ambele poziții ca fiind susținute de credință și a declarat că „trebuie să ținem cont că trăim vremuri în care nu se mai produc miracole și cred că toată lumea va accepta că nu trebuie să mă aștept să primesc o revelație". Răspunsul e exemplar în caracterul său evaziv, totuși, când în cele din urmă și-a făcut curajul de a emite Proclamația,

le-a spus celor care încă mai șovăiau că își promisese sieși să facă acest pas doar dacă dumnezeu va acorda victoria Uniunii în bătălia de la Antietam. În acea zi a fost înregistrat cel mai mare număr de morți de pe teritoriul Statelor Unite. Este deci posibil ca Lincoln să fi căutat să confere un caracter sacru și să justifice întrucâtva acel carnagiu îngrozitor. Gestul ar avea noblețea sa, asta până când începem să conștientizăm că, în aceeași logică, dacă deznodământul acestui carnagiu ar fi fost altul, ar fi dus la amânarea eliberării sclavilor! El însuși a spus că „mă tem că soldații rebeli se roagă cu mult mai multă ardoare decât trupele noastre, așteptându-se ca Dumnezeu să se arate binevoitor față de cauza lor; unul dintre ostașii noștri, luat prizonier, a spus că n-a întâlnit nimic mai descumpănitor decât vădita sinceritate a celor care se rugau în jurul său". Dacă uniformele cenușii ar fi avut ceva mai mult noroc pe câmpul de luptă de la Antietam, președintele ar fi putut să ajungă să se teamă că dumnezeu a abandonat cu totul cauza celor ce se opuneau sclaviei.

Nu cunoaștem adevăratele convingeri religioase ale lui Lincoln. Avea obiceiul de a vorbi despre Domnul Atotputernic, dar nu a fost afiliat nici unei biserici, iar în timpul primelor sale candidaturi s-a lovit de opoziția clericilor. Herndon, prietenul său, știa că îi citise cu interes pe Paine, pe Volney și pe alți libercugetători și ajunsese să fie convins că, în existența sa privată, Lincoln era un necredincios veritabil. Totuși, pare improbabil. Cu toate acestea, ar fi la fel de impropriu să susținem că era creștin. Există suficiente dovezi care sugerează că era un sceptic măcinat de frământări, înclinând spre deism. Oricum ar fi, cel mai bun lucru pe care îl putem spune despre religie în legătură cu problema atât de serioasă a abolirii sclaviei e că, după sute de ani, după ce a profitat de pe urma acestei chestiuni și a amânat-o până când propriile interese au dus la un îngrozitor război, a reușit într-un final să compenseze într-o mică măsură pentru răul și nefericirea de care se făcea responsabilă încă dintru început.

Același lucru poate fi spus și despre epoca lui King. Bisericile sudice au revenit la vechile obiceiuri de dinainte

de epoca de reconstrucție și și-au dat binecuvântarea noilor instituții ale segregării și discriminării. Abia după cel de-al Doilea Război Mondial, odată cu răspândirea decolonizării și a mișcărilor pentru drepturile omului, chemarea la emancipare s-a făcut încă o dată auzită. Drept răspuns, s-a afirmat din nou cu tărie (pe teritoriul american, în a doua jumătate a secolului XX) că dumnezeu n-a dorit ca neamurile care coboară din Noe să se amestece între ele. Această tâmpenie grosolană a avut consecințe în lumea reală. Răposatul senator Eugene McCarthy mi-a spus că, la un moment dat, i-a cerut senatorului Pat Robertson – tatăl profetului de la televizor – să susțină un pachet de legi care propunea niște drepturi civile cu nimic revoluționare. „Zău că mi-ar plăcea să-i ajut pe cei de culoare", i-a răspuns acesta din urmă, „dar Biblia zice că n-am voie." Modul în care „Sudul" se autodefinea pornea de la ideea că e alb și creștin. Chiar acest fapt i-a oferit Dr. King pârghiile morale, putând astfel să-i bată pe țărănoi cu propria armă, și anume prin predicile religioase. Dar nici n-ar fi fost necesar să se confrunte cu această dificilă sarcină dintru bun început dacă religia n-ar fi fost atât de adânc înrădăcinată. După cum arată Taylor Branch, mulți dintre cei aflați în anturajul și în cercurile intime ale lui King erau comuniști și socialiști seculari care, decenii la rând, pregătiseră terenul pentru mișcarea drepturilor civile și care se implicaseră în antrenarea unor voluntari curajoși precum doamna Rosa Parks, urmărind implementarea unei atent gândite strategii de nesupunere civică la nivel de mase, iar aceste legături „ateiste" aveau să fie frecvent utilizate împotriva lui King, în special de la amvon. Într-adevăr, unul dintre rezultatele acestei campanii a fost declanșarea unei „reacțiuni" a creștinilor albi de dreapta, mișcare ce reprezintă încă o forță semnificativă mai jos de linia Mason-Dixon.

Când omonimul lui King și-a bătut în cuie tezele pe ușa bisericii din Wittenberg în 1517, iar apoi, când a declarat în fața Dietei de la Worms că „Aceasta este poziția mea și nu pot face altfel", a stabilit un standard pentru curajul intelectual și moral. Dar Martin Luther, care și-a început viața religioasă în

urma spaimei pe care a tras-o când era cât pe ce să fie lovit de un fulger, a devenit mai târziu el însuși bigot și prigonitor, tunând nimicitor împotriva evreilor, urlând despre demoni și cerând principatelor germane să-i strivească pe săracii deveniți rebeli. Când Dr. King a luat atitudine pe treptele monumentului înălțat în cinstea domnului Lincoln, schimbând astfel istoria, a ajuns și el să își asume o poziție care îi fusese propriu-zis impusă. A făcut-o însă în calitate de umanist convins și nimeni nu va putea vreodată să se folosească de numele său pentru a justifica opresiunea sau cruzimea. E motivul pentru care figura sa rezistă trecerii timpului, iar moștenirea pe care a lăsat-o are prea puțin de-a face cu teologia exprimată. Nu era necesară nici o forță supranaturală pentru a susține acuzele aduse rasismului.

Astfel, oricine se folosește de moștenirea lui King pentru a justifica rolul religiei în viața publică trebuie să accepte toate corolarele poziției pe care pare să o susțină. Chiar și numai o privire aruncată în trecere asupra întregii chestiuni va arăta, mai întâi, că, aplecându-ne asupra fiecărui caz în parte, liber-cugetătorii, agnosticii și ateii din America vor ieși cel mai bine din această poveste. Posibilitatea ca cineva care se situa pe o poziție *seculară* sau liber-cugetătoare să ajungă, în virtutea acestui fapt, să denunțe întreaga nedreptate era una foarte mare. Posibilitatea ca, în virtutea unor credințe religioase, cineva să ia atitudine împotriva sclaviei și rasismului era, statistic vorbind, destul de mică. Dar posibilitatea ca, în virtutea unor credințe religioase, cineva să susțină sclavia și rasismul era, statistic vorbind, extrem de *mare*, iar acest ultim fapt ne ajută să înțelegem de ce a durat atât de mult pentru ca dreptatea să iasă la suprafață.

Din câte știu, nu există nici o țară în lumea contemporană, dintre cele care practică încă sclavia, în care aceasta să nu fie justificată pe baza Coranului. Revenim astfel la răspunsul pe care l-au primit Thomas Jefferson și John Adams în vremea în care Republica se afla încă la începuturile ei. Acești doi stăpânitori de sclavi l-au convocat pe ambasadorul Tripoliului la Londra pentru a-l întreba cu ce drept el și potentații berberi

au luat prizonieri și au vândut echipajele și pasagerii de pe corăbiile americane care foloseau strâmtoarea Gibraltar. (Se estimează astăzi că, între 1530 și 1780, mai bine de un milion două sute cincizeci de mii de europeni au fost uciși în acest fel.) Iată răspunsul pe care Jefferson l-a prezentat în fața Congresului:

> Ambasadorul ne-a replicat că acțiunile lor se întemeiază pe Legile Profetului, că așa stă scris în Coranul lor, că toate națiunile care nu se supun autorității acestora sunt astfel păcătoase, că e dreptul și datoria lor să poarte război cu ele ori de câte ori se ivește ocazia și să-i transforme în sclavi pe toți cei ce cad prizonieri.

Ambasadorul Abdrahaman a continuat prin a le prezenta suma cerută ca răscumpărare, prețul pretins în schimbul protecției împotriva răpitorilor și, nu în ultimul rând, comisionul său ca intermediar în aceste proceduri. (Religia se trădează încă o dată ca fiind concepută pentru a servi intereselor umane.) Întâmplarea face că avea dreptate în ceea ce afirma despre Coran. Sura a opta, revelată la Medina, tratează pe larg problema prăzilor de război și insistă asupra „pedepsei focului" care îi așteaptă după moarte pe cei care au fost învinși de credincioși. Aceeași sură avea să fie folosită două secole mai târziu de Saddam Hussein pentru a justifica genocidul și spolierea poporului kurd.

Un alt important episod istoric – eliberarea Indiei de sub conducerea colonială – este adeseori prezentat ca ilustrând legătura dintre credința religioasă și efectele de natură etică. Ce în cazul luptei eroice purtate de Dr. King, povestea reală tinde să arate că, mai degrabă, lucrurile stau exact invers.

După ce Imperiul Britanic fusese semnificativ slăbit în urma Primului Război Mondial și, în special, după cunoscutul masacru al protestatarilor indieni în orașul Amritsar din aprilie 1919, a devenit evident chiar și pentru cei care controlau subcontinentul în acea vreme că stăpânirea de la Londra

se apropie vertiginos de sfârșit. Nu se mai punea problema unui „dacă", ci a unui „când". Altele să fi fost circumstanțele, o campanie de nesupunere pașnică n-ar fi avut nici o șansă de reușită. Astfel, se poate spune că, într-un fel, Mohandas K. Gandhi (cunoscut și ca „Mahatma", titlu prin care i se recunoștea statutul de înțelept hindus) nu făcea decât să forțeze uși deja deschise. Nu e nimic dezonorant în asta, însă chiar convingerile sale religioase sunt cele care aruncă dubii asupra unei moșteniri ce ar fi putut altfel să treacă drept una fără prihană. Iată cum arată lucrurile pe scurt: voia ca India să regreseze către o societate de tip rural, dominată de o „spiritualitate" primitivă, a îngreunat împărțirea puterii cu musulmanii și nu a dat înapoi de la utilizarea ipocrită a violenței atunci când a considerat că servește scopurilor sale.

Întreaga problemă a independenței Indiei era inextricabil legată de chestiunea unității: putea fostul Raj Britanic să se nască din nou ca aceeași țară, păstrându-și granițele și integritatea teritorială, continuându-și totodată existența sub numele de India? O facțiune neînduplecată de musulmani răspundea negativ la această întrebare. Erau cei care, fiind o minoritate numeroasă și privilegiată, se bucuraseră de protecție sub conducerea britanică și nu erau dispuși să schimbe acest statut pentru a deveni o minoritate numeroasă într-un stat dominat de hinduși. Astfel, simplul fapt că principala forță care lupta pentru independență – Partidul Congresului – era condusă de un hindus cu mare vizibilitate îngreuna cu mult concilierea. Într-adevăr, s-ar putea susține, eu unul susțin asta, că intransigența musulmanilor ar fi jucat un rol distructiv oricum ar fi stat lucrurile. Dar a fost mult mai simplu să convingi un musulman de rând să părăsească mișcarea Congresului și să se alăture „Ligii Musulmane", susținătoare a divizării, pe fondul insistențelor lui Gandhi asupra hinduismului și a multelor ore petrecute ostentativ în practicarea ritualurilor și în fața vârtelniței.

Vârtelnița – figurând și astăzi ca stemă pe drapelul indian – era simbolul refuzului lumii moderne de către Gandhi. Și-a făcut un obicei din a se îmbrăca în zdrențe țesute chiar de el,

încălțat în sandale și purtând un baston, exprimându-și astfel ostilitatea față de mașinării și față de tehnologie. A preamărit satul indian, viața oamenilor urmând să fie determinată de ritmurile arhaice ale regnului animal și ale recoltelor. Dacă sfaturile sale ar fi fost urmate, milioane de oameni ar fi murit prostește de foame și ar fi continuat să venereze vacile (desemnate „sacre" de către preoții perfizi care se asigurau astfel că poporul sărac și ignorant nu va ucide și nu va mânca singura formă de capital în vremuri de secetă și de foamete). Gandhi merită lăudat pentru critica adusă sistemului inuman de caste din cadrul hinduismului, care făcea ca o întreagă clasă inferioară să fie condamnată la ostracizare și dispreț, sistem ce era, într-un fel, chiar mai despotic și mai crud decât sclavia. Dar, chiar în acele clipe în care India avea mai mare nevoie de un lider secular, modern și naționalist, s-a ales cu un fachir și un guru. Apogeul acestei nefericite conjuncturi a fost atins în 1941, când Armata Imperială Japoneză cucerise Malacca și Birmania și ajunsese până la hotarele Indiei. Considerând (în mod eronat) că asta anunța sfârșitul Rajului Britanic, Gandhi a ales acest moment pentru a boicota procesul politic și pentru a adresa britanicilor bine-cunoscutul apel de a „părăsi India". A adăugat că India trebuie lăsată „în mâinile lui Dumnezeu sau pradă anarhiei", ceea ce, date fiind circumstanțele, însemna cam același lucru. Cei care, în chip naiv, îi atribuie lui Gandhi un pacifism principial și coerent ar trebui poate să se întrebe dacă acțiunile sale nu se rezumau la a-i lăsa pe imperialiștii japonezi să poarte lupta în locul său.

Printre multele consecințe nefaste ale deciziei luate de Gandhi/Congres de a se retrage de la negocieri a fost posibilitatea pe care a oferit-o partizanilor Ligii Musulmane de a-și păstra ministerele pe care le controlau și, astfel, de a-și întări pozițiile de pe care puteau să se târguiască în momentul în care, la scurt timp după aceea, s-a ivit ocazia independenței. Insistența lor ca independența să se realizeze sub forma unei mutilări și amputări, prin separarea Punjabului de Vest și a Bengalului de Est de trupul național, a devenit de neoprit. Teribilele consecințe ale acestor mișcări se fac simțite și astăzi,

de la măcelurile dintre musulmani precum cel din Bangladesh din 1971, la ascensiunea pe scena politică a unui agresiv partid naționalist hindus și până la luptele din Kashmir, reprezentând cea mai probabilă amenințare pentru declanșarea unui război termonuclear.

Alternativa a fost în permanență la îndemână sub forma poziției seculare reprezentate de Nehru și de Rajagopalachari, care ar fi renunțat la promisiunea unei independențe imediat după război în schimbul unei alianțe împotriva fascismului, alianță care ar fi implicat Marea Britanie și India în egală măsură. În aceste circumstanțe, Nehru și nu Gandhi e cel care a condus propriu-zis țara spre independență, chiar dacă prețul plătit, scindarea, a fost unul cumplit. Decenii la rând, legătura strânsă dintre britanicii și indienii care se situau pe poziții seculare și de stânga a pavat calea pentru eliberarea Indiei și chiar a făcut-o posibilă. În consecință, nu a fost nici o clipă necesar ca un obscurantist religios să-și imprime egoul asupra procesului, ajungând astfel să-l întârzie și să-l deformeze. Schimbarea se realizase deja *fără această prezumție*. Încă ne dorim ca Martin Luther King să fi trăit pentru a marca în continuare politica americană prin prezența și înțelepciunea sa. În ceea ce-l privește pe „Mahatma", asasinat de membrii unei secte de hinduiști fanatici pentru a nu se fi arătat *suficient* de evlavios, ne dorim ca el să fi trăit încă pentru a vedea tot răul pe care l-a înfăptuit (simțindu-ne ușurați însă că nu a trăit pentru a-și implementa absurdul program centrat pe vârtelniță).

Oamenii tind să aducă în discuție argumentul conform căruia religia îi face să fie mai buni și îi ajută la civilizarea societății atunci când și-au epuizat toate celelalte argumente. Fie, par ei să spună, nu o să mai insistăm asupra Ieșirii (de exemplu), asupra zămislirii feciorelnice sau chiar asupra învierii și nici asupra „zborului de noapte" de la Mecca la Ierusalim. Dar ce s-ar alege de oameni fără credință? N-ar cădea ei pradă tuturor nelegiuirilor și egoismului? Nu e oare adevărat, după cum a spus odată G.K. Chesterton, că, dacă oamenii încetează

să mai creadă în dumnezeu, nu ajung să nu mai creadă în nimic, ci în orice?

Primul lucru care trebuie spus e că un comportament virtuos din partea unui credincios nu reprezintă o dovadă – nu e nici măcar un argument – pentru adevărul credinței sale. De dragul discuției, să presupunem că aș da dovadă de mai multă compasiune dacă aș crede că zeul Buddha s-a născut din șoldul mamei sale. Dar nu ar ajunge astfel impulsul meu de compasiune să depindă de ceva destul de inconsistent? În aceeași logică, dacă aș prinde un preot budist furând din jertfele aduse de credincioși la templu, nu aș spune că, prin asta, budismul se vede discreditat. Oricum, tindem să uităm caracterul contingent al întregii chestiuni. Dintre miile de religii ale deșertului care au prins ființă, precum în cazul miilor de specii care au apărut la un moment sau altul, s-a întâmplat ca o ramură să prindă rădăcini și să se dezvolte. Trecând prin mutațiile iudaice și ajungând la forma sa creștină, a fost apoi adoptată din motive politice de împăratul Constantin, devenind astfel o religie oficială și reușind – într-un final – să dea o formă codificată și executorie multelor ei cărți haotice și contradictorii. În ceea ce privește religia islamică, a devenit ideologia din spatele unei campanii de cuceriri încununate de succes, adoptată apoi de dinastiile stăpânitoare, fiind, la rândul ei, codificată și înregistrată, iar apoi promulgată ca sistem legislativ. Doar una sau două victorii militare pentru cealaltă tabără ar fi fost suficiente – ca și în cazul lui Lincoln la Antietam – pentru ca lumea occidentală să nu cadă captivă unor dispute între niște țărani din Iudeea sau din Arabia dintr-o vreme în care nici măcar nu existau cronici autentice. Am fi putut să devenim partizanii unei cu totul alte religii – hindusă, aztecă sau confucianistă –, dar și în acest caz ni s-ar fi spus, chiar dacă ar fi adevărat sau nu, că prin intermediul ei am reușit să ne învățăm copiii să facă diferența dintre bine și rău. Cu alte cuvinte, a crede într-un anumit dumnezeu este una dintre căile prin care se exprimă *disponibilitatea* de a crede în orice. Însă, pe de altă parte, a respinge credința nu înseamnă nicidecum a afirma că nu crezi în nimic.

Mi s-a oferit ocazia să-l urmăresc pe regretatul profesor A.J. Ayer, autorul cărții *Language, Truth and Logic* (*Limbaj, adevăr și logică*) și un reputat umanist, într-o dispută cu un oarecare episcop pe nume Butler. Moderatorul era filosoful Bryan Magee. Discuția s-a desfășurat în termeni suficient de amiabili, asta până când episcopul, auzindu-l pe Ayer spunând că nu consideră că există vreo dovadă pentru existența oricărui dumnezeu, a izbucnit, afirmând că „în acest caz, nu văd ce vă oprește să vă trăiți viața fără nici o barieră morală".

În acest punct, „Freddie", așa cum îl numeau prietenii, a renunțat la urbanitatea sa cordială și a exclamat: „Nu spun să spun nimic altceva decât că aceasta este o insinuare grotescă." Ei bine, probabil Freddie încălcase majoritatea poruncilor legate de sexualitate așa cum ne-au parvenit ele de pe muntele Sinai. Era însă un profesor excelent, un părinte iubitor și un om care își dedicase o bună parte din timpul liber militând pentru drepturile omului și pentru libertatea de exprimare. Să spui că felul său de a trăi era unul imoral înseamnă să denaturezi grav adevărul.

Dintre mulții scriitori care ilustrează același punct de vedere, dar într-un mod diferit, îl voi alege pe Evelyn Waugh care împărtășea credința episcopului Butler și care a făcut tot posibilul pentru a susține, prin opera sa, lucrarea harului divin. În romanul său *Întoarcere la Brideshead* face o foarte subtilă observație. Cei doi protagoniști, Sebastian Flyte și Charles Ryder, primul fiind descendentul unei vechi familii nobiliare de credință catolică, sunt vizitați de părintele Phipps, care crede că toți tinerii sunt pasionați de crichet. Când i se dovedește contrariul, îl privește pe Charles „cu o mină pe care am mai văzut-o de atunci numai la persoanele religioase, o figură de mirare nevinovată în fața neputinței oamenilor care se expun primejdiilor acestei lumi de a se bucura de micile ei consolări".

Pot acum să mă aplec din nou asupra întrebării episcopului Butler. De fapt, nu îi spunea el lui Ayer, în modul său naiv, că, dacă s-ar vedea eliberat de constrângerile doctrinare, *el însuși* ar alege să-și trăiască viața „fără nici o barieră morală"? Sperăm

că nu este totuși așa. Dar există multe dovezi empirice care vin să sprijine această sugestie. Când preoții o apucă pe căi greșite, ajung să meargă până la capăt, înfăptuind fărădelegi care l-ar face pe păcătosul de rând să pălească. S-ar putea ca unii să dorească să pună acest fapt pe seama reprimării sexuale și nu a doctrinei, însă reprimarea sexuală este chiar parte a acestei doctrine... Conexiunea este astfel inevitabilă, iar printre enoriași circulă o întreagă litanie de bancuri încă de la apariția religiei.

Viața lui Waugh a fost mult mai marcată de ofense la adresa castității și moderației decât viața lui Ayer (doar că pare a-i fi adus mult mai puțină fericire primului decât celui de-al doilea) și, în consecință, a fost adeseori întrebat cum reușește să împace conduita sa privată cu convingerile publice. Răspunsul său a ajuns să fie elogiat: le-a cerut prietenilor săi să-și imagineze cu cât ar fi fost mai rău dacă *nu* ar fi fost catolic. Pentru cineva care crede în păcatul originar această poziție ar fi putut să ducă la o răsturnare a situației, dar, dacă examinăm viața pe care a dus-o Waugh, se va dovedi că elementele cele mai vicioase provin din chiar credința sa. Să lăsăm deoparte abuzul de alcool și infidelitățile conjugale: la un moment dat, i-a trimis unei prietene divorțate și proaspăt recăsătorite o telegramă în care îi spunea că noaptea nunții ei nu a făcut decât să sporească singurătatea drumului Golgotei și să mai adauge un scuipat pe chipul lui Hristos. A susținut mișcările de orientare fascistă din Spania și din Croația și reprobabila invazie a Abisiniei de către Mussolini, asta pentru că beneficiau de susținerea Vaticanului, iar în 1944 scria că între Europa și barbarie nu mai stă decât cel de-al Treilea Reich. Aceste anomalii în legătură cu unul dintre autorii mei preferați au apărut nu în ciuda credinței sale, ci din pricina acesteia. Fără îndoială, au existat acte private de caritate și căință, dar ele ar fi putut la fel de bine să fie înfăptuite de o persoană lipsită de credință. Ca să ne rezumăm la Statele Unite, marele colonel Robert Ingersoll, principalul susținător național al necredinței până la moartea sa în 1899, și-a înnebunit oponenții pentru că era un om de o mare generozitate, un soț și un tată iubitor și fidel,

un ofițer curtenitor, remarcându-se prin „toate calitățile unui om perfect", după cum s-a exprimat Thomas Edison printr-o exagerare scuzabilă.

De-a lungul perioadei recente petrecute la Washington, am fost bombardat cu telefoane indecente și amenințătoare din partea unor musulmani care promiteau că familia mea va fi pedepsită pentru că nu susțin campania înțesată de minciuni, ură și violență împotriva Danemarcei. Dar, când soția mea a uitat o sumă considerabilă de bani pe bancheta din spate a unui taxi, șoferul, originar din Sudan, s-a dat peste cap și a făcut destule cheltuieli pentru a identifica proprietarul, venind apoi până la noi acasă pentru a ne returna banii neatinși. Când am făcut greșeala necuviincioasă de a-i oferi a zecea parte din sumă, mi-a explicat scurt, dar tranșant că nu așteaptă nici o recompensă pentru a fi îndeplinit datoria islamică. Pe care dintre aceste două variante de credință ar trebui să ne bazăm?

Într-un anumit sens, nu există un răspuns la această întrebare. Aș prefera să las opera lui Evelyn Waugh neatinsă și să accept că romanele sale vin laolaltă cu suferința morală și cu faptele josnice ale autorului. Iar dacă toți musulmanii s-ar comporta ca șoferul de taxi care a renunțat la mai mult decât ar fi câștigat într-o săptămână pentru a face ceea ce era corect, aș trata cu indiferență toate îndemnurile bizare din Coran. Dacă m-aș apleca asupra propriei existențe pentru a găsi exemple de fapte bune sau frumoase nu aș fi copleșit de multitudinea lor. S-a întâmplat ca, fiind la Sarajevo, deși tremuram de frică, să-i dau vesta mea antiglonț unei femei care părea și mai înspăimântată decât mine și pe care o escortam către un loc în care să fie în siguranță (nu sunt singurul care a rămas ateu în tranșee). Am simțit în acele clipe că măcar atât – și doar atât – pot face pentru ea. Cei care ne bombardau și ne luau în bătaia puștii erau sârbi creștini, dar la fel era și acea femeie.

Către sfârșitul anului 2005, mă aflam în nordul Ugandei, într-un centru pentru reabilitarea copiilor răpiți și transformați în sclavi pe teritoriul populației acholi, situat în partea nordică a Nilului. Eram înconjurat de băieți (și de câteva fete),

pradă apatiei, absenți și desensibilizați. Poveștile lor erau tulburător de asemănătoare. Pe când aveau undeva între opt și treisprezece ani, fuseseră luați pe sus de acasă sau de la școală de oameni cu chipuri împietrite, membri ai unei grupări compuse la bază tot din copii răpiți. Obligați să mărșăluiască până în savană, erau apoi „inițiați" în doctrina grupării prin intermediul uneia dintre următoarele două metode (uneori, ambele erau folosite). Trebuiau fie să participe ei înșiși la o crimă pentru a se simți „murdăriți" și implicați, fie erau supuși unei biciuiri prelungi și sălbatice, ajungându-se adeseori până la trei sute de lovituri. („Copiii care au simțit ei înșiși cruzimea", a spus unul dintre mai marii populației acholi, „știu foarte bine cum să o aplice.") Suferința provocată de această armată de nefericiți ajunși asemenea unor zombi era aproape dincolo de orice închipuire. A șters sate de pe fața pământului, a dus la formarea unei numeroase populații de refugiați, a săvârșit atrocități odioase precum mutilări și dezmembrări și (caracterul malefic atingând aici o culme) a continuat răpirea copiilor, astfel încât populația acholi evita să riposteze în forță, temându-se că vor ajunge să ucidă sau să rănească pe unul „dintre ei".

Gruparea militară se numea „Armata de Rezistență a Domnului" (LRA) și era condusă de un om pe nume Joseph Kony, fost băiat de altar înflăcărat, intenționând să impună întregii regiuni domnia celor Zece Porunci. Boteza cu untdelemn și cu apă, organiza ceremonii brutale de pedepsire și de purificare și le garanta adepților săi protecție împotriva morții. Era un propovăduitor fanatic al creștinismului. Întâmplarea face ca organizația care conducea centrul de reabilitare în care mă aflam să fie una alcătuită tot din fundamentaliști creștini. După ce fusesem în savană și văzusem tot ce făcuseră cei din LRA, am ajuns să port o discuție cu omul care încerca să repare răul înfăptuit. De unde știa, l-am întrebat eu, care dintre ei era un credincios autentic? Orice organizație seculară sau de stat ar fi putut să facă ce făcea el – să fixeze proteze, să ofere adăpost și „consiliere" -, dar, pentru a fi precum Joseph Kony, se cerea credință adevărată.

Spre surprinderea mea, nu a căutat să evite întrebarea. Era adevărat, mi-a zis el, că autoritatea lui Kony se datora în parte faptului că provenea dintr-o familie de preoți creștini. Adevărat era și că oamenii ajunseseră să creadă că putea să săvârșească miracole, să intre în contact cu lumea spiritelor și, astfel, să le promită acoliților săi că nu pot fi atinși de moarte. Chiar și unii dintre cei care fugiseră din mâinile sale încă jurau că asistaseră la miracole înfăptuite de el. Tot ceea ce putea face un misionar era să încerce să le arate oamenilor o altă față a creștinismului.

M-a impresionat francheța acestui om. Erau și alte argumente pe care ar fi putut să le ofere. În mod evident, Joseph Kony e destul de departe de creștinismul „oficial". Pe de o parte, este finanțat și aprovizionat cu arme de regimul musulman din Sudan, care îl folosește cu cinism pentru a crea probleme administrației din Uganda, după ce aceasta din urmă a susținut, la rândul ei, grupările rebele de pe teritoriul Sudanului. În ceea ce pare a fi un gest de recunoștință pentru ajutorul primit, Kony a început la un moment dat să denunțe creșterea porcilor și consumarea cărnii acestora, atitudine care, dacă nu cumva a devenit evreu fundamentalist la bătrânețe, nu poate decât să sugereze plata unei scadențe. Acești criminali sudanezi poartă la rândul lor un război de exterminare direcționat nu doar împotriva creștinilor și animiștilor din sudul țării, dar și împotriva musulmanilor non-arabi din provincia Darfur. S-ar putea ca, oficial, islamul să nu facă distincții între rase și națiuni, dar casapii din Darfur sunt musulmani arabi, iar victimele lor sunt musulmani africani. „Armata de Rezistență a Domnului" pare o întrupare creștină a Khmerilor Roșii, dar nu e decât o atracție secundară într-un spectacol al groazei.

Rwanda ne înfățișează un exemplu și mai sângeros, ajungând ca în 1992 să ofere lumii un nou sinonim pentru genocid și sadism. Acest fost teritoriu aflat sub administrație belgiană este cea mai creștină țară din Africa, fălindu-se cu cel mai mare număr de biserici pe cap de locuitor, 65% dintre rwandezi fiind de confesiune romano-catolică și încă 15% aparținând diferitelor secte protestante. Cuvintele „pe cap" au căpătat

o conotație macabră în 1992 când, la un semnal dat, milițiile rasiste, având la bază ideologia „puterea hutu“ și incitate de stat și de biserică, au tăbărât asupra conaționalilor lor de etnie tutsi și i-au măcelărit în masă.

Nu este vorba de manifestarea atavică a vreunui puseu criminal, ci de reluarea cu sânge rece a soluției finale în versiune africană, acțiunea fiind pregătită cu ceva timp înainte. Primul semnal de alarmă a venit în 1987, când un vizionar catolic, cu o poreclă înșelător afabilă, Little Pebbles (Pietricele), a început să pretindă că aude voci și că are viziuni trimise de Fecioara Maria. Presupusele voci și viziuni erau tulburător de sângeroase, cerând masacre și așteptând apocalipsa, dar – ca un fel de compensație – și întoarcerea lui Iisus Hristos în duminica Paștilor din 1992. Arătarea Fecioarei pe un deal cu numele de Kibeho a fost investigată de Biserica Catolică și declarată ca fiind de încredere. Soția președintelui Rwandei, Agathe Habyarimana, a fost în mod special impresionată de aceste viziuni și a avut o relație strânsă cu episcopul din Kigali, capitala Rwandei. Acesta, monseniorul Vincent Nsengiyumva, făcea parte și din comitetul central al partidului președintelui Habyarimana, Mișcarea Revoluționară Națională pentru Dezvoltare (NRMD). Partidul, alături de alte organe de stat, își făcuse un obicei în a desemna ca „prostituată“ orice femeie pe care o considera blamabilă și din a încuraja activiștii catolici să vandalizeze orice magazin care comercializa contraceptive. Odată cu trecerea timpului, s-a răspândit vestea că profeția avea să se adeverească și că, în consecință, „gândacii“ – minoritatea tutsi – aveau să-și primească soarta binemeritată.

Când anul apocalipsei, 1994, a sosit și s-a declanșat masacrul premeditat și concertat, speriați, mulți dintre etnicii tutsi și, alături ei, disidenții hutu au avut proasta inspirație de a se refugia în biserici. Sarcina așa-numitelor *interahamwe*, trupele de exterminare ale guvernului și armatei, a devenit în acest fel mult mai ușoară pentru că știau exact unde să îi găsească, putându-se baza pe preoți și pe călugărițe pentru a descoperi ascunzătorile. (Acesta e motivul pentru care multe dintre gropile comune fotografiate se găsesc pe tărâm sacru și pentru

care o serie de clerici și de călugărițe se află în boxa acuzaților în cadrul proceselor pentru genocid, încă în desfășurare în Rwanda.) De exemplu, cunoscutul părinte Wenceslas Munyeshyaka, una dintre figurile de prim-plan de la Catedrala Sfintei Familii din Kigali, a fost scos ilegal din țară de preoți francezi, dar a fost pus ulterior sub acuzare pentru genocid, întrucât ar fi furnizat liste cu civili trupelor *interahamwe* și ar fi violat mai multe tinere refugiate. Ca nu cumva să credem că era doar un preot „nelegiuit", avem și exemplul unui alt membru al structurilor ierarhice din Rwanda, episcopul din Gikongoro, mai cunoscut ca monseniorul Augustin Misago. Iată ce spune o relatare detaliată a evenimentelor:

> Episcopul Misago a fost adeseori descris ca simpatizant al ideologiei puterea hutu; fusese public acuzat că scosese etnici tutsi din locurile în care se refugiaseră, pronunțându-se critic la adresa altor clerici care ajutaseră „gândacii" și cerând unui emisar al Vaticanului aflat în vizită în Rwanda în iunie 1994 să îi spună papei „să le găsească un alt loc preoților tutsi pentru că poporul rwandez nu îi mai dorește". Mai mult, în ziua de 4 mai a aceluiași an, la scurt timp înainte de ultima arătare a Fecioarei la Kibeho, episcopul s-a înfățișat personal acolo, însoțit de o echipă de polițiști, și a cerut unui grup de nouăzeci de școlari de etnie tutsi, adunați acolo pentru a fi măcelăriți, să nu se teamă pentru că poliția avea să îi protejeze. Trei zile mai târziu, poliția a participat la masacrarea a optzeci și doi dintre copii.

Școlari „adunați acolo pentru a fi măcelăriți"... Vă amintiți poate faptul că papa a denunțat această crimă indelebilă și complicitatea bisericii în săvârșirea ei. Sau poate că totuși nu vă amintiți, din moment ce nu a existat o asemenea luare de poziție. Paul Rusesabagina, eroul elogiat în filmul *Hotel Rwanda*, își amintește că părintele Wenceslas Munyeshyaka, vorbind despre propria mamă, de origine tutsi, a numit-o „gândac". Dar acest fapt nu a împiedicat biserica franceză, înainte de arestarea sa în Franța, să îi permită să își reia „îndatoririle pastorale". Cât despre episcopul Misago, au existat voci în Ministerul Justiției din Rwanda postbelică care

au considerat că și el ar trebui pus sub acuzare. Dar, așa cum a spus un oficial din cadrul ministerului, „Vaticanul e prea puternic și prea puțin dispus să-și ceară iertare, așa că nu ne putem lua de episcopi. N-ați auzit oare de infailibilitate?“

Concluzia minimală care se desprinde din toate acestea e că e imposibil să susții că religia îi face pe oameni să se comporte cu mai multă bunătate sau mai civilizat. Cu cât mai infam este cel demn de blam, cu atât mai evlavios se dovedește el a fi. Am putea adăuga că printre cei mai devotați oameni implicați în acțiuni umanitare se găsesc și credincioși (deși întâmplarea face ca cei mai buni pe care i-am întâlnit să fie laici care nu încercau să propovăduiască nici o credință). Dar posibilitatea ca persoana aflată în spatele unor atrocități să-și întemeieze acțiunile pe credință e de aproape 100%, în timp ce posibilitatea ca un credincios să susțină umanitarismul și decența e cam tot atât de previzibilă pe cât e o aruncare cu banul. Asta pentru că religiile n-ar fi putut fi întemeiate și, mai mult, n-ar fi putut să înflorească fără influența exercitată de niște fanatici precum Moise, Mahomed sau Joseph Kony, în timp ce compasiunea și umanitarismul, deși i-ar putea atrage pe acei credincioși cu inimă bună, sunt moștenirea lăsată nouă de modernitate și de Iluminism. Înainte de asta, religia se răspândea nu prin puterea exemplului, ci ca element subsidiar al unor metode de modă veche precum războiul sfânt și imperialismul.

Am fost unul dintre admiratorii rezervați ai regretatului papă Ioan Paul al II-lea, un om care, după toate standardele, poate fi considerat ferm și chibzuit, capabil de a da dovadă de curaj moral și fizic. Tânăr fiind, a sprijinit rezistența antinazistă din țara sa natală, iar mai târziu s-a implicat semnificativ în a o ajuta să se elibereze de dominația sovietică. Sub anumite aspecte, pontificatul său a fost șocant de conservator și de autoritar, dar s-a arătat deschis științei și cercetării (mai puțin atunci când a fost deschisă discuția despre virusul HIV), făcând unele concesii chiar și atunci când a venit vorba de elementele dogmei care priveau avortul, integrându-l într-o „etică a vieții“ prin care, de exemplu, s-a încercat să se răspândească ideea că pedeapsa capitală este,

aproape fără excepție, o greșeală. La moartea sa, papa Ioan Paul al II-lea a fost lăudat, printre altele, pentru că a cerut iertare în numele Bisericii pentru o serie de chestiuni. Printre ele nu se regăsește, așa cum ar fi fost firesc, și recunoașterea spășită a implicării în uciderea a aproximativ un milion de oameni în Rwanda. Cu toate acestea, s-a cerut iertare evreilor pentru secolele de antisemitism creștin, lumii musulmane pentru cruciade, creștinilor ortodocși pentru multele persecuții venite din partea Romei și s-a exprimat o părere de rău pentru faptele Inchiziției. Mesajul care s-ar putea desprinde de aici e că, în trecut, biserica a tot greșit și că adeseori a săvârșit chiar crime, dar că acum s-a curățit prin spovedanie și că e gata să își asume încă o dată statutul de infailibilitate.

14. Nu există soluţie „orientală“

Criza religiei organizate în Occident și nenumăratele moduri prin care moralitatea religioasă a reușit să decadă cu mult *sub* norma umană au determinat întotdeauna pe unii „căutători“ anxioși să încerce să găsească o soluție mai blândă la est de Suez. Într-adevăr, mai demult m-am alăturat acestor potențiali adepți și acoliți, îmbrăcând straiele portocalii și frecventând ashramul unui bine-cunoscut guru din Pune (sau Poona), pe minunatele dealuri de dincolo de Bombay. M-am asociat cu mișcarea *sannyas* pentru a ajuta la producerea unui film documentar pentru BBC, așadar, dacă doriți, îmi puteți pune la îndoială obiectivitatea, însă, la acea vreme, BBC-ul avea un standard pentru corectitudine, iar eu aveam sarcina de a absorbi cât de mult puteam. (Într-una dintre aceste zile, cum, în cursul vieții mele am fost anglican, educat la o școală metodistă, convertit prin căsătorie la greco-ortodoxism, privit ca fiind întruparea lui Sai Baba de către adepții acestuia și recăsătorit de un rabin, ar trebui să încerc să reactualizez cartea lui William James, *The Varieties of Religious Experience – Diversitatea experienței religioase*).

În acest caz, este vorba despre guru Bhagwan Sri Rajneesh. „Bhagwan“ înseamnă dumnezeu sau dumnezeiesc, iar „Sri“ înseamnă sfânt. Era un bărbat cu niște ochi mari și expresivi, avea un zâmbet fermecător și un simț al umorului înnăscut, într-o oarecare măsură poate chiar vulgar. Vocea sa stridentă, de obicei redată prin intermediul unui microfon cu volumul redus în timpul *darshan*-ului de dimineață, avea ceva aproape hipnotic. Asta a ajutat într-o oarecare măsură în a îndulci platitudinile în egală măsură hipnotice ale discursului său. Poate că ați citit nemaipomenita serie de romane în douăsprezece volume a lui Anthony Powell, *A Dance to the Music of Time*. Aici, un vizionar misterios pe nume dr. Trelawney menține unit grupul adepților săi luminați în ciuda mai multor probleme inevitabile. Acești

inițiați se pot recunoaște reciproc nu prin felul aparte de a se îmbrăca, ci prin schimbul unor mărturisiri. La întâlnirile de grup, primul dintre ei trebuie să rostească: „Esența a toate este divinitatea celui adevărat". Răspunsul cuvenit este: „Viziunea viziunilor vindecă vederea oarbă". Astfel, se îndeplinește salutul spiritual. Dintre toate spusele care au circulat printre genunchii lui Bhagwan (participanții erau așezați turcește), nu mi s-a părut nimic atât de profund ca aceste cuvinte. S-a vorbit mai mult despre dragoste, în sensul etern al acesteia, decât în cercul doctorului Trelawney, și cu siguranță s-a vorbit mai mult despre sex, în sensul imediat. Dar, în mare, învățăturile lui au fost inofensive. Sau le-aș fi considerat astfel dacă la intrarea în cortul de unde predica Bhagwan nu s-ar fi găsit o inscripție anume. Aceste cuvinte n-au încetat nicicând să mă irite. Mesajul era următorul: „Încălțămintea și gândirea să fie lăsate la ușă." Lângă cort se afla o grămadă de pantofi și de sandale, iar în starea mea transcendentă aproape că îmi imaginam o mulțime de mentalități goale și lăsate de izbeliște care hoinăreau în jurul acestui motto literalmente absurd. Chiar am încercat să fac o scurtă parodie după un *koan* zen: „Ce gândește o minte golită?"

Pentru vizitatorul sau turistul extaziat, ashramul se înfățișa la exterior ca un minunat refugiu spiritual unde acesta poate să turuie despre lumea de dincolo într-un cadru exotic și luxos. Dar, după cum am descoperit nu după multă vreme, în incinta sa sfântă activa un principiu mult mai sinistru. Multe personalități rănite și îndurerate veneau la Pune pentru sfaturi și îndrumare. Câțiva dintre acești oameni erau înstăriți (printre clienți sau pelerini se număra și un membru îndepărtat al familiei regale britanice) și au fost mai întâi îndemnați – la fel cum s-a întâmplat și în cazul altor credințe – să renunțe la toate bunurile lor materiale. Dovada eficienței acestui sfat se vedea în numărul mare de Rolls-Royce-uri deținut de Bhagwan, colecția sa fiind considerată una dintre cele mai mari din lume. După această înșelătorie care se desfășura oarecum rapid, inițiații erau transferați în cadrul unor întâlniri de „grup" unde începeau cu adevărat lucrurile murdare.

Filmul *Ashram* al lui Wolfgang Dobrowolny, filmat în secret de un fost aderent și adaptat pentru documentarul meu, ne prezintă conceptul „jucăuș“ de *kundalini* într-o nouă lumină. Într-o scenă reprezentativă, o tânără este dezbrăcată cu totul și înconjurată de bărbați care strigă înspre ea, atrăgându-i atenția asupra tuturor defectelor sale fizice și psihice până când, lipsită de apărare, cade pradă lacrimilor și începe să se scuze. În acest moment, lumea se strânge în jurul ei, îmbrățișând-o și liniștind-o, spunându-i că acum face parte dintr-o „familie“. Suspinând cu o ușurare masochistă, se alătură umilă tribului. (Nu îmi e clar ce a trebuit să facă pentru a-și primi înapoi hainele, dar am auzit câteva mărturii legate de acest aspect care păreau credibile și deloc plăcute.) Pe parcursul altor întâlniri în care bărbații erau protagoniști, lucrurile degenerau într-atât încât se ajungea până la oase rupte și pierderea de vieți: prințul german al Casei de Windsor n-a mai fost văzut de atunci, iar trupul său a fost rapid incinerat fără ca cineva să se mai obosească să facă o autopsie.

Mi s-a transmis pe un ton respectuos și plin de evlavie că „trupul lui Bhagwan fusese răpus de câteva alergii“ și nu cu mult după popasul meu acolo părăsise ashramul și decisese apoi că structura sa pământească nu-i mai era de nici un folos. N-am aflat niciodată ce s-a ales de colecția de Rolls-Royce-uri, dar, în primele luni ale lui 1983, acoliții săi au primit un fel de mesaj pentru a se reuni în orășelul Antelope din Oregon. Și chiar așa au făcut, deși acum erau mai puțin dispuși să fie pașnici și relaxați. Localnicii au fost tulburați să vadă că în cartierul lor s-a ridicat un complex armat înconjurat de forțe de securitate posomorâte, îmbrăcate în portocaliu. Se pare că s-a încercat să se creeze „spațiu“ pentru un nou ashram. Oamenii au avut parte și de un episod bizar în care produsele dintr-un supermarket din Antelope au fost contaminate cu materie toxică. În cele din urmă, grupul s-a destrămat și s-a împrăștiat din cauza unor acuzații în serie și uneori i-am văzut pe cei care, rămași cu o privire tristă în ochi, au fugit din calea învățăturilor îndelungate și greșite ale lui Bhagwan. (Acesta s-a reîncarnat sub numele de „Osho“ și până în urmă

cu câțiva ani, în onoarea lui s-a scos o revistă care îți lua ochii, dar în care se scriau numai prostii. E posibil ca discipolii săi să mai supraviețuiască încă). Aș spune că oamenii din Antelope, Oregon au fost la un pas de a ajunge la fel de faimoși ca cei din Jonestown.

El sueño de la razón produce monstruos. Așa cum bine s-a spus, „somnul rațiunii naște monștri". Nemuritorul Francisco Goya ne-a oferit o gravură cu acest titlu în cadrul seriei sale *Los Caprichos* unde un bărbat căzut pradă unui somn adânc este chinuit de coșmaruri în care apar lilieci, bufnițe și alte făpturi ale întunericului. Dar cea mai mare parte a oamenilor pare să creadă că mintea și facultatea de a raționa – singurele lucruri care ne deosebesc de rudele noastre animale – sunt ceva în care nu trebuie să ne încredem și chiar, pe cât posibil, să nu ne suscite interesul. Căutarea nirvanei și anihilarea intelectului continuă. Și, de câte ori cineva încearcă așa ceva, în lumea reală se produce un efect de sinucidere în masă.

„Fă-mi unul cu de toate." Aceasta este cererea umilă a unui budist adresată vânzătorului de hot-dog. Dar când budistul îi înmânează o bancnotă de douăzeci de dolari vânzătorului pentru a-și plăti chifla, așteaptă vreme îndelungată ca acesta să i-o schimbe. În cele din urmă, îi spune ce vrea, dar i se aduce la cunoștință că „schimbarea vine numai din interior". O asemenea retorică e aproape mult prea ușor de parodiat, la fel ca cea a creștinismului misionar. Mai demult, în vechea Catedrală Anglicană din Calcutta, am vizitat statuia episcopului Reginald Heber, cel care a umplut cartea de imnuri a Bisericii Anglicane cu versuri care sună cam așa:

Și poate că mai lin vântul adie
În insula Ceylon și, melodios,
Viitorul îți promite și te-mbie
Dar, dintre toți, doar omu-i ticălos
Și poate că, în marea-i bunătate,
Domnul împarte daruri nesmintit,
Dar, cum păgânu-i orb în toate,
Se pleacă-n fața unui chip cioplit.

În parte, este o reacție la condescendența vechilor neghiobi coloniști pentru că mulți occidentali au ajuns să se aplece asupra religiilor Orientului care par mai ademenitoare. Într-adevăr, Sri Lanka (numele modern al minunatei insule Ceylon) este un loc care te farmecă. Oamenii de acolo sunt remarcabili prin bunătatea și generozitatea lor: cum de a îndrăznit episcopul Herber să-i descrie ca pe niște ticăloși? Totuși, Sri Lanka este acum o țară aproape în totalitate distrusă și mutilată din cauza violențelor și a represiunilor, iar forțele combatante sunt în cea mai mare parte reprezentate de budiști și hinduși. Problema se trage din chiar numele statului: „Lanka" este numele insulei în vechea limbă singaleză, iar prefixul „Sri" înseamnă „sfânt" în sensul budist al termenului. În urma acestei redenumiri postcolonialiste, poporul tamil, care în majoritate este reprezentat de hinduși, s-a simțit imediat exclus. (Aceștia preferă să se refere la țara lor natală drept „Eelam".) Nu a durat mult până când acest tribalism etnic, consolidat de religie, a reușit să ducă la distrugerea societății.

Deși personal consider că populația tamil era îndreptățită să aibă resentimente față de guvernul central, e imposibil să trecem cu vederea conducerea lor de gherilă care, cu mult înainte de grupările Hezbollah și al-Qaeda, a deschis drumul tacticii necruțătoare a sinuciderii care atrage după sine o serie de alte morți. Această tehnică barbară, pe care au folosit-o și în asasinarea unui președinte ales al Indiei, nu este o scuză pentru pogromurile budiste împotriva tamililor sau pentru uciderea de către un preot budist a primului președinte ales în Sri Lanka independentă.

Bănuiesc că unii dintre cititorii acestor pagini vor fi șocați să afle că printre hinduși și budiști se află ucigași și sadici. Poate că își imaginează că acești orientali contemplativi, devotați dietelor vegetariene și rutinei meditative sunt imuni în fața unor asemenea tentații? Putem chiar să afirmăm că, după cum înțelegem noi conceptul, budismul nu este nicidecum o „religie". Cu toate acestea, legenda spune că Cel Perfect și-a lăsat unul dintre dinți în Sri Lanka și am avut ocazia să particip la o ceremonie în care, în chip special, preoții

arătau obiectul care se află într-o casetă de aur. Episcopul Herber n-a făcut referire la nici un os în imnul său stupid și asta poate din cauză că și creștinii se adunau și se plecau în fața unor presupuși sfinți și îi păstrau în relicvarii sinistre în bisericile și catedralele lor. Oricum ar sta lucrurile, în timpul ceremoniei de închinare în fața dintelui n-am avut nici cel mai mic sentiment de pace și de bucurie interioară. Ba mai mult, mi-am dat seama că dacă aș fi tamil, aș avea mari șanse să fiu mutilat.

Specia umană este o specie animală fără prea multe variații în cadrul ei și este inutil să ne imaginăm că o călătorie în Tibet, să zicem, ne va ajuta să descoperim o cu totul altă armonie cu natura sau cu eternitatea. De exemplu, Dalai Lama poate fi recunoscut de un laic cu foarte mare ușurință. La fel ca un prinț medieval, el pretinde nu numai ca Tibetul să se elibereze de hegemonia Chinei – o solicitare „cât se poate de legitimă" ca să redau asta pe înțelesul tuturor –, dar și că este regele moștenitor ales de divinitate. Cât de convenabil! Sectele disidente din cadrul credinței sale sunt persecutate; autocrația sa în interiorul enclavei indiene e absolută; face declarații absurde în legătură cu sexul și dieta și, când se află în vizită la Hollywood pentru strângere de fonduri, îi consacră pe cei care fac donații substanțiale precum Steven Segal și Richard Gere drept sfinți. (Într-adevăr, chiar domnul Gere s-a simțit puțin jignit când domnul Segal a fost învestit ca *tulku* sau o persoană iluminată. Trebuie să fie iritant să fii supralicitat la o asemenea licitație spirituală.) Nu voi nega că actualul „Dalai" sau supremul lama este un bărbat care are ceva charismă și demnitate, la fel cum nu voi nega nici că actuala regină a Angliei este o persoană mult mai integră decât toți predecesorii ei, dar asta nu invalidează critica adusă monarhiei ereditare, iar primii vizitatori străini în Tibet au fost de-a dreptul îngroziți în fața unei dominații feudale și a pedepselor înfiorătoare care țineau populația într-o permanentă stare de supunere indusă de o elită monastică parazită.

Cum se poate demonstra cu ușurință că acea credință „orientală" a fost identică cu presupunerile fără fundament

ale religiei „occidentale"? Să ne uităm la afirmația neșovăitoare înaintată de „Gudo", un renumit budist japonez din prima parte a secolului XX:

> Ca propovăduitor al budismului, învățăturile mele sunt că „toate ființele simțitoare au natura lui Buddha" și că „în Dharma există doar egalitate, fără superioritate sau inferioritate". Mai mult, învățăturile mele spun că „toate ființele simțitoare sunt copiii mei". Însușindu-mi aceste cuvinte de aur drept fundament al credinței mele, am descoperit că sunt în total acord cu principiile socialismului. Astfel, am devenit un adept al socialismului.

Din nou aceeași problemă: avem o presupunere neîntemeiată că o „forță" exterioară și nedefinită are o minte proprie și sugestia voalată, dar amenințătoare că oricine gândește diferit este oarecum un opozant al voinței sfinte și protectoare. Am extras acest pasaj din cartea lui Brian Victoria, *Zen at War*, unde ni se descrie cum majoritatea budiștilor japonezi a decis că Gudo avea dreptate în general, însă se înșela în particular. Era normal ca oamenii să fie considerați copii, la fel cum se referă la ei și toate celelalte credințe, însă ceea ce Buddha și dharma cereau din partea lor era de fapt fascism și nu socialism.

Domnul Victoria este adept al budismului și susține că – las asta în seama lui – este, de asemenea, și preot. Cu siguranță că își ia credința în serios și că știe foarte multe despre Japonia și despre japonezi. Studiul său în legătură cu această chestiune ne arată că budismul japonez a devenit o slugă loială – chiar un susținător – a imperialismului și a uciderii în masă și că s-a ajuns la asta nu pentru că era vorba de faptul că ar fi japonezi, ci pentru că erau budiști. În 1938, membrii conducători ai sectei Nichiren au fondat un grup devotat „Budismului Căii Imperiale". Acesta susținea următoarele:

> Budismul Căii Imperiale se folosește de adevărul desăvârșit al textului ***Lotus Sutra*** pentru a dezvălui esența măreață a statului național. Preamărind adevăratul spirit al cultului Mahayana, budismul este o învățătură care susține cu toată

> cuviința munca împăratului. La asta se referea marele fondator al sectei noastre, Sfântul Nichiren, când a vorbit despre uniunea divină a suveranului cu Buddha... Acesta este motivul pentru care Budismul Căii Imperiale nu slăvește imaginea lui Buddha Sakyamuni care apare în India, ci pe a Majestății Sale, împăratul, a cărui linie de descendență se întinde pe zece mii de generații.

Asemenea efuziuni – oricât de perfide – sunt dincolo de orice critici. Ca majoritatea credințelor, constau în a-și *asuma* ceea ce trebuie demonstrat. Astfel, o afirmație îndrăzneață este apoi însoțită de cuvintele „din acest motiv", ca și cum toată munca logică fusese făcută prin chiar această afirmație. (Toate afirmațiile lui Dalai Lama, care se întâmplă să nu sprijine masacrul imperial, dar care a primit cu brațele deschise testele nucleare ale guvernului indian, sunt la fel de irelevante.) Oamenii de știință au o denumire pentru ipotezele care sunt total inutile, chiar și pentru conceptul de a învăța din greșeli. Ei se referă la acestea ca fiind „nici măcar greșite". Majoritatea așa-ziselor discursuri spirituale sunt de acest fel.

În continuare, veți vedea că pe lângă această școală budistă, există și alte școli budiste, pe cât de „contemplative", pe atât de aflate în eroare. Având în vedere că vorbim de o creație a omului, chiar asta s-ar aștepta să găsească un antropolog al religiei în legătură cu ceva destinat să fie schismatic. Dar pe ce baze ar putea un adorator al lui Buddha Sakyamuni să spună că acești gânditori japonezi se află în eroare? Cu siguranță nu folosindu-se de rațiune sau dovezi, concepte străine celor care vorbesc despre „adevărul desăvârșit al textului *Lotus Sutra*".

Lucrurile au mers din rău în mai rău odată ce generalii japonezi și-au mobilizat armatele de zombi supuse unei existențe zen și i-au transformat cu totul în supuși. China continentală a devenit un câmp al masacrului și toate sectele importante ale budismului japonez s-au unit pentru a emite următorul anunț:

> Respectând politica imperială de a apăra Orientul, locuitorii Japoniei imperiale poartă destinul umanitarist a un miliard de oameni de culoare... Credem că este timpul pentru o schimbare majoră în cursul istoriei umane care a fost centrată pe albi.

Asta răspunde ca un ecou liniei abordate de șintoism – o altă cvasireligie care se bucură de sprijinul statului –, asupra căruia soldații japonezi s-au aplecat pentru cauza independenței Asiei. În fiecare an se dezbate problema dacă liderii spirituali și civili ai Japoniei ar trebui să viziteze altarul Yakasuni, care înnobilează în mod oficial armata lui Hirohito. În fiecare an, milioane de chinezi, coreeni și birmani protestează că Japonia n-a fost dușmanul imperialismului în Orient, ci a reprezentat o formă mai nouă și mai defectuoasă a acestuia și că altarul Yakasuni este un loc al ororii. Totuși, e interesant să observăm că budiștii japonezi din acea vreme priveau apartenența țării lor la Axa nazisto-fascistă ca o manifestare a teologiei eliberării. Sau, după cum s-a exprimat conducerea budistă unită de atunci:

> Pentru a stabili pacea eternă în Asia de Est, atrăgând bunăvoința și compasiunea budismului, suntem uneori toleranți și alteori plini de forță. Acum nu avem altă soluție decât să exercităm forța binevoitoare a ideii de „a ucide un om pentru ca mulți alții să poată trăi" (*issatsu tasho*). Acesta este un lucru pe care budismul Mahayana îl aprobă numai cu cea mai mare seriozitate.

Nici un susținător al „războiului sfânt" sau al „cruciadelor" n-ar fi putut să fie mai explicit de atât. Partea cu „pacea eternă" este cât se poate de minunată. Până să se sfârșească îngrozitorul conflict început de Japonia, preoții șintoiști și budiști îi recrutau și îi antrenau pe sinucigașii cu bombă sau kamikaze („vânt divin"), pe fanatici, asigurându-i că împăratul era un „rege sacru ce învârte roata de aur", una din cele patru forme de manifestare ale monarhului budist ideal și a *Tathagata* sau „ființă pe deplin luminată" a lumii materiale. Și, de vreme ce „zen tratează viața și moartea nediferențiat", de ce să nu abandonăm grijile acestei lumi și să adoptăm o politică a prosternării la picioarele unui dictator criminal?

Acest aspect înfiorător mă ajută să îmi întăresc teoria generală de a considera „credința" drept o amenințare. Ar trebui

să fie posibil ca eu să-mi văd de studiile și de cercetările mele într-o încăpere, iar în cealaltă budistul să își învârtă roata. Însă disprețul față de intelect are un mod bizar de a *nu* rămâne pasiv. Există două variante posibile: cei care sunt creduli și nevinovați pot deveni o pradă ușoară pentru cei care sunt mai puțin scrupuloși și care caută să-i „conducă" și să-i „inspire". Sau aceia a căror credulitate a dus la stagnarea societății lor încearcă să caute o soluție, nu privind înspre sine, ci învinuindu-i pe alții pentru regresul lor. Ambele lucruri s-au întâmplat în societatea „spirituală" cea mai consacrată dintre toate.

Deși mulți budiști regretă acum încercarea deplorabilă de a-și demonstra superioritatea, până în ziua de azi nici un budist nu a reușit să arate că budismul era greșit în sine. O credință care disprețuiește gândirea și libertatea individului, care predică supunerea și resemnarea și care privește viața ca pe un lucru neînsemnat și trecător nu are resursele necesare pentru autocritică. Aceia care se plictisesc de religiile convenționale bazate pe „Biblie" și caută „iluminarea" prin abandonarea facultăților critice în fața diferitelor forme de nirvana ar face bine să aibă grijă. Poate că își imaginează că părăsesc tărâmul materialismului mult disprețuit, însă tot li se cere să-și adoarmă rațiunea și să se descotorosească de gândire și de sandale.

15. Religia ca păcat originar

Există câteva motive pentru care religia nu e doar amorală, ci de-a dreptul imorală. Iar aceste neajunsuri și nelegiuiri nu țin de comportamentul adepților (care poate fi uneori exemplar), ci de preceptele originare. Iată câteva dintre ele:

• Faptul că prezintă o imagine falsă a lumii celor inocenți și naivi

• Doctrina jertfelor sângeroase

• Doctrina ispășirii

• Doctrina răsplății și/sau a pedepsei veșnice

• Faptul că instituie obligații și reguli imposibil de urmat

Primul aspect a fost deja discutat. Se știe de multă vreme că toate miturile cosmogonice ale tuturor popoarelor sunt false și au fost înlocuite relativ recent de explicații net superioare și mult mai impresionante. Dintre lucrurile pentru care ar trebui să-și ceară iertare, religia ar trebui pur și simplu să se căiască pentru a le fi strecurat celor neștiutori pergamente încropite de om și mituri populare și pentru că a lăsat să treacă atât de mult timp până să recunoască acest lucru. Suntem conștienți că există o reticență în a face această mărturisire pentru că riscă să ducă la prăbușirea întregii concepții despre lume pe care se înalță edificiul religiei, dar, cu cât este mai mult amânată, cu atât mai abominabilă va deveni negarea.

Jertfele sângeroase

Înainte de apariția monoteismului, altarele comunităților primitive erau înecate în sânge, victimele fiind adeseori umane, iar uneori chiar copii. Setea de sacrificiu, cel puțin sub formă animală, e încă prezentă. Există chiar în aceste momente evrei evlavioși care încearcă să prăsească acea „junincă roșie“ fără meteahnă ce este menționată în capitolul 19 din Numerii,

al cărei sacrificiu, de va fi îndeplinit urmând întru totul acel ritual meticulos, va permite reintroducerea jertfelor animale în cel de-al Treilea Templu, grăbind sfârșitul istoriei și venirea lui Mesia. Ideea ar putea să pară absurdă, dar, în chiar clipa în care scriu aceste rânduri, există în Nebraska o echipă de fermieri creștini care împărtășesc aceleași idei, fiind la fel de maniaci, și care încearcă să le dea o mână de ajutor celorlalți fundamentaliști apelând la tehnici de reproducere asistată (împrumutate sau furate din știința modernă) pentru a produce o „junincă roșie" perfectă din rasa Angus. În tot acest timp, în Israel, fanatici biblici evrei încearcă să crească un copil într-o „bulă", care să-l ferească de orice contaminare și care, când va fi ajuns la vârsta potrivită, va avea privilegiul de a tăia beregata acelei juninci. În mod ideal, sacrificiul va avea loc pe Muntele Templului, alegere bizară pentru că aici se găsesc locurile sfinte musulmane, dar, pe de altă parte, se presupune că este chiar locul în care Avraam a ridicat cuțitul pentru a-și jertfi propriul copil. Totodată, an de an, în lumea creștină sau musulmană, putem să întâlnim eviscerări și beregate tăiate în cadru ritualic, victimele fiind în special miei, pentru a se serba Paștele sau Sărbătoarea Sacrificiului.

Aceasta din urmă, preamărind disponibilitatea lui Avraam de a-și sacrifica fiul, face apel la un element comun tuturor celor trei monoteisme, provenind de la strămoșii lor comuni. Nu avem cum să atenuăm sensul direct al acestei povești înfricoșătoare. Preludiul se constituie dintr-o serie de fapte abjecte și mistificări, de la seducerea lui Lot de către cele două fiice ale sale până la căsătoria lui Avraam cu sora sa vitregă, de la zămislirea lui Isaac de către Sara când Avraam avea deja o sută de ani și până la tot felul de fărădelegi și netrebnicii câmpenești, unele mai credibile, altele mai puțin credibile. Deși aproape lipsit de conștiință, dar considerând că acționează conform voinței divine, Avraam a acceptat să-și ucidă propriul fiu. A pregătit rugul, și-a urcat băiatul legat pe acesta (dovedind astfel că e familiar cu procedura), iar apoi a pus mâna pe cuțit pentru a ucide copilul precum ucizi un animal. În chiar ultima clipă, mâna i-a fost oprită, dar nu de către dumnezeu,

ci de către un înger, fiind lăudat de vocea din cer pentru că s-a arătat neînduplecat în disponibilitatea sa de a ucide o ființă nevinovată pentru a-și ispăși propriile fărădelegi. În schimbul lealității de care a dat dovadă, i s-a promis că neamul său se va înmulți și va dăinui.

La puțină vreme după aceea (deși narațiunea Facerii nu e prea precis structurată pe coordonata temporală), soția lui, Sara, și-a dat duhul la vârsta de o sută douăzeci și șapte de ani, iar soțul ei îndatoritor i-a găsit ca loc de îngropăciune o peșteră din Hebron. Supraviețuindu-i și atingând venerabila vârstă de o sută șaptezeci și cinci de ani, după ce a mai zămislit alți șase urmași între timp, Avraam a fost în cele din urmă înmormântat în aceeași peșteră. Până în ziua de azi, credincioșii se omoară între ei și își ucid unii altora copiii pentru dreptul exclusiv de proprietate asupra unei scobituri dintr-un deal pe care nimeni nu a identificat-o și nimeni nu o poate localiza.

În timpul revoltei arabe din 1929, a avut loc un îngrozitor masacru al locuitorilor de origine iudaică din Hebron, șaizeci și șapte dintre aceștia fiind de-a dreptul măcelăriți. Mulți dintre ei aparțineau sectei Liubavici, care consideră că toți nonevreii sunt inferiori din punct de vedere rasial și se mutaseră în Hebron deoarece credeau în mitul din Facerea, dar nimic din toate astea nu vine să scuze pogromul. Rămas în afara granițelor Israelului, orașul avea să fie cucerit cu multă pompă în 1967, fiind anexat regiunii ocupate Cisiordania. Coloniști evrei au început apoi să se „întoarcă", conduși fiind de un rabin pe nume Moshe Levinger, ce se remarca prin violență și prin caracterul său respingător, și au construit în susul orașului o așezare militară numită Kiryat Arba și alte câteva așezări în interiorul acestuia. Musulmanii aparținând populației majoritar arabe au continuat să susțină că Avraam cel demn de laudă fusese într-adevăr dispus să-și ucidă fiul, dar numai pentru religia *lor*, nu și pentru evrei. Iată cum se traduce termenul „supunere". Când am vizitat locul, am descoperit că presupusa „Peșteră a Patriarhilor" sau „Peștera Macpela" avea intrări separate și locuri de închinăciune distincte pentru cele două tabere aflate în litigiu asupra dreptului de a celebra această atrocitate.

La scurt timp înainte de sosirea mea, se petrecuse o altă atrocitate. Un fanatic israelian, pe nume dr. Baruch Goldstein, a intrat în peșteră, și-a scos arma automată pe care avea dreptul să o poarte și a descărcat-o în credincioșii musulmani. A ucis douăzeci și șapte dintre ei și a rănit mulți alții înainte de a fi doborât la pământ și ucis în bătaie. S-a dovedit ulterior că erau mulți cei care știau că dr. Goldstein era periculos. În timp ce servise ca medic în armata israeliană, făcuse cunoscut faptul că nu intenționează să trateze pacienți nonevrei, precum arabii din Israel, în special în ziua de sabat. Nu întâmplător, prin refuzul său, nu făcea decât să se supună legii rabinice, după cum au și confirmat mai multe curți religioase din Israel, așa că, o modalitate simplă de a identifica un ucigaș inuman e să observi că e sincer în dorința sa de a respecta preceptele divine în litera lor. De la moartea sa, evreii care continuă să respecte tradiția cu îndârjire au ridicat altare pentru a-i cinsti numele, iar dintre rabinii care i-au condamnat acțiunile nu toți au făcut-o fără echivoc. Blestemul lui Avraam continuă să otrăvească orașul Hebron, dar girul pe care religia îl dă jertfelor sângeroase continuă să otrăvească întreaga noastră civilizație.

Ispășirea

Străvechile sacrificii umane, precum ritualurile aztece sau cele din cadrul altor comunități, continuând să ne trezească oroarea, erau un fapt răspândit în lumea arhaică și aveau rol conciliant. Se presupunea că sacrificarea unei fecioare, a unui copil sau a unui prizonier putea să îmblânzească zeii: ne confruntăm încă o dată cu un argument defavorabil dimensiunii morale a religiei. Martiriul – sacrificarea voluntară a propriei persoane – poate fi privit într-o lumină ușor diferită, dar, prezent sub forma satiului la hinduși („sinuciderea“ puternic sugestionată văduvelor), a fost interzis de britanici în India, atât din motive imperiale, cât și creștine. Acei „martiri“ care vor să-i ucidă pe alții împreună cu ei, într-un gest de exaltare religioasă, sunt percepuți încă și mai diferit: chiar dacă islamul se opune vehement sinuciderii ca atare, nu se poate hotărî

dacă să condamne sau să recomande gestul unui astfel de *shadid* curajos.

Oricum, ideea unei ispășiri printr-un *mijlocitor*, idee care i-a dat multe bătăi de cap lui C.S. Lewis, reprezintă un alt nivel de rafinament al superstiției arhaice. Întâlnim și de această dată un tată care își arată iubirea supunându-și fiul la cazne, dar, în acest caz, el nu încearcă să-l impresioneze pe dumnezeu. El chiar *este* dumnezeu și încearcă să-i impresioneze pe oameni. Vă rog să vă întrebați cât de morală vi se pare această poveste. Mi se spune că acum două mii de ani a avut loc un sacrificiu uman fără ca eu să fi dorit asta și în niște circumstanțe atât de oribile încât, dacă aș fi fost acolo și aș fi avut o anumită influență, m-aș fi simțit dator să încerc să-l împiedic. Drept urmare a acestei crime, numeroasele mele păcate îmi sunt iertate și pot să trag nădejde că mă voi bucura de o existență veșnică.

Să încercăm pentru moment să trecem cu vederea toate contradicțiile dintre relatările celor care au spus inițial această poveste și să presupunem că ar fi adevărată în linii mari. Ce alte implicații mai are? Nu sunt chiar atât de reconfortante pe cât ar părea la o primă vedere. Pentru început, ca să mă bucur de beneficiile acestei oferte nemaipomenite, trebuie să accept că mă fac și eu responsabil de biciuirea, batjocorirea și crucificarea victimei, deși n-am avut nimic de-a face cu ele, și să fiu de acord că, ori de câte ori îmi declin această responsabilitate sau atunci când păcătuiesc cu vorba sau cu fapta, nu fac decât să îi accentuez agonia. Mai mult, mi se cere să cred că această agonie a fost *necesară* pentru a compensa o nelegiuire și mai veche cu care, de asemenea, nu am avut nimic de a face, și anume păcatul lui Adam. E inutil să mai obiectăm că, prin chiar felul în care a fost creat, Adam e veșnic nemulțumit și insațiabil în curiozitatea sa, interzicându-i-se apoi să-și potolească această curiozitate: toate acestea au fost înfăptuite cu mult înainte de chiar nașterea lui Iisus. Astfel, vina mea în întreaga chestiune e percepută ca fiind „originară" și de neeludat. Cu toate acestea, mi se oferă totuși liberul arbitru și posibilitatea de a refuza această mântuire prin mijlocitor.

Însă, dacă e să fac această alegere, mă așteaptă cazne veșnice, mult mai îngrozitoare decât cele suferite pe drumul Golgotei sau decât cele cu care erau amenințați cei care auzeau pentru întâia oară de cele Zece Porunci.

Povestea nu e mai ușor de înghițit dacă ajungem inevitabil să conștientizăm că Iisus *își dorea* și *avea nevoie* să moară și că a venit la Ierusalim de Paști tocmai pentru asta și că toți cei care au jucat un rol în această crimă îndeplineau, fără să știe, voia lui Dumnezeu, îndeplinind totodată profeții străvechi. (Dacă ignorăm versiunea gnostică, e disperant de ciudat că Iuda, care se presupune că ar fi îndeplinit gestul straniu de redundant de a li-l arăta cu degetul pe un bine-cunoscut predicator celor care îl vânau de ceva vreme, se lovește de un asemenea oprobiu. Fără el, n-ar fi existat „Vinerea Mare", așa cum, nu fără naivitate, o numesc creștinii chiar și atunci când nu îi preocupă gândul răzbunării.)

Apare și acuza (prezentă doar într-una dintre cele patru Evanghelii) că evreii care l-au condamnat pe Iisus au cerut ca sângele lui să fie „asupra noastră și asupra copiilor noștri". Aceasta nu e o problemă care să îi preocupe doar pe evrei sau pe acei catolici care sunt îngrijorați de istoria antisemitismului creștin. Să presupunem că sinedriul evreu *chiar* a cerut asta, după cum crede Maimonide și după cum i se pare firesc. Cum ar fi posibil ca această cerere să se abată asupra generațiilor viitoare? Să nu uităm că Vaticanul nu a afirmat că *niște evrei* l-au ucis pe Iisus. A susținut că *evreii* au ordonat uciderea sa și că, prin asta, întregul popor evreu se face responsabil la nivel colectiv. Pare straniu că biserica n-a ajuns să renunțe decât foarte recent la acuza de „deicid" adusă tuturor evreilor. Dar e ușor să identificăm cheia acestei reticențe. Dacă ajungi să recunoști că urmașii evreilor nu sunt părtași, devine foarte dificil să susții că oricine altcineva care n-a participat direct la evenimente s-ar face părtaș la acea crimă. Ca de obicei, e suficientă o singură ruptură pentru a duce la destrămarea întregii țesături (sau la transformarea ei într-un adevărat artefact țesut, la fel ca Giulgiul din Torino, compromis). Pe scurt, impunerea unui sentiment de vinovăție colectivă

e un act imoral în sine, după cum chiar religia s-a văzut nevoită să admită în anumite momente.

Pedeapsa veșnică și reguli imposibil de urmat

Copil fiind, povestea evanghelică a Grădinii Ghetsimani mă captiva, asta pentru că „fisura" acțiunea și pentru că geamătul uman care răzbătea din ea mă făcea să mă întreb dacă nu cumva măcar o parte a acestei istorisiri fantastice ar putea să fie adevărată. În esență, Iisus întreabă: „Chiar *trebuie* să merg până la capăt?" Este o întrebare impresionantă și imposibil de uitat, și, cu mult timp în urmă, am decis că mi-aș pune sufletul la bătaie fără ezitare în favoarea ideii că singurul răspuns corect este „nu". Nu mai avem cum să credem, precum țăranii dominați de frică din lumea arhaică, că putem să ne descotorosim de toate fărădelegile noastre punându-i-le în cârcă unui țap, iar apoi să alungăm nefericitul animal în deșert. Vocabularul nostru de zi cu zi e destul de solid orientat împotriva ideii de „țap ispășitor". Iar religia nu este decât imprimarea cu majuscule a acestei idei. Dacă te iubesc și dacă te-ai dovedit imprudent, s-ar putea să plătesc o datorie în locul tău, iar dacă i-aș semăna lui Sidney Carton, eroul din *Poveste despre două orașe*, s-ar putea chiar să accept să fiu întemnițat sau să mă urc pe eșafod în locul tău. Dovadă mai mare de dragoste nu există. Dar nu te pot absolvi de responsabilitățile tale. Ar fi imoral din partea mea să încerc să îți ofer așa ceva și la fel de imoral din partea ta dacă ai accepta. Iar dacă aceeași ofertă ar veni dintr-o altă vreme și dintr-o altă lume, prin mijlocitori și însoțită de stimulente, își pierde orice noblețe și valoare, fiind doar o formă de manifestare a unui deziderat sau, mai rău, o combinație de șantaj și mită.

Deprecierea ultimă a acestei relații până la a se dovedi o simplă formă de tocmeală a fost neplăcut evidențiată de Blaise Pascal, a cărui teologie nu e tocmai departe de a cădea în meschinărie. Faimosul său „pariu" împrumută discursul unui samsar: ce ai de pierdut? Dacă crezi în dumnezeu și dumnezeu există, ai câștigat. Dacă crezi în el, dar te-ai înșelat –

ce contează? Nu ai pierdut nimic. Am scris, într-un alt moment, un răspuns adresat acestui rămășag șiret, răspuns care a îmbrăcat două forme. Prima a fost o versiune a răspunsului ipotetic dat de Bertrand Russell unei întrebări ipotetice: ce ai spune dacă ai muri și te-ai întâlni cu Creatorul tău? Care a fost răspunsul său? „Cred că aș spune: Doamne, nu ne-ai oferit suficiente dovezi." Răspunsul meu: Stimate domn imponderabil, presupun, pornind de la unele aspecte, nu toate, ale bogatei dumneavoastră reputații, că preferați cinstea și necredința sinceră unei afișări ipocrite și interesate a credinței sau jertfelor fumegânde de pe altare însângerate. Totuși, nu sunt convins de asta.

Pascal îmi amintește de ipocriții și șarlatanii care abundă în raționamentele tradiției talmudice. Să nu muncești în ziua de sabat, dar poți să plătești pe cineva să-ți facă treaba. Ai respectat litera legii: în rest, ce mai contează? Dalai Lama ne spune că poți să apelezi la serviciile unei prostituate dacă nu ești tu cel care o plătește. Musulmanii șiiți oferă posibilitatea unei „căsătorii temporare", permițându-le bărbaților, contra cost, să-și ia o soție timp de o oră sau două, cu îndeplinirea întregului ceremonial, urmând să divorțeze după ce își termină treaba. Jumătate dintre superbele clădiri din Roma n-ar fi fost niciodată construite dacă vânzarea de indulgențe nu s-ar fi dovedit atât de profitabilă: chiar Sfântul Petru a beneficiat de finanțare în urma unei astfel de oferte, așa cum apare o singură dată în viață. Cel mai recent papă, fostul Joseph Ratzinger, a momit de curând tinerii catolici la un festival oferind un fel de „absolvire a păcatelor" celor care participau.

Acest lamentabil spectacol moral n-ar fi necesar dacă regulile originare ar fi de așa natură încât să permită respectarea lor. Dar edictelor de tip totalitar, avându-și sursa în revelația ce provine de la o autoritate absolută, implementate prin intimidare și întemeiate pe un păcat ce a fost săvârșit în urmă cu multă vreme, li se adaugă reguli care sunt adeseori imorale și, totodată, imposibil de respectat. Principiul esențial al totalitarismului este să formuleze legi imposibil de urmat. Tirania care rezultă de aici e și mai impresionantă dacă poate

fi implementată de o castă privilegiată sau de un partid ce dă dovadă de un adevărat zel în vânarea greșelilor. Majoritatea omenirii, de-a lungul istoriei ei, și-a dus viața sub o formă sau alta de dictatură de acest tip, o mare parte trăind încă în astfel de condiții. Permiteți-mi să vă dau câteva exemple de astfel de reguli ce pretind a fi urmate, fără ca acest lucru să fie posibil.

Porunca venită de pe muntele Sinai ce le cere oamenilor nici să nu se *gândească* să râvnească la bunurile altuia este un prim indiciu. Își are ecoul în Noul Testament în preceptul care spune că dacă un bărbat se uită la o femeie cu privire necurată a săvârșit deja adulterul. Și nu e tocmai departe nici interdicția abolită în creștinism, dar valabilă încă în cazul musulmanilor privitoare la împrumutarea banilor cu dobândă. Toate acestea, în felul lor specific, sunt încercări de a institui constrângeri imposibile în legătură cu inițiativele umane. Pot fi respectate doar în două moduri. Primul presupune continua osândire și mortificare a cărnii, însoțite de o neobosită luptă cu gândurile „impure" care se materializează de cum au fost numite sau chiar imaginate. De aici decurg mărturisirea isterică a vinei, promisiuni mincinoase de îndreptare și denunțarea gălăgioasă și violentă a păcătoșilor și a recidiviștilor: un stat polițienesc la nivel spiritual. A doua soluție presupune ipocrizia organizată, situație în care alimentele interzise sunt rebotezate ca altceva, în care o donație făcută autorităților religioase poate să cumpere puțină flexibilitate sau în care ortodoxia ostentativă poate să mai procure ceva timp sau în care banii pot fi vărsați într-un cont, iar apoi restituiți în altul – adăugându-li-se poate un mic procent fără ca asta să presupună ideea de camătă. Acest caz poate fi denumit republica bananieră la nivel spiritual. Multe teocrații, de la Roma medievală și până la regimul wahhabi din Arabia Saudită, au reușit să fie simultan state polițienești și republici bananiere la nivel spiritual.

Această obiecție se aplică atât unora dintre cele mai nobile, cât și unora dintre cele mai josnice reguli. Porunca de „a-ți iubi aproapele" e una moderată, dar totuși severă: vine să reamintească datoria pe care o avem față de ceilalți. Porunca de „a-ți iubi aproapele ca pe tine însuți" e dusă la extrem

și pretinde prea mult pentru a fi ascultată, la fel și îndemnul dificil de interpretat de a-i iubi pe ceilalți „așa cum v-am iubit Eu pe voi". Oamenii nu sunt făcuți în așa fel încât să țină la alții la fel de mult cum țin la ei înșiși: pur și simplu nu se poate (și orice „creator" inteligent ar înțelege bine asta dacă și-ar analiza creația). Să le ceri oamenilor să fie mai mult decât umani când se confruntă cu durerea morții și a suferinței înseamnă să îi împingi înspre umilirea de sine, din moment ce se lovesc din nou și din nou, în chip inevitabil, de propria lor incapacitate de a asculta de aceste reguli. Dar, între timp, ce rânjet înflorește pe chipurile celor care acceptă donații în locul acestei ascultări! Așa-numita Regulă de aur, inutil identificată uneori cu o poveste populară despre babilonianul Rabbi Hillel, nu face decât să ne prescrie să ne purtăm cu ceilalți așa cum ne-am dori ca și ei să se poarte cu noi. Acest precept cumpătat și rațional, ușor de predat oricărui copil prin apelul la simțul de echitate inerent (anterior tuturor „fericirilor" și parabolelor cristice), se află pe busola morală a oricărui ateu, iar dacă este încălcat, nu pretinde nici masochism și isterie și nici sadism și isterie. Este ceva învățat treptat, parte a procesului dureros de lent al evoluției speciilor, iar odată deprins, nu mai poate fi uitat. Îi este suficientă conștiința de rând, fără a se cere să fie susținută de mânia divină.

Cât despre regulile cele mai josnice, e suficient să consultăm încă o dată argumentul ceasornicarului. Oamenii își doresc să se dezvolte și să devină mai buni și, deși s-ar putea să împrumute sau chiar să dea bani unui prieten sau unei rude și să nu pretindă nimic altceva decât să îi primească înapoi sau să li se arate recunoștință, nu vor oferi bani unui străin fără să se aștepte să primească dobândă. Printr-o izbutită întâmplare, cupiditatea și avariția sunt imboldul dezvoltării economice. Nici unul dintre cei care au studiat subiectul, nici David Ricardo, nici Karl Marx și nici Adam Smith nu ignorau acest fapt. „Nu prin bunăvoința" brutarului, a remarcat Smith, tăios ca orice scoțian, ne primim pâinea noastră cea de toate zilele, ci prin faptul că are un interes personal în a o coace și a o vinde. În orice caz, cineva poate să aleagă să fie altruist, orice

ar însemna asta, dar, prin definiție, nu poți *obliga* pe cineva să fie altruist. Poate că am fi niște mamifere mai bune dacă nu am fi „creați" în acest fel, dar putem afirma fără dubiu că nu e nimic mai prostesc decât să existe un „creator" care să se opună chiar instinctului pe care l-a sădit.

„Liberul arbitru", vine replica sofiștilor. Nu ești obligat să te supui nici regulilor care interzic crima sau furtul. Ei bine, s-ar putea ca o ființă să fie programată genetic cu un anumit nivel de agresivitate, ură și lăcomie și totuși suficient de evoluată cât să evite să dea curs oricărui impuls. Dacă am da frâu liber oricărui instinct de fiecare dată, civilizația n-ar mai putea să existe și nici scrisul care-mi permite să continui această argumentație. Cu toate acestea, e imposibil să negăm că orice ființă umană, stând în picioare sau întinsă, se va găsi cu mâna în proximitatea organelor genitale. Fără îndoială, faptul s-a dovedit util în apărarea de agresorii paleozoici din momentul în care strămoșii noștri și-au asumat riscul de a umbla în două picioare și de a-și expune astfel viscerele, fiind un privilegiu și o provocare refuzate majorității patrupedelor (unele dintre acestea compensează prin faptul că pot să ajungă cu gura în acele locuri pe care noi le putem atinge cu degetele și cu palmele). Cine, aș vrea să întreb, a scornit regula care spune că această simplă alăturare dintre manual și genital ar trebui interzisă, chiar și la nivelul gândului? Mai direct spus, cine a ordonat că *trebuie* să te atingi (din alte motive ce nu au nimic de-a face cu sexul sau reproducerea), dar, de asemenea, că *nu trebuie* să o faci? Nici măcar nu pare a exista vreo autoritate scripturală în această chestiune, și totuși, aproape toate religiile au făcut din această interdicție una aproape absolută.

S-ar putea scrie o întreagă carte dedicată exclusiv istoriei grotești a relației dintre religie și sex, a fricii sacre de actul procreației și de instinctele și nevoile asociate acestuia, de la evacuarea seminței și până la revărsarea de sânge menstrual. Dar o metodă convenabilă de a comprima această poveste fascinantă e de a adresa o singură întrebare provocatoare.

16. Ajunge religia să comită abuzuri asupra copiilor?

> Te rog stăruitor să-mi răspunzi cinstit la o întrebare: închipuieşte-ţi că ţi-ar fi dat să clădeşti cu mâna ta destinul omenesc spre fericirea tuturor, ca lumea să se poată bucura în sfârşit de linişte şi pace, dar că, pentru a ridica această construcţie, trebuie neapărat, e absolut necesar să ucizi în chinuri o singură făptură plăpândă, bunăoară pe copilaşul acela care se bătea cu pumnişorii în piept, să pui la temelia construcţiei lacrimile lui nerăzbunate. Spune, ai accepta în aceste condiţii să fii tu arhitectul? Mărturiseşte cinstit!
>
> Ivan către Alioşa în *Fraţii Karamazov*

Când ne gândim dacă religia „a făcut mai mult rău decât bine" – nu că asta ar spune *de fapt* ceva despre adevărul sau autenticitatea acesteia –, ne găsim în faţa unei întrebări inimaginabil de cuprinzătoare. Cum vom putea şti vreodată câtor copii le-a fost afectată viaţa psihologică şi fizică prin inculcarea obligatorie a credinţei? E aproape la fel de greu să spunem cu certitudine cum e să stabilim numărul visurilor şi al viziunilor spirituale şi religioase care s-au „adeverit", care, pentru a avea o minimă valoare, ar trebui să fie confruntate cu cele care nu au avut acelaşi rezultat şi despre care nu s-a relatat şi nu se mai ştie nimic. Dar putem fi siguri că religia a sperat întotdeauna să influenţeze gândirea neformată şi lipsită de apărare a tinerilor şi a făcut tot posibilul să îşi asigure acest privilegiu prin încheierea de alianţe cu puteri seculare din lumea materială.

În literatură, unul dintre marile exemple de terorism moral este predica părintelui Arnall în romanul *Portret al artistului la tinereţe* al lui James Joyce. Acest bătrân preot dezgustător

îi pregătea pe Stephen Dedalus și pe ceilalți tineri „copii“ ai săi pentru retreta în cinstea Sfântului Francisc Xavier (cel care a adus Inchiziția în Extremul Orient și ale cărui oase sunt încă venerate de aceia care aleg să se închine la oase). Se hotărăște să-i impresioneze cu o lungă și înflăcărată istorisire despre pedeapsa veșnică asemănătoare cu cele care circulau de obicei în biserici pe vremea când aceasta era încrezătoare în puterea ei. E imposibil să redăm întreaga declamație, însă ne vom opri totuși asupra a două aspecte șocante referitoare la natura torturilor și la natura timpului. Nu e greu să ne dăm seama că vorbele preotului au *tocmai* scopul de a-i înfricoșa pe copii. În primul rând, imaginile sunt ele însele copilărești. În secțiunea unde se vorbește despre tortură, diavolul însuși face ca un munte întreg să se topească precum o bucată de ceară. Sunt amintite toate bolile îngrozitoare, iar teama copilărească că aceste chinuri pot dura veșnic este speculată cu dibăcie. Când ajungem la descrierea măsurării timpului, vedem un copil pe plajă jucându-se cu fire de nisip, iar apoi amplificarea infantilă a unităților („Tăticule, cum ar fi dacă ar exista un milion de milioane de catralioane de pisicuțe: ar ajunge ele să umple toată *lumea*?“), iar apoi, prin adăugarea altor multiplicități, ajungându-se la evocarea frunzelor din natură și la imaginea ușor de închipuit a firelor de blană, penelor și solzilor unui animal. Secole la rând, adulții au fost plătiți pentru a speria copiii în acest fel (și pentru a-i tortura, bate și viola, la fel cum au făcut și în amintirile lui Joyce și în rememorările a mulți alții).

Celelalte inepții și cruzimi inventate de omul religios nu sunt greu de detectat. Ideea de tortură este la fel de veche ca imoralitatea omenirii, singura specie care are imaginația necesară de a ghici care sunt sentimentele cuiva când este abuzat de altcineva. Nu putem să blamăm religia pentru acest impuls, dar o putem condamna pentru că a instituționalizat și a îmbunătățit această practică. Muzeele Europei medievale, din Olanda până în Toscana, sunt pline de instrumente și de dispozitive pe care oamenii sfinți le foloseau cu evlavie pentru a vedea cât timp pot să țină pe cineva în viață în vreme ce este ridiculizat. Nu e nevoie să intrăm în detalii suplimentare,

însă existau de asemenea și cărți religioase cu instrucțiuni în această artă și ghiduri pentru detectarea ereziei prin chinuri. Aceia care nu au fost îndeajuns de norocoși să ia parte la un autodafé (sau „act de credință“, după cum era cunoscută una dintre ședințele de tortură) aveau libertatea să imagineze cât de multe coșmaruri lugubre voiau și să le dea curs verbal pentru a-i ține pe cei ignoranți într-o stare permanentă de frică. Într-o vreme în care metodele de divertisment public nu erau numeroase, o ardere pe rug în public, o eviscerare sau tragerea pe roată erau adesea cel mai bun mod de recreere pe care îl permiteau cei sfinți. Nimic nu demonstrează mai mult caracterul uman al religiei decât mintea bolnavă care a inventat iadul, poate numai mintea extrem de limitată care nu a izbutit să descrie raiul – decât ca pe un loc unde oamenii găsesc tihna lumească, plictiseala veșnică sau (cum credea Tertulian) o plăcere continuă în fața torturilor celorlalți.

Iadul precreștin era și acesta respingător și s-a apelat la aceeași ingeniozitate sadică pentru a fi inventat. Cu toate acestea, unele dintre primele iaduri știute de noi – în special cel hinduist – erau limitate în timp. De exemplu, un păcătos poate fi condamnat la un anumit număr de ani în iad, unde fiecare zi era echivalentul a 6 400 de ani umani. Dacă ucidea un preot, sentința ajungea la 149 504 000 000 de ani. Apoi i se permitea să experimenteze nirvana, ceea ce pare să însemne anihilare. A rămas în sarcina creștinilor să găsească un iad unde nu exista posibilitatea dreptului de apel. (Iar această idee este plagiată cu ușurință: l-am auzit la un moment dat pe Louis Farrakhan, liderul grupării disidente „Națiunea Islamului“, formată numai din negri, aclamat într-un mod grotesc de o gloată din Madison Square Garden. Batjocorindu-i pe evrei, striga: „Și nu uitați – când Dumnezeu e cel care te pune în cuptoare, e pentru VEȘNICIE!“).

Obsesia în legătură cu copiii și cu controlul rigid pentru educația lor a fost parte din fiecare sistem de o autoritate absolută. E posibil ca cel care a făcut prima dată o astfel de afirmație – „Lăsați-vă copilul pe mâna mea până împlinește zece ani și se va întoarce bărbat“ – să fi fost iezuit, însă

ideea e mult mai veche decât școala lui Ignațiu de Loyola. Îndoctrinarea tinerilor are adesea efect invers, așa cum știm din soarta multor ideologii seculare, însă se pare că religiile își vor asuma acest risc pentru a întipări în mintea băiatului sau a fetei obișnuite destule metode propagandistice. Ce altceva ar putea spera să facă? Dacă educația religioasă nu ar fi permisă până când copilul nu ar ajunge la vârsta rațiunii, am trăi într-o lume cu totul diferită. Părinții credincioși preferă acest lucru de vreme ce speră să împartă minunile și plăcerile Crăciunului și ale altor sărbători cu copiii lor (și pot, totodată, să se folosească de dumnezeu și de alte figuri mai puțin importante cum ar fi Moș Crăciun pentru a-i disciplina pe cei neascultători), dar fiți atenți ce se întâmplă dacă un copil vrea să se îndrepte spre altă credință, să nu mai vorbim de alt cult, chiar din primii ani ai adolescenței. Părinții vor avea tendința să spună că prin asta se profită de cei inocenți. Toate religiile monoteiste interzic sau obișnuiau să interzică intens apostazia tocmai din acest motiv. În cartea sa *Memoires of a Catholic Girlhood*, Mary McCarthy își amintește cât de șocată a fost să afle de la un predicator iezuit că bunicul ei protestant – tutorele și prietenul ei – era damnat la pedeapsa veșnică pentru că fusese botezat într-un mod greșit. Copil precoce și inteligent, ea nu avea să lase problema să se stingă până n-a făcut-o pe Maica Superioară să consulte autoritățile de rang mai înalt și să descopere vreo chichiță în scrierile episcopului Athanasie, care afirma că ereticii erau damnați numai dacă respingeau adevărata biserică pe deplin conștienți de fapta lor. Atunci, bunicul ei ar putea scăpa de iad pentru că nu și-a dat în totalitate seama care era adevărata biserică. Dar cum să supui o fetiță de unsprezece ani unei asemenea agonii? Gândiți-vă numai la numărul copiilor mai puțin curioși care au acceptat pur și simplu această învățătură vicleană fără să o pună la îndoială. Cei care îi mint astfel pe copii sunt de o perfidie dusă la extrem.

Putem aduce în discuție două aspecte – acela al învățăturilor imorale și acela al practicii imorale. Învățăturile imorale sunt cele legate de avort. Ca materialist, cred că s-a

demonstrat că embrionul reprezintă un corp și o entitate separate și nicidecum (după cum obișnuiau unii să susțină) o excrescență în interiorul corpului femeii. Au existat feministe care spuneau că semăna mai mult cu un apendice sau chiar – și asta se susținea pe scară largă – cu o tumoare. Se pare că aceste absurdități au încetat. Dintre considerațiile care au dus la încetarea lor, prima este imaginea fascinantă și emoționantă oferită de ecografie, iar cealaltă este supraviețuirea copiilor născuți „prematur", ușori ca un fulg, care au reușit să devină „viabili" în afara pântecelui mamei. Aceasta este o altă modalitate prin care știința și umanismul se pot uni într-o cauză comună. Cum nici o ființă umană ce are cel mai mic simț moral nu poate să rămână indiferentă dacă are în față o femeie pe care cineva o lovește în burtă, nimeni n-ar putea să nu fie mai mult decât scandalizat dacă aceeași femeie ar fi însărcinată. Embriologia confirmă moralitatea. Cuvintele „copil nenăscut", chiar când sunt folosite într-o manieră politizată, descriu o realitate materială.

Cu toate acestea, e mai degrabă o chestiune deschisă decât închisă. Există mai multe circumstanțe în care nu e de dorit să duci sarcina până la capăt. Poate natura sau dumnezeu apreciază acest lucru, de vreme ce un mare număr de copii sunt „avortați", ca să spunem așa, din cauza anumitor malformații, și acest proces este cunoscut drept „pierderea sarcinii". Oricât de trist ar fi, este un rezultat preferabil dacă ne uităm la numărul enorm de copii deformați sau idioți care ar fi fost altfel născuți sau născuți morți sau a căror viață scurtă ar fi fost un chin pentru ei și pentru cei din jurul lor. Astfel, în ceea ce privește evoluția în general, în interiorul uterului vedem un microcosmos al naturii și al evoluției. La început suntem niște mici forme amfibiene înainte de a dezvolta treptat plămâni și creier (și de a ne crește părul, acum inutil, pe care îl pierdem ulterior), iar apoi ne luptăm să ieșim și să respirăm aer proaspăt după o tranziție oarecum dificilă. În aceeași măsură, sistemul este necruțător în a-i elimina pe aceia care, dintru bun început, n-au avut niciodată o șansă mai ridicată de supraviețuire: la rândul lor, strămoșii noștri din savană n-aveau

cum să supraviețuiască dacă aveau o grămadă de nou-născuți bolnavi și alți câțiva sugari pe care să îi protejeze împotriva prădătorilor. O analogie potrivită pentru ideea de evoluție în acest caz ar putea să fie nu „mâna invizibilă" a lui Adam Smith (un termen față de care am avut dintotdeauna rețineri), ci modelul „distrugerii creative" oferit de Joseph Schumpeter, conform căruia ne adaptăm la un anumit volum de pierdere naturală, luând în considerare ferocitatea naturii și mergând înapoi până la prototipurile îndepărtate ale speciei noastre.

Astfel, nu toate procreările duc la nașteri și nici n-ar avea cum. De când simpla luptă pentru existență a început să se atenueze, inteligența umană a avut ambiția de a prelua controlul asupra ratei reproducerii. Familiile care sunt la discreția naturii, cu pretenția ei inevitabilă de abundență, vor fi prizoniere unui ciclu nu cu mult deasupra celui animal. Modalitatea cea mai bună pentru a obține un anumit grad de control ține de măsurile profilactice, căutate neîncetat încă de când oamenii au început să țină catastife, și care au ajuns să fie relativ lipsite de pericole și nedureroase în vremea noastră. În ordine, următoarea soluție, ce poate fi uneori dezirabilă din diferite motive, este întreruperea sarcinii: un mijloc pe care mulți ajung să îl regrete chiar și atunci când a fost impus de o oribilă necesitate. Toți oamenii înzestrați cu rațiune sunt de acord că această chestiune implică un conflict de drepturi și interese și năzuiesc să atingă un echilibru. Singura poziție care e complet inutilă, atât din punct de vedere moral, cât și practic, e afirmația necugetată că spermatozoizii și ovulele sunt vieți potențiale ce nu trebuie împiedicate să fuzioneze și care, atunci când ajung să se contopească oricât de fulgurant, dobândesc suflete și trebuie protejate de lege. Pe aceste considerente, un dispozitiv intrauterin care împiedică atașarea ovulului de peretele uterului e o armă a crimei, iar o sarcină extrauterină (acel teribil accident care face ca un ovul să își înceapă dezvoltarea în tubul falopian) devine o viață umană și nu un ovul deja condamnat, amenințând totodată și viața mamei.

Orice încercare făcută pentru a clarifica această dispută s-a lovit de opoziția minuțioasă a clerului. Chiar și încercarea

de a educa oamenii în direcția „planningului familial“ a fost anatemizată încă dintru început, iar primii ei susținători și pedagogi au fost puși sub acuzare (precum John Stuart Mill), aruncați în închisoare sau lăsați fără slujbe. Cu doar câțiva ani în urmă, Maica Tereza a denunțat măsurile contraceptive, privindu-le ca pe echivalentul moral al avortului, concluzia „logică“ fiind (de vreme ce percepe avortul ca pe o crimă) că un prezervativ sau o pilulă contraceptivă devine o armă a crimei. S-a dovedit chiar mai înclinată spre fanatism decât biserica din care face parte, dar, și în acest caz, putem să vedem cum cei zeloși și dogmatici sunt adversarii morali ai binelui. Ni se cere să credem în ceva imposibil și să practicăm ceva nerealizabil. Întreaga pledoarie de a extinde ocrotirea înspre cei nenăscuți și de a ne situa de partea vieții a fost viciată de cei care se folosesc de copiii nenăscuți, dar și de cei născuți, ca de niște instrumente manipulabile în cadrul doctrinei lor.

Când vine vorba de practici imorale, e greu să ne imaginăm ceva mai grotesc și mai incompatibil cu argumentul ceasornicarului decât mutilarea organelor genitale ale copiilor. Trebuie să presupunem că un zeu arhitect ar acorda o atenție specială organelor reproducătoare ale creaturilor sale, fiind esențiale pentru perpetuarea speciilor. Dar, încă de la începutul vremurilor, ritualurile religioase au dat dovadă de o adevărată stăruință în a smulge copiii din leagăn și din a atenta la părțile lor intime cu pietre ascuțite sau cuțite. În unele dintre societățile animiste sau musulmane, copiii de sex feminin au cel mai mult de suferit, fiind uzuală excizia labiilor sau a clitorisului. Practica e uneori amânată până în adolescență, fiind însoțită, după cum am arătat mai sus, de infibulație, anume coaserea vaginului, lăsându-se liber doar un mic orificiu pentru scurgerea sângelui și a urinei. Scopul e limpede – suprimarea sau diminuarea instinctului sexual al fetei și eliminarea tentației de a experimenta cu orice bărbat, mai puțin cel căruia urmează să îi fie dăruită (și cel care va avea privilegiul de a sfâșia acele fire în înspăimântătoarea noapte a nunții). Între timp, fata va fi învățată că scurgerile lunare

de sânge sunt un blestem (toate religiile s-au arătat îngrozite de asta, multe dintre ele interzicând încă femeilor aflate la menstruație să participe la serviciile religioase) și că ea este doar un vas necurat.

În alte culturi, în special în cea „iudeo-creștină", atenția se îndreaptă înspre mutilarea băieților. (Dintr-un motiv sau altul, fetele pot să fie evreice fără alterarea organelor genitale: e inutil să căutăm orice fel de consecvență în legămintele pe care oamenii cred că le-au încheiat cu dumnezeu.) În acest caz, motivele inițiale par să fie de două tipuri. Lăsarea de sânge – asupra căreia se insistă în cadrul ceremoniilor de circumcizie – reprezintă cel mai probabil o reminiscență simbolică a sacrificiilor animale și umane care împânzeau peisajul însângerat al Vechiului Testament. Îmbrățișând această practică, părinții puteau să sacrifice o parte a copilului ca substitut pentru întreg. Obiecțiile care se centrau pe ideea că este vorba de o intervenție nelegitimă în legătură cu ceva ce dumnezeu a creat cu grijă – penisul uman – au fost depășite prin dogma inventată, conform căreia Adam s-a născut circumcis și după chipul și asemănarea lui dumnezeu. Într-adevăr, există rabini care susțin că și Moise s-a născut circumcis, dar s-ar putea ca această idee să vină din faptul că niciunde în Pentateuh nu se vorbește despre circumcizia sa.

Cel de-al doilea scop – exprimat fără echivoc de Maimonide – era același ca și în cazul fetelor: nimicirea, pe cât posibil, a oricărei plăceri din actul sexual. Iată ce ne spune înțeleptul în *Călăuza rătăciților*:

> Cât privește tăierea împrejur, e opinia mea că unul dintre motivele ce stau în spatele ei e dorința de a împuțina împreunarea sexuală și de a slăbi organul cu pricina, astfel încât actul acesta să se petreacă arareori, iar organul să fie lăsat cât mai netulburat cu putință. S-a spus că prin tăierea împrejur se caută desăvârșirea a ceea ce este congenital imperfect... Cum se poate ca ceea ce este natural să fie nedesăvârșit și să pretindă a fi împlinit din afară, cu atât mai mult cu cât ***știm cât este de util prepuțul pentru acel membru***? De fapt, această poruncă nu a fost lăsată întru desăvârșirea a ceea ce este cu meteahnă prin

naștere, ci întru îndreptarea unei metehne morale. Durerea fizică pricinuită acelui membru este scopul adevărat al circumciziei... Că tăierea împrejur vine să micșoreze capacitatea de excitație sexuală și chiar, uneori, să reducă plăcerea e de netăgăduit. Căci, dacă încă de la naștere acest membru a fost făcut să sângereze și învelișul i-a fost îndepărtat, nu are cum să nu fi fost slăbit.

Maimonide nu pare a fi fost prea impresionat de promisiunea (făcută lui Avraam în capitolul 17 din Facerea) că circumcizia îi va permite să zămislească mulți urmași la vârsta de nouăzeci și nouă de ani. Decizia lui Avraam de a-și tăia împrejur sclavii și pe toți oamenii de parte bărbătească din casa sa era un fapt colateral sau efectul entuziasmului, din moment ce nonevreii nu erau parte a legământului. Dar l-a tăiat împrejur pe fiul său Ismael, care avea treisprezece ani în acel moment. (Ismael n-a trebuit să renunțe decât la prepuț: Isaac, fratele său mai mic – despre care capitolul 22 din Facerea ne spune în mod bizar că ar fi „unicul fiu" al lui Avraam –, a fost circumcis la opt zile după naștere, dar a fost mai târziu oferit cu totul ca jertfă.)

Maimonide a susținut și că circumcizia este un mijloc de a întări solidaritatea etnică și a insistat cu precădere asupra necesității de a săvârși ritualul asupra pruncilor și nu a celor care au ajuns la vârsta rațiunii:

> Primul [temei] e acela că, dacă e să lăsăm copilul după voia sa până când ajunge să crească, s-ar putea să nu o mai săvârșească. Al doilea e că un copil nu simte aceeași durere precum un adult pentru că membrana sa e încă moale, iar puterea sa de a imagina e încă slabă; cel ajuns la maturitate ar privi acest lucru, imaginându-și-l înainte de a se fi petrecut, ca pe ceva groaznic și anevoios. Al treilea e că părinții unui nou-născut pot să încuviințeze cu mai multă ușurință toate cele privitoare la acesta pentru că, până în acel moment, forma imaginară care îi constrânge pe părinți să îl iubească nu a apucat încă să se închege... În consecință, dacă ar fi lăsat netăiat împrejur pentru doi sau trei ani, s-ar ajunge cu necesitate la renunțarea la tăierea împrejur din pricina iubirii și afecțiunii pe care tatăl le-ar simți

> pentru fiul său. Pe de altă parte, la momentul nașterii, această formă imaginară e foarte slabă, în special în ceea ce-l privește pe tată, cel ce trebuie să îndeplinească această poruncă.

Mai simplu spus, Maimonide e întru totul conștient că, dacă nu se presupune că e instituită prin poruncă divină, această procedură monstruoasă ar provoca, chiar și în cazul celor mai evlavioși părinți – Maimonide îl amintește numai pe tată –, o reacție de ripostă firească, menită să protejeze copilul. Dar alege să își reprime această intuiție, dând prioritate legii „divine".

Mai recent, s-au adus câteva argumente pseudoseculare pentru circumcizia masculină. S-a susținut că procesul este mai igienic pentru bărbați și mai sănătos pentru femei pentru că, astfel, ajută la evitarea cancerului cervical. Medicina fie a infirmat aceste afirmații, fie le-a catalogat drept probleme ce pot fi cu ușurință rezolvate printr-o simplă „lărgire" a prepuțului. Excizia totală, cerută inițial de către dumnezeu ca sacrificiu pentru viitorul masacru al canaaniților, este acum demascată ca reprezentând o mutilare a nou-născutului neputincios, ce are ca scop distrugerea vieții sale sexuale viitoare. Legătura dintre barbaria religioasă și reprimarea sexuală nu este nicicând mai clară decât atunci când este „însemnată în piele". Cum putem ține socoteala numeroaselor vieți ce au fost nenorocite în acest fel, mai ales de când medicii creștini au început să adopte vechiul folclor evreiesc în spitalele lor? Și cine poate suporta să citească manualele și istoricele medicale care înregistrează cu nonșalanță numărul nou-născuților băieți care au murit din cauza infecției după o săptămână sau care au suferit disfuncții și mutilări brutale și insuportabile? Datele înregistrate despre sifilis și alte infecții cauzate de dinții stricați ai rabinilor sau de alte indiscreții ale acestora, de crestarea uretrei și, uneori, a unei vene sunt pur și simplu îngrozitoare. Și asta se întâmplă în New York în zilele noastre! Dacă nu ar fi implicată religia plină de aroganță, orice societate sănătoasă ar interzice această amputare primitivă și n-ar permite operația organelor genitale fără consimțământul absolut și informat al persoanei în cauză.

Religia se mai face vinovată și pentru consecințele îngrozitoare apărute în urma interzicerii masturbării (care a oferit încă o scuză pentru circumcizie în rândurile victorienilor). Decenii la rând, milioane de bărbați și de băieți tineri erau îngroziți în adolescență de așa-zisul sfat „medical" prin care erau avertizați că vor orbi, că vor fi cuprinși de căderi nervoase și că vor da în nebunie dacă vor apela la autosatisfacere. Predicile aspre din partea clericilor, supraîncărcate cu absurdități despre cum că sperma ar fi o sursă de energie finită și de neînlocuit, au dominat educația a generații întregi. Robert Baden-Powell a întocmit un întreg tratat obsesiv despre acest subiect, pe care l-a folosit pentru a consolida creștinismul muscular al mișcării sale de cercetași. Până în ziua de azi, nebunia persistă pe site-urile web islamice cu intenția de a oferi consiliere tinerilor. Într-adevăr, se pare că hogii au studiat aceleași texte îndoielnice ale lui Samuel Tissot și alții, pe care le-au folosit și predecesorii lor creștini și care au dus la acest efect cumplit. Dezinformarea în aceeași măsură bizară și vulgară este la ordinea zilei, mai ales din partea răposatului Abd al-Aziz bin Baz, marele muftiu al Arabiei Saudite, ale cărui atenționări împotriva onanismului sunt repetate pe multe site-uri musulmane. Acest obicei îți va distruge sistemul digestiv, avertizează el, îți va strica vederea, îți va inflama testiculele, îți va roade coloana vertebrală („locul unde sperma își are originea"!) și va cauza spasme și frisoane. Nici „glandele cerebrale" nu rămân neafectate, observându-se concomitent o diminuare a IQ-ului ce poate devia într-o eventuală nebunie. În ultimul rând, chinuind milioane de tineri sănătoși cuprinși de vină și îngrijorare, muftiul le spune că sperma lor se va subția și va deveni insipidă, nemaiavând șansa să fie tați când va fi momentul. Site-urile Inter-Islam și Islamic Voice reciclează aceste prostii de parcă tinerii de sex masculin din lumea musulmană n-ar fi destul de ignoranți și nevoiți să-și reprime sentimentele, fiind adesea ținuți departe de compania feminină, învățați în esență să-și disprețuiască mamele și surorile și imbecilizați prin faptul că sunt puși să recite pasaje din Coran. În Afghanistan și în alte părți, am întâlnit produse ale acestei „educații" și nu pot decât să spun

încă o dată că problema lor nu e atât că își doresc virgine, cât că *sunt* virgini: dezvoltarea lor emoțională și psihică este iremediabil exploatată în numele lui dumnezeu, iar siguranța multora este amenințată în urma acestei alienări și mutilări.

Inocența sexuală, ce poate avea un anumit farmec în rândurile tinerilor dacă nu este prelungită inutil, este cu siguranță corozivă și respingătoare la adulți. Din nou, cum să calculăm răul făcut de bătrânii ticăloși și de celibatarele isterice ce au sarcina de a fi păzitorii duhovnicești și de a-i supraveghea pe cei nevinovați în orfelinate și școli? Biserica Romano-Catolică va trebui să răspundă în mod special la această întrebare în cele mai dureroase feluri, calculând valoarea monetară a abuzurilor asupra copiilor sub formă de compensație. Au fost deja donate miliarde de dolari, însă nu se poate pune vreun preț pe generațiile de băieți și de fete care au fost obligați să-și înceapă viața sexuală în cele mai alarmante și dezgustătoare moduri de aceia în care ei și părinții lor se încredeau. „Abuzul comis asupra copiilor“ este un eufemism stupid și jalnic pentru ceea ce s-a întâmplat cu adevărat: e vorba despre violarea și torturarea sistematică a copiilor, ajutate și încurajate de autoritățile care, cu bună știință, i-au trimis pe cei mai îngrozitori pedofili în parohii unde ar fi mai în siguranță. Având în vedere ceea ce a ieșit la lumină că se petrece în orașele moderne din ziua de azi, nu putem decât să ne cutremurăm când ne gândim câte s-au întâmplat în secolele când biserica era mai presus de orice critică. Dar ce credeau oamenii că se va întâmpla când cei vulnerabili erau controlați de aceia cărora, la rândul lor neadaptați și introvertiți, li se ceruse să-și asume rolul de celibatar fățarnic? Și care au fost învățați să afirme cu înverșunare, ca și cum ar fi un crez, că toți copiii erau „odraslele diavolului“ sau „drăcușorii lui Satan“? Uneori, frustrarea se exprima printr-un exces îngrozitor de pedepse corporale, fiind în sine un lucru rău. Însă atunci când inhibițiile artificiale devin de necontrolat, cum am văzut în multe rânduri, se transformă într-un comportament pe care nici onanistul obișnuit, nici cel care păcătuiește prin împreunarea extraconjugală nu își pot imagina așa ceva fără

să se îngrozească. Nu este cazul izolat al câtorva delincvenți printre păstori, ci rezultatul unei ideologii care a căutat să instaureze controlul clerical prin intermediul controlului asupra instinctului sexual sau chiar asupra organelor sexuale. Aparține, ca restul religiei, copilăriei îngrozitoare a speciei noastre. Răspunsul lui Aleoșa la întrebarea lui Ivan despre tortura sacră a copiilor a fost (pe un ton „blând“): „Nu, nu sunt de acord.“ Răspunsul nostru la urcarea lui Isaac pe rug, lipsit de orice apărare, și oferirea sa ca jertfă până la abuzurile și reprimările din prezent trebuie să fie același, însă nu rostit pe un ton atât de blând.

17. Anticiparea unei obiecţii: un efort disperat de a formula o „acuză" împotriva laicismului

Dacă nu pot să dovedesc definitiv că utilitatea religiei ține de trecut, că scrierile pe care se întemeiază sunt niște născociri transparente, că e o escrocherie fabricată de om, că este un adversar al științei și al cercetării, că își datorează în bună măsură supraviețuirea bazându-se pe minciună și pe teamă, că este complice cu ignoranța și cu vinovăția, dar și cu sclavia, genocidul, rasismul și tirania, pot să pretind fără ezitare că religia este acum pe deplin conștientă de toate aceste critici. De asemenea, este pe deplin conștientă de tot mai numeroasele dovezi privitoare la originile cosmosului și la originea speciilor, dovezi care o condamnă la marginalitate, dacă nu cumva o fac chiar irelevantă. Am încercat să mă confrunt cu cele mai multe dintre obiecțiile întemeiate pe credință așa cum mi s-au oferit ele din desfășurarea argumentației, dar mai rămâne un argument pe care nu pot să îl evit.

După ce am spus tot ce poate fi mai rău despre Inchiziție, despre procesele vrăjitoarelor, despre Cruciade, despre extinderea imperială islamică și despre ororile Vechiului Testament, nu este totuși adevărat că regimurile seculare sau ateiste au săvârșit fărădelegi și masacre care, comparativ vorbind, sunt la fel de rele, dacă nu chiar mai îngrozitoare? Și nu este oare corolarul valabil, anume că, odată eliberat de venerația religioasă, omul va acționa fără nici o constrângere și opreliște? În *Frații Karamazov*, Dostoievski se arată extrem de critic la adresa religiei (trăind sub o formă de despotism girat de biserică) și, de asemenea, ni-l înfățișează pe Smerdiakov ca fiind fudul, credul și neghiob, dar maxima acestui personaj,

cum că „dacă nu există Dumnezeu, nu există nici moralitate", are – și putem lesne înțelege de ce – un ecou asupra celor care privesc Revoluția Rusă prin prisma evenimentelor istorice ale secolului XX.

Am putea să ducem mai departe acest argument și să spunem că, de fapt, totalitarismul secular ne-a oferit un *summum* al abjecției umane. Exemplele la care se face cel mai adesea apel – regimul lui Hitler și cel al lui Stalin – ne înfățișează cu o înfiorătoare claritate ce se poate întâmpla atunci când oamenii uzurpă rolul zeilor. Din discuțiile cu prietenii mei cu viziuni seculare și ateiste, am ajuns să îmi dau seama că aceasta este obiecția cea mai comună și mai frecventă cu care se confruntă din partea publicului cu convingeri religioase. Chestiunea merită un răspuns detaliat.

Pentru a începe cu o observație nepretențioasă, e interesant să descoperim că oamenii evlavioși au ajuns să se apere spunând că nu sunt cu nimic mai răi decât naziștii sau staliniștii. Sperăm că religia pune totuși mai mult preț pe demnitatea ei. N-aș spune că rândurile celor cu viziuni seculare și ateiste sunt doldora de comuniști și fasciști, dar putem să acceptăm, de dragul argumentului, că, așa cum laicii și ateii s-au opus teocrațiilor și tiraniilor clericilor, la fel și credincioșii s-au opus regimurilor păgâne și materialiste. Dar asta n-ar însemna decât să încercăm să împăcăm și capra și varza.

Cuvântul „totalitarism" a fost cel mai probabil folosit pentru prima dată de marxistul disident Victor Serge, care ajunsese să fie îngrozit de recolta stalinismului în Uniunea Sovietică. A fost popularizat de Hannah Arendt, figură intelectuală laică de origine evreiască, ce fugise din infernul celui de-al Treilea Reich și care a scris *Originile totalitarismului*. Este un termen util, pentru că ne ajută să distingem între formele „ordinare" ale despotismului – acelea care nu fac decât să pretindă supunere din partea celor aserviți – și regimurile absolutiste care le cer cetățenilor să devină supuși pe de-a-ntregul și să renunțe cu desăvârșire la viețile lor private și la personalitatea lor în favoarea statului sau a liderului suprem.

Dacă acceptăm această ultimă definiție, atunci primul argument pe care trebuie să-l aducem în discuție este, de asemenea, unul ușor de susținut. În decursul istoriei omenirii, ideea de stat total sau absolutist a mers de foarte multe ori mână în mână cu religia. Un baron sau un cavaler te-ar putea forța să plătești taxe sau să servești în armata sa și, de cele mai multe ori, ar face în așa fel încât să aibă preoți la îndemână care să îți aducă aminte că e de datoria ta să o faci, dar formele cu adevărat înfricoșătoare de despotism au fost acele care pretindeau să pună stăpânire și pe ceea ce simți sau pe ceea ce gândești. Fie că ne aplecăm asupra monarhiilor orientale din China, India sau Persia ori asupra imperiilor create de azteci sau incași ori a curților medievale din Spania, Rusia și Franța, vom descoperi aproape invariabil că acești dictatori erau totodată zei sau capii bisericilor. Ceea ce pretindeau nu era doar supunere: orice critică le era adusă devenea, prin definiție, blasfemie, și milioane de oameni au trăit și au murit temându-se de un conducător care, dintr-un simplu capriciu, îi putea alege pentru a fi sacrificați sau îi putea condamna la chinuri veșnice. Cea mai neînsemnată profanare – a unei zile sfinte, a unui obiect sacru sau a unei hotărâri privind obiceiurile sexuale, cele alimentare sau sistemul de caste – putea să atragă după sine dezastrul. Principiul totalitar, adeseori reprezentat ca „sistematic", este strâns legat de exprimarea unor capricii. Regulile puteau fi schimbate sau extinse în orice moment, iar conducătorii aveau avantajul de a ști că supușii lor nu puteau fi niciodată siguri dacă respectă cea mai recentă lege. În ziua de azi, punem preț pe puținele excepții din lumea antică – precum Atena lui Pericle, oricâte anomalii ar prezenta – tocmai pentru că au existat puține momente în care omenirea nu a trăit sub imperiul fricii, cuvântul unui faraon, al lui Nabucodonosor sau al lui Darius având valoare de lege sacră.

Acest lucru rămâne valabil chiar și atunci când diferite versiuni ale modernității au venit să înlocuiască dreptul divin al tiranilor. Ideea realizării unui stat utopic pe pământ, creat probabil după modelul vreunui ideal paradiziac, este foarte greu de îndepărtat și i-a împins pe oameni să comită crime

îngrozitoare în numele acestui ideal. Una dintre primele încercări de a crea o asemenea societate edenică, croită după proiectul egalității dintre oameni, a fost statul totalitarist de tip socialist căruia i-au pus bazele misionarii iezuiți în Paraguay. Au reușit să îmbine maximum de egalitarism cu maximum de opresiune și a putut fi făcut să reziste doar prin maximum de teroare. Acest caz ar fi trebuit să constituie un avertisment pentru cei care au căutat să amelioreze specia umană. Însă obiectivul de a perfecționa speciile – aflându-se la baza impulsului totalitarist – este în esență unul religios.

George Orwell, necredinciosul ascet ale cărui romane ne-au oferit o imagine de neșters a ceea ce ar putea însemna cu adevărat un stat totalitarist, nu avea nici un dubiu în această privință. „Din punctul de vedere totalitar", scria el în „Lichidarea literaturii", un eseu din 1946, „istoria e mai degrabă ceva ce trebuie creat decât învățat. *Un stat totalitar e de fapt o teocrație*, iar casta conducătoare trebuie să pară infailibilă pentru a-și putea păstra poziția." (Putem să observăm că scria aceste rânduri în anul în care, după ce luptase mai bine de un deceniu împotriva fascismului, își întorcea armele cu și mai multă forță împotriva simpatizanților comuniști.)

Pentru a deveni parte din mentalitatea totalitaristă, nu e nevoie să porți o uniformă sau să umbli cu o bâtă sau cu un bici după tine. Nu se cere decât să-ți *dorești* propria subjugare și să-ți producă plăcere subjugarea altora. Ce este un sistem de tip totalitarist dacă nu unul în care glorificarea abjectă a conducătorului desăvârșit este conjugată cu renunțarea la tot ceea ce ține de spațiul privat și de individualitate, în special în legătură cu aspectele referitoare la sexualitate și la denunțarea și pedepsirea – „pentru binele lor" – a celor care încalcă regulile? Elementul sexual este probabil unul decisiv, asta pentru că până și mintea cea mai puțin ascuțită poate să perceapă ceea ce Nathaniel Hawthorne a surprins în *Litera stacojie*: legătura profundă dintre represiune și perversiune.

În istoria timpurie a omenirii, principiul totalitarist a fost cel predominant. Religia de stat oferea un răspuns complet și „total" tuturor întrebărilor, de la poziția cuiva în cadrul

ierarhiei sociale și până la normele care reglementau comportamentul alimentar și sexual. Fie că era sau că nu era sclav în sensul propriu al cuvântului, individul uman era perceput ca o proprietate, iar acțiunile clerului veneau să consolideze sistemul absolutist. Una dintre cele mai imaginative proiecții ale ideii totalitare oferite de Orwell – „crima de gândire" – era un loc comun. Orice gând impur, ca să nu mai vorbim de unul eretic, putea să ducă la jupuirea de viu a individului. Cel care era acuzat că e posedat de demoni sau că are legături cu Necuratul era ca și condamnat. Orwell a putut să vizualizeze această situație infernală încă de timpuriu, închis fiind într-o școală ermetică sub conducerea unor creștini sadici, unde era imposibil să știi când ai încălcat regulile. Orice ai fi făcut și oricât de precaut te-ai fi arătat, păcate pe care nici nu le bănuiai ajungeau să îți fie puse în cârcă.

Puteai să părăsești această școală îngrozitoare (rămânând traumatizat pe viață, așa cum s-a întâmplat cu milioane de copii), dar nu e posibil, într-o viziune religioasă de tip totalitar, să evadezi din această lume a păcatului originar, a vinovăției și a suferinței. Chiar și după ce mori, te așteaptă eternitatea pedepsei. Potrivit acelor totalitariști religioși cu adevărat extremiști, precum Jean Calvin, care și-a preluat înfiorătoarea doctrină de la Sfântul Augustin, eternitatea pedepsei te poate pândi chiar înainte de a te fi născut. Cu multă vreme în urmă a fost decis care suflete sunt alese sau „predestinate" pentru clipa judecății când oile vor fi separate de capre. Nu este posibil să înaintezi apel la această sentință primordială și nici faptele bune sau mărturisirea credinței nu îl pot salva pe cel care n-a avut norocul de a fi ales. Geneva lui Calvin era un prototip al statului totalitarist, iar Calvin era un sadic, un torționar și un ucigaș care l-a ars de viu pe Servetus (una dintre marile minți iscoditoare ale vremii sale). Doar cu puțin mai norocoși decât acesta, adepții lui Calvin au avut parte de nenorocirea de a fi obligați să-și risipească viețile întrebându-se dacă sunt sau nu „aleși", faptul fiind bine surprins de George Eliot în *Adam Bede* și într-o veche satiră plebee din Anglia îndreptată împotriva celorlalte secte, de la Martorii lui Iehova la Frăția Plymouth,

ale căror membri aveau îndrăzneala de a pretinde că se numără printre cei aleși și că doar ei știu numărul exact al celor care vor fi salvați de flăcări:

> Suntem doar câțiva aleși, voi, toți ceilalți, v-ați fript.
> Mare-i iadul să vă-nghită – noi în rai ne-am pricopsit.

Am avut un unchi inofensiv, dar cam slab de minte, care și-a distrus viața și a ajuns într-o stare de totală nefericire exact din această cauză. S-ar putea ca Jean Calvin să ne pară o figură îndepărtată, dar cei care obișnuiau să pună mâna pe putere și să o folosească în numele său sunt încă printre noi și umblă sub nume cu rezonanță mai blajină precum prezbiterieni și baptiști. Impulsul de a interzice și de a cenzura cărți, de a-i reduce la tăcere pe disidenți, de a-i condamna pe cei din afară, de a invada spațiul privat și de a invoca mântuirea exclusivă reprezintă chiar esența totalitarismului. Fatalismul caracteristic islamului, conform căruia toate lucrurile sunt deja aranjate de Allah, prezintă câteva asemănări prin respingerea deplină a libertății și autonomiei umane, cât și prin convingerea arogantă și nesuferită că în dogmele credinței sale s-ar găsi deja tot ceea ce nevoia de cunoaștere ar putea pretinde la un moment sau altul.

Astfel, când în 1950 a fost publicată marea antologie antitotalitară a secolului XX, cei doi redactori coordonatori și-au dat seama că nu puteau să aleagă decât un singur titlu, și anume *Zeul care a dat greș*. Îl cunoșteam vag și lucrasem sporadic pentru unul dintre cei doi, socialistul britanic Richard Crossman. După cum a scris în introducerea acestei cărți:

> Pentru un intelectual, confortul material este relativ lipsit de importanță; ceea ce-l preocupă cel mai mult este libertatea spiritului. Forța Bisericii Catolice a izvorât întotdeauna din faptul că pretinde renunțarea absolută la această libertate și condamnă mândria spirituală ca fiind un păcat capital. Neofitul comunist, dăruindu-și sufletul legii canonice a Kremlinului, trăia ceva din experiența descătușării pe care și catolicismul o oferă intelectualului istovit și frământat de privilegiul libertății.

Singura carte care a tras un semnal de alarmă în această privință, cam cu treizeci de ani înainte, a fost un volum de mici dimensiuni, dar strălucit, apărut în 1919 și intitulat *The Practice and Theory of Bolshevism* (*Practica și teoria bolșevismului*). Cu mult înainte ca Arthur Koestler și Richard Crossman să-și înceapă ancheta retrospectivă a acestui naufragiu, întregul dezastru era anticipat în termeni care impun și astăzi admirație pentru clarviziunea de care au dat dovadă. Analistul caustic al noii religii a fost Bertrand Russell, al cărui ateism i-a permis să fie cu mult mai vizionar decât mulți dintre naivii „socialiști creștini" care pretindeau că în Rusia se configurează datele unui nou paradis pământesc. A fost, de asemenea, cu mult mai vizionar decât conaționalii săi anglicani, al căror oficios londonez, ziarul *Times*, a abordat perspectiva conform căreia Revoluția Rusă putea fi explicată prin *Protocoalele înțelepților Sionului*. Acest fals pus în circulație de poliția secretă din Rusia ortodoxă a fost reeditat de Eyre și Spottiswoode, tipografii oficiali ai Bisericii Anglicane.

Având în vedere faptul că, în istoria ei, religia a propagat și a capitulat în fața dictaturii pe pământ și a controlului absolut în viața de apoi, cum s-a opus ea regimurilor „seculare" de tip totalitar din vremea noastră? Pentru a răspunde, trebuie să ne aplecăm, în această ordine, asupra nazismului și stalinismului.

Fascismul – precursorul și modelul național-socialismului – a fost o mișcare ce credea într-o societate organică și corporatistă asupra căreia prezida un lider sau o călăuză. („Fasciile" – simbolul „lictorilor", agenți ai legii în Roma antică – erau un mănunchi de nuiele legate în jurul unei securi, reprezentând unitatea și autoritatea.) Ridicându-se din nenorocirea și umilința Primului Război Mondial, mișcările fasciste se declarau în favoarea apărării valorilor tradiționale împotriva bolșevismului și proclamau naționalismul și pietatea. Probabil că nu e o coincidență faptul că s-au manifestat mai întâi și cu precădere în țările catolice și cu siguranță nu e o coincidență că Biserica Catolică simpatiza cu ideea fascistă. Nu doar că Biserica percepea comunismul ca pe un dușman de moarte, dar, totodată, descoperea în pozițiile cele mai înalte ale partidului

lui Lenin un vechi inamic, evreul. Doar ce apucase Benito Mussolini să pună mâna pe putere în Italia, că Vaticanul s-a și grăbit să încheie un tratat oficial cu acesta, cunoscut ca Pactul Lateran din 1929. În urma acestui tratat, catolicismul a devenit singura religie recunoscută în Italia, având prerogative de tip monopolist asupra unor chestiuni precum nașterea, căsătoria, moartea și educația, și îndemnându-și în schimb credincioșii să voteze cu partidul lui Mussolini. Papa Pius al XI-lea l-a descris pe Il Duce („Conducătorul") ca pe „un om trimis de providență". Alegerile nu aveau să facă parte prea multă vreme din viața statului italian, dar Biserica a contribuit la disoluția partidelor catolice laice cu orientare centristă și a pus umărul la constituirea unui pseudopartid numit „Acțiunea Catolică" ce avea să fie reprodus în mai multe țări. Biserica a fost un aliat de nădejde în instaurarea regimurilor fasciste din sudul Europei în țări precum Spania, Portugalia și Croația. În Spania, generalului Franco i s-a permis să dea numele de *La Crujada* (Cruciada) acțiunilor sale de invadare a țării și de distrugere a republicii reprezentative. Vaticanul a sprijinit sau, cel puțin, a refuzat să critice încercarea teatrală a lui Mussolini de a recrea o pastișă a Imperiului Roman prin invazia Libiei, a Abisiniei (Ethiopia de azi) și a Albaniei: aceste teritorii erau populate de necreștini sau de creștini din tabăra greșită, anume cea ortodoxă. Pentru a justifica utilizarea de gaze otrăvitoare și alte măsuri îngrozitoare în Abisinia, Mussolini s-a referit chiar și la faptul că erezia monofizită – o dogmă eronată despre incarnare ce fusese condamnată de papa Leon și de Sinodul de la Calcedon din 451 – supraviețuia printre locuitorii acestei țări.

Peisajul din Europa Centrală și de Est nu era cu mult mai luminos. Lovitura de stat din Ungaria dată de grupările militare de extremă dreaptă, conduse de amiralul Horthy a fost călduros îmbrățișată de biserică, la fel și alte mișcări fasciste din Slovacia și din Austria. (În Slovacia, regimul marionetă al naziștilor era propriu-zis condus de un om care aparținea ordinelor bisericești, pe nume părintele Tiso.) Cardinalul Austriei și-a anunțat entuziasmul în momentul în care Hitler a demarat *Anschluss*-ul și țara sa a fost înghițită de Germania.

În Franța, extrema dreaptă a adoptat sloganul „*Meilleur Hitler que Blum*“ – cu alte cuvinte, e mai bine să fii condus de un dictator rasist din Germania decât de un conațional care e evreu socialist. Organizațiile catolice de tip fascist, precum Action Française, condusă de Charles Maurras, și Croix de Feu au purtat o campanie violentă împotriva democrației franceze și n-au căutat să își ascundă nemulțumirile legate de calea nefastă pe care Franța o apucase odată cu achitarea căpitanului evreu Alfred Dreyfus în 1899. Când Franța a intrat sub ocupație germană, aceste mișcări au colaborat cu mult entuziasm, ajutând la hăituirea și uciderea evreilor francezi și la deportarea în lagăre de muncă a unui număr uriaș de conaționali. Regimul de la Vichy s-a plecat în fața clericalismului, îndepărtând sloganul de la 1789 – „*Liberté, Égalité, Fraternité*“ – de pe moneda națională și înlocuindu-l cu mottoul creștin „*Travail, Famille, Patrie*“. Chiar și într-o țară precum Anglia, unde simpatizanții fasciști erau mult mai puțin influenți, au reușit totuși să pătrundă în cercuri respectabile prin intermediul unor intelectuali catolici precum T.S. Eliot și Evelyn Waugh.

La vecinii lor, în Irlanda, mișcarea Cămășilor Albastre condusă de generalul O'Duffy (care a trimis voluntari în Spania pentru a lupta alături de Franco) nu era, în bună măsură, decât un apendice al Bisericii Catolice. Chiar și la sfârșitul lui aprilie 1945, la aflarea veștii morții lui Hitler, președintele Éamon de Valera și-a pus cea mai bună pălărie pe care o avea, s-a urcat în trăsura cu însemnele statului și s-a deplasat la ambasada germană din Dublin pentru a oferi condoleanțe oficiale. Astfel de atitudini făceau ca unele state dominate de catolicism, precum Irlanda, Spania sau Portugalia, să fie neeligibile pentru a se alătura Organizației Națiunilor Unite la momentul înființării acesteia. Biserica a depus eforturi pentru a-i fi scuzate toate aceste implicări, dar complicitatea cu fascismul este o pată de neșters în istoria ei și nu a fost vorba de un angajament pe termen scurt sau făcut în pripă, ci, mai degrabă, de o alianță funcțională care nu a ajuns să se destrame decât *după* ce perioada fascistă a devenit ea însăși de domeniul istoriei.

Cazul capitulării bisericii în fața național-socialismului german este semnificativ mai complicat, dar nu și mai înălțător. Deși împărtășea două principii importante cu mișcarea lui Hitler – antisemitismul și anticomunismul –, Vaticanul putea să vadă că nazismul reprezintă o provocare chiar și pentru biserică. În primul rând, era un fenomen cvasipăgân care căuta ca pe termen lung să înlocuiască creștinismul cu rituri sângeroase și mituri rasiale sinistre de origine pseudonordică, întemeiate pe fantezia superiorității ariene. În al doilea rând, promova o politică de exterminare orientată împotriva infirmilor, invalizilor și a alienaților și începuse aplicarea ei destul de devreme nu în rândurile evreilor, ci ale populației germane. Spre meritul ei, trebuie spus că, încă din primele momente, biserica din Germania a denunțat de la amvon această oribilă purificare prin eugenie.

Dar, dacă s-ar fi călăuzit după principii etice, n-ar fi fost nevoie ca Vaticanul să încerce în zadar, timp de cincizeci de ani după aceea, să justifice sau să-și ceară scuze pentru lamentabila sa pasivitate și inacțiune. S-ar putea totuși ca „pasivitate“ și „inacțiune“ să nu fie cuvintele cele mai potrivite. A decide să nu faci nimic reprezintă în sine o politică și o decizie și este întristător de ușor să consemnezi și să explici alinierea bisericii în termenii unei realpolitik ce căuta nu să înfrângă nazismul, ci să se acomodeze cu el.

Pe 8 iulie 1933, la câteva luni după ce pusese mâna pe putere, guvernul lui Hitler încheia *primul* său acord diplomatic sub forma unui tratat cu Vaticanul. În schimbul controlului nedisputat asupra educației copiilor catolici din Germania, al încetării propagandei naziste împotriva abuzurilor petrecute în școlile și orfelinatele catolice și al altor câteva privilegii acordate bisericii, Sfântul Scaun i-a cerut Partidului Catolic de Centru să se dizolve și le-a ordonat subit catolicilor să se abțină de la orice fel de activitate politică în legătură cu acele subiecte pe care regimul le desemna ca indezirabile. La prima întrunire a cabinetului său de după semnarea acestei capitulări, Hitler a anunțat că aceste noi circumstanțe vor fi „cu precădere semnificative în lupta împotriva evreimii internaționale“.

Și nu greșea. Propriu-zis, s-ar putea spune că nici lui nu-i venea să creadă cât este de norocos. Cei douăzeci și trei de milioane de catolici care trăiau în cel de-al Treilea Reich, dintre care mulți dăduseră dovadă de curaj individual împotrivindu-se ridicării nazismului, fuseseră eviscerați și castrați ca forță politică. Sfântul lor Părinte le ceruse, în esență, să-i cedeze totul celui mai rău cezar pe care îl cunoscuse omenirea. Începând cu acel moment, registrele parohiale au fost puse la dispoziția statului nazist cu scopul de a stabili cine se încadra criteriului „purității rasiale" pentru a putea supraviețui nesfârșitei persecuții declanșată prin Legile de la Nürnberg.

O consecință nu mai puțin îngrozitoare a acestei capitulări morale a fost concomitenta prăbușire morală a protestanților germani, care au căutat să le fure catolicilor poziția privilegiată prin oficializarea propriei încercări de conviețuire cu Führerul. Totuși, nici una dintre bisericile protestante nu a mers atât de departe precum forurile superioare catolice care au instituit ca pe 20 aprilie să se sărbătorească anual ziua de naștere a lui Hitler. S-a stabilit printr-o dispoziție papală ca în această zi de bun augur cardinalul Berlinului să transmită „calde felicitări Führerului în numele episcopilor și al diocezelor din Germania", iar aceste urări să fie însoțite de „rugăciunile arzătoare pe care catolicii din Germania le înalță către ceruri din altarele lor". Ordinul a fost ascultat și îndeplinit cu devotament.

Ca să fim corecți, această dezonorantă tradiție a fost inaugurată abia în 1939, an în care s-a produs schimbarea papei. Și ca să fim corecți până la capăt, papa Pius al XI-lea și-a exprimat întotdeauna dubiile profunde în legătură cu sistemul lui Hitler și cu capacitatea sa evidentă de a înfăptui răul extrem. (De exemplu, în timpul primei vizite pe care Hitler a făcut-o la Roma, Sfântul Părinte a părăsit ostentativ orașul, retrăgându-se la reședința papală de la Castelgandolfo.) Totuși, acest papă slab și chinuit a fost în permanență devansat, de-a lungul anilor 1930, de secretarul său de stat, Eugenio Pacelli. Avem motive întemeiate să credem că cel puțin una dintre enciclicele papale, exprimând un minimum de îngrijorare în legătură cu tratamentul la care erau supuși evreii din Europa,

a fost concepută de Sfinția Sa, dar blocată de Pacelli, a cărui strategie se orienta în altă direcție. Îl reținem astăzi pe Pacelli sub numele de papa Pius al XII-lea, cel care i-a luat locul fostului său superior la moartea acestuia în 1939. La patru zile după ce a fost ales de Colegiul cardinalilor, Sfinția Sa a trimis următoarea scrisoare la Berlin:

> Ilustrului Herr Adolf Hitler, Führer și Cancelar al Reichului german! Aflându-Ne la începutul pontificatului Nostru, dorim să vă asigurăm că rămânem devotați bunăstării spirituale a poporului german aflat sub conducerea dumneavoastră... În decursul mulților ani pe care I-am petrecut în Germania, am făcut tot ceea ce Ne-a stat în putere pentru a stabili relații de armonie între Biserică și stat. Acum, când responsabilitățile funcției de păstorire pe care o ocupăm Ne oferă posibilități sporite, Ne rugăm cu și mai multă ardoare să putem atinge acest obiectiv. Fie ca prosperitatea poporului german și progresul său în toate domeniile să se vadă, cu ajutorul lui Dumnezeu, pe deplin împlinite!

La șase ani după acest mesaj malefic și plin de sine, poporul german, altădată prosper și civilizat, putea să privească în jur și să găsească cu greu vreo clădire care să mai stea în picioare, în timp ce soldații fără dumnezeu din Armata Roșie înaintau spre Berlin măturând totul în cale. Dar altul e motivul pentru care amintesc aceste circumstanțe. Se presupune că un credincios vede în papă locțiitorul lui Hristos pe pământ și păstrătorul cheilor Sfântului Petru. Are, bineînțeles, libertatea de a crede asta și de a crede că dumnezeu decide când se încheie mandatul unui papă și (mai important) când începe mandatul altuia. Acest fapt presupune credința că moartea unui papă antinazist și urcarea pe scaunul pontifical a unuia pronazist este o chestiune ce ține de voința divină, asta cu câteva luni înainte ca Hitler să invadeze Polonia și să se declanșeze al Doilea Război Mondial. Dacă ne aplecăm asupra faptelor acestui război, putem să cădem de acord că un sfert dintre membrii trupelor SS erau catolici practicanți și că nici un catolic nu a fost măcar amenințat vreodată cu excomunicarea pentru că a fost părtaș

la crime de război. (Joseph Goebbels *a fost* excomunicat, dar cu ceva vreme înainte, și și-o făcuse cu mâna lui prin căsătoria cu o protestantă.) Fără îndoială, oamenii sunt imperfecți, la fel și instituțiile. Dar nu există dovadă mai clară și mai vie că instituțiile sacre sunt create de oameni.

Înțelegerea a continuat chiar și după război, criminalii naziști fiind transportați clandestin în America de Sud pe acel „drum al șobolanilor" de tristă amintire. Chiar Vaticanul, având posibilitatea de a pune la dispoziție pașapoarte, documente, bani și contacte, a fost cel care a organizat această rețea de salvare, asigurând și adăpostul și ajutorul necesare la celălalt capăt. Ca și cum acest lucru nu ar fi fost suficient de rău, a presupus și colaborarea cu dictatori de extrema dreaptă din emisfera sudică, multe dintre aceste regimuri fiind organizate după model fascist. Torționarii și criminalii care au reușit să fugă, precum Klaus Barbie, și-au găsit de multe ori o a doua carieră în slujba acestor regimuri care, până când au început să se prăbușească în ultimele decenii ale secolului XX, s-au bucurat și de sprijinul constant al clerului catolic din acele țări. Astfel, relația bisericii cu fascismul și nazismul a supraviețuit prăbușirii celui de-al Treilea Reich.

Mulți creștini și-au sacrificat viețile pentru a-și proteja semenii în timpul acestui coșmar pe care l-a trăit secolul XX, dar posibilitatea ca ei să o fi făcut în urma îndrumării venite din partea clerului e aproape neglijabilă din punct de vedere statistic. E și motivul pentru care cinstim memoria puținilor credincioși care, precum Dietrich Bonhoeffer sau Martin Niemoller, au acționat doar în funcție de ceea ce le-a dictat conștiința. Papalității i-a luat multă vreme până când, abia în anii 1980, a reușit să găsească un candidat pentru sanctificare în contextul „soluției finale" și, chiar și atunci, cel ales era un preot cu o poziție destul de ambivalentă care – după ce se remarcase printr-o politică antisemită în Polonia – ajunsese, din câte se pare, să dea dovadă de un comportament nobil la Auschwitz. Un alt candidat – un om de rând din Austria pe nume Franz Jagerstatter – a fost, din păcate, descalificat. Într-adevăr, refuzase să se înroleze în armata lui Hitler în

temeiul faptului că se supune poruncii superioare de a-și iubi aproapele, dar, aflat în închisoare și așteptându-și execuția, a fost vizitat de duhovnicii săi care i-au spus că ar trebui să se supună legii. Stânga seculară din Europa iese cu o imagine mult mai bună din această luptă antinazistă, chiar dacă mulți dintre cei care îmbrățișau această poziție credeau că, dincolo de munții Ural, se găsește un paradis muncitoresc.

Se uită adeseori că Axa număra încă un membru – Imperiul Japoniei –, care avea în fruntea statului nu doar o persoană religioasă, ci de-a dreptul o divinitate. Dacă s-a întâmplat cumva ca revoltătoarea erezie de a crede că împăratul Hirohito este un zeu să fie denunțată de la amvon sau de vreun prelat din Germania sau Italia, eu unul n-am reușit să descopăr nici o dovadă în acest sens. În numele sacru al acestui mamifer supraestimat până la ridicol, porțiuni întinse din China, Indonezia și din insulele Pacificului au fost prădate, iar populația a fost subjugată. Tot în numele său, milioane de japonezi îndoctrinați au ajuns să se sacrifice și să devină martiri. Atât de impozant și de isteric a fost cultul acestui rege-zeu, încât se credea că întregul popor japonez ar putea să recurgă la sinucidere dacă persoana sa avea să fie pusă în pericol la sfârșitul războiului. În consecință, s-a decis că poate să „rămână pe poziție“, dar cu condiția ca, de atunci încolo, să se declare doar împărat, poate divin într-o anumită măsură, dar nu un zeu în sensul deplin al cuvântului. Această deferență în fața puterii viziunii religioase trebuie să implice și recunoașterea faptului că, prin credință și venerație, oamenii pot să ajungă la comportamente dintre cele mai nefaste.

Astfel, cei care invocă tirania „seculară“ pentru a o opune religiei speră că vom uita două lucruri: relația dintre bisericile creștine și fascism și capitularea acestor biserici în fața național-socialismului. Nu este doar o afirmație care să-mi aparțină: faptul a fost recunoscut de chiar autoritățile religioase. Lipsa de conștiință în această chestiune e ilustrată și de o dovadă de rea-credință cu care trebuie încă să ne confruntăm. Pe site-urile religioase și în cadrul propagandei

religioase, s-ar putea să vă întâlniți cu niște afirmații pe care se presupune că Albert Einstein le-ar fi făcut în 1940:

> Iubind libertatea, când revoluția a pătruns în Germania, mi-am întors privirea spre universități în speranța că acestea vor apăra libertatea, știind cum s-au lăudat întotdeauna cu devotamentul lor față de cauza adevărului; însă acest lucru nu s-a întâmplat, universitățile fiind imediat reduse la tăcere. Apoi, am privit spre redactorii marilor ziare, care au publicat în trecut editoriale înflăcărate proclamându-și dragostea pentru libertate, dar și ei, ca și universitățile, au fost reduși la tăcere în doar câteva săptămâni... Numai Biserica s-a pus de-a curmezișul în calea campaniei lui Hitler pentru suprimarea adevărului. N-am avut niciodată vreun interes aparte față de Biserică, dar acum mă încearcă o mare dragoste și admirație pentru aceasta din cauză că singură Biserica a avut curajul și perseverența de a lupta pentru adevărul intelectual și pentru libertatea morală. Astfel, mă văd nevoit să mărturisesc că ceea ce am disprețuit altădată, admir acum fără nici o rezervă.

Publicată inițial în revista *Time* (fără nici o dovadă verificabilă a semnatarului), această presupusă declarație a fost citată la un moment dat pe un post național de clericul Fulton Sheen, celebru purtător de cuvânt al catolicilor americani, și a rămas de atunci în circulație. După cum a atras atenția cercetătorul William Waterhouse, nu seamănă deloc cu discursul lui Einstein. Pe de o parte, stilul e prea plin de înfloriturii. Totodată, îl face pe Einstein cel calculat și prudent să pară neghiob prin faptul că afirmă că „a disprețuit“ ceva ce nu i-a trezit „niciodată vreun interes aparte“. O altă dificultate e dată de faptul că afirmația nu se regăsește în nici una dintre antologiile cu intervențiile lui Einstein, scrise sau vorbite. În cele din urmă, Waterhouse a reușit să dea peste o scrisoare nepublicată în Arhivele Einstein din Ierusalim în care bătrânul fizician se plângea în 1947 că a făcut la un moment dat o remarcă laudativă despre niște „preoți“ germani (*nu* despre „biserică“) care a fost apoi mult exagerată, ajungând de nerecunoscut.

Oricine își dorește să afle ce a spus Einstein cu adevărat în zilele de început ale barbariei hitleriste poate cu ușurință să găsească afirmațiile acestuia. De exemplu:

> Sper că în Germania se vor ivi în curând împrejurări salutare și că pe viitor marile ei spirite, oameni precum Kant și Goethe, nu vor fi doar prilej de comemorare periodică, ci că principiile pe care ei le-au avansat își vor face loc în viața publică și în conștiința colectivă.

Rezultă destul de limpede de aici că Einstein își punea „credința", ca de fiecare dată, în principiile iluministe. Cei care caută să ne ofere o imagine falsă despre omul care ne-a dat o teorie alternativă despre cosmos (alături de cei care au privit în altă parte sau chiar au fost părtași în timp ce evrei precum Einstein erau deportați și uciși) nu fac decât să trădeze o conștiință vinovată.

Dacă ne deplasăm acum atenția înspre stalinismul din Rusia și din China, caracterizat de cultul supradimensionat al personalității și de nepăsarea reprobabilă față de viața umană și față de drepturile omului, nu ne putem aștepta să găsim prea multe suprapuneri cu religiile preexistente. Pe de o parte, Biserica Ortodoxă Rusă fusese principalul reazăm al autocrației țariste, țarul însuși fiind perceput ca liderul formal al religiei și fiind situat oarecum deasupra simplei umanități. În China, bisericile creștine se identificau în bună măsură cu concesiunile străine smulse de puterile imperiale, una dintre principalele cauze care au dus la declanșarea revoluției. Nu vrem să scuzăm sau să explicăm uciderea preoților și a călugărițelor sau profanarea bisericilor – la fel cum nu putem scuza incendierea bisericilor și uciderea clericilor din Spania în vremea luptei republicane împotriva fascismului catolic –, dar îndelunga asociere a religiei cu puterea seculară coruptă a însemnat că aproape orice națiune trebuie să treacă prin cel puțin o fază anticlericală, de la Cromwell prin Henric al VIII-lea și până la Revoluția Franceză sau la Risorgimento,

iar condițiile de conflict și de declin care au prevalat în Rusia și în China au făcut ca acest proces să fie unul excepțional de brutal. (Aș putea adăuga că nici un creștin serios nu se poate aștepta ca religia să-și recapete statutul *sub forma ei anterioară* în nici una dintre aceste țări: biserica din Rusia era protectoarea iobăgiei și era implicată în pogromuri antisemite, iar misionarii, negustorii cei avari și concesionarii din China erau complici la diferite fărădelegi.)

Lenin și Troțki erau cu siguranță atei convinși care considerau că iluziile furnizate de religie puteau fi combătute prin măsuri politice și, în același timp, că avuția nerușinat de mare a bisericii putea fi naționalizată. Printre bolșevici, ca și printre iacobinii anului 1789, se găseau și unii care vedeau în revoluție o formă de religie alternativă, cu implicații ce trimit la miturile izbăvirii și la diferite forme de mesianism. Pentru Iosif Stalin, care urmase cursurile unui seminar din Georgia pentru a deveni preot, totul se rezuma la o chestiune de putere. „Câte divizii are papa?“ este una dintre întrebările sale faimoase și prostești. (Adevărata replică la acest sarcasm necioplit e „Mai multe decât te aștepți.“) Apoi, Stalin a repetat cu pedanterie vechiul truc al papalității de a face știința să se conformeze dogmei, susținând că șamanul și șarlatanul Trofim Lîsenko descoperise secretul geneticii și promițând recolte extraordinare de legume cu calități deosebite. (Milioane de nevinovați au murit măcinați de dureri interne în urma acestei „revelații“.) Acest cezar căruia totul îi era pus la picioare a avut grijă, cu cât regimul său devenea mai naționalist și mai centralizat, să păstreze o biserică marionetă al cărei mesaj tradițional putea să fie conjugat cu mesajul său. Această legătură s-a concretizat în special în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când Rusia a renunțat la „Internaționala“ ca imn național, înlocuind-o cu genul de cântec de propagandă folosit în înfrângerea lui Napoleon din 1812 (asta într-o vreme în care „voluntari“ din mai multe state fasciste din Europa invadau Rusia sub stindardul sfânt al cruciadei împotriva comunismului „fără de dumnezeu“). Într-un pasaj adesea trecut cu vederea din *Ferma Animalelor*, Orwell îi permite

corbului Moise, croncănitorul care propovăduia un paradis aflat dincolo de ceruri, să revină la fermă și să-și rostească predicile în fața animalelor mai credule după ce Napoleon îl alungase pe Snowball. Această analogie a modului în care Stalin manipulase Biserica Ortodoxă Rusă s-a dovedit, ca și în privința altor aspecte, destul de exactă. (În perioada postbelică, staliniștii polonezi au apelat la o tactică mult asemănătoare, trecând în legalitate o grupare catolică numită Pax Christi și oferindu-i locuri în parlamentul de la Varșovia, spre încântarea unor comuniști catolici care vizitaseră țara, precum Graham Greene.) Propaganda antireligioasă din Uniunea Sovietică a îmbrăcat forma unui materialism dintre cele mai banale: un altar ridicat în memoria lui Lenin avea vitralii, în timp ce în muzeul oficial al ateismului se găsea mărturia unui astronaut rus care, călătorind în spațiu, nu văzuse nici un dumnezeu. Această tâmpenie exprima tot atât de mult dispreț față de țărănoii creduli precum o icoană făcătoare de minuni. Iată cum punea problema polonezul Czesław Miłosz, laureat al premiului Nobel, în *Gândirea captivă*, eseul său devenit un clasic al antitotalitarismului, publicat pentru prima dată în 1953:

> Am cunoscut mulți creștini – polonezi, francezi și spanioli – care în domeniul politic erau adepți ai ortodoxiei staliniste, păstrându-și anumite rețineri interioare și crezând într-o corectare înfăptuită de Dumnezeu în urma executării sângeroaselor sentințe de către împuterniciții Istoriei. În raționamentul lor, ei mergeau destul de departe: după părerea lor, evoluția istorică se desfășoară după legi stricte, care există din voința lui Dumnezeu; una dintre aceste legi este lupta de clasă; secolul XX este secolul luptei victorioase a proletariatului, purtat în această luptă de partidul comunist: întrucât conducătorul partidului comunist este Stalin, el îndeplinește legea Istoriei, adică acționează din voința lui Dumnezeu, și se cuvine să ne supunem. Reînnoirea omenirii este posibilă doar în modul folosit pe teritoriul Rusiei, de aceea un creștin nu poate acționa împotriva singurei idei – ce-i drept, cumplită – care va crea pe întreaga planetă o nouă specie de om. Un asemenea raționament este deseori folosit public de acei clerici care sunt instrumente

> în mâna partidului. „Hristos este omul nou. Omul nou este omul sovietic. Deci Hristos este omul sovietic!“ – spunea patriarhul român Iustinian Marina.

Oameni precum Marina sunt, fără îndoială, jalnici și demni de ură, mai mult, jalnici și demni de ură concomitent, dar atitudinea lor nu este, în principiu, cu nimic mai condamnabilă decât nenumăratele pacte dintre biserică și imperiu, biserică și monarhie, biserică și fascism și dintre biserică și stat, toate fiind justificate de necesitatea resimțită de cei credincioși de a încheia alianțe temporare de dragul unor scopuri „mai înalte“, dând în același timp cezarului ce e a cezarului (cuvântul din care e derivat „țarul“), chiar dacă se întâmplă ca acesta să fie „fără de dumnezeu“.

Unui specialist în științe politice sau unui antropolog nu i-ar fi foarte dificil să identifice ceea ce redactorii coordonatori și colaboratorii la volumul *Zeul care a dat greș* au surprins în nemuritoarele lor formulări seculare: absolutiștii comuniști nu au căutat atât să nege religia în interiorul unor societăți despre care știau bine că sunt saturate cu credință și superstiție, cât să o *înlocuiască*. Ascensiunea solemnă a unor lideri infailibili, constituind o sursă inepuizabilă de beneficii și binecuvântare; vânarea neîncetată a ereticilor și a schismaticilor; îmbălsămarea liderilor după moarte, transformarea lor în idoli și în moaște; lugubrele procese spectacol în care erau smulse mărturisiri incredibile prin tortură... nici unul dintre aceste elemente nu e foarte dificil de interpretat în termeni tradiționali. Și nici isteria declanșată în vremuri de calamitate sau foamete când autoritățile demarau o căutare nebună a oricăror vinovați, mai puțin a celor reali. (Venerabila Doris Lessing mi-a mărturisit la un moment dat că a părăsit Partidul Comunist după ce a aflat că inchizitorii lui Stalin au jefuit Muzeul Ortodoxismului și Țarismului din Rusia și au repus în utilizare vechile instrumente de tortură.) Și nici invocarea permanentă a „viitorului luminos“, a cărui realizare avea să justifice toate crimele și să spulbere toate îndoielile meschine. *Extra ecclesiam, nulla salus* era unul dintre dictoanele

vechii credințe. „Prin revoluție – totul“ îi plăcea lui Fidel Castro să spună, „în afara revoluției – nimic.“ Într-adevăr, în interiorul perimetrului lui Castro s-a dezvoltat o mutație bizară cunoscută sub denumirea oximoronică de „teologie a eliberării“, prin intermediul căreia preoți și chiar unii episcopi au îmbrățișat liturghii „alternative“, consacrând ideea absurdă că Iisus din Nazareth era în fapt un socialist plătitor de taxe. Printr-o juxtapunere de motive bune și unele mai puțin bune (arhiepiscopul Romero de El Salvador a fost un om curajos și principial, nu însă și unii clerici aparținând „comunităților de bază“ din Nicaragua), papalitatea a condamnat mișcarea ca erezie. Numai de ar fi condamnat și fascismul și nazismul într-un chip la fel de lipsit de ezitări și de ambiguitate.

Puține sunt cazurile în care, precum în Albania, comunismul a încercat să extirpe religia cu totul și să declare un stat cu desăvârșire ateu. N-a făcut decât să ducă la un și mai exacerbat cult al unor indivizi mediocri, precum dictatorul Enver Hodja, și la botezuri și ceremonii secrete ce veneau să demonstreze alienarea totală a oamenilor de rând față de regimul în care trăiau. Se poate spune că Sigmund Freud a avut dreptate când, în *Viitorul unei iluzii*, a descris impulsul religios ca fiind, în esență, imposibil de dezrădăcinat până când sau dacă specia umană nu va putea să-și depășească frica de moarte și tendința de a proiecta fantasme. Nici una dintre aceste ipoteze nu pare foarte probabilă. Tot ceea ce regimurile totalitariste au reușit să demonstreze e că impulsul religios – nevoia de a venera – poate să ia forme și mai monstruoase dacă este reprimat. Nu e tocmai un compliment la adresa tendinței noastre de a venera.

În primele luni ale acestui secol, am făcut o vizită în Coreea de Nord. Ceea ce descoperi aici, într-un patrulater ermetic mărginit fie de mare, fie de frontiere aproape impenetrabile, este un tărâm dedicat în totalitate adulării. Cetățeanul – supusul – își consacră fiecare moment conștient al existenței sale preamăririi Tatălui său, Ființa Supremă. Ecoul glorificării răsună în fiecare sală de clasă, fiecare film sau operă îi sunt închinate, fiecare transmisiune de la televizor sau de la radio

îi este destinată. La fel și cărțile sau articolele din reviste și din presă, toate evenimentele sportive și toate spațiile de muncă. M-am tot întrebat cum ar fi să fii nevoit să intonezi la nesfârșit cântece de slavă, iar acum am aflat. Nici diavolul nu e uitat din ecuație: răul neobosit al străinilor și al necredincioșilor este combătut cu neîncetată vigilență, incluzând momente de ritual zilnic la locul de muncă în care este inculcată ura față de „celălalt". Statul nord-coreean s-a născut cam în același moment la care era publicat romanul *O mie nouă sute optzeci și patru* și mai că îți vine să crezi că sfântul părinte al statului, Kim Il Sung, a primit un exemplar și i s-a cerut să încerce să pună totul în practică. Dar nici măcar Orwell n-a îndrăznit să imagineze că s-ar putea spune că ziua „Fratelui cel Mare" ar putea fi însoțită de minuni și semne prevestitoare – precum faptul că păsările salută mărețul eveniment cântând cu glas uman. Nici că Partidul Interior din Aerobaza Unu/Oceania ar cheltui miliarde de dolari, acolo unde banii lipsesc și într-o vreme de foamete cumplită, pentru a demonstra că ridicolul mamifer Kim Il Sung și jalnicul mamifer care îi este fiu, Kim Jong Il, sunt de fapt două incarnări ale aceleiași persoane. (Prin această versiune a ereziei arianismului condamnată vehement de Atanasie, Coreea de Nord se distinge ca fiind singurul stat care este condus de un defunct: Kim Jong Il este liderul partidului și al armatei, dar președinția îi aparține pentru eternitate tatălui său decedat, țara devenind astfel o necrocrație sau o mausoleocrație, lipsindu-i o singură persoană pentru a forma și o Sfântă Treime.) Viața de apoi nu este pomenită în Coreea de Nord, pentru că ideea unei dezertări în orice direcție este aspru descurajată, dar, pe acest fond, nu se pretinde nici că cei doi Kim vor continua să-și exercite supremația asupra ta și după ce ai trecut în neființă. Cei care studiază acest subiect pot sesiza cu ușurință că ceea ce ni se oferă în Coreea de Nord nu este atât o formă extremă de comunism – termenul este abia pomenit printre valurile de proslăvire extatică –, cât o formă coruptă, dar rafinată de confucianism și cult al strămoșilor.

Când am părăsit Coreea de Nord, cu un sentiment amestecat de ușurare, indignare și milă pe care îl mai simt și astăzi, știam că plec dintr-un stat ce este totalitarist și religios în același timp. Am avut ocazia de atunci să vorbesc cu mulți dintre acei oameni curajoși care încearcă să submineze acest sistem atroce atât din interior, cât și din exterior. Vreau să recunosc dintru început că unii dintre cei mai curajoși dintre acești oponenți sunt creștini fundamentaliști cu convingeri anticomuniste. Nu cu mult timp în urmă, unul dintre ei a acordat un interviu în care a avut sinceritatea să recunoască deschis că nu este deloc ușor să le vorbești despre izbăvire celor câțiva care, aproape morți de foame și frică, au reușit să evadeze din acest stat-închisoare. Ideea unui mântuitor infailibil și atotputernic, spuneau ei, le suna puțin cam familiar. Un bol de orez și interacțiunea cu o cultură mai mare, alături de posibilitatea de a se vedea scăpați de isteria entuziasmului obligatoriu, era tot ceea ce își puteau dori, cel puțin pentru început. Cei care au șansa de a ajunge în Coreea de Sud sau în Statele Unite ar putea să se trezească în fața unei alte figuri mesianice. Fost pușcăriaș condamnat pentru evazionism, Sun Myung Moon, liderul necontestat al „Bisericii Unificării" și finanțator substanțial al extremei drepte din Statele Unite, este unul dintre apărătorii escrocheriei „proiectului inteligent". Jonathan Wells este una dintre figurile de prim-plan al acestei așa-zise mișcări și un om care nu scapă nici o ocazie să i se adreseze acestui guru cu pretenții de a fi divinizat cu numele de „Tată", fiind și autorul unei ridicole diatribe antievoluționiste intitulate *The Icons of Evolution* (*Simboluri ale evoluției*). După cum Wells însuși pune problema atât de expresiv, „Cuvintele Tatălui, cercetările pe care le-am efectuat și rugăciunile mele m-au convins că trebuie să-mi dedic viața desființării darwinismului, așa cum mulți dintre colegii mei aparținând Bisericii Unificării și-au dedicat deja viețile desființării marxismului. Când Tata m-a ales (alături de alți vreo doisprezece absolvenți de seminar teologic) să intru într-un program doctoral în 1978, am întâmpinat cu bucurie posibilitatea de a mă arunca în luptă." Cartea domnului Wells nu va oferi nici măcar prilejul unei note

de subsol în istoria neghiobiei umane, dar, urmărind acțiunile „tăticului“ în cele două Coree, încep să-mi fac o idee despre cum se petreceau lucrurile și cum se vor fi simțit oamenii în „teritoriul pârjolit“ din statul New York în vremea în care credincioșii făceau legea acolo.

Chiar și în formele ei cele mai umile, religia trebuie să accepte că ceea ce propune este o soluție „totală“, pretinzând o credință ce nu poate fi, într-o anumită măsură, altfel decât oarbă și în care toate nivelurile vieții private și publice sunt supuse unei monitorizări permanente dinspre o autoritate superioară. Supravegherea și controlul neîncetat, adeseori consolidate de teama ce ia forma unei răzbunări veșnice, nu scot la suprafață în mod invariabil cele mai bune trăsături ale unui mamifer. Este tot atât de adevărat că nici eliberarea de religie nu va produce întotdeauna cel mai nobil mamifer. Pentru a apela la două exemple frapante: unul dintre cei mai mari și mai luminați savanți ai secolului XX, J.D. Bernal, a fost un partizan abject al lui Stalin și și-a risipit o bună parte a vieții căutând să justifice crimele șefului său. H.L. Mencken, unul dintre cei mai buni autori de satiră îndreptată împotriva religiei, a fost prea atașat de ideile lui Nietzsche și a promovat o formă de „darwinism social“ ce includea eugenia și disprețul față de cei slabi sau infirmi. Mai avea și o slăbiciune pentru Adolf Hitler și a scris o recenzie la *Mein Kampf* de o indulgență impardonabilă. Există destule crime pentru care umanismul trebuie să își ceară scuze. Dar o poate face și poate să le îndrepte în propriii termeni, fără ca asta să implice zguduirea sau punerea sub semnul îndoielii a unui sistem inalterabil de credințe. Sistemele totalitariste, indiferent de forma exterioară pe care o îmbracă, sunt fundamentaliste și, după cum putem spune acum, „întemeiate pe credință“.

În magistrala ei cercetare a fenomenului totalitarist, Hannah Arendt nu se lăsa pradă unei forme de loialitate de trib atunci când acorda un loc aparte antisemitismului. Ideea că un anumit grup de oameni – fie definit în termeni naționali, fie religioși – ar putea fi condamnat pentru eternitate și fără a avea posibilitatea de a infirma această sentință era (și este încă),

în esență, una de tip totalitarist. Faptul că Hitler a început prin a promova această prejudecată deviantă este fascinant și îngrozitor totodată, la fel și faptul că Stalin a sfârșit prin a-i fi victimă și apărător. Dar acest virus a fost întreținut, secole la rând, de religie. Sfântul Augustin s-a delectat cu mitul jidovului rătăcitor și cu povestea exilului evreilor în general, privindu-le ca dovezi ale dreptății divine. Evreii ortodocși nu sunt fără de vină în această poveste. Pretinzând că sunt „cei aleși" printr-un legământ special și exclusiv cu Atotputernicul, n-au făcut decât să atragă ura și suspiciunea și au făcut dovada propriului rasism. Totuși, evreii seculari, mai mult decât ceilalți, sunt cei care au fost și sunt urâți de regimurile totalitariste, așa că nu e necesar să se creadă că avem de-a face cu un caz de „învinuire a victimei". Ordinul Iezuit, chiar până la începuturile secolului XX, refuza prin statut să primească pe cineva în rândurile sale dacă nu putea să facă dovada că nu are „sânge evreiesc" de-a lungul a mai multe generații. Vaticanul a promovat ideea că responsabilitatea pentru deicid se transmite ereditar tuturor evreilor. Biserica din Franța a instigat gloatele împotriva lui Dreyfus și a „intelectualilor". Islamul nu i-a iertat niciodată pe „evrei" pentru că, întâlnindu-l pe Mahomed, au decis că nu este un adevărat profet. Pentru că a pus atât de mult accent pe proveniența tribală, dinastică și rasială în scrierile sale sfinte, religia trebuie să accepte că se face responsabilă că a perpetuat de-a lungul generațiilor una dintre cele mai primitive iluzii ale omenirii.

Legătura dintre religie, rasism și totalitarism e de găsit și în cazul uneia dintre dictaturile cele mai dominate de ură din secolul XX: odiosul sistem de apartheid din Africa de Sud. Nu aveam de-a face aici doar cu ideologia tribului vorbitor de olandeză hotărât să exploateze prin muncă forțată populațiile cu o altă culoare a pielii, ci și cu o punere în practică a calvinismului. Una dintre dogmele Bisericii Reformate Olandeze era că negrilor și albilor le este interzis, conform Bibliei, să se amestece, fiind cu atât mai puțin posibil să coexiste ca egali. Rasismul este totalitar prin definiție: înfierează victimele pentru totdeauna și le neagă dreptul

de a avea măcar o fărâmă de demnitate și intimitate, chiar și dreptul elementar de a face dragoste sau de a se căsători și de a face copii cu persoana iubită din tribul „greșit", fără ca iubirea să fie anulată prin lege... Astfel a arătat viața a milioane de oameni care au trăit în „Occidentul creștin" contemporan nouă. Gruparea aflată la conducere, Partidul Național, puternic infestată de antisemitism și susținătoare a lui Hitler în al Doilea Război Mondial, s-a bazat pe discursuri frenetice rostite de la amvon pentru a-și justifica propriul mit etnic al unui „Exod" al burilor care le oferea drepturi exclusive asupra unui „pământ al făgăduinței". În consecință, prin intermediul unei prefaceri a sionismului în cheie afrikaander, s-a creat un stat retrograd și despotic în care drepturile tuturor celorlalte populații erau abolite și în care, în cele din urmă, chiar supraviețuirea afrikaanderilor a fost periclitată de corupție, haos și brutalitate. Ajunse în acest punct, capetele nu tocmai luminate ale bisericii au avut o revelație ce a permis renunțarea treptată la apartheid. Dar asta nu lasă loc de iertare pentru răul pe care religia l-a făcut cât timp s-a simțit suficient de puternică. E spre lauda multor creștini și evrei seculari, precum și a multor militanți atei și agnostici din Congresul Național African că societatea sud-africană a reușit să evite barbaria totală și implozia.

Secolul trecut a fost martorul a numeroase alte variațiuni pe vechea idee a unei dictaturi ce ar putea să rezolve mai mult decât problemele lumești sau de zi cu zi. Acestea variau de la forme ușor jignitoare – Biserica Ortodoxă Greacă a numit junta militară care a uzurpat puterea în 1967, cu căștile lor de oțel cu viziere, „o Grecie pentru grecii creștini" – și până la subjugarea totală de sub „Angka" Khmerilor Roșii din Cambodgia, partidul căutând să-și derive autoritatea din legende și temple preistorice. (Mai sus amintitul rege Sihanouk, care le-a fost când partener, când rival, și care s-a retras sub protecția staliniștilor chinezi ducând o viață de playboy, a cochetat cu ideea de rege-zeu atunci când i-a convenit.) O formă intermediară e întruchipată de șahul Iranului care a pretins că este „umbra lui dumnezeu", dar și „lumina arienilor" și care a reprimat

opoziția seculară și a avut grijă să fie reprezentat ca protectorul altarelor șiite. Megalomaniei sale i-a urmat cea a unui văr apropiat, erezia khomeinistă bazată pe doctrina *velayat-e faqih*, adică supunerea societății controlului absolut al hogilor (care, de asemenea, își prezentau liderul defunct ca fondator și afirmau că zicerile sale sfinte nu pot fi niciodată revocate). La limita extremă poate fi întâlnit puritanismul primitiv al talibanilor, care s-au dedicat descoperirii unor noi lucruri ce ar putea fi interzise (totul, de la muzică la hârtia reciclată, care ar putea să conțină o fărâmă de hârtie dintr-un Coran distrus) și a unor noi metode de pedepsire (îngroparea de vii a homosexualilor). Alternativa la aceste fenomene grotești nu este himera dictaturii laice, ci apărarea pluralismului secular și a dreptului de a *nu* crede sau de a nu fi obligat să crezi. Această apărare a devenit astăzi o responsabilitate imperioasă și de neeludat: e o chestiune de supraviețuire.

18. O tradiţie superioară: rezistenţa raţiunii

> Astfel, în țara noastră eu sunt unul dintre foarte puținele exemple de persoane care nu că s-ar fi debarasat de credința religioasă, dar nu au avut-o niciodată.... Întâmplător, acest aspect al educației mele timpurii a avut o consecință dăunătoare, meritând atenție. Dându-mi o opinie contrară celei susținute de lume, tatăl meu a găsit necesar să mi-o încredințeze ca pe una care nu putea, cu prudență, să fie mărturisită celorlalți. Această lecție de a-mi păstra gândurile pentru mine însumi, la acea vârstă fragedă, a fost urmată de unele dezavantaje morale.
>
> John Stuart Mill, *Autobiografie*

> *Le silence éternel de ces espaces infinis m'effraie.*
> (Tăcerea eternă a acestor spații infinite mă înspăimântă.)
>
> Blaise Pascal, *Cugetări*

Cartea Psalmilor poate fi înșelătoare. De exemplu, elogiatul pasaj de deschidere al Psalmului 120 – „Ridicat-am ochii mei la munți, de unde va veni ajutorul meu“ – este redat în engleză sub forma unei afirmații, însă în original este formulat ca întrebare: de unde vine ajutorul? (Să nu vă temeți: răspunsul aparent plauzibil va fi că cei credincioși vor rezista în fața tuturor pericolelor și suferințelor.) Oricine ar fi fost autorul Psalmilor, e evident că a fost cât se poate de mulțumit de felul în care este șlefuit și rostit Psalmul 13 pentru a-l repeta cuvânt cu cuvânt în Psalmul 52. Ambele versiuni încep identic prin a afirma că „Zis-a cel nebun în inima sa: «Nu este Dumnezeu!»“ Din nu se știe ce motiv, această remarcă lipsită de orice valoare este considerată a fi îndeajuns de semnificativă pentru a fi

preluată de toată apologetica religioasă. Tot ceea ce putem spune cu siguranță raportându-ne la această afirmație de altfel absurdă e că lipsa de credință – nu doar erezia și căderea în păcat, ci lipsa de credință – exista chiar și în acele vremuri îndepărtate. Având în vedere regula absolută de atunci a credinței de necontestat și brutal punitivă, trebuia să fii slab de minte să *nu* păstrezi această concluzie doar pentru tine, caz în care ar fi interesant să aflăm de unde știa psalmistul că ar fi existat așa ceva. (Disidenții erau închiși în aziluri de nebuni sovietice pentru „tulburări reformiste", presupunându-se în mod cât se poate de natural și de rațional că oricine îndeajuns de nebun pentru a propune reforme își pierduse orice urmă a instinctului de conservare.)

Specia noastră nu va duce niciodată lipsă de cei mai puțin răsăriți, însă îndrăznesc să spun că au existat tot atât de mulți idioți creduli care au împărtășit credința în dumnezeu pe cât de mulți neghiobi și naivi au fost care au ajuns la o concluzie total opusă. Poate că e o lipsă de modestie din partea mea să sugerez că soarta favorizează mai mult inteligența și curiozitatea ateilor, dar astfel stau lucrurile în cazul unor oameni care au observat întotdeauna incertitudinea lui dumnezeu, răul făcut în numele său, posibilitatea să fie o creație umană și perspectiva unor credințe și explicații alternative mai puțin dăunătoare. Nu avem cum să cunoaștem numele tuturor acestor bărbați și femei pentru că au fost întotdeauna supuși unor forme de oprimare nemiloase. Din aceleași motive, nu putem ști nici câți oameni care erau devotați de ochii lumii, în secret erau de fapt necredincioși. Chiar până în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, în societăți relativ libere precum Marea Britanie și Statele Unite, unii necredincioși ca James Mill și Benjamin Franklin, persoane prospere și în afara oricărui pericol, au simțit că cel mai bun lucru era să-și țină părerile doar pentru ei. Astfel, când citim despre gloria picturilor și a arhitecturii religioase „creștine" sau despre astronomia și medicina „islamică", vorbim despre progresele civilizației și ale culturii – unele dintre acestea anticipate de azteci și de chinezi – care aveau tot atât de mult de-a face cu „credința" pe cât aveau de-a

face predecesoarele lor cu sacrificiul uman și cu imperialismul. Și nu avem cum să știm, cu excepția câtorva cazuri speciale, câți dintre acești arhitecți, pictori și oameni de știință își țineau gândurile cele mai intime ascunse de supravegherea divinității. Galileo Galilei ar fi putut să-și desfășoare neabătut investigațiile cu telescopul dacă nu ar fi comis imprudența de a recunoaște implicațiile cosmologice ale acestei cercetări.

Îndoiala, scepticismul și necredința au îmbrăcat dintotdeauna aceleași forme esențiale pe care le întâlnim și astăzi. Au existat dintotdeauna studii ale ordinii naturale care au observat absența sau inutilitatea unui motor prim. N-a fost niciodată prea dificil să vezi că religia este o sursă de ură și conflict și că dăinuirea ei depinde de ignoranță și superstiție. Autorii satirici și poeții, precum și filosofii și oamenii de știință au avut capacitatea de a atrage atenția că, dacă triunghiurile ar avea zei, zeii lor ar avea trei laturi, la fel cum zeii tracilor aveau părul blond și ochii albaștri.

Conflictul inițial dintre facultățile noastre de raționare și orice formă de credință organizată, deși trebuie să se fi ivit încă dinainte în mintea multora, este probabil cel mai bine exemplificat de procesul lui Socrate din 399 î.Hr. Nu are nici cea mai mică importanță pentru mine că nu avem cum să fim absolut siguri că Socrate a existat cu adevărat. Datele despre viața sa și spusele sale ne parvin prin intermediari, aproape în aceeași măsură, dar nu întru totul la fel, precum cărțile evreilor, Biblia creștină și hadithele islamului. Filosofia nu are însă nevoie de demonstrații de acest fel pentru că domeniul ei nu ține de cunoașterea „revelată". Întâmplarea face să dispunem totuși de niște relatări plauzibile ale vieții în chestiune (un soldat stoic ce îi seamănă întrucâtva lui Švejk ca înfățișare, o scorpie de nevastă și o predispoziție spre atacuri de catalepsie) și ne vom mulțumi cu atât. Luând de bun cuvântul lui Platon, care se poate să fi fost martor ocular, putem să acceptăm că, într-o vreme în care Atena căzuse victimă paranoiei și tiraniei, Socrate a fost acuzat de impietate și a știut că trebuie să plătească cu viața. Prin cuvintele nobile din *Apologie* ne este limpede că nu îl interesa să se salveze afirmând ceva ce nu ar

fi crezut, precum, mai târziu, un om supus unui interogatoriu. Deși nu era de fapt ateu, era pe bună dreptate considerat periculos prin faptul că apăra gândirea liberă și cercetarea fără opreliști și pentru refuzul său de a subscrie oricărei dogme. Tot ceea ce „cunoștea", spunea el, era cât de limitată este propria cunoaștere. (Pentru mine, aceasta continuă să fie definiția unei persoane educate.) Conform mărturiei lui Platon, acest mare atenian nu dădea înapoi de la participarea la riturile cutumiare ale cetății, a mărturisit că oracolul din Delfi îl îndrumase să devină filosof și, aflat pe patul de moarte după ce fusese condamnat să bea cucută, a vorbit despre posibilitatea unei vieți de apoi ce va permite celor care au reușit să se detașeze de lume prin contemplare să-și continue existența ca spirit pur. Dar, chiar și în aceste momente, ca întotdeauna, nu a uitat să-și nuanțeze cuvintele adăugând că s-ar putea la fel de bine ca lucrurile să nu stea așa cum le-a înfățișat. Ca întotdeauna, chestiunea merita a fi cercetată. Filosofia începe acolo unde se sfârșește credința, la fel cum, prin analogie, chimia începe acolo unde alchimia își epuizează posibilitățile, iar astronomia vine să înlocuiască astrologia.

Tot de la Socrate învățăm cum să abordăm două elemente de primă importanță. Primul – conștiința este înnăscută. Al doilea – este întotdeauna ușor ca un credincios dogmatic să fie devansat și satirizat de către cel care pretinde să îi accepte doctrinele în litera lor.

Socrate credea că are un daimon, un oracol sau un ghid interior, pe a cărui opinie judicioasă putea să conteze. Oricine, cu excepția unui sociopat, are acest sentiment într-o măsură mai mică sau mai mare. Adam Smith a descris un partener permanent cu care e antrenat într-o conversație inaudibilă, având rolul de a amenda și de a supraveghea. Sigmund Freud a scris că vocea rațiunii e slabă, dar foarte insistentă. C.S. Lewis a încercat să demonstreze prea mult când și-a exprimat părerea că prezența conștiinței indică scânteia divină. Jargonul actual descrie conștiința, nu tocmai greșit, ca acel ceva care ne face să ne comportăm bine când nu ne vede nimeni. În orice caz, Socrate a refuzat categoric să afirme orice lucru asupra căruia

nu era sigur din punct de vedere moral. Se întâmpla uneori să se întrerupă în mijlocul unui discurs, atunci când se suspecta de un raționament prea subtil sau de dorința de a fi pe placul mulțimii. Le-a spus judecătorilor săi că, nici un moment în timpul pledoariei sale finale, „oracolul" său nu i-a indicat că ar trebui să se oprească. Cei care cred că existența conștiinței este o dovadă a existenței unui plan divin nu fac decât să înainteze un argument care nu poate fi contrazis pentru că nu există nici o dovadă care să îl susțină sau să îl respingă. Pe de altă parte, cazul lui Socrate demonstrează că oamenii care au cu adevărat conștiință se vor vedea adeseori nevoiți să își impună autoritatea împotriva credinței.

Deși îl aștepta o condamnare la moarte, avea opțiunea unei sentințe mai blânde dacă alegea să o ceară. Într-o manieră aproape jignitoare, s-a oferit să plătească o amendă infimă în schimb. Astfel, nelăsându-le judecătorilor săi nici o altă alternativă decât pedeapsa supremă, a continuat prin a le explica de ce moartea survenită în urma deciziei lor nu are nici o semnificație pentru el. Nu este nimic înspăimântător în moarte: ceea ce aduce cu sine este fie odihna veșnică, fie posibilitatea de a atinge nemurirea – și chiar de a intra în dialog cu mari greci care au trăit înaintea sa, precum Orfeu sau Homer. Ideea e că Socrate își lua acuzatorii peste picior, atacându-i cu propriile arme și spunându-le, în esență: nu pot să știu nimic sigur despre moarte și despre zei – dar sunt cât se poate de sigur că *nici voi* nu știți.

Unele dintre efectele antireligioase ale gândirii lui Socrate și ale metodei sale de a pune întrebări într-un mod politicos, dar neobosit pot fi intuite dintr-o piesă care a fost scrisă și jucată chiar în timpul vieții sale. *Norii*, textul lui Aristofan, ne înfățișează un filosof numit Socrate care conduce o școală a scepticismului. Un țăran din vecinătate ridică toate întrebările stupide pe care le adresează de obicei oamenii credincioși. Pe de o parte, dacă Zeus nu există, cine aduce ploaia care udă recoltele? Cerându-i omului să-și folosească mintea măcar pentru o clipă, Socrate îi atrage atenția că, dacă Zeus e cel care aduce ploaia, ar trebui să plouă sau să poată să plouă

și atunci când cerul e senin. Cum nu se întâmplă așa ceva, ar fi mai înțelept să tragi concluzia că norii sunt de fapt cauza ploii. Fie, spune țăranul, dar cine face ca norii să se adune? Nu poate fi vorba decât despre Zeus. Nu chiar, îi spune Socrate, vorbindu-i de această dată despre vânt și despre căldură. În acest caz, răspunde bătrânul țăran, de unde vine fulgerul, pedeapsa mincinoșilor și a răufăcătorilor? Fulgerul, i se atrage atenția cu blândețe, nu pare a discrimina între cei drepți și cei nedrepți. Mai mult, s-a observat de multe ori că a lovit chiar templele olimpianului Zeus. Argumentul îl convinge pe țăran, deși ajunge mai târziu să se căiască pentru impietatea sa și să incendieze școala cu tot cu Socrate în ea. Mulți sunt liber-cugetătorii care au avut aceeași soartă sau au scăpat ca prin urechile acului. Toate confruntările majore asupra dreptului de a gândi liber, de a te exprima liber și de a cerceta fără nici o îngrădire au luat aceeași formă – a unei încercări religioase de a impune mentalitatea literală și limitată în detrimentul celei ironice și iscoditoare.

În esență, confruntarea cu religia începe și se sfârșește cu Socrate și poți, dacă vrei, să consideri că acuzatorii cetății au procedat corect când i-au protejat pe tinerii atenieni de speculațiile lui provocatoare. Cu toate acestea, nu se poate susține că a apelat la prea multă știință pentru a o opune superstiției. Unul dintre acuzatorii săi a pretins că ar fi zis că soarele e o bucată de piatră, iar luna o bucată de pământ (această ultimă afirmație s-ar fi dovedit adevărată), dar Socrate a ocolit acuzația, spunând că este o problemă de competența lui Anaxagoras. De fapt, acest filosof ionian fusese judecat înainte pentru că susținuse că soarele e o bucată de piatră incandescentă și luna o bucată de pământ, dar nu a fost la fel de perspicace precum Leucip sau Democrit care au propus că totul e alcătuit din atomi aflați în continuă mișcare. (Întâmplător, e destul de posibil ca Leucip să nu fi existat, dar nimic esențial nu depinde de existența sau inexistența acestuia.) Ceea ce e important în legătură cu strălucita școală „atomistă“ este că a considerat problema cauzei prime sau a originii ca fiind

esențialmente irelevantă. Pentru acea vreme, gândirea umană nici n-ar fi putut să avanseze mai mult de atât.

Însă problema „zeilor" rămânea nesoluționată. Epicur, care a îmbrățișat teoria lui Democrit în privința atomilor, nu putea să se convingă cu totul că „ei" nu există, dar găsea că e cu neputință să creadă că zeii joacă vreun rol în treburile umane. Pe de o parte, de ce s-ar obosi ei să se implice în agasantele probleme umane și, mai mult, în agasanta problemă a guvernării umane? Ei evită orice durere inutilă și oamenii s-ar dovedi înțelepți dacă ar căuta să procedeze la fel. Astfel, nu e nimic de temut în moarte, iar între timp, toate încercările de a descifra intențiile zeilor, precum examinarea organelor animalelor, sunt o pierdere prostească de timp.

În anumite privințe, cel mai agreabil și mai fermecător dintre întemeietorii mișcării antireligioase este Lucrețiu, poetul care a trăit în secolul I î.Hr. și care a admirat peste măsură opera lui Epicur. Reacționând la o recuperare a cultului antic sub împăratul Augustus, a compus un poem ingenios și încântător intitulat *De rerum natura* (*Poemul naturii*). Opera a fost cât pe ce să fie distrusă de fanaticii creștini în Evul Mediu, un singur exemplar tipărit supraviețuind, așa că ne putem considera norocoși că a existat cineva care, scriind în vremea lui Cicero (cel care i-a și publicat poemul) și a lui Iulius Caesar, a reușit să păstreze vie teoria atomistă. Lucrețiu l-a anticipat pe David Hume afirmând că perspectiva unei viitoare anihilări nu e mai rea decât contemplarea neantului din care provenim și l-a anticipat și pe Freud ridiculizând ideea unor morminte și monumente funerare pregătite în prealabil, acestea exprimând dorința zadarnică și futilă de a fi prezent la propria înmormântare. Pe urmele lui Aristofan, a considerat că intemperiile au explicație climatică și că natura, „eliberată de toți zeii", îndeplinea singură tot ceea ce oamenii nerozi și egocentrici își imaginau ca fiind inspirat de divinitate sau orientat înspre persoana lor insignifiantă:

> Cin' să-nvârtească armonic tot cerul și să încălzească
> Darnic bogatele ținuturi cu focuri din nalte eteruri,

Gata oriunde să fie în clipa când e trebuință,
Umbrele nopții să-ntindă prin nori, să frământe cu tunet
Ceruri senine; ori trăsnet s-arunce și-a lui locuință
Însuși să-și zdruncine, ori furios spre pustiu să apuce,
Sulițe-aci mânuind, care-ades ocolesc pe nemernici
Și, dimpotrivă, lovesc merituoșii lipsiți de vreo vină!

Atomismul a fost crunt persecutat secole la rând pe întreaga întindere a Europei creștine și, într-un fel, pe bună dreptate, asta pentru că oferea o explicație cu mult mai bună a lumii naturale decât putea să o facă religia. Dar, ca un fir subțire al gândirii, opera lui Lucrețiu a reușit să supraviețuiască în câteva minți luminate. Se prea poate ca sir Isaac Newton să fi fost un credincios – adept nu doar al creștinismului, ci a tot felul de pseudoștiințe –, dar, când s-a hotărât să-și formuleze ale sale *Principia*, a inclus nouăzeci de versuri din *De rerum natura* într-o versiune timpurie. *Saggiatore*, volumul lui Galileo Galilei din 1623, deși nu face nici o referire directă la Epicur, a fost atât de influențat de teoriile atomiste ale acestuia încât prieteni și critici deopotrivă l-au perceput ca pe o scriere epicuriană.

În lumina faptului că știința și erudiția au fost persecutate de religie de-a lungul primelor secole ale creștinismului (Augustin a susținut că zeii păgâni existau, doar că erau diavoli, și că pământul nu avea o vechime mai mare de șase mii de ani) și că majoritatea oamenilor inteligenți au considerat că e mai prudent să afișeze o formă de conformism, nu trebuie să fim surprinși că redescoperirea filosofiei s-a manifestat la început în termeni cvasievlavioși. Cei care au frecventat diferitele școli de filosofie acceptate în Andaluzia în scurta ei perioadă de înflorire – o sinteză între aristotelism, iudaism, creștinism și islam – au avut permisiunea de a specula asupra dualității adevărului și a unui posibil echilibru între rațiune și revelație. Conceptul de „adevăr dual“ a fost propus de Averroes, dar s-a lovit de opoziția vehementă a bisericii din motive lesne de înțeles. Lui Francis Bacon, care a trăit sub domnia reginei Elisabeta, îi plăcea să spună – fiind poate inspirat de Tertulian,

care afirmase că un lucru va genera cu atât mai multă credință cu cât este mai absurd – că acele învățături care sunt cel mai dificil de asimilat de către rațiune sunt cele care suscită credința cea mai asiduă. La câteva decenii după el, Pierre Bayle avea obiceiul de a înșirui toate argumentele rațiunii împotriva unei anumite credințe, doar pentru a adăuga că „triumful credinței este cu atât mai mare pentru că, în ciuda a tot ce se ridică împotriva ei, nu încetează să creadă". Putem să fim destul de siguri că nu făcea asta doar pentru a evita să fie pedepsit. Se iveau însă zorii acelei vremi în care ironia avea să pedepsească și să pună în încurcătură gândirea literală și fanatică.

Dar asta nu avea să se întâmple fără ca gândirea îngustă și fanatică să caute să se răzbune și să întreprindă o serie de acțiuni defensive. Pentru o scurtă, dar magnifică perioadă a secolului al XVII-lea, olandezii, o națiune mică și neșovăielnică, au dat dovadă de toleranță, oferind azil multor liber-cugetători precum Bayle (care s-a mutat aici pentru a fi în siguranță) și René Descartes (venit aici din același motiv). Tot pe acest tărâm, cu un an înainte ca Galileo Galilei să fie adus în fața Inchiziției, s-a născut și marele Baruch Spinoza, descendent al evreilor din Spania și Portugalia care, la rândul lor, emigraseră în Olanda pentru a scăpa de persecuții. Pe 27 iulie 1656, mai marii sinagogii din Amsterdam au emis următoarea *cherem*, anatemă sau *fatwa* în privința operei sale:

> După judecata îngerilor și a sfinților, îl excomunicăm, îl alungăm, îl blestemăm și îl anatemizăm pe Baruch de Espinoza, cu consimțământul bătrânilor și al acestei sfinte adunări, înaintea cărților sfinte: prin cele 613 precepte ce sunt scrise întru ele, cu anatema cu care Iosua a anatemizat cetatea Ierihonului, cu blestemul pe care Elisei l-a aruncat asupra copiilor și cu toate blestemele ce stau scrise în Lege. Blestemat să fie ziua și blestemat să fie noaptea. Blestemat să fie la culcare și blestemat să fie la sculare, blestemat la plecarea din casă și blestemat la întoarcere. Dumnezeu nu îl va ierta, mânia și furia Domnului vor fi stârnite de azi înainte asupra acestui om și vor revărsa asupra lui toate blestemele ce stau scrise în Cartea Legii. Dumnezeu va distruge numele lui de sub ceruri și, spre ruina

lui, îl va șterge din toate triburile lui Israel, cu toate blestemele cerului care sunt scrise în Cartea Legii.

Acest blestem multiplu se încheia cu ordinul ce le cerea tuturor evreilor să evite orice contact cu Spinoza și să nu încerce să citească „nimic compus sau scris de el", în caz contrar, fiind pasibili de pedeapsă. (Aparte fie spus, „cu blestemul pe care Elisei l-a aruncat asupra copiilor" se referă la înălțătoarea poveste biblică în care Elisei, enervat de copiii care-l luau în râs pentru că era chel, i-a cerut lui dumnezeu să trimită niște ursoaice care au sfârtecat copiii în bucăți. Ceea ce s-a și întâmplat, după cum ne spune povestea. Poate că Thomas Paine nu greșea când spunea că nu poate să creadă în nici o religie care răscolește mintea unui copil.)

Vaticanul și autoritățile calviniste din Olanda au aprobat cu entuziasm această anatemă isterică a evreilor și s-au alăturat mișcării de suprimare a operei lui Spinoza de pe întreaga întindere a Europei. Nu e oare adevărat că acest om pusese sub semnul întrebării nemurirea sufletului și ceruse separarea bisericii de stat? Să scăpăm de el! Acestui eretic ridiculizat i se acordă astăzi meritul de a fi formulat cea mai originală operă filosofică în legătură cu distincția corp–minte, iar reflecțiile sale asupra condiției umane au oferit mai multă consolare înțelepților decât orice religie. În ceea ce privește ateismul lui Spinoza, discuția e încă deschisă: ne pare bizar astăzi că trebuie să discutăm dacă panteismul este o formă de ateism. În termenii săi expliciți, este, de fapt, o formă de teism, dar felul în care Spinoza descrie un dumnezeu care se manifestă în natură se apropie foarte mult de scoaterea din joc a unui dumnezeu *religios*. Iar dacă există o divinitate cosmică omniprezentă și preexistentă, parte a creației sale, atunci nu mai rămâne loc pentru un dumnezeu care intervine în treburile oamenilor, cu atât mai puțin pentru un dumnezeu care se implică în războaiele brutale dintre diferite triburi de evrei și arabi, luând partea unora sau a altora. Totodată, nu poate să existe vreun text care să fie scris sau inspirat de un astfel de dumnezeu sau care să fie proprietatea exclusivă a unei secte ori a unui trib.

(Ne vine în minte întrebarea pe care chinezii au adresat-o misionarilor creștini la apariția acestora. Dacă dumnezeu s-a revelat oamenilor, cum se face că a lăsat să treacă atâtea secole până a-i informa și pe ei? „Căutați cunoașterea chiar dacă ar fi să se găsească în China", a spus profetul Mahomed, dezvăluind fără să vrea că cea mai măreață civilizație din lume de la acea dată se afla la marginea orizontului conștiinței sale.) La fel cum Newton și Galilei erau influențați de Epicur și Democrit, Spinoza se proiectează în mintea lui Einstein care a răspuns la întrebarea adresată de un rabin că nu crede decât în „dumnezeul lui Spinoza" și deloc într-un dumnezeu „care este preocupat de soarta și acțiunile ființelor umane".

Spinoza și-a deebraizat numele schimbându-l în Benedict, a supraviețuit douăzeci de ani anatemei din Amsterdam și a murit cu un stoicism extrem după ce a inhalat pulbere de sticlă ce i-a pătruns în plămâni, continuând să întrețină o conversație liniștită și rațională până în ultimul moment. Și-a dedicat cariera fabricării și șlefuirii lentilelor pentru telescoape și de uz medicinal: o activitate științifică potrivită pentru cel care i-a învățat pe oameni să vadă cu mai multă acuitate. „Toți filosofii moderni", a scris Heinrich Heine, „poate de multe ori fără să o știe, se uită prin lentilele șlefuite de Baruch Spinoza." Poemele lui Heine aveau să fie mai târziu aruncate în foc de băiețandrii naziști – brutali și cu capul împuiat de prostii – care nu credeau că un evreu asimilat poate să fie un adevărat german. Evreii temători și retrograzi care l-au ostracizat pe Spinoza au aruncat o perlă mai prețioasă decât tot tribul lor: trupul celui mai curajos dintre fiii acestui popor a fost furat și, fără îndoială, supus altor ritualuri de profanare.

Spinoza a anticipat o parte din ceea ce avea să se întâmple. Obișnuia ca în corespondența sa să scrie cuvântul latin *Caute!* („Fii prudent!"), cu un mic trandafir dedesubt. Nu era singurul aspect al operei sale care era pus *sub rosa*: a dat un nume fals editorului care a publicat faimosul său *Tractatus* și a lăsat pagina autorului goală. Opera sa interzisă (o bună parte din aceasta poate că nici n-ar fi supraviețuit după moartea sa dacă n-ar fi fost un prieten curajos și cu inițiativă) a continuat

să ducă o existență subterană în scrierile altora. În esențialul *Dictionnaire* al lui Pierre Bayle, publicat în 1697, articolul dedicat lui Spinoza este cel mai lung. Iar despre *Spiritul legilor*, opera lui Montesquieu apărută în 1748, s-a spus că este atât de dependentă de scrierile lui Spinoza încât autoritățile ecleziastice din Franța i-au cerut autorului să îl repudieze pe monstrul evreu și să-și declare public credința (creștină) în creator. Opera care a ajuns să se identifice cu Iluminismul, marea *Encyclopédie* franceză, apărută sub îngrijirea lui Denis Diderot și a lui d'Alembert, conține un articol de dimensiuni considerabile despre Spinoza.

Nu vreau să repet greșeala grosolană a apologeților creștini. Au făcut eforturi considerabile și inutile pentru a demonstra că scrierile înțelepților de dinainte de Hristos erau profeții și prefigurări ale venirii acestuia. (Chiar și în secolul al XIX-lea, William Ewart Gladstone a scris pagini peste pagini, risipind hârtia în încercarea de a face o astfel de demonstrație în raport cu autorii Greciei antice.) N-am nici un drept să invoc filosofii trecutului ca presupuși strămoși ai ateismului. Sunt îndreptățit însă să remarc că, din cauza intoleranței religioase, nu putem ști ce au gândit în intimitatea lor și că am fost foarte aproape de a fi împiedicați să cunoaștem scrierile lor publice. Chiar și Descartes, un individ relativ conformist care a găsit totuși că e mai prudent să trăiască în mediul mai liber din Olanda, și-a ales ca epitaf câteva cuvinte lapidare: „A trăit bine cel ce s-a ascuns bine."

În ceea ce îi privește pe Pierre Bayle și pe Voltaire, de exemplu, e dificil de spus dacă erau cu adevărat lipsiți de religiozitate. Cu siguranță, metoda lor tindea să fie ireverențioasă și satirică și orice om care se agăța de o credință necritică ajungea să o vadă puternic zguduită în urma lecturii operelor acestora. Scrierile lor erau adevărate bestselleruri ale vremii și duceau la imposibilitatea de a mai crede în adevărul literal al istorisirilor biblice pentru noile clase educate. Bayle, în special, a provocat multă, dar bine-venită tulburare atunci când, examinând faptele presupusului „psalmist" David, a arătat că ele descriu cariera unui răufăcător fără scrupule. Tot el a atras

atenția că e absurd să crezi că evlavia, credința religioasă îi face pe oameni să aibă un comportament mai bun sau că necredința îi face mai răi. O vastă acumulare de experiențe venea să ateste această observație de bun-simț, iar descrierea pe care Bayle i-a făcut-o a atras după sine laude sau acuze, fiind percepută ca o dovadă în sensul unui ateism indirect și camuflat. Dar i-a adăugat și a însoțit-o cu mult mai multe afirmații ortodoxe, care au permis probabil ca opera lui de succes să se bucure de o a doua ediție. Voltaire a contrabalansat sarcasmul feroce îndreptat împotriva religiei cu câteva gesturi pioase și a propus în glumă ca mormântul său (cât le mai place acestor oameni să flecărească cu gândul la propria înmormântare!) să fie construit pe jumătate în interiorul bisericii și pe jumătate în afară. Dar, într-una dintre cele mai celebre apărări ale libertăților civile și ale drepturilor conștiinței, Voltaire și-a văzut clientul, pe Jean Calas, tras pe roată și apoi spânzurat pentru „crima" de a fi încercat să convertească pe cineva din gospodăria sa la protestantism. Nici măcar un aristocrat ca Voltaire nu se putea considera la adăpost, după cum bine știa și el, ținând cont de faptul că ajunsese să vadă interiorul Bastiliei. Să încercăm să nu uităm asta.

Immanuel Kant credea într-o vreme că toate planetele sunt locuite și că locuitorii acestora aveau un caracter superior cu cât mai îndepărtate erau planetele. Dar, chiar dacă pornea de la niște fundamente cosmice fermecător de limitate, a reușit să formuleze argumente convingătoare împotriva oricărui proiect teist întemeiat pe rațiune. A arătat că vechiul argument al ceasornicarului, preferat și atunci ca și acum, poate să fie extins până la a postula existența unui arhitect, dar nu a unui creator. A combătut dovada cosmologică a existenței lui dumnezeu – care sugera că existența noastră trebuie să presupună o altă existență necesară –, arătând că nu face decât să reafirme argumentul ontologic. Și a demontat argumentul ontologic atacând concepția simplistă conform căreia, dacă dumnezeu poate fi gândit ca idee sau afirmat ca predicat, trebuie să aibă în consecință și atributul existenței. Această neghiobie tradițională este combătută întâmplător de Penelope

Lively în multipremiatul ei roman *Moon Tiger*. Deși o descrie pe fiica sa Lisa ca fiind un „copil lent", se delectează cu întrebările ei confuze, dar pline de imaginație:

> „Există dragoni?" întrebă ea. I-am spus că nu există. „Au existat vreodată?" I-am spus că toate dovezile vin să dovedească contrariul. „Dar, dacă există cuvântul dragon, a zis ea, trebuie că odată au existat și dragoni."

Oare e cineva care să nu fi protejat un copil de dovezile ce vin să contrazică o asemenea ontologie? Dar, pentru a merge la esență și pentru că nu ne putem risipi întreaga viață încercând să ne maturizăm, aleg să îl citez pe Bertrand Russell: „Kant obiectează că existența *nu* este un predicat. O sută de taleri pe care nu fac decât să mi-i imaginez, spune el, au toate predicatele a o sută de taleri reali." Am expus obiecția lui Kant în ordine inversă pentru a putea atrage atenția asupra cazului, transcris de Inchiziție la Veneția în 1573, unui om pe nume Matteo de Vincenti care a categorisit doctrina „prezenței reale" a lui Iisus în timpul liturghiei astfel: „E absurd să ți se ceară să crezi lucrurile astea – născocelile lor. Prefer să cred că aș avea bani în portofel." Kant nu știa de existența acestui predecesor aparținând oamenilor de rând, iar când s-a aplecat asupra mult mai ofertantului subiect al eticii, se poate să nu fi știut că în teoria „imperativului categoric" era prezent ecoul „Regulii de aur" a rabinului Hillel. Principiul lui Kant ne spune: „Acționează ca și când maxima acțiunii tale ar trebui să devină, prin voința ta, lege universală a naturii." În această sinteză a interesului reciproc și a solidarității, nu apare necesitatea nici unei autorități supranaturale sau coercitive. Și de ar apărea? Decența umană nu decurge din religie, ci îi precede acesteia.

Este important să constatăm cât de mulți dintre marii gânditori ai perioadei Iluminismului, din secolul al VIII-lea, au judecat la fel, ajungând să se intersecteze, și cum au depus eforturi pentru a-și exprima opiniile cu multă precauție sau pentru a le răspândi pe cât posibil într-un cerc restrâns de simpatizanți educați. Unul dintre cazurile asupra căruia aș vrea

să mă aplec este cel al lui Benjamin Franklin care, chiar dacă nu este propriu-zis cel care a descoperit electricitatea, a avut fără îndoială o contribuție importantă în dezvăluirea principiilor și a aplicațiilor ei. Printre acestea din urmă, putem să amintim paratrăsnetul ce avea să lămurească definitiv întrebarea dacă dumnezeu intervine pentru a ne pedepsi prin scăpărări subite și aleatorii. Nu există, în ziua de azi, vreo clopotniță sau vreun minaret care să nu se fălească și cu un paratrăsnet. Când și-a făcut publică invenția, Franklin a scris:

> A fost voia Domnului, în bunătatea sa față de omenire, să ne dezvăluie, în cele din urmă, mijloacele pentru a ne proteja casele și celelalte construcții de stricăciunile provocate de tunete și de fulgere. Metoda este după cum urmează...

Continuă prin a enumera materialele ce se găsesc în orice gospodărie – sârmă de alamă, o andrea, „câteva cleme mici" –, necesare pentru a înfăptui acest miracol.

Fraza citată etalează un conformism total cu viziunile tradiționale, dar este ornată cu o mică, dar evidentă zeflemea prin cuvintele „în cele din urmă". Bineînțeles, putem alege să credem că Franklin a rostit sincer fiecare cuvânt și că dorea ca oamenii să creadă că îi mulțumește Atotputernicului pentru că s-a îndurat după atâția ani și ne-a dezvăluit, într-un final, secretul. Dar ecourile poveștii lui Prometeu furând focul de la zei sunt prea puternice pentru a trece neobservate. Iar în acea vreme, Prometeu trebuia încă să fie cu băgare de seamă. Laboratorul pe care îl avea în Birmingham Joseph Priestley, cel care a descoperit efectiv oxigenul, a fost distrus de o gloată care striga „pentru Biserică și pentru rege", instigată fiind de partidul tory, iar acesta s-a văzut astfel nevoit să se mute, cu tot cu convingerile sale unitariene, de cealaltă parte a Atlanticului pentru a-și putea continua munca. (Nici una dintre aceste relatări nu e fără cusur: Franklin era tot atât de interesat de francmasonerie pe cât era Newton de alchimie, iar Priesley era un adept convins al teoriei flogisticului. Nu trebuie să pierdem din vedere că ne referim încă la copilăria speciei noastre.)

Edward Gibbon, revoltat fiind de ceea ce descoperise în legătură cu creștinismul în cursul cercetărilor pentru masiva sa operă *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*, i-a trimis lui David Hume un exemplar, iar acesta l-a avertizat că va avea probleme, ceea ce s-a și întâmplat. Hume l-a avut pe Benjamin Franklin ca oaspete la Edinburgh și a călătorit la Paris pentru a se întâlni cu cei care se îngrijeau de *Encyclopédie*. Acești domni, flamboaiant de nereligioși uneori, au fost dezamăgiți în primă instanță când prudentul lor oaspete scoțian le-a atras atenția că nu există atei și, în consecință, că s-ar putea să nu existe nici ateism. Poate că l-ar fi simpatizat mai mult dacă ar fi citit *Dialogurile asupra religiei naturale* pe care Hume avea să le scrie cam un deceniu mai târziu.

Pornind de la un dialog ciceronian, Hume, precaut fiind, pare a lua partea lui Filon, dar vine să nuanțeze argumentele tradiționale despre existența lui dumnezeu prin apelul la dovezi și raționamente mai moderne. Construind poate pe marginea lui Spinoza – a cărui operă era încă, în mare parte, disponibilă doar pe cale indirectă –, Hume a sugerat că a-ți declara credința într-o ființă supremă absolut simplă și omniprezentă însemna, de fapt, că ești un ateu deghizat, pentru că o asemenea ființă nu ar avea cum să posede nimic din ceea ce am numi minte sau voință. Mai mult, dacă s-ar întâmpla să posede asemenea atribute, problema ridicată de filosoful antic Epicur ar fi încă valabilă:

> Vrea să elimine răul, dar nu poate? Atunci nu este omnipotent. Poate și nu vrea? Atunci este rău. Dacă poate și vrea, de ce mai există răul?

Ateismul trece ca briciul lui Ockham prin această falsă dilemă. E absurd, chiar și pentru un credincios, să-și imagineze că dumnezeu îi datorează vreo explicație. Cu toate acestea, un credincios își asumă sarcina imposibilă de a interpreta voința unei persoane necunoscute și atrage asupra sa toate aceste întrebări absurde în esență. Dar, dacă abandonăm pur și simplu chestiunea, vom vedea unde ne situăm și vom putea să facem uz de inteligența noastră, singurul bun de care dispunem.

(La inevitabila întrebare – de unde vin toate creaturile? –, răspunsul lui Hume îl anticipează pe Darwin, afirmând că, în realitate, acestea evoluează: cele eficiente supraviețuiesc, iar cele ineficiente dispar.) În încheiere, Hume a căutat, ca și Cicero înaintea lui, să găsească o formulă de compromis între deistul Cleante și scepticul Filon. Se poate să fi fost doar o măsură de precauție, tendință caracteristică lui Hume, sau poate să reprezinte atracția pe care deismul o exercita în epoca ce îi premerge lui Darwin.

Chiar și marele Thomas Paine, prieten cu Franklin și cu Jefferson, a respins acuza de ateism, deși nu se ferea să o provoace. Într-adevăr, a demarat un proiect de demascare a crimelor și ororilor Vechiului Testament, precum și a miturilor prostești din Noul Testament, totul pentru a-l apăra pe dumnezeu. Nici o divinitate măreață și nobilă, a afirmat el, n-ar trebui să aibă puse pe seama ei asemenea atrocități și stupizenii. Prin *Age of Reason* (*Epoca rațiunii*), cartea lui Paine, se exprimă aproape pentru prima dată disprețul necamuflat față de formele organizate ale religiei. A avut un ecou extraordinar în întreaga lume. Prietenii și contemporanii săi americani, inspirați într-o anumită măsură chiar de el să își declare independența față de uzurpatorii Casei de Hanovra și de Biserica Anglicană ce le era aservită, au reușit între timp să atingă un țel extraordinar și fără precedent: formularea unei constituții democratice și republicane care nu făcea nici o referire la dumnezeu și care amintea biserica doar pentru a garanta că va fi întotdeauna separată de stat. Aproape toți fondatorii statelor unite au murit fără a avea un preot la căpătâi, la fel și Paine care, în ultimele ceasuri ale vieții sale, a fost insistent sâcâit de huligani religioși care îi cereau să îl accepte pe Hristos ca mântuitor. Precum David Hume, a respins orice consolare de acest fel, iar amintirea sa a reușit să surmonteze zvonul calomnios cum că ar fi cerut în ultimele clipe să fie reprimit în sânul bisericii. (Simplul fapt că asemenea gesturi de „căință“ pe patul de moarte sunt vânate de bisericoși, ca să nu mai spunem că sunt născocite

ulterior, evidențiază cât se poate de clar reaua-credință a celor ce vorbesc în numele credinței.)

Charles Darwin s-a născut pe când Paine și Jefferson erau încă în viață, iar opera sa a reușit în cele din urmă să transcendă limitele ignoranței – referitoare la originea plantelor, a animalelor și a altor fenomene – în cadrul cărora cei doi fuseseră obligați să își desfășoare munca. Dar chiar și Darwin, când și-a început cercetările de botanică și de istorie naturală, era destul de convins că acționează într-o direcție convergentă cu planul divin. Își dorise să fie preot. Și cu cât făcea mai multe descoperiri, cu atât încerca mai mult să le facă să „cadreze" cu credința într-o inteligență superioară. Asemenea lui Edward Gibbon, și el a anticipat că opera sa va naște controverse la publicare și (precum Gibbon într-o anumită măsură) a pregătit câteva notații menite să îl apere și să îl protejeze. Propriu-zis, s-a aflat inițial într-o dispută cu sine însuși, asemănătoare celei cu care sunt atât de obișnuiți toți neghiobii din ziua de azi care susțin teoria „proiectului inteligent". Confruntați cu faptele irefutabile ale evoluției, de ce n-am pretinde că ele vin să dovedească măreția lui dumnezeu dincolo de tot ceea ce ne imaginaserăm despre el până atunci? Descoperirea legilor naturale „ar trebui să extindă concepția noastră despre puterea Creatorului omniscient". Nefiind el însuși întru totul convins de asta, Darwin s-a temut că primele lui scrieri despre selecția naturală îi vor distruge definitiv reputația, echivalând cu „mărturisirea unei crime". A mai intuit și că, dacă va descoperi că adaptarea se conformează cerințelor mediului, va trebui să mărturisească ceva și mai neliniștitor: absența unei cauze prime sau a unui plan divin.

Pe tot parcursul primei ediții din *Originea speciilor* putem întâlni simptomele unei ocultări în vechea manieră a scrierii printre rânduri. Termenul „evoluție" nu apare deloc, în timp ce cuvântul „creație" e adesea utilizat. (E fascinant să aflăm că primele sale manuscrise din 1837 purtau titlul provizoriu de *Transmutarea speciilor*, aproape ca și cum Darwin ar fi recurs la arhaicul limbaj al alchimiei.) Pe pagina de titlu a ediției definitive din *Originea speciilor* figura un citat extras în chip

semnificativ din opera aparent respectabilă a lui Francis Bacon, făcând referire la necesitatea de a cerceta nu doar cuvântul lui dumnezeu, ci și „opera“ sa. Odată cu *Originea omului*, Darwin s-a simțit capabil să împingă lucrurile puțin mai departe, dar a acceptat totuși câteva revizuiri realizate de iubita și devotata sa soție, Emma. Doar în autobiografia sa, pe care nu intenționa să o publice, și în câteva scrisori adresate prietenilor, a recunoscut că și-a pierdut orice urmă de credință. Concluzia sa „agnostică“ a fost determinată de viața și de activitatea sa în egală măsură: multe dintre persoanele dragi îi fuseseră răpite de moarte și nu putea să împace acest fapt cu ideea unui creator iubitor, cu atât mai puțin cu învățătura creștină referitoare la pedeapsa eternă. Ca mulți alți oameni altfel geniali, era înclinat spre acea formă de solipsism care fie duce la credință, fie la distrugerea acesteia, bazându-se pe convingerea că universul se preocupă de destinul nostru singular. Dar acest fapt face ca rigoarea sa științifică să fie cu atât mai demnă de laudă, fiind comparabilă cu cea de care a dat dovadă Galileo Galilei, pentru că nu are la bază nici un alt deziderat decât descoperirea adevărului. Lucrurile nu se schimbă cu nimic chiar dacă acest deziderat includea și așteptarea falsă și menită să producă decepții că același adevăr va ajunge într-un final să servească *ad majorem dei gloriam*.

După moartea sa, și memoria lui Darwin a fost insultată de născociri venite din partea unei creștine isterice, pretinzând că acest mare cercetător, onest și frământat de neliniști, ar fi aruncat o privire peste Biblie în clipele din urmă. A durat ceva vreme până când această impostoare lamentabilă, ce credea că face o faptă nobilă, a fost demascată ca atare.

Acuzat fiind de plagiat științific, acuză de care se făcea, cel mai probabil, vinovat, sir Isaac Newton a răspuns precaut – replica fiind, la rândul ei, un plagiat – că în activitatea sa a avut avantajul de „a sta pe umerii uriașilor“. A face o asemenea afirmație în primul deceniu al secolului XXI ar însemna să dai dovadă de tact doar într-o foarte mică măsură. Dacă și când vreau, pot să folosesc un simplu laptop pentru a ajunge să cunosc viața și opera lui Anaxagoras și Erasmus, a lui Epicur

și a lui Wittgenstein. Nu mai trebuie să studiez într-o bibliotecă la lumina lumânării, nu sunt texte care să-mi lipsească și nici nu mă lovesc de dificultăți în a intra în contact cu oameni care au gândit asemenea mie în alte vremuri și societăți. Și nici nu mă mai confrunt (mai puțin poate atunci când sună telefonul și un glas aspru mă amenință cu moartea sau că o să ajung în iad, dacă nu și una, și alta) cu teama continuă că ceva din ceea ce am scris va duce la distrugerea operei mele, la exilarea familiei mele sau mai rău de atât, la defăimarea numelui meu de către șarlatani și mincinoși fanatici sau cu nevoia de a face alegerea chinuitoare între retractare și moarte prin tortură. Mă bucur de o libertate și de un acces la cunoaștere ce le-ar fi părut de neimaginat deschizătorilor de drumuri. Privind înapoi pe firul timpului, nu pot să nu observ că uriașii pe care mă bizui și pe a căror umeri masivi m-am cățărat aveau totuși articulațiile genunchilor puțin slăbite, oricât de mult (și de puțin totodată) ar fi reușit să evolueze. Un singur membru al acestei familii de uriași și de genii a spus întotdeauna ce gândea fără a părea vreodată că se teme sau că face exces de precauție. Vreau, în consecință, să îl citez încă o dată pe Albert Einstein, cel ale cărui vorbe au avut parte de nenumărate denaturări. Răspunzând unei scrisori al cărei semnatar se arăta neliniștit în urma unei astfel de răstălmăciri, Einstein spunea:

> Ceea ce ați citit despre convingerile mele religioase este, bineînțeles, o minciună, una sistematic reluată. Nu cred într-un Dumnezeu personal și n-am negat niciodată asta, dimpotrivă, am fost cât se poate de clar în această privință. Dacă se găsește totuși ceva în mine ce ar putea fi numit religios, este admirația nețărmurită față de structura lumii, în măsura în care ea ne este dezvăluită de către știință.

Iar la distanță de câțiva ani, răspundea la o altă nedumerire, afirmând:

> Nu cred în nemurirea individului și consider că etica este o chestiune exclusiv umană, lipsită de sprijinul oricărei autorități supraumane.

Aceste cuvinte sunt rodul unei minți sau al unui om care a fost, pe drept cuvânt, faimos pentru precizia, echilibrul și scrupulozitatea sa și care, prin geniul său absolut, a descoperit o teorie care, căzută pe mâna cui nu trebuie, ar fi putut să ducă la distrugerea acestei lumi, a întregului ei trecut și a posibilității oricărui viitor. Și-a dedicat o mare parte a vieții unei importante negări a rolului unui profet punitiv, alegând să răspândească mesajul iluminismului și a umanismului. Evreu convins, exilat, defăimat și persecutat pentru asta, a salvat ce a putut din iudaismul etic și a respins mitologia barbară a Pentateuhului. Avem mai multe motive să îi fim recunoscători decât tuturor rabinilor care s-au tânguit și care se vor mai tângui. (Oferindu-i-se posibilitatea de a fi primul președinte al statului Israel, Einstein a refuzat din cauza numeroaselor neliniști pe care i le provoca direcția în care o apucase sionismul. Refuzul a fost primit cu ușurare de David Ben-Gurion, care și-a întrebat îngrijorat cabinetul: „Și ce ne facem dacă acceptă?“)

Învăluită în veșmintele cernite ale văduviei, cea dintâi dintre victorieni și-ar fi întrebat prim-ministrul preferat dacă poate să îi ofere măcar un argument incontestabil în favoarea existenței lui dumnezeu. Benjamin Disraeli a șovăit în fața reginei sale – femeia pe care o făcuse „Împărăteasa Indiei“ –, iar apoi i-a răspuns: „Evreii, Doamnă.“ Acest geniu politic, monden, dar superstițios, a considerat că supraviețuirea poporului evreu și atașamentul lor de o încăpățânare admirabilă față de ritualurile și narațiunile antice era o dovadă a intervenției mâinii invizibile. În realitate, nu făcea decât să sară dintr-o luntre în alta la momentul oportun. În chiar clipa în care oferea acel răspuns, poporul evreu reușea să se elibereze de sub două forme diferite de oprimare. Prima și cea mai evidentă era ghetoizarea ce le era impusă, din ignoranță și bigotism, de către autoritățile creștine. Această realitate este atât de solid documentată, încât nu mai este nevoie să o dezvolt aici. Dar cea de-a doua formă de oprimare era autoimpusă. Napoleon Bonaparte, de exemplu, nu fără anumite rezerve, abrogase legile care discriminau împotriva evreilor. (Se prea poate

să fi sperat că va obține susținerea lor financiară, dar asta nu contează.) Totuși, când armatele sale au invadat Rusia, rabinii și-au îndemnat turma să se ralieze cu același țar care îi ponegrise, îi biciuise, îi jecmănise și îi ucisese. Mai bine acest despotism care persecută evreii, au spus ei, decât cea mai mică adiere a Iluminismului francez, cel fără de dumnezeu. Acesta e motivul pentru care melodrama prostească și obositoare care s-a petrecut în acea sinagogă din Amsterdam a fost și rămâne atât de importantă. Chiar și într-o țară cu vederi largi precum Olanda, mai-marii evreilor au preferat să se alieze cu creștinii antisemiți și cu alți obscurantiști decât să îi permită celui mai profund dintre semenii lor să își folosească liber inteligența.

Astfel, când zidurile ghetourilor s-au prăbușit, evreii nu s-au eliberat doar de sub opresiunea „nonevreilor", ci și de sub cea exercitată de rabini. Asta a dus la o înflorire a talentului așa cum puține alte epoci au cunoscut. Acest popor ce fusese înainte îndobitocit începea acum să-și aducă contribuția în câmpul medicinei, științei, dreptului, politicii și al artelor. Ecourile se fac încă auzite: e suficient să-i amintim pe Marx, Freud, Kafka și Einstein, deși Isaac Babel, Arthur Koestler, Billy Wilder, Lenny Bruce, Saul Bellow, Philip Roth, Joseph Heller și mulți alții sunt și ei rezultatul acestei duble emancipări.

Dacă am putea să numim o zi absolut tragică din istoria omenirii, probabil că ar trebui să ne referim la evenimentul ce este acum comemorat sub forma acelei sărbători serbede și iritante cunoscută ca „Hanuca". Măcar o dată, nu creștinismul este cel care plagiază iudaismul, ci evreii sunt cei care împrumută fără rușine de la creștini în încercarea jalnică de a avea o sărbătoare care să coincidă cu „Crăciunul", acesta fiind, la rându-i, încorporarea cvasicreștină, cu tot cu bușteni arzând în foc, ilice și vâsc, a unui ritual păgân al solstițiului venit din mitologia nordică și iluminat inițial de aurora boreală. Ăsta e punctul în care ne-a adus „multiculturalismul" banal. Multiculturalismul nu avea însă nimic de-a face cu ceea ce l-a determinat pe Iuda Macabeul să resfințească Templul din Ierusalim în 165 î.Hr. și să stabilească data pe care o comemorează, golind-o de orice sens, cei care sărbătoresc

astăzi Hanuca. Macabeii, care au fondat dinastia Hasmoneilor, au reinstaurat cu forța fundamentalismul mozaic împotriva evreilor din Palestina și din alte părți, care ajunseseră să se simtă atrași de elenism. Acești autentici multiculturaliști timpurii ajunseseră să se simtă agasați de „lege“ și jigniți de circumcizie, deveniseră interesați de literatura greacă, atrași de exercițiile fizice și intelectuale din gimnaziu, dovedind și o anumită înclinație pentru filosofie. Puteau să simtă atracția exercitată de Atena, chiar dacă ajungea la ei prin intermediul Romei și prin raportare la vremea lui Alexandru cel Mare, și nu mai tolerau teama și superstiția girate de Pentateuh. Atitudinea lor trebuie să le fi părut prea cosmopolită adepților vechiului Templu – și nu a fost tocmai greu să îi acuze de „dublă loialitate“ când au acceptat ca un templu închinat lui Zeus să fie ridicat pe locul în care mirosul de sânge și fumul se ridica altădată de pe altarele menite să îmbuneze vechiul dumnezeu mereu încruntat. În orice caz, când tatăl lui Iuda Macabeul a văzut un evreu ce se pregătea să aducă o ofrandă elenică pe vechiul altar, n-a stat pe gânduri și l-a ucis. În anii ce au urmat, de-a lungul „revoltei“ Macabeilor, mulți alți evrei asimilați au fost asasinați, circumciși cu forța sau, uneori, și una, și alta, iar femeile care au cochetat cu noua religie elenică au avut parte de o soartă și mai crudă. Cum, în cele din urmă, romanii i-au preferat pe macabeii violenți și dogmatici în detrimentul acelor evrei care, mai puțin militarizați și mai puțin fanatici, străluciseră înveșmântați în togi în lumina mediteraneeană, s-au pus bazele înțelegerii secrete dintre sinedriul ultraortodox și conservator și autoritățile imperiale. Această relație sinistră avea să ducă, până la urmă, la creștinism (tot o erezie iudaică) și, astfel, inevitabil, la nașterea islamului. Toate astea ar fi putut fi evitate.

Fără îndoială, nici dacă lucrurile ar fi stat altfel, n-am fi dus lipsă de prostie și de solipsism. Dar legătura dintre Atena, istorie și umanitate n-ar fi fost atât de fracturată, poporul evreu ar fi putut să devină propagatorul filosofiei și nu al monoteismului arid, iar școlile Antichității și înțelepciunea lor nu s-ar fi pierdut în preistorie. Mi s-a întâmplat să mă aflu

la un moment dat în biroul de la Knesset al defunctului rabin Meir Kahane, un rasist și un demagog înrăit care îi număra printre susținătorii săi pe nebunul dr. Baruch Goldstein și pe alți coloniști israelieni. Campania purtată de Kahane împotriva căsătoriilor mixte și pentru expulzarea tuturor nonevreilor din Palestina îi atrăsese disprețul multor israelieni din diaspora, ajungându-se ca programul său să fie comparat cu legile de la Nürnberg. Kahane a aiurat puțin ca reacție la toate astea, spunând că orice arab poate să rămână dacă se convertește la iudaism printr-un test strict din *halakha* (Hitler n-ar fi făcut o asemenea concesie, trebuie să recunoaștem), dar și-a pierdut interesul curând și a renunțat să mai discute, calificându-și oponenții evrei ca gunoaie „elenizate". (Chiar și astăzi, cuvântul prin care evreii îi înjură pe eretici sau pe apostați este *apikoros*, însemnând „discipol al lui Epicur".) Și, formal vorbind, avea dreptate: bigotismul său avea prea puțin de a face cu „rasa", fiind exclusiv o problemă de „credință". Lovit fiind de duhoarea acestui barbar insalubru, am simțit o durere autentică gândindu-mă la lumea luminoasă și colorată pe care am pierdut-o cu multă vreme în urmă, devenind captivi în coșmarul alb-negru al strămoșilor săi sumbri și inflexibili. Ceea ce simțeam era miasma unor Calvin, Torquemada și Bin Laden, miasmă pe care o emana și acest personaj ghebos și puhav care își pusese gorilele din partidul Kach să patruleze pe străzi, vânând contactele sexuale neautorizate și pe cei care încălcau sabatul. Pentru a reveni la metafora șistului Burgess, iată o ramură otrăvitoare ce ar fi fost mai bine să fie ruptă sau lăsată să moară până să ajungă să infecteze dezvoltarea sănătoasă cu ADN-ul ei dăunător. Dar continuăm să ne ducem viețile în umbra ei nesănătoasă și ucigătoare. Iar copilașii evrei sărbătoresc Hanuca, asta ca să nu se simtă lăsați pe dinafara miturilor kitschoase ale Bethlehemului, mituri ce sunt acum aspru contestate de propaganda și mai stridentă ce se aude de la Mecca și Medina.

19. În concluzie: necesitatea unui nou Iluminism

> Adevărata valoare a unui om nu este determinată de posesiunea, presupusă sau reală, a Adevărului, ci de efortul sincer de a ajunge la Adevăr. Nu prin posesiunea Adevărului, ci prin căutarea acestuia ajunge omul să își sporească puterile și să tindă spre acea perfectibilitate nelimitată. Posesiunea duce la pasivitate, indolență și mândrie. Dacă Dumnezeu ar ține ascuns în mâna sa dreaptă tot Adevărul, iar în mâna stângă doar năzuința statornică și perseverentă spre Adevăr, chiar dacă asta ar însemna că voi rătăci din nou și din nou apucând pe această cale, de mi s-ar cere să mă hotărăsc, aș alege cu toată umilința mâna stângă.
>
> Gotthold Lessing, *Anti-Goeze* (1778)

> Mesia nu va veni – și nici măcar un telefon nu o să dea!
>
> Hit din Israel din 2001

Marele filosof Lessing a pus problema cu multă delicatețe în cursul schimbului polemic cu pastorul fundamentalist Goeze. Iar cuvenita lui modestie lasă impresia că ar fi avut sau că ar fi putut să aibă de ales în această chestiune. Așa cum stau lucrurile în realitate, nu ni se oferă posibilitatea de a „alege" adevărul absolut sau credința. Suntem doar îndreptățiți să spunem, despre cei care *chiar* pretind că dețin adevărul revelat, că nu fac decât să se amăgească și că încearcă să-i amăgească – sau să îi intimideze – și pe alții. Bineînțeles, pentru intelect, e mai bună și mai sănătoasă „alegerea" căii scepticismului și a cercetării, pentru că doar prin exersarea acestor facultăți putem spera că vom înfăptui ceva. Cât despre religii, după cum

le-a definit cu isteţime Simon Blackburn în studiul său despre *Republica* lui Platon, nu sunt decât „filosofii fosilizate“ sau filosofie care a abandonat interogaţia. A „alege“ dogmatismul şi credinţa e ca şi cum ai arunca un vin vechi de calitate pentru a bea cu sete un suc din prafuri.

Toma d'Aquino a scris un studiu despre Sfânta Treime şi, considerându-l cu modestie una dintre operele sale cele mai izbutite, l-a aşezat pe altarul de la Notre-Dame, astfel încât însuşi dumnezeu să îşi arunce o privire peste el şi, poate, să îl onoreze pe „doctorul angelic“ cu o opinie. (Toma făcea aici aceeaşi greşeală pe care o întâlnim şi la cei care le cereau călugăriţelor să-şi acopere băile din mănăstiri cu pânze în timpul abluţiunii: se considera că, printr-un dispozitiv atât de rudimentar, privirea lui dumnezeu va fi abătută de la trupurile dezgolite ale femeilor, uitându-se că, în virtutea omniscienţei şi a omnipotenţei, se presupune că el poate „să vadă“ orice, oriunde, oricând, la fel cum se uita şi că el poate neîndoielnic „să vadă“ prin zidurile şi tavanele mănăstirii, neavând cum să fie stingherit de pavăza unui cearşaf. Trebuie să presupunem că, de fapt, călugăriţele erau astfel împiedicate să-şi privească propriile corpuri sau, mai degrabă, să tragă cu ochiul unele la altele.)

Oricum ar sta lucrurile în această privinţă, Toma avea să afle mai târziu că dumnezeu chiar îi citise şi îi apreciase tratatul – fiind astfel singurul autor care a pretins vreodată că i s-a acordat o asemenea recunoaştere –, călugări şi novici descoperind cu fascinaţie temătoare că levita fericit în interiorul catedralei. Nu vă îndoiţi, există martori oculari care confirmă evenimentul.

Într-o zi din primăvara anului 2006, Ahmadinejad, preşedintele Iranului, însoţit de cabinetul său, a pornit în procesiune către locul în care se afla o fântână, situată între capitala Teheran şi oraşul sfânt Qum. Se spune că acesta ar fi puţul unde s-a adăpostit, în 873, pe când avea cinci ani, al Doisprezecelea Imam (imamul „ocultat“ sau „ascuns“), făcându-se nevăzut până când îndelung aşteptata şi dorita sa reîntoarcere va ului şi va mântui lumea. Sosit în locul cu pricina, Ahmadinejad

a luat un pergament și i-a dat drumul în fântână, asta pentru a-l pune la curent pe cel ocultat cu progresele făcute de Iran în domenii precum fisiunea nucleară și îmbogățirea uraniului. Am putea crede că imamul nu ar fi avut nici o dificultate în a afla ultimele vești de oriunde s-ar fi găsit, dar, dintr-un motiv sau altul, această fântână trebuia să joace rolul cutiei poștale pentru defuncți. Am mai putea adăuga că președintele Ahmadinejad revenise de puțin timp de la Națiunile Unite, unde ținuse un discurs ce fusese transmis la radio și pe canalele de televiziune, beneficiind și de un numeros public în sală. În orice caz, la întoarcerea în Iran, le-a spus susținătorilor săi că, pe toată durata discursului, fusese învăluit într-o lumină verde – verdele fiind culoarea preferată a Islamului – și că strălucirea acestei lumini divine îi făcuse pe toți cei din Adunarea Generală să rămână tăcuți și țintuiți în scaune. Chiar dacă acest fenomen are o natură strict privată – pare a fi fost perceput doar de el –, l-a interpretat ca pe un nou semn al reîntoarcerii iminente a celui de-al Doisprezecelea Imam, dar și ca pe o confirmare a ambițiilor sale de a transforma Republica Islamică a Iranului într-o putere nucleară, în ciuda faptului că țara e sufocată de sărăcie, represiune, stagnare și corupție. Dar, precum Toma d'Aquino, n-a crezut că cel de-al Doisprezecelea Imam ar putea să-și arunce privirea peste document decât dacă îi era, cum s-ar zice, vârât direct sub nas.

Cum am avut adeseori ocazia să urmăresc ceremonii și procesiuni șiite, n-am fost deloc surprins să aflu că sunt împrumutate parțial, atât în formă, cât și ca liturghie, din catolicism. Doisprezece imami, unul fiind deocamdată „ocultat" și așteptându-se reîntoarcerea sau reînvierea sa. Un cult frenetic al martiriului, în special în legătură cu moartea în chinuri a lui Hussein, cel ce fusese părăsit și trădat pe câmpiile aride și cumplite din Karbala. Procesiuni de oameni care se autoflagelează și se automortifică, copleșiți de suferință și de vinovăție pentru felul în care liderul lor sacrificat fusese abandonat. Dintre sărbătorile șiite, ceremonia masochistă din ziua de Ashura se aseamănă cel mai mult cu acea *Semana Santa*, „Săptămâna Sfântă", când oameni îmbrăcați în sutane

cu glugi, purtând cruci și torțe, pornesc în procesiune pe străzile Spaniei. O dovadă în plus că religia monoteistă este plagiatul unui plagiat al unei erezii inspirate dintr-o erezie, născută din iluzia unei iluzii, totul având la bază născocirea unor false evenimente.

Problema poate fi formulată și prin a spune că, în timp ce eu scriu aceste rânduri, o structură similară Inchiziției e pe punctul de a pune mâna pe o armă nucleară. Sub domnia îndobitocitoare a religiei, marea civilizație persană, cu toată creativitatea și rafinamentul ei, a ajuns să se stingă treptat. Cei mai mulți dintre scriitori, artiști și intelectuali sunt în exil sau, dacă nu, sunt sufocați de cenzură; femeile sunt obiecte și pradă sexuală; tinerii sunt, în majoritate, semianalfabeți și fără slujbe. După un sfert de secol de teocrație, Iranul exportă tot ceea ce exporta când teocrații au preluat conducerea – fistic și covoare. Modernitatea și tehnologia par a-i fi ocolit, singura realizare fiind în domeniul nuclear.

Aceste fapte situează confruntarea dintre credință și civilizație pe baze cu totul noi. Până relativ de curând, acele civilizații care o apucau pe calea clericală ajungeau să suporte costuri majore. Societățile începeau să se degradeze, economia să se atrofieze, gânditorii de valoare se risipeau sau fugeau în alte locuri, astfel încât țările respective erau constant devansate de acele societăți care învățaseră să țină sub control și să izoleze impulsul religios. O țară ca Afghanistanul ajunge pur și simplu să se descompună. Ca și cum n-ar fi suficient de rău, lucrurile s-au agravat pe 11 septembrie 2001, când din Afghanistan a fost dat ordinul sacru ca două dintre realizările faimoase ale modernității – zgârie-norii și avioanele cu reacție – să fie apropriate și folosite pentru nimicire și sacrificii umane. Următorul pas, anunțat fără echivoc prin predici isterice, avea să fie momentul în care nihilismul apocaliptic se întâlnea cu armamentul Armagedonului. Fanaticii religioși n-ar fi putut să proiecteze ceva atât de util și de frumos precum un zgârie-nori sau un avion de pasageri. Dar, ducând mai departe istoria marcată de plagiate, puteau să împrumute și să fure aceste lucruri, folosindu-le pentru distrugere.

Această carte a avut în centrul ei cea mai veche dispută din istoria omenirii, dar, pe întreaga perioadă în care am fost ocupat cu scrierea ei, aproape că nu a fost săptămână în care să nu fiu nevoit să mă întrerup și să mă implic în această dispută care încă nu s-a încheiat. Aceste discuții au tins să ia forme dintre cele mai neplăcute: uneori a trebuit să-mi părăsesc biroul pentru a mă angaja într-o dezbatere cu un iezuit bătrân și iscusit în Georgetown, alteori fiind necesar să plec în pripă pentru a da dovadă de solidaritate la ambasada Danemarcei, o mică țară democratică din nordul Europei ale cărei ambasade erau aruncate în aer din cauza publicării câtorva caricaturi într-un ziar din Copenhaga. Această confruntare a avut darul să mă indispună mai mult decât altele. Gloate islamice încălcau imunitatea diplomatică și amenințau cu moartea civili, iar Sfinția Sa papa și arhiepiscopul de Canterbury au considerat că e nevoie să reacționeze – condamnând caricaturile! Printre cei din breasla mea, a existat un fel de febră în a vedea cine va capitula primul, comentând imaginile disputate fără a le arăta propriu-zis – asta într-un moment în care mass-media e dominată aproape exclusiv de imagine. S-a produs ceva zarvă eufemistică despre nevoia de a da dovadă de „respect", dar cunosc destul de mulți dintre redactorii implicați și pot să spun cu siguranță că motivul principal pentru „reținerea" lor era pur și simplu frica. Cu alte cuvinte, o mână de bătăuși și scandalagii religioși putea, ca să spun așa, să abroge tradiția exprimării libere în chiar inima Occidentului. Mai mult, asta în anul 2006! Pe lângă motivul ignobil al fricii, trebuie să mai adăugăm și practica relativismului, o formă de lene morală: nici unui grup nonreligios care ar profera amenințări și ar recurge la violență nu i s-ar acorda o victorie atât de facilă sau nu i s-ar găsi atâtea scuze – ținând cont de faptul că ei nici n-au încercat să se scuze în vreun fel.

Pe de altă parte, într-o altă zi, deschizând ziarul, puteai să citești despre cel mai mare studiu efectuat vreodată în legătură cu problema rugăciunii, studiu ce venea să confirme că nu există nici o corelație între rugăciunea „de mijlocire" și recuperarea pacienților. (Ei bine, există o *oarecare* corelație:

pacienții care știau că se spun rugăciuni în numele lor au avut mai multe complicații postoperatorii decât cei care nu știau, dar nu aș susține că asta vine să demonstreze ceva.) În altă parte, un grup de oameni de știință dedicați și perseverenți a găsit, într-o zonă îndepărtată din regiunea arctică a Canadei, mai multe schelete ale unui pește care, în urmă cu 375 de milioane de ani, prezenta trăsături precursoare ale structurii membrelor superioare, de la degete la încheieturi, coate și umeri. Tiktaalik, numit așa la sugestia localnicilor din Nunavut, i se alătură lui Archaeopteryx, o specie de tranziție dintre dinozauri și păsări, devenind încă una dintre îndelung căutatele verigi lipsă, așa cum sunt numite, ce ne ajută să înțelegem mai bine adevărata noastră natură. Între timp, apărători ai „proiectului inteligent" asediază consiliul încă unei școli, cerând cu glas răgușit ca această mizerie să le fie predată copiilor. În mintea mea, toate aceste evenimente contrastante încep să capete caracteristicile unei curse de viteză: un pas mărunt înainte pentru cercetare și pentru rațiune, un salt uriaș și amenințător înainte făcut de forțele barbariei – oamenii care *știu* că au dreptate și care vor să instaureze, după cum a spus Robert Lowell într-un alt context, „domnia milei și a fierului".

Religia se mândrește chiar cu o ramură specială dedicată studiului sfârșitului. Își spune „escatologie" și meditează neîncetat la dispariția tuturor lucrurilor pământești. Acest cult al morții nu intenționează să se domolească, deși avem toate motivele de a crede că „lucrurile pământești" sunt tot ce avem și tot ceea ce vom avea vreodată. Totuși, un întreg univers de descoperiri și clarificări ne stă la îndemână și se profilează la orizont, al cărui studiu e o plăcere în sine, oferind unui om de rând accesul la cunoștințe pe care nu le aveau nici măcar Darwin sau Einstein, aducând cu sine promisiunea unor descoperiri aproape miraculoase în domenii precum sănătatea sau energia și, totodată, posibilitatea unor contacte pașnice între culturi diferite. Și totuși, milioane de oameni din lumea întreagă preferă încă mituri ale peșterii, ale tribului sau ale sacrificiului sângeros. Regretatul Stephen Jay Gould a afirmat cu generozitate că știința și religia aparțin unor „*magisteria*

care nu se suprapun". E cât se poate de clar că nu se suprapun, dar asta nu înseamnă că nu sunt antagonice.

Religia a rămas fără justificări. Datorită telescopului și microscopului, nu mai oferă explicații pentru nimic de importanță. Dacă altădată era capabilă, controlând total viziunea asupra lumii, să *împiedice* ridicarea unor rivali, acum poate doar să frâneze și să întârzie – sau să încerce să dea înapoi – progresele măsurabile pe care le-am făcut. E adevărat, uneori se va arăta suficient de abilă cât să le recunoască. Dar asta numai pentru a-și oferi posibilitatea de a alege între irelevanță și obstrucție, neputință și reacție deschisă, și, pusă în fața alegerii, este programată să opteze pentru ce e mai rău. Între timp, confruntată cu perspective neimaginate asupra cortexului cerebral aflat în continuă evoluție, asupra zonelor celor mai îndepărtate din univers, asupra proteinelor și acizilor care constituie natura noastră, religia oferă fie anihilarea în numele lui dumnezeu, fie speranțe deșarte că, dacă ne tăiem prepuțul cu un cuțit, dacă ne rugăm într-o anumită direcție, dacă înghițim o bucată de azimă, vom fi „salvați". E ca și cum cineva, primind un fruct delicios și înmiresmat, crescut într-o seră concepută cu migală și devotament, ar arunca pulpa și ar ronțăi înverșunat sâmburele.

Mai presus de orice, se simte nevoia unui nou Iluminism, unul care se va întemeia pe ideea că omul este adevăratul obiect de studiu al omenirii. Acest Iluminism nu va trebui să depindă, precum cele ce i-au precedat, de descoperirile eroice ale câtorva oameni înzestrați și excepțional de curajoși. Se află la îndemâna omului de rând. Studiul literaturii și al poeziei, atât pentru propriul beneficiu, cât și pentru eternele întrebări etice pe care le ridică, poate acum să detroneze cu ușurință studierea textelor sacre, dovedite a fi doar niște încropeli pervertite. Angajarea în cercetarea științifică neîngrădită și accesul maselor la descoperiri prin intermediul mijloacelor electronice ușor de utilizat vor revoluționa conceptele noastre de cercetare și dezvoltare. Foarte important, putem acum, în sfârșit, să încercăm să despărțim viața sexuală de frică, de boală și de tiranie, dar numai cu condiția de a alunga toate religiile

din cadrul discuțiilor. Toate aceste lucruri și altele sunt, pentru prima dată în istoria noastră, la îndemâna tuturor.

Cu toate acestea, doar cel mai naiv dintre utopiști ar putea crede că această nouă civilizație umană se va dezvolta, ca într-un vis al „progresului", în linie dreaptă. Trebuie mai întâi să reușim să ne depășim preistoria și să scăpăm din mâinile noduroase care se întind pentru a ne trage înapoi înspre catacombe, înspre altarele fetide și înspre plăcerile vinovate ale supunerii și abjecției. „Cunoaște-te pe tine însuți", au spus grecii, sugerând cu delicatețe consolarea oferită de filosofie. Pentru a ne putea elibera intelectul întru atingerea acestui țel, a devenit necesar să ne cunoaștem inamicul și să ne pregătim să ne luptăm cu el.

Mulţumiri

Am scris această carte de când mă știu și intenționez să continui scrierea ei, dar această versiune nu ar fi putut fi realizată fără colaborarea excelentă dintre agent și editor – mă refer la Steve Wasserman și la Jonathan Karp. Toți autorii ar trebui să beneficieze de prieteni și de aliați atât de meticuloși și de culți. De asemenea, toți autorii ar trebui să se bucure de ajutorul unor documentariști care să dea dovadă de aceeași perspicacitate și hotărâre precum Windsor Mann.

Michael Prest, vechiul meu prieten din școală, a fost prima persoană care m-a făcut să înțeleg că, chiar dacă autoritățile ne pot obliga să participăm la rugăciune, nu ne pot forța să ne rugăm. N-am să uit niciodată cum stătea drept în timp ce alții îngenuncheau sau se plecau cu ipocrizie și nici ziua în care am hotărât să mă alătur lui. Orice poziție de supunere sau abdicare ar trebui să facă parte din preistoria noastră.

Mi s-a oferit șansa de a avea mulți îndrumători morali, atât într-un cadru formal, cât și în afara sa, mulți dintre ei trebuind să treacă prin numeroase încercări intelectuale și să dea dovadă de mult curaj pentru a se putea rupe de credința triburilor lor. Dacă ar fi să îi numesc, unii dintre ei ar fi și astăzi puși în pericol, dar trebuie să-mi recunosc datoria față de regretatul dr. Israel Shahak, cel care mi l-a pus în mână pe Spinoza; față de Salman Rushdie, care a depus mărturie pentru rațiune, umor și limbaj în vremuri foarte întunecate; față de Ibn Warraq și față de Irfan Khawaja, care știu și ei câte ceva despre prețul ce trebuie plătit; și față de dr. Michael Shermer, un adevărat model de creștin fundamentalist reformat și recuperat. Printre cei mulți care au dovedit că viața, înțelepciunea și cercetarea încep acolo unde se sfârșește credința, aș vrea să îi salut pe Penn și pe Teller, pe James Randi, un alt fascinant deconspirator al miturilor și al înșelăciunilor (un adevărat Houdini al vremii noastre), apoi pe Tom Flynn, Andrea Szalanski și pe toți ceilalți

din redacția revistei *Free Inquiry*. Foarte mult am ajuns să îi datorez lui Jennifer Michael Hecht din clipa în care mi-a trimis un exemplar din extraordinara ei carte *Doubt: A History*.

Tuturor celor pe care nu îi cunosc și care trăiesc în lumi dominate încă de superstiție și de barbarie, în mâinile cărora sper să ajungă această cărticică, le ofer încurajarea modestă a unui mai vechi înțelept. Aceasta este adevărata învățătură, nu cine știe ce predică arogantă, care ne parvine din sânul vijeliei: *Die Stimme der Vernunft ist leise*. Așa e, „vocea rațiunii e slabă". *Dar e foarte insistentă*. În ea și în viețile și mințile luptătorilor știuți și neștiuți, ne punem cea mai mare speranță.

Ani la rând am meditat asupra acestor întrebări alături de Ian McEwan, ale cărui opere de ficțiune dau dovadă de o extraordinară capacitate de a elucida numinosul fără a face nici o concesie supranaturalului. A reușit să demonstreze subtil că naturalul e suficient de uimitor pentru noi toți. În timpul discuțiilor cu Ian, începute pe coasta îndepărtată a Uruguayului, acolo unde Darwin a debarcat curajos pentru a culege mostre, și continuate în Manhattan, am simțit că acest eseu începe să încolțească. Sunt foarte mândru că am încercat și că am reușit să obțin permisiunea lui pentru a-i dedica aceste pagini.

Note

Capitolul 2: Religia ucide

p. 24 Maica Tereza a fost intervievată de către Daphne Barak, iar observațiile ei în legătură cu Prințesa Diana se regăsesc în revista *Ladies' Home Journal*, aprilie 1996.
p. 31 Detaliile despre uciderea lui Yusra al-Azami în Bethlehem se găsesc în editorialul „Gaza Taliban?" din revista *New Humanist* 121:1 (ian. 2006), http://www.newhumanist.org.uk/volume121issuel_comments.php?id=1860_0_40_ 0_C.
p. 34 Pentru scrisoarea lui Abu Musab al-Zarqawi adresată lui Osama bin Laden vizitați site-ul http://www.state.gov/p/nea/rls/31694.htm.
p. 42 Pentru povestea despre cadeții „renăscuți întru Hristos" și despre MeLinda Morton vezi F. Fiore și M. Mazzetti, „School's Religious Intolerance Misguided, Pentagon Reports", *Los Angeles Times*, 23 iunie 2005, p. 10; Laurie Goodstein, „Air Force Academy Staff Found Promoting Religion", *New York Times*, 23 iunie 2005, p. A12; David Van Biema, „Whose God is Their Co-Pilot?", *Time*, 27 iunie 2005, p. 61; și Forțele Aeriene ale Statelor Unite, *The Report of the Headquarters Review Group Concerning the Religious Climate at the U.S Air Force* Academy, 22 iunie 2005, http://www.afmil/shared/media/document/AFD-051014-008.pdf
p. 43 Pentru Charles Stanley și Tim LaHaye vezi Charles Marsh, „Wayward Christian Soldiers", *New York Times*, 20 ianuarie 2006.

Capitolul 4: Notă despre sănătate și despre cum îți poate dăuna religia

p. 52 Pentru predica episcopului Cifuentes vezi programul *Panorama* difuzat pe BBC-TV în data de 27 iunie 2004.
p. 53 Citatul din publicația *Foreign Policy* este extras din articolul Laurei M. Kelley și al lui Nicholas Eberstadt, „The Muslim Face of AIDS", *Foreign Policy*, iulie/august 2005, http://www.foreignpolicy.com/story/cms.php?story_id=3081.
p. 54 Pentru critica pe care D. Dennett o formulează împotriva religiei vezi cartea acestuia *Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon*, Viking Adult, 2006.
p. 64 Pentru citatul din Tim LaHaye și Jerry B. Jenkis vezi cartea acestora *Glorious Appearing: The End of Days*, Tyndale House, 2004, pp. 250, 260.

Capitolul 5: Speculațiile metafizice ale religiei sunt false

p. 75 E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Vintage, 1966, p. 12.
p. 77 Comentariul părintelui Coplestone este din cartea sa *History of Philosophy*, vol. III, Kent, Anglia, Search Press, 1953.

Capitolul 6: Argumentul ceasornicarului

p. 89 Pentru evoluția ochiului și motivele pentru care se opune teoriei proiectului inteligent vezi M. Shermer, *Why Darwin Matters: The Case Against Intelligent Design*, New York, Times Books, 2006, p. 17.

p. 101 Am extras citatul lui Stephen Jay Gould despre șistul din munții Burgess din cartea sa *Wonderful Life: The Burgess Shale and the Nature of History*, New York, W. W. Norton, 1989, p. 323.
p. 102 Pentru studiul genomului uman realizat la Universitatea din Chicago vezi N. Wade, „Still Evolving, Human Genes Tell New Story", *New York Times*, 2006.

Capitolul 7: Revelația: coșmarul „Vechiului" Testament

p. 110 Pentru cercetarea făcută de Finkelstein și Silberman vezi cartea lor *The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*, New York, Touchstone, 2002.
p. 112 Pentru viziunea lui Sigmund Freud asupra defectului incurabil al religiei vezi *The Future of an Illusion*, New York, Anchor, 1964. (*Viitorul unei iluzii* în *Opere I*, Editura Științifică, București, 1991, traducere de Leonard Gavriliu).

Capitolul 8: „Noul" Testament e și mai malefic decât „Vechiul" Testament

p. 117 Pentru aprecierea lui H.L. Mencken asupra Noului Testament vezi *Treatise on the Gods*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1997, p. 176.
p. 126 Pentru citatul din C.S. Lewis care începe cu „Afară de cazul că vorbitorul este Dumnezeu" vezi *Mere Christianity*, New York, HarperCollins, 2001, pp. 51–52. (*Creștinismul redus la esențe*, Societatea Misionară Română, 1991).

Capitolul 9: Coranul a împrumutat miturile evreilor și ale creștinilor

p. 132 Pentru motivul pentru care musulmanii trebuie să recite Coranul în arabă vezi Z. Sardar și Z.A. Malik, *Introducind Mohammed*, Totem Books, 1994, p. 47.
p. 144 Am extras citatul lui Karen Armstrong din cartea sa *Islam: A Short History*, New York, Modem Library, 2000, p. 10.

Capitolul 10: Kitschul miraculosului și declinul iadului

p. 153–154 Anecdotele lui M. Muggeridge și K. Macmillan despre Maica Tereza sunt incluse în cartea mea *Misionary Position: Mother Teresa in Theory and Practice*, Verso, 1995, pp. 25–26.
p. 155 Informațiile despre tumoarea Monicăi Besra se găsesc în cartea lui A. Chatterjee, *Mother Teresa: The Final Verdict*, Calcutta, Meteor Books, 2003, pp. 403–406.

Capitolul 11: „Amprenta umilă a originii lor": începuturile corupte ale religiei

p. 172 Sintagma lui Mark Twain „cloroform în versiune tipărită" provine din cartea sa *Roughing It*, New York, Signet Classics, 1994, p. 102.
p. 172 Despre posibila utilitate a religiei în vindecarea bolilor vezi D. Dennett, *Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon,* New York, Viking Adult, 2006.
p. 173 Pentru cartea lui Sir James George Frazer, *The Golden Bough*, vizitați siteul http://www.bartleby.com/196/. (*Creanga de aur*, Minerva, București, 1980, traducere de Octavian Nistor).

Capitolul 12: Cum moare o religie

p. 177 Pentru povestea lui Sabbatai Sevi vezi John Freely, *The Last Messiah*, New York, Viking Penguin, 2001.

Capitolul 13: Ne face religia mai buni?

p. 185 Detalii despre William Lloyd Garrison pot fi găsite în scrisoarea sa adresată reverendului Samuel J. May, 17 iulie 1845 în Walter M. Merrill (ed.), *The Letters of William Lloyd Garrisson*, 1973, 3:303 și în *The Liberator*, 6 mai 1842.
p. 186 Informațiile despre Lincoln sunt preluate din cartea lui S. Jacoby, *Freethinkers: A History of American Secularism*, New York, Metropolitan Books, 2004, p. 118.
p. 200 Materialul despre genocidul din Rwanda provine în special din cartea lui Philip Gourevitch *We Wish to Inform You That Tomorrow We Will Be Killed with Our Families: Stories from Rwanda*, New York, Straus and Giroux, 1998, pp. 69–141.

Capitolul 16: Ajunge religia să comită abuzuri asupra copiilor?

p. 230 Modelul „distrugerii creative" al lui J. Schumpeter poate fi găsit în *Capitalism, Socialism, and Democracy*, Londra, George Allen & Unwin, 1976, pp. 81–86.
p. 232 Pentru viziunea lui Maimonide despre circumcizie vezi Leonard B. Glick, *Marked in Your Flesh: Circumcision from Ancient Judea to Modern America,* New York, Oxford University Press, 2005, pp. 64–66 (sublinierea îmi aparține).

Capitolul 17: Anticiparea unei obiecții: un efort disperat de a formula o „acuză" împotriva laicismului

p. 249 Despre sprijinul acordat de Vatican Germaniei naziste vezi John Cornwell, *Hitler's Pope: The Secret History of Pius XII*, New York, Viking Adult, 1999.
p. 252 Despre denaturarea spuselor lui Einstein vezi William Waterhouse, „Misquoting Einstein" în *Skeptic*, vol. 12, nr. 3, pp. 60–61.
p. 260 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York, Harcourt, 1994. (*Originile totalitarismului*, Humanitas, București, 1994, traducere de Ion Dur și Mircea Ivănescu).

Capitolul 18: O tradiție superioară: rezistența rațiunii

p. 274 Afirmația lui Einstein despre „dumnezeul lui Spinoza" se găsește în cartea lui Jennifer Michael Hecht *Doubt: A History*, New York, HarperCollins, 2003, p. 447.
p. 278 Am preluat citatul lui Benjamin Franklin despre paratrăsnet din cartea sa *The Autobiography and Other Writings*, New York, Penguin, 1986, p. 213. (*Autobiografie*, Univers, București, 1976, traducere de Florin Ionescu).

Capitolul 19: În concluzie: necesitatea unui nou Iluminism

p. 293 Pentru citatul din Robert Lowell vezi Walter Kirn, „The Passion of Robert Lowell", *New York Times*, 26 iunie 2005, http://www.nytimes.com/2005/06/26/books/review/26KIRNL.html.

Index

11 septembrie 2001 25, 36, 39, 51, 62, 81, 291

A
Adam 96, 114, 120, 163, 218, 232
Afghanistan 39, 51, 235, 291
Aflaq, Michel 33
Africa de Sud 37, 361
Age of Reason (Paine) 280
Ahaz, regele Iudeii 122
Ahmadinejad, Mahmoud 289
al-Qaeda 34, 39, 40, 208
Albright, William 111
Alembert, Jean Le Rond 275
Anaxagoras 269, 283
Andrewes, Lancelot 55
Antelope, Oregon 206–207
Anti-Goeze (Lessing) 288
Antietam, bătălia de la 287, 194
apartheid 37, 261–262
Apologia (Platon) 142, 266
Arabia Saudită 222
Arca lui Noe 96
Arendt, Hannah 239, 260
Aristofan 268, 270
Aristotel 32, 75, 95, 176
Armstrong, Karen 137, 144
Aslan, Reza 141
Atanasie, Sfântul 139, 258
Auden, W.H. 70, 82
Augustin, Sfântul 15, 54, 71, 242, 261, 271
Augustus, împăratul Romei 118, 121, 270
Avraam 43, 59, 61, 97, 116, 131, 136, 174, 215–217, 233
Ayer, A.J. 195–196
Azami, Yusra al- 31

B
Bacon, Francis 259. 271. 282
Baden-Powell, Robert 235
Bagdad 25, 32, 75
Barbelo 120–121
Barbie, Klaus 250
Bayle, Pierre 272, 275–276
Beg, Mirza Aslam 66
Beirut 25–26
Belfast 25, 28
Belgrad 25, 28
Bellow, Saul 101, 285
Ben-Gurion, David 110, 284
Bengal 51, 155, 193
Bernal, J.D. 260
Besra, Monica 155–156
Bethlehem 25, 30–31, 118, 121–122, 125, 287
Bhagavad Gita 64
bin Baz, Abd al-Aziz 235
bin Laden, Osama 34, 40, 67, 287
Blackburn, Simon 289
Bloomberg, Michael 57
Bombay 25, 27, 204
Bonhoeffer, Dietrich 15, 250
Borges, Jorge Luis 121
Bosnia 28, 35, 134
Branch, Taylor 181, 188
Brodie, Fawn 170, 172, 175
Brown, John 138, 186
Bukhari 140–141
Bush, George W. 56, 157
Butler, episcop 195
Butler, Samuel 163

C
Calas, Jean 276
Călăuza rătăciților (Maimonide) 70, 232

Calcutta 24, 50–51, 207
Calvin, Jean 74, 242–243, 287
Cambodgia 148, 262
Cartea Mormonilor 169, 171
Chambers, Whittaker 86
Chaucer, Geoffrey 167
China 211, 254
Cicero 270, 280
Cobbett, William 84
Conrad, Joseph 80
Copilul furat (McEwan) 168
Coplestone, părintele 77
Creanga de aur (Frazer) 173
creaționism 59, 92–93
Crick, Francis 16, 92–93
Croația 28–29, 196, 245
Crossman, Richard 243–244
cruciade 23, 30, 133, 203, 212, 238, 254
Cugetări (Pascal) 264

D
Dalai Lama 209, 211
Danemarca 197, 292
Dante 121, 176
Darwin, Charles 11, 16, 72–73, 88, 90–91, 102, 280–283, 297
Davenport, Abraham 69
Dawkins, Richard 13, 91
de Vaux, Roland 111
Democrit 71, 269–270, 274
Dennett, Daniel 13, 54, 172
Deutscher, Isaac 160
Diderot, Denis 275
Disraeli, Benjamin 284
Doctor Jivago (Lean) 128
Dostoievski, F.M. 13, 59, 238
Douglass, Frederick 186
Dreyfus, Alfred 246, 261
Dwight, Timothy 55

E
Eban, Abba 31
Egipt 93, 110, 114, 118–119, 157, 174
Ehrman, Barton 128–129, 150
Einstein, Albert 72, 88, 93, 252–253, 274, 283–285, 293
Eliot, George 13, 242
Encyclopédie (Diderot și Alembert) 275, 279
End of Faith, The (Harris) 104
Engels, Friedrich 162
Epicur 270–271, 274, 279, 282, 287
Erewhon (Butler) 163
Evanghelia după Luca 118
Evanghelia după Matei 116, 151
Evanghelia lui Iacob 124
Evanghelia lui Iuda 119, 160
explozia cambriană 99

F
Facerea 98, 106, 112, 216, 233
Falwell, Jerry 40, 157
Farrell, J.G. 85
fascism 193, 210, 241, 244, 246, 250-251, 253, 256-257
Fecioara din Orléans (Schiller) 84
Ferma Animalelor (Orwell) 45, 254
Finkelstein, Israel 110
Francisc Xavier, Sfântul 226
Francisc din Assisi, Sfântul 42
Franco, Francisco 245–246
Franklin, Benjamin 73, 265, 278–280
Frazer, Sir James 48, 173
Freud, Sigmund 12, 18, 111, 162, 257, 267, 270, 285
Frum, John 165

G
Galilei, Galileo 72, 266, 271–272, 274, 282
Gandhi, Mohandas K. 191–193
Gândirea captivă (Milosz) 255
Garrison, William Lloyd 185
genom 11, 98, 103
Gibbon, Edward 162, 279, 281
Gibson, Mel 117, 123, 128
Goldstein, Baruch 217, 287
Goldziher, Ignaz 141

Gortner, Marjoe 166–167
Gould, Stephen Jay 13, 100–101
Goya, Francisco 207
Graham, Billy 40
Gudo 210

H
hadith 37, 75, 131, 140–143, 266
Hamas 31
Hamlet (Shakespeare) 88, 92
Hanuca 285–287
Harris, Martin 170–171, 173
Harris, Sam 104
Hawking, Steven 16–17, 72
Heber, Reginald 207
Heine, Heinrich 50, 274
Hobbes, Thomas 163
Hoyle, Fred 72
Hume, David 143, 149, 270, 279–280

I, Î
ibn Naufal, Waraqa 48, 136, 296
ibn Thabit, Zaid 139
iezuiți 77, 128, 227–228, 241, 292
Ignațiu de Loyola, Sfântul 70, 228
India 20, 58, 67, 155–156, 191–193, 211, 217, 240
Indonezia 53, 134, 157, 251
Ingersoll, Robert 196
Ioan Botezătorul, Sfântul 178, 184
Ioan Paul al II-lea, papa 72, 202–203
Ioan, Apostolul 64, 120, 122, 129
Iosephus 119
Iosif 30, 118, 123–124, 166
Iosua 111, 125, 133, 272
Iov 104, 115
Irineu, Sfântul 119, 139
Irod 118–119, 121
Isaac 43, 61, 215, 233, 237
Isaia 122, 136, 170–171, 185
Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman (Gibbon) 162, 279
Iuda 119–120, 160, 219
Iuda Macabeul 285–286
Împăratul mușteloor (Golding) 49

J
Jagerstatter, Franz 250
Japonia 37, 41, 165, 210, 212
Jefferson, Thomas 42, 73, 86, 126, 185, 189, 190, 280–281
Jenkins, Jerry B. 64
Johnson, Samuel 61, 182
Joyce, James 225–226
Jungla (Sinclair) 47

K
Kahane, Meir 287
Kant, Immanuel 253, 276–277
Kierkegaard, Søren 79
Kim Il Sung 258
Kim Jong Il 258
King, Martin Luther 181–184, 188–190, 193
Kony, Joseph 198–199, 202

L
LaHaye, Tim 43, 64
las Casas, Bartolemeo de 96
Lenin, Vladimir Ilici 245, 254–255
Lessing, Gotthold 288
Leviathan (Hobbes) 163
Lewis, C.S. 15, 126–128, 218, 267
Lie, Trygve 160
Lincoln, Abraham 73, 186–187, 189, 194
Lindsey, Hal 68–69
Liubavici, mișcarea 180, 216
Lively, Penelope 277
Llandaff, episcop de 115
Llano Cifuentes, Rafael 52
Lucrețiu 270–271
Luther, Martin 42, 70–71, 189
Luxemburg, Rosa 160

M
Macmillan, Ken 153–154
Madison, James 41–42
Mahomed 37, 58, 71, 97, 131–132, 135–140, 143, 148, 168–169, 171–172, 176, 202, 261, 274

Maica Tereza 24, 153–155, 231
Maimonide 15, 70, 118, 219, 232
Marjoe 162, 166–167
McCarthy, Eugene 188
McCarthy, Mary 228
McEwan, Ian 5, 168, 297
Mecanica celestă (Laplace) 73
Mencken, H.L. 116–117, 260
Mere Christianity (Lewis) 126
Mill, John Stuart 22, 85, 231, 264
Miller, George 68, 169
Miłosz, Czesław 255
Minima moralia (Adorno) 81
Misago, Augustin 201–202
Mondo cane 164–165
Moon Tiger (Lively) 277
Moon, Sun Myung 259

N
New Orleans 157
Newton, Sir Isaac 72–73, 87, 271, 274, 278, 282
Nigeria 52
Nilsson, Daniel 90–91
Norii (Aristofan) 268
Norvegia 160–161

O
Orgel, Leslie 92
Originea speciilor (Darwin) 281
Orwell, George 19, 38, 45, 46, 241, 242, 254, 258

P
Paine, Thomas 38, 112, 115, 117, 185–187, 273, 280, 281
Pakistan 37, 53, 66–67
palestinieni26, 31, 109, 111, 114, 125, 136, 178, 286–287
Paley, William 84–86
Pascal, Blaise 15–15, 220–221, 264
Patimile lui Hristos 117
Pavelić, Ante 28
Pickthall, Marmaduke 132, 134, 136
Pikaia gracilens 100–101
Powell, Anthony 204
Prager, Dennis 25, 30, 35, 39, 43
presbiterieni 185
Priestley, Joseph 278
Primul Război Mondial 160, 190, 244

R
Rajneesh, Bhagwan Sri (Osho) 204
Regele Lear (Shakespeare) 48
Regula de aur 223, 277
Republica (Platon) 289
Revoluția Rusă 139, 244
Rushdie, Salman 27, 36–38, 134, 143, 145, 296
Russell, Bertrand 109, 221, 244, 277

S
Sai Baba 82–83, 204
Sinclair, Upton 47
Spinoza, Baruch 272-275, 279, 296
Stanley, Charles 43

T
Talmud 62, 159
Tertulian 65, 78, 227, 271
Tiktaalik 293
Tractatus (Spinoza) 274
Troțki, Lev 160–161, 254
Turcia 180

V
Versetele satanice (Rushdie) 143–144
Victoria, Brian 210
Vincenti, Matteo 277
Voltaire 103, 147, 285–276

W
Waterhouse, William 252
Watts, Jean 9–10, 19
Waugh, Evelyn 195–196, 246

Y
Yadin, Yigael 110
Yakasuni, altarul 212